ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ
ОЛИЙ ВА ЎРТА МАХСУС ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ

АЖИНИЁЗ НОМИДАГИ
НУКУС ДАВЛАТ ПЕДАГОГИКА ИНСТИТУТИ

«МЕКТЕПКЕ ШЕКЕМГИ БИЛИМЛЕНДИРИЎ СИСТЕМАСЫНДА САЛАМАТ ТУРМЫС ТӘРИЗИН ТӘРБИЯЛАЎ: МАШҚАЛА ҲӘМ ШЕШИМЛЕР» атамасындағы республикалық илимий-әмелий конференция

МАТЕРИАЛЛАРЫ

26-март 2021-жыл

«МАКТАБГАЧА ТАЪЛИМ ТИЗИМИДА СОҒЛОМ ТУРМУШ ТАРЗИНИ ТАРБИЯЛАШ: МУАММО ВА ЕЧИМЛАР» мавзусидаги республика илмий-амалий конференция

МАТЕРИАЛЛАРИ

26-март 2021-йил

Нөкис-2021

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ
ОЛИЙ ВА ЎРТА МАХСУС ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ

АЖИНИЁЗ НОМИДАГИ
НУКУС ДАВЛАТ ПЕДАГОГИКА ИНСТИТУТИ

«МЕКТЕПКЕ ШЕКЕМГИ БИЛИМЛЕНДИРИЎ СИСТЕМАСЫНДА САЛАМАТ ТУРМЫС ТӘРИЗИН ТӘРБИЯЛАЎ: МАШҚАЛА ҲӘМ ШЕШИМЛЕР»

атамасындағы республикалық илимий-әмелий конференция

МАТЕРИАЛЛАРЫ

«МАКТАБГАЧА ТАЪЛИМ ТИЗИМИДА СОҒЛОМ ТУРМУШ ТАРЗИНИ ТАРБИЯЛАШ: МУАММО ВА ЕЧИМЛАР»

мавзусидаги республика илмий-амалий конференция

МАТЕРИАЛЛАРИ

Нукус – 2021

Усынылып атырған топлам республикада билимлендириў системасында Мектепке шекемги тәлим бағдары бойынша жүз берип атырған өзгерислер менен жаңалықлар, машқалалар ҳәм олардың шешимлерине арналған мәселелерден келип шығып дузилди. Топлам Мектепке шекемги тәлим бағдары бойынша мағлуматлар топламының бири сыпатында Өзбекстан ҳәм Қаракалпақстан Республикасының барлық мектепке шекемги билимлендириў шөлкемлери, орта арнаўлы ҳәм жоқары оқыў орынларында билим алып атырған талабалар ҳәм мектепке шекемги билимлендириў шөлкемлериниң педагог-хызметкерлери ушын мағлуматлар дереги болып табылады. Топламға берилген мақалалардың мазмунына авторлар жуўапкер болады.

ЖУЎАПЛЫ РЕДАКТОР:

М.Алламбергенова - Мектепке шекемги тәлим деканы

ПИКИР БИЛДИРИЎШИЛЕР:

Р.Нуржанова - НМПИ, Мектепке шекемги тәрбия ҳәм дефектология кафедрасы доценти.

З.Ережепова - Қарақалпақстан Республикасы Мектепке шекемги билимлендириў министрлиги, мәмлекетлик ҳәм мәмлекетлик емес МШБШ менен бирге ислесиў бөлими баслығы.

Редколлегия ағзалары:

1. Г.Жумашева – Мектепке шекемги тәлим кафедрасы баслығы
2. Қ.Тлеумбетова - Мектепке шекемги тәлим кафедрасы доценти
3. Л.Ибрагимова – Мектепке шекемги тәлим кафедрасы оқытыўшысы
4. Р.Алеуова - Мектепке шекемги тәлим кафедрасы үлкен-оқытыўшысы
5. Г.Төребекова – Мектепке шекемги тәлим кафедрасы оқытыўшысы

Әжинияз атындағы Нөкис мәмлекетлик педагогикалық институты
Оқыў-методикалық кеңеси (22-Апрель 2021 жыл №6 санлы баяннама)
мәжилисиниң қарары менен баспаға рухсат етилди.

КИРИС СӨЗ

Мектепке шекемги тәлимниң раўажланыўы – келешегимиз тийкары

М.Аллambергенова- *доц., Мектепке шекемги тәлим факультети деканы*

2017 жыл 30 сентябрде Президентимиз тәрепинен «Мектепке шекемги тәлим системасы басқарыўын түптен жетилистириў ис-илажлары ҳаққында»ғы пәрманы ҳәмде «Өзбекстан Республикасы Мектепке шекемги билимлендириў министрлиги искерлигин шөлкемлестириў ҳаққында»ғы қарары қабыл етилди. Мектепке шекемги тәлим системасының қаншелли әҳмийетли екенин Президентимиздиң бақша тарбиясын алған бала менен бағшаға бармаған баланың пикирлеў дәрежеси арасындағы айырмашылық ҳаққындағы пикириненде билиў мүмкин.

Сол дәўирде Республика бойынша Мектепке шекемги билимлендириў шөлкемлерде хызмет көрсетип атырған тәрбияшылардың тек ғана 21% жоқары мағлыўматқа ийе болғанлығы себепли, мектепке шекемги билимлендириў системасын жоқары мағлыўматлы кадрлар менен тәмийинлеў зәрурлиги келип шықты.

Мектепке шекемги тәлим системасы үзликсиз тәлимниң биринши ҳәм еңтийкарғы буўыны болып, қанигелердиң изертлеўи бойынша инсан өз өмири дәуиринде алатуғын информацияның 70 пайызын 5 жасқа шекемги болған даўирде алады. Сол себепли балалардың саламат ҳәм билимли, жетик қанигелер болып жетилисиўинде бақша тәрбиясы үлкен орын тутады.

Мәмлекетимиз тәрепинен қойылған еңбиринши талаплардың бири бул, балаларды мектепке шекемги тәлим орынларына толық қамрап алыў, оларды интеллектуал ҳәм физикалық жақтан раўажланған етип тәрбиялаў бойынша жаңа системаны жаратыў болды.

Мәмлекетимизде қабыл етилетуғын ҳәр жылғы бағдарламада әлбетте, Мектепке шекемги тәлим системасын раўажландырыўға қаратылған қатар илажлар қабыл етиледи. Быйылғы «Жасларды қоллап-қуўатлаў ҳәм халық саламатлығын беккемлеў жылы» мәмлекетлик бағдарламасында да бул әҳмийетли илажлар келтирилген. Яғный 2021-жылда 22-сандағы мектепке шекемги шөлкем имаратлары қурылысы режелестирилген. Мектепке шекемги тәлим системасына жеке сектор қаржыларын көбирек тартыў ҳәм бюджетден субсидиялар бериў есабынан мәмлекетлик емес тәлим орынларын шөлкемлестириў ҳәм оларға қамрап алынатуғын балалар үлесин 25 пайызға жеткериў көрсетип өтилген.

Демек, ҳәр жыл сайын мектепке шекемги билимлендириў шөлкемлериниң санын көбейтип, оларға қабылланатуғын балалар санын арттырыў мәселеси орынланбақта. Бул дегени жоқары мағлыўматлы қәниге тәрбияшыларға талаптың артыўын көрсетеди.

Усы мәселелерди нәзерде тутқан ҳалда 4-июнь 2018-жылдағы «2018/2019 оқыў жылында Өзбекстан Республикасының жоқары тәлим мәкемелерине оқыўға қабыл етиў ҳаққында»ғы ПҚ-3769-санлы қарары тийкарында 5111800-

Мектепке шекемги тәлим бағдарына усы оқыў жылынан баслап күндизги формада 3 жыллық бакалавр таярлаў системасы енгизилди.

Жоқарыдағы пәрманлардағы ўазыйпаларды орынлаўды еледе жетилистириў мақсетинде 2019-жылы сентябрь айынан баслап, Мектепке шекемги тәлим кафедрасы негизинде, институтымызда Мектепке шекемги тәлим факультети шөлкемлестирилди.

Ҳәзирги ўақытта факультет қурамында «Мектепке шекемги тәлим» ҳәм «Мектепке шекемги тәрбия ҳәм дефектология» кафедралары хызмет көрсетпекте.

2018-2019-оқыў жылынан баслап 5А111801 – Тәлим ҳәм тәрбия теориясы ҳәм методикасы (мектепке шекемги тәлим) магистратура қәнигелиги ашылды

Факультетимиз кафедралары биргеликте ислеў жойбары бойынша Низамий атындағы ТМПУ, Бердақ атындағы ҚМУ, ӨзПИИИ ҚҚ филиалы ҳәм Республиканың бир қатар оқыў ҳәмде илимий орайлары, Қарақалпақстан Республикасы мектепке шекемги билимлендириў министрлигине қараслы мектепке шекемги тәлим шөлкемлери менен бирге табыслы жумыслар алып бармақта. Бул байланыс оқыў орынлары менен биргеликте «Жол картасы» ислеп шығылып, мәнзилли жоба-графиги бойынша табыслы жумыслар әмелге асырылмақта.

Факультетимизде бүгинги күнде тийкарғы штатта 19 профессор-оқытыўшы талабаларға тәлим-тәрбия бериўде белсене хызмет етпекте. Бүгинги күнге келип талабаларымыз саны 766 ға жетти. Олар 4 тилде, яғный қарақалпақ, өзбек, рус ҳәм быйылғы оқыў жылынан баслап қазақ тиллеринде билим алмақта.

Талабалардың илимий жумысларын жеделлестириў мақсетинде кафедра жанында «Жас тәрбияшы», «Жас дефектолог» илимий дөгереклери жумыс ислеп турыпты.

Мектепке шекемги тәлим бағдары талабалары арасынан зийрек ҳәм белсенди талапшаң талабалар таңлап алынып, кафедраның зийрек талабалары қатарына бекитилген ҳәм олар илимий басшылары менен биргеликте бир қанша илимий тезис, мақалаларын баспадан шығарды. Талаба жасларымыз институт ҳәм республика көлеминде ҳәр қыйлы таңлаўларға қатнасып сыйлықлы орынлар алыўға мыяссар болмақта.

Ал кафедра профессор-оқытыўшылары болса, мектепке шекемги тәлим тараўында илимий- изертлеў жумысларын алып барып, биргеликте ислеўши шөлкемлерде тәжрийбе-сынаўлар өткермекте.

Факультетимизде ҳәр жылы илимий-әмелий, илимий-теориялық конференциялар шөлкемлестирилип республика көлеминде алымлар қатнасыўында өтказиледи.

2018-жыл май айында Өзбекстан Республикасы Президентиниң 2017-жыл 9-сентябрьдеги «Мектепке шекемги билимлендириў системасын түп-тийкарынан жетилистириў илажлары ҳаққында»ғы ПҚ-3261-санлы қарары тийкарында «Мектепке шекемги билимлендириў системасын жетилистириў-

келешегимиз тийкары» атамасындағы Республикалық илимий-әмелий конференция болып өтти.

2019 -жыл апрель айында «Мектепке шекемги тәлимди жетилистириўде инновациялық реформалар ҳәм перспективалар» атамасындағы Республикалық илимий-әмелий конференция болып өтти.

2020-жыл 17-июль сәнесинде «Мектепке шекемги тәлимге заманагөй жантасыў жаслар нәзеринде» онлайн конференциясы болып өтти. Тийкарынан бул конференция талаба жаслар басламасы менен болып Ташкент педагогикалық университети профессор алымлары қатнасында болып өтти.

Мәмлекетимиз тәрепинен мектепке шекемги тәлим тараўына болған итибар ҳәм талапты есапқа алып ҳәр жылы қабыл квоталар саны асырылмақта. Демек бизлердиң бул жылғы өткерилип атырған конференциямызда қаралатуғын мәселелер, бундағы илимий көз қараслар мектепке шекемги системаны еледе раўажландырыўға үлес қосыўына исенемиз.

Сөзимниң жуўмағында, Президентимиздиң “Маған дос болыўды қәлесеңиз, мектепке шекемги тәлимге итибар бериң” деген сөзин өзимизге уран етип алып, мектепке шекемги билимлендириўди раўажландырыўға өз үлесимизди қосып, келешегимиз болған жасларды тәрбиялаўшы қәнигелерди таярлаўда жәмәәтимиз өз күш жигерин аямайды деп исеним билдиремен.

1-SEKCIYA
MEKTEPKE SHEKEMGI BILIMLENDIRIW SISTEMASINDA TÁLIM HÁM TÁRBIYA MÁSELELERIN JETILISTIRIW

ҚАРАҚАЛПАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДА МЕКТЕПКЕ ШЕКЕМГИ БИЛИМЛЕНДИРИЎ ТАРАЎЫНЫҢ РАЎАЖЛАНЫЎЫ

Ж.Уснатдинова- *Қарақалпақстан Республикасы Мектепке шекемги билимлендириў министри*

Ҳүрметли Президентимиздиң 2017-жыл 30-сентябрьдеги «Мектепке шекемги билимлендириў тараўын баскарыўды түптен жетилистириў ис-илажлары ҳаққында» ғы ПФ-5198-санлы пәрман ҳәм «Өзбекстан Республикасы Мектепке шекемги билимлендириў министрлигин шөлкемлестириў ҳаққында»ғы ПҚ-3305-санлы қарары тийкарында жаңа тараў жаратылды.

Жаңа министрлик алдына мектепке шекемги билимлендириў тараўында бирден-бир мәмлекетлик сиясатты ислеп шығыў ҳәм әмелге асырыў, мектепке шекемги билимлендириўдиң мәмлекетлик ҳәм мәмлекетлик емес тармақларын кеңейтиў ҳәм материаллық-техникалық базасын беккемлеў, оларды қәнигеге ийе педагог кадрлар менен тәмийинлеў, мектепке шекемги билимлендириў шөлкемлерине балаларды қамрап алыўды кескин асырыў, тәлим-тәрбия процесслерине заманагөй билим бериў дәстүрлери ҳәм технологияларын енгизиў арқалы балаларды ҳәр тәреплеме раўажландырыў ҳәмде оларды мектепке таярлаў сыпатын түптен жақсылаў ўазыйпалары қойылған еди.

Мектепке шекемги билимлендириў тараўын және де жетилистириў, балалардың сыпатлы мектепке шекемги билимлендириўден тең пайдаланыўды тәмийинлеў, мектепке шекемги билимлендириў хызметлериниң мәмлекетлик емес секторын раўажландырыў мақсетинде, сондай-ақ, Өзбекстан Республикасы Президентиниң 2018-жыл 30-сентябрьдеги «Мектепке шекемги билимлендириў тараўын басқарыўды жетилистириў ис-иләжлары ҳаққында»ғы ПҚ-3955-санлы қарарына муўапық Өзбекстан Республикасы мектепке шекемги билимлендириў тараўын 2030-жылға шекем раўажландырыў концепциясы қабыл етилди.

Президентимиздиң Ғәрезсизликтиң 29 жыллығына бағышланған салатанатлы мәжилисинде “Халқымыздың уллы күдирети күшли заманда және бир ояныў – Үшинши Ренессанс дәўирине фундамент жаратылмақта»-деген сөзи, анық ҳақыйқат. Себеби бүгинги «Өзбекстан – кешеги Өзбекстан емес. Бүгинги халқымыз да кешеги халық емес»- деген сөзлери мектепке шекемги билимлендириў тараўы ушын да үлкен әҳмийетке ийе.

Ҳақыйқаттан да өткен 3 жыл алдыңғы мектепке шекемги билимлендириў тараўы ҳәзирги күндеги мектепке шекемги билимлендириў тараўынан үлкен парық қылады. Бақшаларымыз танып болмас дәрежеде раўажланбақта. Ең алыс ҳәм ең шетте жайласқан аўылларда да ҳәзирги заманагөй бакшалар бой тикледи. Ҳәттеки мектепке шекемги жастағы балалар саны жүдә кем болған аўылларға мектепке шекемги билимлендириўдиң альтернатив түрлери алып кирилди.

Журтбасшымыздың мектепке шекемги билимлендириў тараўын раўажландырыўға қаратылған қарарларында белгиленген ўазыйпалардан келип шығып бир қатар жумыслар әмелге асырылмақта.

“Өзбекстан Республикасы мектепке шекемги билимлендириў тараўын 2030-жылға шекем раўажландырыў концепциясы”на тийкарланып, Қарақалпақстан Республикасында мектепке шекемги тараўын раўажландырыў бойынша “Жол карта” ислеп шығылды ҳәм бүгинги күнде сол тийкарында басқышпа-басқыш жумыслар әмелге асырылмақта.

Министрлик шөлкемлестирилген ўақытта Қарақалпақстан Республикасы бойынша жәми **318** бақша болып, олардан **308** мектепке шекемги билимлендириў министрлигине, **3** мәмлекетлик емес, **7** кәрханаларға қараслы бақшалар бар еди.

3-7 жас балалар саны 149 078 болып, соннан 48 106 бала мектепке шекемги билимлендириў шөлкемлерине қамралып, қамтыў көрсеткиши 32,3 пайызды кураған еди.

Бүгинги күнде Қарақалпақстан Республикасында 1033 мектепке шекемги билимлендириў шөлкемлери болып, олардан 418 (40,5%) мәмлекетлик, 2 кәрханаларға қараслы ҳәм 7 меншик, 1 77 мәмлекетлик жеке-меншик шерикшилик тийкарындағы, 529 шаңарақлық мәмлекетлик емес мектепке шекемги билимлендириў шөлкемлери жумыс ислеп келмекте.

Республика бойынша 3-7 жастағы балалар саны 156 035 болып, соннан 108 714 бала мектепке шекемги билимлендириў шөлкемлерине тартылған. Яғный Республика бойынша балаларды бақшаға қамтыў көрсеткиши 69,7 пайызды қурайды. Өткен 3 жыл ишинде мектепке шекемги билимлендириўге балаларды қамтып алыў дәрежеси 32,2 пайызға өсти.

Әлбетте бул жүдә үлкен көрсеткиш. Бундай дәрежеге ерисиўде мәмлекетлик ҳәм мәмлекетлик емес мектепке шекемги билимлендириў шөлкемлерин жаңадан қурыў, бос турған ески мектепке шекемги билимлендириў шөлкемлерин реконструкция етиў, филиалларды өз алдына юридикалық статус бериў арқалы ерисилди.

Республика бойынша 2017-жылда жәми 79 мектепке шекемги билимлендириў шөлкемлериниң филаллары бар болған болса, бүгинги күнге келип солардан 70 мектепке шекемги билимлендириў шөлкемлерине өз алдына юридикалық статус берилди.

Буннан тысқары Өзбекстан Республикасы Президентиниң 2018-жыл 16-августтағы «Арал бойы регионы балалары ушын реабилитация орайына ийе көп тармақлы қәнигелестирилген Мәмлекетлик мектепке шекемги билимлендириў мәкемесин шөлкемлестириў ис-илажлары ҳаққында»ғы ПҚ-3909-санлы қарарына тийкарланып, Нөкис каласы «Нур» мәкан пуқаралар жыйынан 120 орынға ийе мөлшерленген «Имкон» реабилитация орайларына ийе көп тармақлы қәнигелестирилген мәмлекетлик мектепке шекемги билимлендириў мәкемеси 2019-жыл 4-апрель күни шөлкемлестирилип жумыс баслады.

Мектепке шекемги билимлендириў тараўын ҳәр тәреплеме раўажландырыўда мектепке шекемги билимлендириўдиң альтернатив түрлеринен де пайдаланылмақта. Атап айтқанда, өткен жылы Елликқала районының ең алыс

аўылларынан 3 орыннан мобиль топарлар шөлкемлестирилип, 1 дана ISUZU автобусы менен тәмийинленип, ҳәзирги күнде оларда **96** бала тәлим-тәрбия алмақта.

Сондай-ақ, усы қарарға тийкарланып, 2021-жылда Кегейли, Беруний, Төрткүл, Шоманай районларының мектепке шекемги билимлендириў шөлкемлери болмаған 2 аймақтан таңлап алынып, ҳәр бир аймақта 3 мобиль топарлар шөлкемлестириў режелестирилип, оларға жәми 24 топарға 384 балаларды қамтып алыў режелестирилмекте.

Сондай-ақ, 2020-жыл 29-декабрь куни Өзбекстан Республикасы Президентиниң Халыққа, депутатларға ҳәм Олий Мәжилиске еткен мүрәжаатында 2021-жылы мектепке таярлаўдың бийпул системасын, яғный 6 жасқа толған балаларды мәжбүрий бийпул бир жыллық тәлимге тартыў мәселесин қойды.

Мине усы Президентимиздиң алдымызға қойған ўазыйпаларынан келип шығып, бизиң Республикамызда бүгинги күнде 113 топар шөлкемлестирилип, оларда 3337 бала бала тәлим-тәрбия алмақта. 2021-2022-оқыў жылы 95 топар шөлкемлестирип 3 мыңға жақын балаларды қамтып алыў режелестирилмекте.

Республика бойынша 2021-жылдың жуўмағы менен мектепке шекемги билимлендириўдиң қамтыў көрсеткишин 72,5, 2023-жылдың соңында болса 75 процентке жеткериў белгиленди.

Мектепке шекемги билимлендириў мәкемелеринде тәлим-тәрбия нәтийжели алып барылыўын ҳәмде заманагөй оқытыў усылларын оқыў-тәрбия процессине еңжайдырыў, мектепке шекемги билимлендириў мәкемелерин миллий мәдений-тарийхый қәдриятларын сәўлелендириўши ҳәм балалықтан китап оқыўға қызығыўшылық оятыўшы оқыў-методикалық, дидактикалық материаллар, раўажландырыўшы ойын ҳәм ойыншықлар, көркем әдебиятлар менен тәмийинлеўди шөлкемлестириў ҳәм балаларды тәрбиялаў ҳәм ҳәр тәреплеме камал таптырыў барысында бир қанша унамлы жумыслар әмелге асырылмақта.

Усы жылдың 6 айы даўамында барлық мәмлекетлик мектепке шекемги билимлендириў мәкемелерине 55 атамадағы рус ҳәм өзбек тилиндеги методикалық ҳәм дидактикалық қолланбалар, 118 атамадағы ойыншықлар ҳәм 45 атамадағы ҳәр қыйлы плакатлар тарқатылды.

Қарақалпақстан Республикасы бойынша 191 мектепке шекемги билимлендириў мәкемелери электрон пианинолар менен тәмийинленди.

Сондай-ақ, Өзбекистан Республикасы Президентиниң 2020-жыл 10-январьдағы ПҚ-4565-санлы қарары тийкарында (Инвестиция дәстүри) 85 млрд 200 млн сумға жәми 23 соннан, 2 жаңа қурылыс ҳәм 21 мектепке шекемги билимлендириў шөлкемлерине реконструкция алып барылып, қосымша қуўатлылық 1715 ке асырылды.

Буннан тысқары Министрлер Кабинетиниң 2020-жыл 4-апрельдеги 41-санлы баянламасындағы Кризиске қарсы гүресиў фонды есабынан 19 млрд 215 млн сумға қосымша 5 мектепке шекемги билимлендириў шөлкемлериниң реконструкция жумыслары алып барылды ҳәм қосымша қуўатлылық 240 қа асырылды ҳәм ҳәзирги күнде жәми 28 мектепке шекемги билимлендириў шөлкемлериндеги қурылыс оңлаў жумыслары толық жуўмақланды.

Республика жергиликли бюджет қаржылары есабынан 8 млрд 794 млн сўмға 270 орынлы 3 мектепке шекемги билимлендириў шөлкемлерин жаңадан қурыў жумыслары ҳәм 10 млрд 632 млн сўм есабынан 4 мектепке шекемги билимлендириў шөлкемлерине реконструкция жумыслары алып барылды.

Жергиликли бюджет есабынан 1 жаңа қурылыс, 2 мектепке шекемги билимлендириў шөлкемине реконструкция жумысларын алып барылмақта.

Өзбекстан Республикасы Президентиниң 2020-жыл 28-декабрьдеги ПҚ-4936-санлы қарары тийкарында 47 млрд. 220 млн.сўм есабынан жәми 13 мектепке шекемги билимлендириў шөлкемлери, яғный 2 жаңа қурылыс, 11 реконструкция жумысларын алып барыў көзде тутылған.

Буннан тысқары Өзбекстан Республикасы Президентиниң 2020-жыл 11-ноябрьдеги ПҚ-4889-санлы қарары тийкарында жәми 6 бақша, соннан мәҳәлле бюджет есабынан 1 жаңа қурылыс, 2 реконструкция ҳәмде спонсорлар есабынан 2 жаңа қурылыс, 1 реконструкция жумыслары алып барыў режелестирилген.

Соның менен бирге 2021-жылда жәми 1145 орынға мөлшерленген 11 мәмлекетлик жеке меншик шерикшилик, 3500 орынға мөлшерленген 140 шаңарақлық мәмлекетлик емес мектепке шекемги билимлендириў шөлкемлерин шөлкемлестириў есабынан жәми 4645 орын жаратылады.

Яғный, мәмлекетлик ҳәм мәмлекетлик емес мектепке шекемги билимлендириў шөлкемлерин ҳәм мектепке шекемги билимлендириўдиң альтернатив түрлерин шөлкемлестириў арқалы жәми усы жылдың ақырында 9179 бала қамтып алынып, қамтып алыў дәрежесин 72,5 пайызға жеткериў режелестирилмекте.

Биз бүгин балалар тәрбиясын инновациялық дәстүрлер тийкарында алып бармақтамыз. Өзбекстанның раўажланыўы жолында балаларымызды уллы инсан болып камал табыўында 2030-жылға шекем мектепке шекемги билимлендириўди раўажландырыўға бағдарланған концепцияда белгиленген ўазыйпалар тийкарында жумыс алып барыў даўам етиледи.

МЕКТЕПКЕ ШЕКЕМГИ ЖАСТАҒЫ БАЛАЛАРДЫ ИНСАН СЫПАТАНДА ҚӘЛИПЛЕСТИРИЎ МӘСЕЛЕЛЕРИ

Т.В. Уразимова *- Сүўретлеў өнери ҳәм инженерлик графикасы кафедрасы доценти*
Г.Х. Жумашева- *Мектепке шекемги тәлим кафедрасы баслығы, доцент*

Бүгинги күнниң ең әҳмийетли талаплары билимлендириў-тәрбиялаў мәкемелериндеги руўхыйлықтың раўаланыўының барысын тереңирек изертлеў болып табылады. Атап айтқанда, тап усы, мектепке шекемги жаста ҳәм билимлендириўдиң дәслепки басқышында, балалардың үйрениўге қуштарлығы, мағлыўматларды қабыл етиў қәбилети күшли болған усы басқышта балалардың тола қанлы руўхый-дөриўшилик тәрбиясы ушын зәрүрли болған барлық шәраятларды жаратыў керек. Соның менен бирге тәрбиялаўдың руўхый-дөретиўшилик орталығын моделлестириў билимлендириўдиң жеке адамға

бағдарланған моделин раўажландырыўшы орталықты қурыў негизине сүйениўи тийис.

Жеке адамды социалластырыў эндосоциал, экзосоциал, мезосоциал қәсийетлерге ийе болған жеке адамның ис ҳәрекетлериниң өз ара байланысларын ҳәм өз ара бир бирине байланыслылығын белгилейтуғын ҳәм белгили бир педагогикалық механизмлерди жеке адамның руўхый-дөретиўшилигиниң қәлиплесиўине бағдарланатуғын ҳәр қыйлы функциялар (тәртиплестириўши, баҳалылыққа бағдарлаўшы, феноменологиялық ҳәм институцияластырыўшы) микро-макро-мега функционаллық дүзилислер арқалы әмелге асырылатуғын, субъект ҳәм жәмийет арасындағы өз-ара тәсир етисиўдиң пүтин бир процесси болып табылады.

Социаллық тәжирийбелерге сүйене отырып, биз руўхыйлық ҳәм әдеп икрамлылық нормалары әсте-ақырынлық пенен, адамлардың күнделикли турмыс тәризи ҳәм топарлық ис тәжирийбеси нәтийжесинде қәлиплеседи деп айта аламыз. Солай екен, руўхый-дөретиўшилик мүмкиншиликлер алдыңғы әўладлардан мийрас болып қалған пайдалы қәсийетлер системасы сыпатында емес, ал беккем, өзгермейтуғын негизлер системасы сыпатында қәлиплеседи. Сонлықтан, әдеп-иркамлылық нормалары өзиниң тийкары бойынша қатаң белгиленеди, дерлик өзгермейди ҳәм ериксиз орынланады. Руўхый әдеп-икрамлылық нормалары, жеке адам оны ийелеп барыўы менен, кем-кемнен оның әдеп-икрамлылығы үстинен қадағалаў орнатып барады ҳәм сонлықтан жеке адамға енди қадаған етилген ҳәрекетлерди ислеў психологиялық қыйыншылық туўдырады. Сол себепли әдеп-икрамлылық нормалары қатаң белгиленген ҳәм бул нормаларды келеси әўладқа бериўдиң анық системасына ийе жәмийетте әдеп-икрамлылықтың қадаған етилген нормаларының бузылыўы жүдә кем ушырасады.

Жеке адамның әдеп-икрамлылық мәдениятын биз төмендеги қәсийетлердиң жыйындысы сыпатында қарай аламыз: адамгершилик, өз-ара бирин-бири түсиниў, руўхый-эстетикалық нормалар, сезгирлик, қайырхомлық, эмпатия ҳәм сондай-ақ белгили бир жәмийеттиң тарийхый-мәдений қәдириятларына тийкарланған басқа да қәсийетлер.

Жеке адамның руўхый-дөретиўшилик мүмкиншиликлериниң тийкарларын тәрбиялаў өз-ара байланыслы болған үш тараўды өз ишине алады: 1) жеке адамның көз-қарасларын, ой-пикирин, исенимлерин билдириў менен байланыслы болған когнитив ямаса үйрениў, билиў; 2) қәдириятлардың әҳмийетлилик дәрежесин сыпатлаўшы тәсирлениўшилик (эмоционаллық); 3) қандай да бир ҳәрекетке таярлығын сәўлелендириўши, минез-қулыққа байланыслылық.

Руўхый саналы билимлер, ой-пикирлер, көз-қараслар тараўы, яғный когнитив тараў жәмийетлик руўхый саналылықтың ҳәр түрли тәреплерин, ҳәм биринши гезекте руўхый қызығыўшылықларын, руўхый баҳалаў өлшемин өзлестириў ушын тийкар болып табылады. Биз бул жерде басқа адамларға болған, саналылық пенен мақуллап қатнас жасаўынан келип шығатуғын, руўхый баҳалы кеширмелериниң қәлиплесиўи ҳаққында айта аламыз. Демек, бул жерде адамгершилик, альтруистлик сезимлер ҳәм қатнаслар қәлиплеседи, басқалардың мүтәжликлерине кеўил бөлиў, басқалардың қайғысына ҳәм қуўанышына ортақ

болыў ҳәм сонлықтан норманы бузған жағдайда өзин айыплы сезиниў пайда болады.

Көп санлы изертлеўлердиң мағлыўматлары бойынша, миннетли ўазыйпа сезиминиң ояныўын биз мектепке шекемги жастағы үлкен балаларда бақлаўымызға болады. Балалар үлкенлердиң ҳеш қандай тәсир етиўисиз-ақ уялыў, өзинен наразы болыў сезимлерин басынан кешириўи мүмкин. Усыған уқсас түрде миннетли ўазыйпа талапларына сәйкес түрде ис тута отырып, бала қуўаныш, мақтаныш сезимин басынан кешireди. Тап усы сезимлер баланы әдеп-икрамлы ислер ислеўге жетелейди. Сонлықтан баланың әдеп-икрамлылық мәдениятын қәлиплестириўде оның ислеген ислериниң үлкенлер тәрепинен баҳаланыўы үлкен әҳмийетке ийе. Баҳаның ўақыйқый тәсирлилиги, оның баланың руўхый раўажланыўына тиккелей тәсири педагогтың, ата-аналардың баҳалап тәсир көрсетиў шеберлигине байланыслы. Баланың жүрис турысына, минез-қулқына, ислеген ислерине берилген баҳа биринши гезекте әдил, соның менен бир ўақытта сыпайы болыўы тийис, сонлықтан дәслеп оның ислеген исиниң унамлы тәреплерин атап көрсетип, тек усыннан соң ғана унамсыз тәреплерине тоқтап өтиў дурыс болады. Баланың ислеген исиниң унамсыз тәреплерин таллаў менен ғана шекленип қалмастан, ал қалайынша дурыс ислеў кереклигин көрсетиў жөнли болар еди. Буннан тысқары балалардың минез-қулқына олардың сезмлери күшли тәсир көрсетеди. Тәрбиялаўдағы бул жағдай оның нәтийжелилигин арттырады. Сезимлер тийкарынан басқа адамлардың минез-қулқын, жүрис турысын көрип, қабыл етиў, түсиниў ҳәм оның кеширмелерине ортақ болыў барысында пайда болады.

Руўхый әдеп-икрамлылық тәрбияның қәлиплесиўинде, өзин-өзи анализлеўге ҳәм өзин-өзи жетилистириўге тийкарланған, өзин-өзи тәрбиялаў да әҳмийетли орын ийелейди. Бул процессте, балаларға, олардың жеке өзгешеликлеринен келип шығып, өзин өзи тәрбиялаўдың дурыс жолын табыўға жәрдем беретуғын педагогқа үлкен жуўапкершиликли роль жүкленген. Бунда ең мақул жол – бул белгили бир миннетли ўазыйпаларды қабыл етиў ҳәм олардың орынланыўын қадағалаў. Бул жерде алға илгерилеўге қызықтырыўшы себеп әдеп-икрамлылықтың идеалы болыўы мүмкин. Баланың жасын ҳәм оның руўхый жетилискенлик дәрежесин есапқа ала отырып әдеп икрамлылық идеалы анық белгили бир адам (жақын адамы, әдебий қаҳарман) ямаса улыўмаластырылған образ болыўы мүмкин. Ҳақыйқатында да өзинен жасы үлкен адамды идеалластырыў, оған исеним, тәжирийбеден ғәрезсиз оған ҳәўеслик пенен қараў – бул ҳақыйқатында да баланың толық ылайықлы раўажланыўының әҳмийетли шәрти ҳәм оның буннан кейинги өмириниң беккем тырнағы. Бундай қатнас ересек адамды еликлеў объектине айландырады, ҳәм демек баланың социалласыў процессине, жәмийеттиң таяныш мәдениятының интериозацияланыўына жағдай туўдырады. Раўажланыў барысында бала көплеген адамлардың ҳәр түрли унамлы белгилерин өзлестирип алады ҳәм усылар тийкарында өзиниң идеал қаҳарманының образын жаратады. Бул басқышта педагог баланы оны қоршап турған, әтираптағы адамлардың минез-қулқын таллаўға, ҳақыйқый әдеп-

икрамлылықты жалған, көзаба, жүзеки әдеп-икрамлылықтан ажыратыўға үйретиўи тийис.

Балаға өмирдеги ҳәм оның минез-қулқы, жүрис-турысындағы руўхый ҳәм әдеп-икрамлылық қағыйдаларын түсиндириў, оның бул қағыйдаларды уғыныўы ҳәм турмыста қоллана алыўы процесси қоршап турған орталықтың, өмирдеги ҳәр қыйлы жағдайлардың тәсири астында болып өтеди. Солай екен, демек балаға ол өзин толық көрсете алатуғын, қыйын, бирақ соның менен бирге қәўипсиз кеңислик жаратып бериў керек. Бул тийкарды қәлиплестириўде, жаңа ашылыўларға кең жол ашып беретуғын, ойын майданы үлкен әҳмийетке ийе. Буннан тысқары, жеке адамға бағдарланған модель тийкарында, белсендилик, өз бетинше шешим қабыллай алыў, дөретиўшиликке тийкарланған, раўажланып барыўшы орталықты жаратыў керек. Сондай-ақ, балалардың жынысын ҳәм жасындағы айырмашылықларын есапқа ала отырып, олардың ҳәр бириниң жеке қолайлылықлары ҳәм сезимлериниң жарақатланбаўы, бирге ҳәрекет етиўи ҳәм бир бирине жәрдем бериўи ушын мүмкиншиликлер жаратыў тийис. Балаға оның жеке басын онтологиялық тамырлар сыпатында азықландырып туратуғын, улыўма адамзатлық, руўхый ҳәм әдеп-икрамлылық қәдириятларды баҳалаў сезимин сиңдириў керек; ҳәм ол өзи өзлестирген тәжирийбеси тийкарында өзиниң мүмкиншиликлерин ҳәм уқыпларын раўажландырып барады.

MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARGA TA’LIM BERISHDA SYUJETLI-ROLLI O’YINLARNING AHAMIYATI

D.R. Babayeva- *Nizomiy nomidagi TDPU*
“Maktabgacha ta’lim texnologiyalari” kafedrasi professori
Z.X. Sodiqova- *Maktabgacha ta’lim mutaxassisligi magistranti*

Har qanday mamlakatning kuchi uning, fuqarolarining ma’naviy etukligi, intellektual salohiyatga egaligi bilan belgilanadi. “Ilk qadam” maktabgacha ta’lim muassasasining o‘quv dasturida “Maktabgacha yoshdagi bolalarga ta’lim berishda kompetensiyaviy yondashuv o‘sib borayotgan bola shaxsini hayotga tayyorlash, unda hayotiy muhim masalalarni hal qilish uchun zarur bo‘lgan, axloqiy me’yor va qadriyatlarni o‘zlashtirish bilan belgilab berilgan. O’yin kompetentsiyasi bolaning o’yin jarayoni va uni tashkil qilishda tajriba, bilim va ko’nikmalardan ijodiy foydalanishi o’quv-tarbiyaviy faoliyat uchun asos hisoblanadi. Maktabgacha yoshdagi bolalarning fikrlashi va hissiyotining yuqoriligi ularda birgalikda qayg‘urish, kechayotgan hodisalarga mansublik hissini keltirib chiqaradi. Shu sababli bolalarda atrof-muhit hodisalari va odamlarning hatti-harakatlariga qiziqishni ilk bolalik davridan uyg‘otish va ularga nisbatan hissiy-ijobiy munosabatni shakllantirish talab etiladi.

Maktabgacha yoshdagi bolalar uchun syujetli-rolli o‘yinlar yetakchi faoliyat turiga aylanadi ularning asosiy motivi kattalar hayotiga kirib borishga intilish, ularning narsa-buyumlaridan foydalanish, insoniy munosabatlar dunyosini o’rganishdan iborat bo’ladi. Maktabgacha yosh davrida bolalarning fikrlashida sezilarli o‘zgarishlar yuzaga keladi: ularning dunyoqarashi kengayadi, fikrlashi takomillashadi, yangi bilim va ko‘nikmalar namoyon bo‘ladi, demak nutq faol

rivojlanadi. Faqat fikriy va til ko‘nikmalari atrof-muhit bilan muloqot jarayonida egallanadi. Maktabgacha yoshdagi bolaning syujetli-rolli o’yinni o’ynashi - bu kattalar hayotida ishtirok etishning o’ziga xos shaklidir. Bolalar hayotdagi hodisalarning qaysi jihatlarini o’z o’yinlarida aks ettirishi juda muhimdir. Bola kattalarning mehnat faoliyati va munosabatlariga taqlid qilgan holda, ularning his-tuyg'ulari, ishlarining mazmuniga kirishib, o’zi yashayotgan jamiyat qonunlarini o’rganadi. O’yinlarning syujetlilari nihoyatda xilma-xil. Ular bolalar yashaydigan davrdagi oilalarning turmush tarziga, atrofidagi geografik va sanoat sharoitlariga bog'liq. Maktabgacha yoshdagi bolalarni syujetli-rolli o’yinlar orqali axloqiy-estetik sifatlarni shakllantirishda maktabgacha ta’lim jarayonini tashkil etishning yangi pedagogik vositalarini aniqlashtirishni talab etadi. Syujetli-rolli o’yinlar bolaning tarbiyasiga har xil ta'sir qiladi, qayerda va qachonligiga, odamlar fe'l-atvorining qanday xususiyatlari aks ettirilganiga bog'liq. Bola o’z xatti-harakatlarida keyinchalik paydo bo’ladigan narsalarni aks ettirishi muhimdir - odamlarga xayrixoh munosabatda bo’lishi, o’zaro yordam ko’rsatishi, haqiqat, halollik, kattalarga hurmat, mehnatga muhabbat, bularning barchasi bolada to’g'ri tashkil etilgan syujetli-rolli o’yinlarda tarbiyalanishi mumkin. Maktabgacha yoshdagi bolalarni axloqiy tarbiya muammosi syujetli-rolli o’yinlar orqali maktabgacha ta'lim tashkilotlarida zamonaviy bolalar bilan olib boriladigan pedagogik ishlarning usullari, vositalari, imkoniyatlari va xususiyatlarini chuqurroq anglashga imkon beradi. Zero:

- syujetli-rolli o’yin bolalarning mustaqil faoliyati bo’lib, unda bolaning ruhiyati namoyon bo’ladi;
- syujetli-rolli o’yin maktabgacha tarbiya yoshidagi bolalar hayotini tashkil etish shaklidir;
- syujetli-rolli o’yin bolalarni har tomonlama tarbiyalash vositalaridan biridir;
- syujetli-rolli o’yin bolalarga ta`lim va tarbiya berishning metod va usulidir;
- syujetli-rolli o’yin bolalarni o’quv faoliyatiga tayyorlash vositasidir.

Bu borada maktabacha ta’lim tizmida bolalarning syujetlili-rolli o’yin faoliyatining bosqichma-bosqich rivojlanishi to’g’risidagi ilmiy tasavvurlar har xil yosh guruhlarida bolalarning syujetli-rolli o’yin faoliyatiga rahbarlikning aniq sistemali tavsiyalarni ishlab chiqish imkoniyatini yaratmoqdi. Shunday qilib MTTning pedagogik jarayonida syujetli-rolli o’yinning tutgan o’rni juda katta bo’lib, undan maktabgacha yoshdagi bolalarni tarbiyalash va ularga ta`lim berishda keng foydalaniladi.

Maktabgacha yoshdagi bolalar asosan kattalarning xatti-harakatlarini, ularning o’zaro munosabatlarini, aloqa usullarini aynan maktabgacha ta’limda olib boriladigan faoliyatlarda syujetli-rolli o’yinlar orqali o’zlashtirladilar. Bu borada birinchi navbatda insonlar o’rtasidagi munosabatlar va ularning mehnat faoliyatlarini o’rganadilar. Bunday syujetli-rolli o’yinlar orqali bolalar insoniyat jamiyatida qabul qilingan axloqiy me'yorlarga muvofiq harakat qilishni o’rganishadi. Bolalarga jamoaviy syujetli-rolli o’yin nima ekanligini tushuntirish, ularning jamoaviy o’yin qoidalari to’g'risidagi bilimlarni mustahkamlash, yangi qoidalarni o’rganishga va ularga rioya qilishga undash. Bolalarga jamoaviy syujetli-rolli o’yin haqida tushuncha berish va ularning jamoaviy o’yin qoidalari haqidagi tasavvurlarini

mustahkamlash. O’yinlardagi yangi qoidalarni o’rganishga va ularga rioya qilgan holda o’ynashga jalb qilish. Bunday syujetli-rolli o’yinlar mashg’ulotida bolalar faol qatnashadilar, illyustratsiyalarga zavq bilan qarashadi, personajlarning axloqiy harakatlarini tushuntira olishadi. Ular nutqlarida axloqiy fazilatlarning ta'riflarini qo’llay oladilar: yaxshi, mehribon, itoatkor, odobli, halol, ochko’z emas, do’stona kabilar. Suhbat davomida ham bolalar diqqatli bo’ladilar, tushuntirish paytida tarbiyachini diqqat bilan tinglaydilar va o’zlari ham misollar keltiradilar. Tarbiyachining syujetli-rolli o’yinlarda ishtirok etishi bolalarga juda ham yoqadi. Bolalar o’z xohishlari bilan kontsertda rollarni bajonidil ijro etishadi. Biz iloji boricha ularni o’zaro do’stona xatti-harakatlar me'yorlariga rioya qilgan holda syujetli-rolli o’yindagi muammolar va kelishmovchiliklarni mustaqil ravishda hal qilishlariga imkon yaratishimiz kerak.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. “Ilk qadam” maktabgacha ta’lim tashkilotining Davlat o’quv dasturi. – Toshkent, 2018y.

2. F.Qodirova, Sh.Toshpo’latova, M.A’zamova. “Maktabgacha pedagogika”.-T., “Ma’naviyat”, 2013y.

3. Краснощекова Н.В. Сюжетно – ролевые игры для детей дошкольного возраста. Ростов- на Дону: Феникс. 2007г.

MAKTABGACHA YOSHIDAGI BOLALARNING O‘YIN FAOLIYATI MASALASI

D.R. Babayeva- *Nizomiy nomidagi TDPU “Maktabgacha ta’lim texnologiyalari” kafedrasi professori*

A.A. Alimova- *Maktabgacha ta’lim mutaxassisligi magistranti*

Rivojlanish jarayonida shaxs muayyan ijtimoiy ta'sirlarga moslashuvchanlik va ularni qabul qilishga ichki tayyorlik davrlaridan o’tadi. Maktabgacha yosh - bu turli xil ijtimoiy, axloqiy, ma'naviy va pedagogik ta'sirlarga moslashuvchan va ularni qabul qilishga tayyor davr hisoblanadi. Ushbu davr tayyorgarlikni shakllantirish uchun eng sezuvchan davr bo’lib, maktabgacha yoshdagi bolalarda axloqiy tanlov qilish qobiliyati ongning rivojlanib borayotgan axloqiy va baholash faoliyati asosida shakllanadi va ularning tasdiqlanishi va tan olinishi zarurligi bilan shartlanadi. Ushbu qobiliyatning rivojlanishi esa maktabgacha yoshdagi bolalarning rivojlanayotgan mustaqilligi va uning ijtimoiy jihatdan tasdiqlangan axloqiy me'yorlariga ixtiyoriy ravishda amal qilish istagiga asoslangan.

Maktabgacha yosh aynan o’yin o’yanaydigan yosh hisoblanadi. Maktabgacha yoshdagi bolalar juda ko’p o’ynashadi va o’ynashdan zavqlanishadi. Ular o’yin orqali kattalarning vazifasini osonroq qabul qilishadi. Boladagi xulq-atvorning axloqiy me'yorlarini tarbiyalash bu kattalar faol ishtirok etadigan jarayondir. Kattalarga taqlid qilib, bola syujetli-rolli o’yin davomida o’zi kuzatgan munosabatlarni takrorlaydi. Shu bilan birga, uning o’zi atrofdagilarga nisbatan munosib munosabatda bo’ladi. Agar syujetli-rolli o’yinda bola qo’g'irchog'iga shafqatsiz munosabatda bo’lsa, u haydovchi rolida olib ketayotgan "yo’lovchilar" bilan qo’pol gaplashsa, harakatlarini o’yinda o’ynayotgan boshqa bolalar bilan muvofiqlashtirmasa, o’yinchog’ini boshqa

bolalarga bermasa, o’yinchoqlariga beparvolik bilan munosabatda bo’lsa, demak bolada avval yomon odatlar shakllanadi, keyin esa xudbinlik, beparvolik, qaysarlik kabi salbiy xarakter xususiyatlari paydo bo’ladi.

Bolalar o’z hohish istaglari bilan kompleks uslubiy rivojlantiruvchi markazlarda ishtirok etish istagi bilan chiqsalar, ularda ijobiy natijani ko’rish mumkin. Shundagina yakuniy pedagogik diagnostikada bolalarning xulq-atvorini axloqiy me'yorlari rivojlanganlik ko’rsatkichlarini o’sganini ko’rishimiz mumkin. Olingan natijalarga asoslanib, ishda yuzaga keladigan qiyinchiliklarni keltiramiz: qisqa vaqt ichida ota-onalar va tarbiyachilar ta'sirisiz syujetli-rolli o’yinlar faoliyatida bolalarning axloqiy sifatlarini shakllantirishda muhim natijalarga erishish mumkin emas. Ushbu uslubiyalardan foydalanilgandan so’ng, bolalarni o’zlari va tengdoshlariga bo’lgan munosabatlarini ijobiy tomonga o’zgarishini, ota-onalar farzandlarining axloqiy tarbiyasini shakllanishiga qiziqishi hamda ularning tarbiyachilar bilan hamkorlik qilish istagi paydo bo’lishi muqarrardir. Maktabgacha yoshdagi bolalarning etakchi faoliyati bu o‘yindir. Bog‘cha yoshidagi bolalarning o‘yin faoliyati masalasi asrlar davomida juda ko‘p olimlarning diqqatini o‘ziga jalb qilib kelmokda. Bog‘cha yoshidagi bolalar o‘zlarining o‘yin faoliyatlarida ildam qadamlar bilan olg‘a qarab borayotgan sermazmun hayotimizning hamma tomonlarini aks ettirishga intiladilar. Bolalarning o‘yinlari orkali ularda ijtimoiy foydali, ya’ni yuksak insoniy xislatlarni tarbiyalash mumkin. Bundan tashkari, agarda biz bolalarning o‘yini faoliyatlarini tashkaridan kuzatsak, o‘yin jarayonida ularning barcha shaxsiy xislatlari (kimning nimaga kuprok kizikishi, kobiliyati, irodasi temperamenti) yakkol namoyon bulishini kuramiz. SHuning uchun bolalarning o‘yin faoliyatlari ularni individual ravishda urganish uchun juda kulay vositadir. Kichik maktabgacha yoshdagi bolalar odatda uzlari yolgiz uynaydilar. Predmetli va konstruktorli o‘yinlar orkali bu yoshdagi bolalar uzlarining idrok, xotira, tassavur ,tafakkur xamda xarakat layokatlarini rivojlantiradilar. Syujetli rolli o‘yinlarda bolalar asosan uzlari xar kuni kurayotgan va kuzatayotgan kattalarning xatti – xarakatlarini aks ettiradilar. O‘yin faoliyati bolalarni insoniyatning ijtimoiy tajribasini egallashning faol shakli bulgan ta’lim faoliyatiga tayyorlaydi. Ko‘pchilik psixologlar hamda pedagoglar o‘yinning psixologik masalalari bilan bevosita shug‘ullanib, o‘yinlarning bolani psixik kamol toptirishdagi ahamiyatiga alohida to‘xtalib o‘tganlar. Ma’lumki, o‘yin bola uchun voqelikni aks ettirishdir. Bu voqelik bolani qurshab turgan voqelikdan ancha qiziqarlidir. o‘yinning qiziqarliligi uni anglab etishning osonligidadir O‘yin faoliyati bolalarni insoniyatning ijtimoiy tajribasini egallashning faol shakli bo‘lgan tahlim faoliyatiga tayyorlaydi. Odam birdaniga ijtimoiy tajribani o‘zlashtirishga kirisha olmaydi. Ijtimoiy tajribalarni faol egallash uchun odam avvalo etarli darajada nutqni egallagan bo‘lishi, ma’lum malakalar, uquvlar va elementar tushunchalarga ega bo‘lishi kerak bo‘ladi. Bularga bola o‘yin faoliyati orqali erishadi. Ma’lumki, bolalarning asosiy vaqti o‘yin bilan o‘tadi. O‘yin maktabgacha yoshdagi bolalarni har tomonlama rivojlanishining muhim vositasi, ularning asosiy faoliyati bo‘lib hisoblanadi. O‘yin jarayonida bola shaxsi faoliyat sub’ekti sifatida shakllana boshlaydi. O‘yin uzoq davrlardan beri mashhur olimlar, pedagog psixologlar, faylasuflar, sotsiologlar, etnograflar va madaniyat arboblari

diqqatini o‘ziga qaratib kelingan dolzarb mavzudagi muamolardan biridir. O‘yin fakat tashki muxitdagi narsa va xodisalarni bilish vositasi bulibgina kolmay balki, kudratli tarbiya vositasi xamdir. Ijodiy va syujetli o‘yinlarda maktabgacha yoshdagi bolalarni barcha psixologik xususiyatlari shakllanadi. Mana shu nuktai nazardan o‘yin bogchadagi ta’lim-tarbiya ishlarini yulga kuyishda markaziy urinda turadi. O‘yin jarayonida maktabgacha yoshdagi bolaning barcha psixik jarayonlari tarkib topishida imkon buladi. Chunki o‘yin faoliyati bolalarni dikkat va xotirasi, nutki, xayoli, xissiyoti, mexnatga oid malakalari va kobiliyatlari namoyon buladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

4. Hasanboeva O. U. va boshqalar. Maktabgacha ta’lim pedagogikasi. Kasb-hunar kollejlari uchun o’quv qo’llanma.–T.: Ilm ziyo. 2006.

5. Губанова Н.Ф.Игровая деятельност в детском саду- М.: Мозаика – синтез – 2006.

6. Jalolova G.«Bolalarni maktabga tayyorlashda noan’anaviy o‘yinlardan foydalanish».- T-.:2004.

BILIMLENDIRIW SISTEMASINDA BASQARIW PROCESINIŃ ÓZGESHELIGI

Q.Tleumbetova- *Mektepke shekemgi tálim kafedrası docenti*
J.Turexanov - *Bilimlendiriw mákemelerin basqarıw qánigeligi 2-kurs magistrantı*

Ózbekstan Respublikasınıń «Bilimlendiriw haqqında»ǵı Nızamı hám «Kadrlar tayarlaw milliy dástúri»nıń basqıshpa-basqısh ámelge asırılıwına kóre úzliksiz tálim sistemasında anıq ózgerislerdiń jańa rawajlanıw basqıshları ámelge asırılıp atır.

«Basqarıw» degen sózge sózliklerde basqarıw, máslahát beriw, baqlaw, jóneltiriw, kórsetpe beriw degen túrli túsindirmeler berilgen. Házirgi dáwirde basshılarǵa qoyılatuǵın talaplar júdá kóp. Atap aytqanda, ruwxıy jetiklik, intizam hám miynetke bolǵan múnasábeti, bilim dárejesi, shólkemlestiriwshilik qábileti, basqarıw natiyjeliligin támiyinley alıwı hám basqalardan ibarat.

Joqarıdaǵilardan kelip shıǵıp sonı, atap ótiw kerek, basshı óz huqıq hám kepillikilerinen ulıwma mámleketlik máplerin jámáát hám xızmetkerlerdiń jeke mápleri menen uyqas aparıwda shebelik penen paydalanıwı zárúr. Basshı saldamlı, hár qanday jaǵdayda da ózin tuta biletuǵın, ádepli hám sıpayı bólıwı zárúr.

Basshınıń iskerligi kóp tárepten pedagogikalıq iskerlikten ibarat bolıwı kerek. Sebebi, basshı orınlawshılarǵa qatiyat penen óz ideyasın ótkeredi jáne bulardı ámelge asırıwdı úyretedi.

Hár bir basshı psixologiyalıq bilimler menen bir qatar ol xızmetkerlerge olardı tárbiyalaw hám tolıq jetilistiriwlerine tásir etiwshi forma hám de usıllardıń jáne de nátiyjeliligin tabıwı lazım.

Tárbiya processinde basshı tómendegi pedagogikalıq mashqalalardı sheshiwi kerek:

- intellektual rawajlanıw (xızmetkerlerdiń ulıwma hám kásiplik maǵlıwmatı);

- ruwxıy bayıw (materiallıq ilajlar shólkemlestiriw, etnik mashqalalardi sheshiw);

- mámileni jaqsılaw.

Bunda bolsa tómendegi pedagogikalıq principlerge ámel qılıw kerek;

- iygilikli ideallar menen tolı bolıw;

- jeke paziyletlerdi jetilistiriw.

Tárbiyalıq tásir usılları basqarıw pedagogikasınıń tiykarı esaplanadı. Bul basshınıń tómendegi faktorlardı biliwine baylanıslı:

- xızmetker mádeniyatı hám maǵlıwmat dárejesi, onıń tárbiyalıq kásiplik hám turmıs tájiriybesi qaysı dárejede rawajlanǵanlıǵı;

- fizikalıq jaqtan sawlıǵı, ruwxıy bárkámallıǵı;

- individual, social –psixikalıq sapaları;

- miynet jámáátindegi social –psixikalıq jaǵday;

- tárbiyalıq-basqarıw ilajǵa xızmetkerdiń munasábeti.

Tárbiyalıq tásir ulıwma hám qatıp qalǵan bolmawı kerek, sebebi joqarıda belgilengen faktorlar hár bir arnawlı bir shaxs ushın ayrıqsha bolıp tabıladı. Sol sebepli tárbiyalıq tásir hár bir shaxstıń ózine qaratılǵan bolıwı kerek, bul basshı tárbiyanıń hár túrli usıllarınan xabardar bolıwın talap etedi. Basshınıń tárbiyalıq tásir usıllarınan aqılǵa say paydalanıwı, yaǵnıy pedagogikalıq sawatlı bolıwı xızmetkerde parasat hám kónlikpelerdi qáliplestiriwdi támiyinleydi.

Basshınıń tárbiyalıq tásirdi ámelge asırıwınıń tómendegi, «texnologiyalıq principleri» ámeldegi:

- psixologiyalıq ayrıqshalıq, yaǵnıy shaxsqa tárbiyalıq tásir ótkeriwden aldın onıń individual, social –psixikalıq sapaların aǹǵarıw kerek;

- ruwxıy motivlar - ózine boysiniwshılar aldında joqarı dárejedegi minez-qulıq iyesi ekenligin shaxsan kórinetuǵın etiw, bul basshı «mendey bol» dep talap qılıw imkaniyatın beredi;

- jalǵız tártipte (individual) jantasıw, bul - hár bir shaxstıń ayrıqsha bolǵan «jaqsı» tárepin izlew;

- miynet iskerliginiń talaplarına iykemlesiw, bul - xızmetker intellektual múmkinshiligin anıqlaw hám odan nátiyjeli paydalanıw boyınsha pedagogikalıq mashqalanı sheshiw;

- jeke móljel, bul - xızmetkerde kem ushraytuǵın qábilet urıqların ósiriw hám olardı rawajlandırıw;

- sistemalı jantasıw, bul - shaxstı, hár tárepten aqıl etiw jáne onıń qulqına tásir etiwshi ústin turatuǵın faktorlardı anıqlaw.

Miynet jámááti shaxstıń kámalǵa jetetuǵın tiykarǵı sociallıq ortalıǵınıń (shańaraq hám mektep penen bir qatarda) biri bolıp tabıladı.

Shaxstıń qáliplesiwi hám kámalǵa jetiwishi processi shańaraq - mektep - miynet jámááti sistemasında ámelge asadı, bul elementler arasında jeke páziylet-isbilermenlik salaları social qáliplesiwi processiniń miyrasxorlıǵı hám úzliksizligin támiyinleytuǵın birlik baylanıs bolıwı kerek. Miynet jámááti basshısı moynına salmaqlı psixologiyalıq-pedagogikalıq salmaqlıq túsedi. Ol jámáát menen jas insan shańaraq hám mektepte alǵan kónlikpe hám ilmiy tájriybelerin bekkemlewi, onıń

aldınǵı qáliplesiw processinde asırǵan unamsız páziyletlerin saplastırıwı yamasa joytıwı kerek.

Miynet jámááttegi tárbiya kásiplik, huqıqıy, etikalıq hám estetikalıq tárbiyaǵa bólinedi. Tárbiyanıń bul túrleri xızmetkerler jámáátlik juwapkerligin júzege keltiriwge, sonıń menen birge, óz miyneti nátiyjesi boyınsha jeke juwapkerlikti kúsheytiwge jóneltiriledi.

Juwmaq etip sonı aytiw múmkin, hár qanday basshıǵa psixologiyalıq bilimler menen bir qatarda arnawlı bir pedagogikalıq bilim de zárúr. Usılarǵa súyene otırıp, ol olardı tárbiyalaw hám óz ilmiy tájriybelerin asırıw boyınsha xızmetkerge tásir etiwdiń jáne de natiyjelilew forma hám usılların tabıwı múmkin. Tárbiyalıq tásir anıq baǵdarlanǵan bolıwı hám tiyisli «texnologik principler»ge tıykarlanıwı kerek.

МЕКТЕПКЕ ШЕКЕМГИ ЖАСТАҒЫ БАЛАЛАРДЫ ТӘРБИЯЛАЎДА ТӘБИЯТТЫҢ ТУТҚАН ОРНЫ

Р.Ш.Алеуова- *Әжинияз атындағы НМПИ Мектепке шекемги тәлим кафедрасы үлкен-оқытыўшысы*

Өзбекстан Республикасы Президенти Ш.М.Мирзиёев ҳәзирги күнде тәбиятты қорғаў мәселелерине үлкен дыққат аўдармақта. Усы мүнәсийбет пенен 2019-жыл 31-октябрде «2030-жылға шекем болған дәўирде Өзбекстан Республикасының дөгерек-әтирапты қорғаў концепциясын тастыйықлаў» ҳаққындағы пәрманы қабыл етилди.

Бул машқаланы илимий көз-қарастан дурыс шешиў, биринширен, балаларда ана тәбиятқа муҳаббат сезимин оятса, екиншиден, оларда ана-тәбият ҳаққында бир қанша мағлыўматларды билип алыў имканиятларын байытып, ең зәрурлиси оларды тәбият әлемине алып киреди.

Сонлықтан, балаларды ҳәр тәреплеме тәрбиялаўда тәбияттын тутқан орны айрықша болып табылады. Қоршап турған тәбиятты үйрениў балалардың ҳәр тәреплеме раўажланыўында үлкен тәсир көрсетеди.

«Мектепке шекемги тәрбия жасындағы балаларды тәбият пенен таныстырыўда тәлим-тәрбия процесинде олардың санасында дөгерек-әтирапты қоршап турған дүнья ҳаққында сезимлик тәжирийбеге тийкарланган анық билимлер пайда етиў зәрур»[1:46]. Тәбият ҳаққында мағлыўматларды бериў менен бир қатарда тәрбияшы балаларға тәбиятта адамлардың өзин тутыў қағыйдалары, оны асырап абайлаў бойынша билим берип барады.

Балаларды тәбият пенен таныстырыў ўазыйпалары ҳәр қыйлы жас топарларда бағдарлама бойынша әмелге асырылады. Киши топарда балаларды өсимликлер, ҳайўанлар ҳәм жансыз тәбият пенен таныстырып барылады. Оларға затларды алыстан таныўды, өсимликлердиң айырым белгилерин (реңин, жапырақларын, гүллерин) айырыў ҳәм дурыс айтыўды, ҳайўанлардың даўысын ҳәм ҳәрекетлерин, олардың жасаў шәраятлары ҳаққында билим берип барылады. Бунда балалардың еситиў ҳәм көриў анализаторлары раўажланып, бақланып атырған объектке қызығыўшылығы ҳәм дыққаты қәлиплесип барады.

Орта топар балалар өмиринде ҳәр күни ушырасатуғын предметлер ҳәм жанлы тәбиятты көз алдына келтириўи қәлиплестириледи. Балаларды бақлаўға,

өсимликлердиң, ҳайўанлардың белгилерин ажыратыўға, анықлаўға, сезиўден (рең, форма, көлем) пайдаланыўға, объектлерди сыртқы белгилери бойынша топарларға бөлиўге, оларды салыстырыўға үйретилип барылады. Тәлим-тәрбия процесинде балаларда ҳәр түрли нәрселерге қызығыўшылық раўажланып барады.

Үлкен топар балаларында көрсетпели-образлы пикирлеўдиң жоқары формасы қәлиплестириледи. Олар улыўмаласқан билимлерди тез өзлестирип алады ҳәм бул жағдай оларда тәбиятта жүз берип атырған нызамлылықларды сәўлелендириў бойынша көз-қарасларын раўажландырып барады. Балаларды өсимликлер ҳәм ҳайўанатлардың характерли өзгешеликлерин ажыратыўға ҳәм олардың жасаў шәраятларынан ғәрезлилигин анықлаўға үйретилип барылады.

Мектепке таярлаў топарында балаларда логикалық пикирлеўдиң әпиўайы формасы раўажланып барады: анализ ҳәм синтезлеў қәбилети, өсимликлер ҳәм ҳайўанлардың жеке ҳәм улыўма белгилерин ажыратыў ҳәм улыўмаластырыўды билиўи лазым болады. Мысалы, ҳайўанлардың аўқатланыўы, ҳәрекет етиўи, аўқат табыўы, жасаў орнына қарай ҳәр қыйлы топарларға бирлестириў ҳәм т.б.

Сонлықтан, тәрбияшының турақлы түрде балаларға билим бериўи нәтийжесинде барлық тири организмлерди асырап-абайлаў, оларға úамҳорлық етиў зәрурлигин түсинип, аңлап барады. Мысалы, өсимликлерди суўғарып турыў, төгин төгиў, қыста қусларға ғамхорлық етиў ҳәм т.б.

Бирақ, тәбият объектлерине өз бетинше еркин турде ғамҳорлы қарым-қатнаста болыў кереклиги ҳәмме балаларда бирдей жетерли дәрежеде раўажланбаған болады. Мысалы, балалар көшеде жүрген жалғыз пышықтың баласын қапа қылмаўы мүмкин, бирақ оны аўқатландырмайды, теректиң шақаларын сындырмаўы мумкин, бирақ сынық шақаларды байлап билмейди.

Демек, қоршап турған орталыққа ҳақыйқый қарым-қатнасты тәрбиялаў, ҳайўанларға ямаса өсимликлерге жәрдем көрсетиў, оларды асырап-абайлаў көнликпелерин раўажландырыў сыяқлы ўазыйпалардың барлығы мектепке шекемги билимлендириў шөлкемлеринде шешилиўи зәрүр.

Мектепке шекемги билимлендириў шөлкемлери тәрбияшылары алдында жүдә үлкен әҳмийетли мәселе турыпты – бул балаларда унамлы-бақлаўшылықты емес, ал унамлы-искерликли қарым-қатнасты тәрбиялаў лазым. Ҳәр бир баланың әдеп-икрамлылық нормаларына бойсынған ҳалда өсимликлер ҳәм ҳайўанлар менен қарым-қатнаста болыўына итибар бериў керек. Бул қағыйдалар негатив ҳалда емес (жулма, баспа, сындырма), ал унамлы ҳалда (гүллерди асыраў керек, гүлдәсте ушын тек ғана бир неше данасын ал ҳәм т.б.) қәлиплесиўи мақсетке муўапық болады. Сол ўақытта балалардың бул ўазыйпаларды уғып алыўы тезирек ҳәм аңсат болады.

Бул ўазыйпаларды әмелге асырыўда тәрбияшы ҳәр түрли усыллардан, яғный өмирден алынған жағдайлар, түсиндириўлер, көркем әдебиятлардан ҳәм т.б. пайдаланады.

Бундай жағдайларда тәрбияшының роли жүдә үлкен болып табылады: ол балалардың санасына ҳайўанлар менен қарым-қатнас жасаў қағыйдаларын түсиндиреди, балалардың көз-қарасын баҳалайды, дурыс шешим қабыл етиўге

жәрдем берип барады ҳәмде ҳәр бир балада тири организмлердиң жасаўы ушын жуўапкершилик сезимин қәлиплестирип барады.

Демек, балаларда тәбияттағы барлық тири организмлердиң жасаўы ушын қораған орталықтың орны үлкен әхмийетке ийе екенлиги ҳаққында көз-қараслырын кәлиплестириўимиз зәрур.

Әдебиятлар

1.Г.Е.Джанпеисова, М.А. Расулхўжаева. Табиат билан таништириш. –Т.2020

2. О.Хасанбоева ва бошк. Табиат билан таништириш методикаси. Т.2013

БАЛАЛАРДА МАТЕМАТИКАЛЫҚ ТҮСИНИКЛЕРДИ ҚӘЛИПЛЕСТИРИЎДЕ ОЙЫННЫҢ ТУТҚАН ОРНЫ

Р.Ш.Алеуова- *Мектепке шекемги тәлим кафедрасы үлкен-оқытыўшысы*

В.Сейтмуратова- *мектепке шекемги тәлим қәнигелиги 1- курс магистранты*

Мектепке шекемги тәлим - Өзбекстан Республикасындағы билимлендириў мәкемелериниң биринши буўыны. Ол балалардың саламат ҳәм ҳәр тәреплеме раўажланған жеке адам сыпатында қәлиплесиўи ушын зәрүр тийкар салыўшысы, сондай-ақ мектеп тәлимине таярлаўшы билимлендириў системасының бири болып табылады.

Өзбекстан Республикасы Президентиниң 2020-жыл 7-майдағы «Математика тараўындағы тәлим сыпатын асырыў ҳәм илимий-изертлеўлерди раўажландырыў ис-илажлары ҳаққында»ғы 4708-санлы қарарының үстем бағдарында «алдынғы шет ел тәжирийбелери тийкарында мектепке шекемги жастағы балаларда дәслепки математикалық түсиниклерди қәлиплестириў бойынша заманагөй педагогикалық технологияларды енгизиў» деп белгиленген еди [1:2].

Балаларда математикалық түсиниклерди қәлиплестириў машқаласы төмендегилерди өз ишине алады: түсиниктиң дүзилиси ҳәм формасының пайда болыўы, түсиниклерди қәлиплестириў ушын ақылый ҳәрекетлер ҳәм ақылый искерлик жоллары, усылларын раўажландырыўдан ибарат.

М.Е.Жумаев: «Математикалық түсиниклерди қәлиплестириў-инсанның дөретиўшилик искерлигиниң бир пүтин мақсетин әмелге асыратуғын педагогикалық процесс” деп тәрийплейди [Жумаев:17].

Ал, балаларда математикалық түсиниклерди қәлиплестириўде ойынның тутқан орны айрықша. Сонлықтан, билимлерди беккемлеўде дидактикалық ойынлар, стол баспа ойынлары, хылық ойынлары, пирамидалар ҳәм басқа ойыншықлар менен ойналатуғын ойынлардан пайдаланыў үлкен әҳмийетке ийе.

Балаларда математикалық түсиниклерди раўажландырыўда өз бетинше искерликти талап ететуғын шынығыўлар, әсиресе, ойын менен байланыслы шынығыўлар жақсы нәтийже береди. Балаларда элементар математикалық түсиниклерди қәлиплестириўде шынығыўдан тысқары тәрбияшы үйретиўдиң ҳәр қыйлы усыллардан, сондай-ақ, әмелий, көргизбели,

аўыз-еки, ойын методларынан пайдаланылады. Методты таңлаўда балаладың жас ҳәм жеке өзгешеликлерин, бағдарламадағы мәселелерди, дидактикалық қуралларды ҳәм басқаларды есапқа алыў лазым.

Сондай-ақ, тәрбияшының метод ҳәм усылларды дурыс таңлаўда, олардан нәтийжели пайдаланыўда төмендегилер зәрүр әҳмийетке ийе:

-элементар математикалық түсиниклердиң жетик қәлиплесиўи ҳәм олардың сөйлеўде қолланылыўы;

-теңлик ҳәм теңсизлик мүнәсийбетлерин (буйымлардың саны, өлшеми, формасы бойынша) қабыл етиў ҳәм ажыратыў, нәтийжели мүнәсийбетлерди (өлшеми ямаса саны бойынша) арттырыў ямаса кемейттириў, анализленип атырған объектлердиң муғдары, формасы, көлеминиң улыўма белгилерин ажыратыў, байланыс ҳәм мүнәсийбетлерин анықлаў уқыплылықлары;

-балалар өзлестирген әмелий ис усылларын (мәселен, санаў, өлшеў, салыстырыў) жаңа шараятларда қоллаўға бағдарлаў ҳәм усы жағдайда әҳмийетке ийе болған белгилер, байланысларды анықлап табыўдың әмелий усылларын өз бетинше излеўге бағдарлаў. Мәселен, “Геометриялық фигуралар”, “Үлкенлик”, “Муғдар ҳәм санаў” бөлимлерине сай мәселелерди бир ўақытта шешиў имканиятлырының берилиўи.

Бундай мәселелер болса шынығыўлардың нәтийжелилигин асырып барады. Егер шынығыўлар ойын формасында шолкемлестирилсе, балалар элементар математикалық түсиниклерди тез тусинип алады. Көбинесе шынығыўларда дидактикалық ойынлар көп пайдаланылады.

Мектепке таярлаў топарында кеңисликте мөлжел алыў, сондай-ақ, геометриялық формаларды билиў, үлкен-киши белгилерин ажырата алыў ҳәм олар арасында өлшеў мүнәсийбетлерин орната алыў уқыплылықлары, буйымлар арасында кеңислик мүнәсийбетлер орната алыў шынығыўларында ойынларға үлкен әҳмийет бериледи.

Демек, ойын арқалы балалардың билимлери беккемленип барады, ал математикалық түсиниклерди болса өз бетинше қоллаўға үйренип барады. Тәрбияшы балалар математикалық билимлерден қалай пайдаланыўларын көриў ушын бақлаў методынан пайдаланады. Мәселен, аралықты өлшеўде, буйымларды санаўда ҳәм т.б.

Сондай-ақ, тәрбияшы балаларға не ушын турмыста өлшеў, санаў ҳәм т.б. зәрурлигин түсиндирип барады. Мектепке шекемги жастағы балаларда математикалық билимлерге болған қызығыўшылықты оятыўымыз зәрүр. Балалар буйымларды ҳәм геометриялық фигураларды ҳәр түрли белгилери бойынша топарларға ажыратыўды, ойыншықлар, фигуралар, кестелер топламына «қанша» сөзи менен сораўлар ойлап таба алыўлары лазым.

Билимлерди беккемлеў ушын тәрбияшы ҳәр қыйлы ойынлар, жарыс элементлери менен байланыслы болған шынығыўлардан, интерактив усыллардан пайдаланады. Мәелен, «Қоңсыларын тап?», «Қайсы сан түсип қалған?», «Ким узақ санайды», «Орнын тап», «Төртиншиси артықша» ҳәм т.б. ойынлар өткериледи.

Демек, дидактикалық ойынлар балаларды өз бетинше еркин пикирлеўге, дөретиўшиликке үйретиўде ең туўры ҳәм нәтийжели ойын түрлеринен бири болып табылады.

Әдбиятлар:

1. Өзбекстан Республикасы Президентиниң «Математика тараўындағы тәлим сыпатын асырыў ҳәм илимий-изертлеўлерди раўажландырыў ис-илажлары ҳаққында» Қарары. 2020-жыл 7 май 4708-санлы

2. Жумаев М.Е. Болаларда математик тушунчаларни ривожлантириш назарияси ва методикаси. Т.: 2010

МЕКТЕПКЕ ШЕКЕМГИ ЖАСТАҒЫ БАЛАЛАРҒА ЭКОНОМИКАЛЫҚ БИЛИМ БЕРИЎДИҢ ӘҲМИЙЕТИ

Р.Ш.Алеуова- *Мектепке шекемги тәлим кафедрасы үлкен-оқытыўшысы*

М.А.Жумамуратова- *мектепке шекемги тәлим қәнигелиги 1 курс магистранты*

Мәмлекетимизде жүз берип атырған экономикалық өзгерислерди аңлаў, оларды түсинип жетиў, жасларымыз санасында экономикалық сана, билим, мәденият түсиниклерин қәлиплестириўде мектепке шекемги билимлендириў системасы педагог-тәрбияшылары алдына үлкен ўазыйпалар қойылмақта. Ал мектепке шекемги жастағы балаларға экономикалық билим бериў – әҳмийетли ўазыйпалардың бири болып табылады.

Сондай-ақ, билимлендириў шөлкемлеринде балаларға экономикалық билим бериў менен бирге, оларда дүнья стандарты дәрежесинде, миллий дәстүрлерге мүнәсиб, экономикалық тәрбияға сай түсиниклерди қәлиплестириў тийкарғы мақсет етип қойылған. Бул актуал машқаланы шешиўди мектепке шекемги тәлимнен баслаў мақсетке муўапық.

Соның ушын ҳәм келешегимиз болған жас әўладты мектепке шекемги жастан баслап материаллық байлықларының қәдирине жетиўге, олардан үнемлеп пайдаланыўға үйретиў, ҳәр бир материаллық байлық мийнет есабынан жаратылғанлығы ҳаққында түсиниклерге ийе болыўға үйретиў зәрүр.

Мектепке шекемги жастағы балаларға экономикалық тәрбия бериўдиң мақсети балаларға экономикаға сай билим ҳәм мағлыўматлар бериў арқалы экономикалық қублыслар негизин түсинип жетиўге ҳәм оларды экономикалық хызметке бағдарлаўдан ибарат болып табылады. Усы мақсетти әмелге асырыўда төмендеги ўазыйпалар зәрүр болып табылады:

1. Мектепке шекемги жастағы балалардың жәмийеттиң экономикалық раўажланыў принциплери ҳәм нызамлылықлары менен таныстырыў арқалы оларды экономикалық билим менен қуралландырыў;

2. Экономикалық түсиниклер мазмунын анлаў, өзиниң күнделикли хызметлеринде саналы түрде қоллай алыў уқыплылықларын қәлиплестириў;

3. Балаларда экономикалық ойлаў элементлерин қәлиплестириўде экономикалық машқалаларды анализлеў, дәлиллеў ҳәм улыўмаластырыў көнликпелерин пайда етиў;

4. Оқытыўдың заманагөй методлары, шөлкемлестириўши формалардан пайдаланыў.

Балаларға экономикалық тәрбия бериў шаңарақтан басланады хәм мектепке шекемги билимлендириў шөлкемлери арқалы даўам еттириледи. Экономикалық билимлерге ийе болыўда балалар тәрепинен экономикалық ислеп шығарыў жәмийет турмысының тийкарғы бағдарларының бири екенлигин терең аңлаўға имканият бериў менен бирге оларға материаллық ҳәм руўҳый байлықлардан үнемлеп пайдаланыўға, оларды көбейтиў ҳаққында ғамҳорлық етиўге, жәмийет экономикасын раўажландырыў жолындағы әмелий ҳәрекетлерди шөлкемлестириў бойынша көнликпелерди қәлиплестириўимиз зәрур.

«Экономика бул – инсанлардың өзиниң турмыслық мүтәжликлерин қанаатландырыўға қаратылған искерлиги болып табылады» [1:245].

Мүтәжликлер еки топарга бөлинеди:

1. Материаллық - өнимлерге болған мүтәжлик буған азық-аўқат, кийимлер, турар жай, үй әсбаплары, транспорт, байланыс, коммуникация ҳәм т.б.

2. Ҳәр түрли хызметлерге болған мүтәжлик, яғный, билим, медициналық хызмет, физикалық тәрбия ҳәм спорт, дем алыў ҳәм саяҳат, мәдений-ағартыўшылық хызметлерди өз ишине қамтып алған социал мүтәжликлер.

Ал, мектепке шекемги жастағы балалардың мүтәжликлери олардың талап ҳәм тилеклери тийкарында пайда болады. Бала мүтәжликлери булар:

- қәлеўи бойынша нормада аўқатланыўға болған мүтәжлиги;

-ата-аналар тәрепинен берилген пулларды өз қәлеўи менен сарыплаў;

-дем алыў, саяҳатларға шығыў;

- жеке ойыншықлар ҳәм т.б.

Сонлықтан, талап ҳәм тилек түсиниклерин бир-биреўинен парықлай алыўға үйретиледи. Балаларға ҳәр қандай талап – бул ҳуқықый жуўапкершилик деп қаралыўын түсиндириўимиз лазым. Бул жастағы балаларда инсан жасап атырған екен оның мүтәжликлери тоқтаўсыз өсип барыўы ҳаққында мағлыўмат берип барылады. Мәселен, билим алыўға болған мүтәжлик ҳәр түрли бағдардағы окыў орайлары, шет тиллерин үйрениўге болған мүтәжлик, карым-қатнасқа болған мүтәжлик ҳәм т.б.

Демек, балаларда дөгерек-әтираптағы материаллық өнимлерге, буйымларға абайлы мүнәсийбетте болыўға, ҳәр қандай материаллық өним инсан мийнетиниң жемиси екенлигин ҳәм оны асырап-абайлаўға үйретип барыўымыз зәрур.

Әдбиятлар:

1. «Илқ қадам» давлат ўқув дастури. - Тошкент: 2018.

2. Қодирова Ф.Р. ва бошқ. Мактабгача педагогика. –Т.2019

3. Содиқова Ш. Мактабгача педагогика. – Т.: Фан ва технология, 2012.

МЕКТЕПКЕ ШЕКЕМГИ ЖАСТАҒЫ БАЛАЛАРДЫ КӨРКЕМ ӘДЕБИЯТ ПЕНЕН ТАНЫСТЫРЫЎ

Аймуратова Ж.Т. *- Ажинияз атындағы НМПИ, Билимлендириў мекемелерин басқарыў қәнийгелиги 1-курс магистранты*

Мектепке шекемги билимлендириў системасында «Дәслепки ҳәм мектепке шекемги жастағы балалардың раўажланыўына қойылатуғын мәмлекетлик талаплар» тийкарында «Дәслепки кәдем» дәстүриниң исленип шығылыўы ҳәмде әмелиятта енгизиўге усыныс етилгенлиги, мектепке шекемги билимлендириў тараўындағы тәлим-тәрбия процессин нәтийжели әмелге асырыў ушын қәлиплесиўине жәрдем береди, оларда этикалық ҳәм эстетикалық түсиниклерди қәлиплестиреди. Усы тәреплерди инабатқа алып, көркем адебияттың әҳмийетин, мәнис ҳәм мазмунын үйрениў актуал маселелердиң бири. Себеби, көркем адебият инсан өмири, тәжирийбеси, әсиресе балалардың руўхый жақтан раўажланыўында тәрбия ўазыйпасын аткарады.

Мектепке шекемги жастағы балаларды көркем адебият пенен таныстырыўда тәрбияшылар: интелектуал тәрбия, этикалық тәрбия, дене тәрбиясы, хуқықый тәрбия, ўатанды сүйиў ҳәм байналмилал тәрбия, мийнет тәрбиясы, эстетикалық тәрбия, экономикалық тәрбия, улыўма инсаныйлық қәдириятлар сыяқлы системаларға әмел еткенде өз нәтийжесин бериўи мүмкин.

Көркем адебиятты үйрениў тийкарында балаларда сөйлеў, ойлаў, яд, дыққат, ақыл, ойда саўлелендириў, сезиў киби психологиялық процесс раўажланып барады.

Көркем адебиятты үйрениў тийкарында балалардың сөйлеў тилиниң раўажланыўы төмендегилерден ибарат.

Лексика:

-сөзликти байытыў ҳәм активлестириў;

-сөйлеўде сөзлерди жағдайға сай ҳалда семантикалық таңлаў;

-сөзлердиң туўры ҳәм (қосымша, аўыспалы) мәнисин түсиндириў, мәниси ҳәм өзине тән өзгешеликлерин тусиндириў;

Грамматика:

- сөйлеўдиниң грамматикалык дүзилисин қәлиплестириў;

-грамматикалық қуралларды ҳәм олардан сөйлеўде пайдалана алыў;

-әпиуайы гәплер, гәптиң бириккен бөлеклери, байланыстырыў усылларынан пайдаланыў;

-қосымша, мақсетли ҳәм шәртли мәни анлатыўшы қоспа гаплерден пайдаланыў;

Фонетика:

-сөйлеў мәдениятына тәрбиялаў;

-сес ҳәм сес бирикпелерин дурыс айтыў;

-даўыстың күши, пәс, бәлентлиги;

-сөйлеў пәти, яғный мазмунға қарап сөйлеўди тезлестириў.

Байланыслы сөйлеў:

-көркем шығарма жанрына қарап образлы лексиканы қурамлы расмийлестириў;

-өз тажрийбесинен келип шығып, хикая ҳәм ертеклер токыў, олардың мазмунын байланыстырған ҳалда избе-из, анық ҳәм образлы түрде айтып бериў;

-көркем шығармаларды эстетикалық қабыл етиў;

-монологлық ҳәм диалоглық сөйлеўди раўажландырыў;

Балалар сөйлеўининиң көркемлилигин раўажландырыў дереклери:

1. Балалар көркем адебияты шығармалары.
2. Халық аўыз-еки дөретпелери (ертеклер, жумбаклар, қосыклар, нақыл-мақаллар жаныltпашлар)

Ҳәзил-дәлкек, жеңил юмор арқалы берилген халық дөретпелери ериншеклик, қорқақлық, өжетлик, эгоизмге қарсы тәсирдиң объектив қуралы болып есапланады.

Көркем шыгармаларды түсиниў ўактында балаларда көргизбели, музыкалы ҳәм театрға тийисли искерлик пенен байланыслы рәўиште сөз дөретиўшилигин раўажландырыў керек.

Мектепке шекемги билимлендириў шөлкеминде балаларды көркем әдебият пенен таныстырыў процессинде шынығыўлар ушын темаларды оларға жақын болған жанрдағы шыгармалардан (ертеклер, ҳикаялар, косыклар) таңлап алыў мақсетке муўапык болады.

Тәрбияшы хәр бир шынығыўда балаларды шығарманың мазмуны ҳәм көркем формасы менен таныстырыў, олардың итибарын шығарманың көркемлеў қуралларына, қаҳарманның минезлемесине, кейпиятлары ҳәм диалогларына, олардың характерлери ҳәм им-ишарасына қаратыў, дөретиўшилик тапсырмалар бериў тийкарында төмендеги ўазыйпаларды амелге асырыў көзде тутылады:

-қосымша мәнили, көркем сөзлер, гәплердиң мәнисин түсингенлигин анықлаў;

-персонажлар диалогларына жаңа харекетлерди киргизиў ҳәмде жаңадан ойлап табылған диалогларды түрли интонациялар менен байытып барыў;

-қаҳарманларды түрли жағдайларда көрсетиўши пластик этюдларды орынлаў;

-жақсы таныс болған ертеклер ушын жаңа жуўмаклаўлар ойлап табыў;

-түрли жанрдағы шығармалар сюжетлерин бирлестириў;

-персонажды сәўлелендириўши синонимлер, антонимлер, теңеўлерден пайдаланыў, оның кейпияты, жағдайы, харекетлерин ашып бериўши сөзлерди таңлаў;

-айырым сахнаға тийсли көнликпелерди раўажландырыў, қаҳарманлар тәрепинен айтылатуғын сөзлерди ямаса ролди атқарыў (тәкирарлаў);

-көркем шығарма қаҳарманлары ҳәректленеген жағдай ҳәм шараятларды сызыў;

-текст мазмунын музыкалы шығарма характери менен салыстырыў- бул көркем шығарма сюжетин түсиниўге үлкен үлес қосады.

Сөз дөретиўшилигин раўажландырыў шынығыўлар ўактында ҳәм оннан тыс ўақытларда әмелге асырылыўы мүмкин. Шынығыўларда балаларды

диалоглар текстине әмелдеги персонажларды киргизиўге, гәп қурамындағы бөлимлерди бирлестириўге (басы, ортасы, ақыры), шынжырлы байланыстың түрли усылларын үйретиў үлкен әҳмийетке ийе.

Шынығыўлардан тыс ўақытларда балалар менен индивидуал тәртипте жумыс алып барылады, буннан түрли образлы ҳәм көркем сөзлерден пайдаланған ҳалда ғәрезсиз баянлаўларды логикалық избе-изликте баянлаўға ҳәм оны раўажландырыўға өз алдына итибар қаратыў керек.

Амелге асырылған ислер нәтийжесинде балалар тәрепинен таныс болған көркем шығармалар тийкарында сахналар тоқыў, спектакллер қойыў, усылар тийкарында ҳәрекетлер даўамында дөретиўшилик жумыслар ислеўге үйретиў мумкин.

Жуўмақ орнында, Өзбекстан Республикасы Президенти Ш.Мирзиёевтың Олий Мәжлиске жоллаған мураҗатнамасында айтыў орынлы деп табылған пикирин келтирип өтпекшимен, «Қайсы тараўды алып қарамайық, биз заманагөй жетик кадрларды тәрбияламастан бурын қандайда бир өзгериске, пәраўан турмысқа ерисе алмаймыз. Бундай кадрларды, миллеттиң саў генофондынан таярлаў дәслеп мектепке шекемги билимлендириў системасынан басланады».

Пайдаланылған әдебиятлар.

1. Әлеўов Ө. Әмир Темурдың жәмийетлик-философиялық ҳәм тәлим-тәрбиялық ой-пикирлери. Нөкис «Билим»1997

2. Жумабаев М. Болалар адабиёти. Тошкент.-1994

3. Иззат Султон. Адабиёт назарияси.Тошкент.-1986

MAKTABGACHA TALIM TASHKILOTLARIDA ERTAKLARNI SAHNALASHTIRISH

A.Karimova- *SamDU “Maktabgacha ta’lim pedagogikasi va psixologiyasi” kafedrasi o’qituvchisi*
Sh.Doniyorova- *SamDU “Maktabgacha ta’lim pedagogikasi va psixologiyasi” kafedrasi o’qituvchisi*

Bolalar ongiga milliy urf-odatlarimizni, an’analarimizni singdirishda, ularga shu aziz vatan barchamizniki ekanligini uqtirish, har tomonlama ma’naviy barkamol qilib tarbiyalashda, tevarak-atrofda bo’layotgan vaqea-hodisalarni o’zini odobidagi ahloqiy kamchiliklarni, tabiatni asrab-avaylash, unga mehr uyg’otishda qo’g’irchoq teatrlarini sahnalashtirish katta ahamiyatga egadir.

Chunki sahnalashtirishda tomoshabinlar tomoshalarini faqat ko’rib, tinglabgina qolmay, balki undan mustaqil ishtirok etadi. Bolalar ertaklarni sahnalashtirishni ko’rganlaridan so’ng, qahramonlarning harakati, ahloqi, odobini birgalikda muhokama qilish, bola qalbida ezgulikka, xayrli ishlar qilishga, odamlarga yaxshilik qilishga intilish tuyg’usini tarbiyalaydi.

Bolalar bilan birgalikda ertaklarni sahnalashtirish orqali ertak qahramonlarining (“Oltin tarvuz”, “Zumrad va Qimmat”) o’ziga xos xususiyatlari aniqlanadi, ularga mos xatti-harakatlarini ijroda qanday aks etish kerakligi haqoda fikrlanadi. Sahna

nutqi (ifodali, aniq talaffuz) ni, sahnada harakat erkinligi, so’z va harakat uyg’unligi tarbiyalanadi.

Turli janrdagi badiiy asarlar qurilishi, uslubi jihatidan o’ziga xos xususiyatlarga ega bo’lib, ularning bolalarga ta’siri ham har xil bo’ladi. Tabiiyki, har bir janrga oid asar matni lingvistik jihatdan ham o’ziga xos xususisyatlarga ega. Masalan, she’riy asarlar matni hikoya matnidan , ertak matni she’r matnidan , ilmiy-ommabop maqola matni masal janriga taalluqli asarlar matnidan tubdan farqlanadi.

Topishmoq predmet, voqea-hodisalar o’rtasidagi o’xshashlikni taqqoslash orqali o’zlashtirilsa, maqollar mazmuni hayotiy misollar vositasida sharhlashni taqozo etadi. Shunga ko’ra, turli janrdagi badiiy asarlarni o’qishda tarbiyachi unga mos usullar tanlash talab etiladi.

Xalq og’zaki ijodidan ertak janrining bolalar tomonidan yaxshi qabul qilinib, qiziqib o’qilishining sabablaridan biri ertak tilining ta’sirchanligi, o’tkirligi, ma’nodorligi va xalq tiliga yaqinligidir.

Ertaklarning ko’pchiligida real tasviri sarguzasht elementlar bilan qo’shilib ketadi. Ertakning o’tkir maroqli syujeti, voqea rivojidagi favqulodda ajoyib vaziyat bolalarni maftun qiladi. Undagi mard, kuchli, topqir, dovyurak, chaqqon qahramonlar ertakning g’oyaviy yo’nalishi, unda ezgulik kuchuning yaxshilikning doimo falaba qilishi bolalarni o’ziga tortadi.

Ertakda qabul qilingan hikoya qilish shakli bir xil so’z va iboralarning qayta-qayta takrorlanib turishi, ohangdorligi, tilining ta’sirchanligi, ifoda vositalarining jonliligi, bolalar uchun juda qiziqarlidir. Ertakda qatnashuvchilar ko’pincha rahmdil, saxiy, adolatli hamda ularning aksi bo’lgan yovuz bo’lgan baxil, ochko’z obrazlarga bo’linadi.

Ertakning pedogogik qiymati shundan iboratki, bolalar unda to’g’rilik, halolik g’alaba qilganidan, kambag’al kishilar qiyinchilikdan qutilganidan, ya’ni yaxshilik, ezgulik ro’yobga chiqqanidan va yomonlik, yovuzlik mahkumlikka uchraganidan quvonadilar. Ular hayotda ham doima shunday bo’lishini istaydilar. Masalan, «Halollik» ertagida asosiy fikr kambag’allarga yordam ko’rsatish, o’z mehnati bilan hayot kechirish bo’lib, bu hatto butun xalq istagi ekanligi g’oyasi ilgari surilgan.

Bunday g’alaba maishiy ertaklardan tashqari, sehrli ertaklarda ham ifodalangan. Ertak bolalarda qahramonlarning xatti-harakatini muhokama qilib, baholash ko’nikmasini o’stirishi bilan birga yaxshilikning doimo g’alaba qozonishiga ishonch uyg’otadi.

Bolalar ertakni tahlil qilish jarayonida «Kishilardagi qanday sifatlar sizga ma’qul bo’ldi? (yoki yoqmadi?) Nima uchun jazolandi? (yoki rag’batlantirildi?)», «Nima uchun ertakdagi qahramonlarga hatto tabiat kuchlari ham yordam berdi? (yoki ba’zilardan yuz o’girdi?)» kabi savollarga javob toppish jarayonida mushohada qilib, xulosaga keladilar.

Maktabgacha ta’lim tashkilotlarida hayvonlar haqidagi ertaklar ko’proq o’qitiladi. «Bo’rining tabib bo’lgani haqida ertak» (Anvar Obidjon), «Ko’zacha bilan tulki», «Olapar, Mosh, Musicha» kabi ertaklar aniq hayotiy hikoyalar tarzida o’qitiladi va tahlil qilinadi.

Ertak matni ishlashda savollarga javob berishlari, reja tuzish, qayta hikoyalash, ijodiy davom ettirish, ertak aytish, qahramonlarni grafik tasvirlash kabi ish turlaridian fiydalaniladi. Bunday ertaklarda hayvonlarning odatlari tahlil qilinadi. Ammo ularni kishilar xarakteriga taqqoslash tavsiya qilinmaydi.

Maktabgacha ta’lim tajribasidan ma’lumki, kichik yoshdagi bolalar ertakdagi hayvonlar gapirmasliklarini, tulki va turna bir-birinikiga mehmonga bormasligini yaxshi bilandilar, ammo ertaklar dunyosini hayotiy hikoya kabi qabul qiladilar. Ertakni tahlil qilganda, barcha ishlar uning mazmunini yaxshi idrok etishga, syujet rivojini, qatnashuvchi personajlarning xatti-harakatlari, o’zaro munosabatlarini to’g’ri tasavvur etishga yo’naltiradi. Bunda tanlab o’qish tanlab o’qish va qayta hikoya qilishning ahamiyati katta.

Bunday ertaklarni tahlil qilish badiiy hikoya tarzida yuritiladi. Bolalar rahbarligida ertakda qatnashuvchilarning xulq-atvori, ayrim xatti-harakatlarni baholaydilar, ularning bir-birlariga bo’lgan munosabatlarini aytadilar va shular asosida ayrim obrazlar haqida xulosalar chiqaradilar.

Adabiyotlar ro’yxati

1. “Ilk va maktabgacha yoshdagi bolalarning rivojlanishiga qo’yiladigan davlat talablari” 2018 yil

2. “Ilk qadam” davlat o’quv dasturi 2018 yil

MAKTABGACHA TA’LIM TASHKILOTLARIDA MEHNATNI TASHKIL ETISH SHAKLLARI

A.Karimova- *SamDU “Maktabgacha ta’lim, pedagogikasi va psixologiyasi” kafedrasi o’qituvchisi*
Z.Zayniddinova*-SamDU “Maktabgacha ta’lim pedagogikasi va psixologiyasi” kafedrasi o’qituvchisi*

Maktabgacha tarbiya yoshidagi bolalar mehnatining asosiy shakllari quyidagilardan iborat: o’z –o’ziga xizmat qilish, topshiriqni bajarish, yakka tartibdagi mehnat, navbatchilik, qo’l mehnati bo’yicha mashg’ulotlar, jamoa mehnati. O’z –o’ziga xizmat, topshiriqni bajarish, maktabgacha tarbiya yoshidagi bolalar mehnat faoliyatining boshlang’ich shakli hisoblanadi.

O’z –o’ziga xizmat qilish bolalar mehnatining shakli sifatida yosh guruhlarida tashkil etiladi. U kun tartibidagi uyqu va sayrdan oldin va keyingi jarayonlar: ovqatlanish, kiyinish va yechinish, kiyim va badanni toza tutish bilan uzviy bog’liqdir.

Navbatchilik–bu jamoa uchun mo’ljallangan mehnat faoliyatining shakli bo’lib, u majbriy tartibda bajariladi. Bolalarning navbatchiligi ikkinchi kichik guruhda yil oxiridan (oshxonada) boshlanadi. Barcha bolalarning mehnatda doimiy ishtirok etishlarini ta’minlash uchun navbatchilikning xilma–xil turlari uyushtiriladi: oshxonada (hamma yosh guruhlarida), mashg’ulotga tayyorlanishda (o’rta guruhdan boshlab), o’simlik va hayvonlarni parvarish qilishda (katta va maktabga tayyorlov guruhlarida).

Ikkinchi kichik guruhdagi bolalar oshxonada navbatchilik, qiladilar. Birdaniga 4-5 bola navbatchilik qilishi mumkin, har bir bola 1-2 stolni bezatadi. Katta va

tayyorlov guruhlarida bolalarning vazifalari kengayadi. Nonushta va tushlik ovqatga, kech tushki va kechki ovqatga dasturxon tuzatish, ovqatlanib bo'lingandan keyin idish –tovoqni ovqat tarqatiladigan stolga yig'ishtirish, stollar ustini tozalab olish, enagaga choy idishlarini yuvishda yordam berish shular jumlasidandir. Bu yoshdagi bolalar ikkitadan navbatchilik qilishadi, ammo har bir bolaning ish hajmlari ko'payadi.

Mashg'ulotlarga tayyorgarlik bo'yicha navbatchilik qilish o'rta guruhda –bolalar oshxonada navbatchilik qilishni bilib olganlaridan keyin kiritiladi. Bu navbatchilar stol va stullarni, mashg'ulotga kerakli materiallarni, qo'llanmalarni mashg'ulotga tayyorlaydilar va xonani tartibga soladilar.

Katta guruhdan boshlab bolalar tabiat burchagida navbatchilik qila boshlaydilar. Navbatchilikning bu turi ham tarbiyaviy, ham ta'limiy ahamiyatga ega.

Navbatchilikning bu turida ham bolalar ikkitadan tayinlanadi: biri o'simliklarni parvarish qilsa, ikkinchisi jonivorlarga qaraydi. Ulardan qaysi biri bo'sh qolsa ikkinchisiga yordam beradi. Navbatchilikning hamma turi yaxshi tashkil etilganda foydali bo'ladi. Navbatchilikni boshlashdan oldin "Biz navbatchilik qilamiz" degan mavzuda mashg'ulot o'tkazish mumkin. Masalan, tabiat burchagida navbatchilikni boshlashdan oldin tarbiyachi mashg'ulot o'tkazib, bolalarni tabiat burchagida nimalar borligi, o'simlik va hayvonlarni qanday parvarish qilish haqida suhbat o'tkazadi. Tarbiyachi tabiat burchagida yashovchilarni har kuni va to'g'ri boqish, o'simliklarni sug'orish va yuvish, qurigan shoxcha va barglarini qirqish kabilarga diqqatni jalb etadi, ish usullarini tushuntiradi.

Tarbiyachi bolalarni o'simlik va hayvonlarni kuzatishga, o'zgarishlarni aniqlab borishga, burchakdagi o'simlik va hayvonlarga g'amxo'rlik bilan munosabatda bo'lishga, ularda yuz beradigan o'zgarishlarni ko'ra bilish va ular to'g'risida so'zlab berishga o'rgatadi. Yozda navbatchilarga ertalab gulpushtalarni sug'orish, guldasta tuzash, gul solingan guldonlar suvini almashtirish topshiriladi.

Maktabga tayyorlov guruhi bolalari hayvonlarga ovqat berish vaqtini, miqdorini, ovqatni mustaqil bolalarning o'zlari qatnashsalar yana ham yaxshi bo'ladi. Ba'zan navbatchilarning ish natijalari bolalarning uyga ketishlari oldidan muhokama qilinadi. Tarbiyachi bolalarga: bugun navbatchilar o'z vaqtida keldimi? Ular hamma ishni qilishdimi? Nonushtaga, tushlik ovqatga stol to'g'ri tuzatildimi? Navbatchilar hamma narsani vaqtida bajarib, o'ynashga ham ulgurdilarmi? Kim yaxshiroq va chiroyliroq bajardi? –kabi savollar beradi va ular ishini baholaydi. Navbatchilar har kuni almashtirib turiladi, bu har bir bolaning navbatchilikning har xil turlarida qatnashishiga va turli mehnat malakalarini egallab olishiga imkon yaratadi. Navbatchilik ishlari bolalarning sog'lig'iga zarar yetkazmaydigan (suyuq ovqatlarni, choyni bolalar tarqatmaydilar, og'ir narsalarni bolalar ko'tarmaydilar va hokazo) qilib tashkil etilishi kerak. Navbatchilik uchun hamma kerakli jihozlar bo'lishi lozim, bolalar ulardan mustaqil, ehtiyotlik bilan foydalanishga, ishdan keyin joyiga yig'ishtirib qo'yishga o'rgatiladi.

Ayniqsa, navbatchilarni guruhlashga e'tibor berish juda muhimdir: passiv bolalarni faolroqlari biln, navbatchilikni endi bolagan bolalarni tajribali bolalar bilan birga tayinlash kerak. Lekin bunda faol bolalarning passiv bolalar ishini

bajarishlariga yo’l qo’ymaslik darkor. Navbatchilarni tanlash va tayinlash har xil bo’lishi mumkin: bolalarning xohishiga qarab stollar bo’yicha, ro’yxat bo’yicha, sekin –asta navbatchlik galini bolalar o’zlari eslab qoladilar va shu tartib bilan borishini nazorat qilib boradilar.

Navbatchilarning borligi boshqa bolalar hamma ishdan ozod bo’lishini bildirmaydi, ovqatni yeb bo’lgan har bir bola o’zining idishini stolni o’rtasiga taxlab qo’yadi, salfetkani ham ma’lum joyga qo’yishadi, stul joyiga surib qo’yiladi. Navbatchilar idishlarni maxsus tarqatish stoli ustiga olib borib qo’yishadi, stol ustidagi uvoqlarni maxsus cho’tka bilan idishga yig’ib olishadi. Mashg’ultdan keyin ham shu hol takrorlanadi; har bir bola o’zining qadamini qalamdonga solib qo’yadi, o’z mo’yqalamlarini yuvib, qiyqimlarni yig’ishtirib qo’yishadi va h.k. Eng muhimi – bolalarda o’zaro mehr –muhabbatni tarbiyalash, bir –biridan qo’lidan kelgan yordamini ayamaslikka o’rgatish kerak. Bularning hammasiga tarbiyachi rahbarlik qiladi.

Demak, MTTlarda navbatchilikni tashkil qilish mehnatsevarlik, tartiblilik va intizomlilikka o’rgatish mumkin.

Adabiyotlar ro’yxati

1. “Ilk va maktabgacha yoshdagi bolalarning rivojlanishiga qo’yiladigan davlat talablari” 2018 yil

2. “Ilk qadam” davlat o’quv dasturi 2018 yil

МАКТАБГАЧА ТАЪЛИМ ТАШКИЛОТЛАРИДА ТАЪЛИМИЙ ЖАРАЁННИ ТАШКИЛ ЭТИШДА НУТҚ ВА ТИЛНИНГ АҲАМИЯТИ

Ш.Ҳ. Турсунова *- Низомий номидаги ТДПУ “Мактабгача таълим технологиялари” кафедраси магистранти*

Ҳозирги пайтда юз бераётган глобаллашув жараёни ва жамиятни ислох этиш шароитида янгича фикрловчи шахсларни тарбиялаш таълим тизимида ҳам жиддий ўзгаришлар киритишни талаб этади. Мамлакатимиз ёшларига эрта таълим-тарбия бериш масъулиятини ҳозирда юртимизда фаолият юритаётган мактабгача таълим ташкилотлари ўз зиммасига олган. Бугунги кунда ушбу тизимни такомиллаштиришга алоҳида эътибор қаратилмоқда. Хорижий давлатлар илғор тажрибасининг таҳлили замонавий мактабгача таълим ташкилотларида мактабгача ёшдаги болаларни ривожлантириш учун шароитларни яратишга йўналтирилганлиги билан тавсифланиб, боланинг ижобий ижтимоийлашуви имкониятларини намоён қилиш, унинг ҳар томонлама маънавий-ахлоқий ва онгли ривожланиши, мактабгача ёшга оид тегишли фаолият турлари асосида ташаббускорлиги ва ижодий қобилиятларини ривожлантиришга, мулоқот доирасида катта ёшдагилар ва тенгдошлари билан ҳамкорлик қилиш имкониятларини очишга қаратилган.

Маълумки, мактабгача ёшдаги болага сингдирилган билим ва қадриятлар унинг келгусидаги ҳаётини белгилаб бериши сабабли мактабгача таълим уйғун ривожланган шахсни шакллантиришда муҳим аҳамиятга эга шунингдек, мактабгача таълим соҳаси узлуксиз таълим тизимининг бирламчи бўғини ҳисобланиб, у ҳар томонлама соғлом ва баркамол бола шахсини тарбиялаш ва

мактабга тайёрлашда ғоят муҳим аҳамият касб этади. Мактабгача таълим ташкилотларидаги таълим-тарбия жараёнида илғор педагогик ва ахборот технологияларидан фойдаланиш, ташкилотларни замонавий билимларга эга тарбиячилар билан тўлдириш ҳамда уларда касбий малака, фаолиятга нисбатан ижодий ёндашув ҳиссини қарор топтириш, узлуксиз таълим тизимида олиб борилаётган ислоҳотларнинг муҳим йўналишларидан биридир. Мактабгача таълим тизимини такомиллаштириш бўйича малакали тарбиячи ва педагог кадрлар бугунги кунда узлуксиз инновацион изланишда бўлишни, фикрлаши, шунингдек, Мактабгача таълим ташкилотларида ҳам инноватик ғояларни шакллантириш асосида фаолият кўрсатиши зарур.

Мактабгача ёшдаги болаларнинг луғатни ўзлаштиришларида икки жиҳат ажратиб кўрсатилган: атрофдаги олам луғатини (сўз бойлигини) англаш билан биргаликда ривожлантириш; луғатни тил бирлиги сифатида ўзлаштириш. Улар предметли алоқалар ва муносабатлар мантиғида ҳам, тил мантиғи борасида ҳам сўз устида ишлаш зарурлигини исботлаб беришган. Нутқни эгаллаб олишнинг энг муҳим босқичлари мактабгача ёшга тўғри келади.Шундан келиб чиққан ҳолда, ҳозирги пайтда нутқни ривожлантиришдаги айрим босқичларни ўрганишга алоҳида эътибор қаратилмоқда. Болалар нутқининг грамматик тузилиши соҳасидаги тадқиқотлар болаларда нутқнинг морфологик ва синтактик томонларини шакллантириш, она тилининг сўз ҳосил қилиш тизими хусусиятларини аниқлаш, шунингдек, болалар нутқининг грамматик тузилишини такомиллаштиришга оид педагогик ишда нафақат одатдаги грамматик хатоликларни ўрганиш ва тузатишга, балки биринчи навбатда грамматик умумлашмаларни шакллантиришга эътиборни қаратиш зарурлигини исботлаш имконини берди. Болаларнинг пассив нутқни ўзлаштириб олишлари ва уларнинг дастлабки сўзни айтишлари ҳал қилувчи даражада қуйидаги уч жиҳатга, яъни эмотционал алоқалар, биргаликдаги ҳаракат чоғидаги алоқалар, товушли алоқалардан иборат бўлган коммуникатив омилга боғлиқ бўлади. Боланинг тил тизимини эгаллаш борасидаги барча ютуқларини мулоқотни таъминловчи мазмунли, кенг ёйилган фикр сифатида қараладиган равон нутқ ўз ичига олади. У мазмунлилиги, мантиқлилиги ва изчиллиги билан ажралиб туради. Равон нутқ бола тил бойлигини қанчалик ўзлаштирганлигининг кўрсаткичи ҳисобланади, у боланинг ақлан, эстетик, эмотсионал жиҳатдан ривожланиш даражасини акс эттиради. Равонликнинг асосий кўрсаткичи сифатида сўзлар, гаплар ва фикрларнинг қисмлари ўртасида зарур алоқа воситаларидан фойдаланган ҳолда, матнни таркибий жиҳатдан тўғри тузиш қобилиятини шакллантириш қабул қилинган. Болаларни ўқитишни уларнинг юқори даражадаги ақлий ва нутқий ривожланиш даражасини таъминлаш, тил қобилиятларини шакллантириш имконини берадиган даражада оптимал ташкил этиш йўлларини топиш борасида тадқиқотчилар фаол иш олиб бормоқдалар. Бундан ташқари, ҳозир алоқа ва тил ривожининг қийинчилиги бутун умр таъсирининг далилидир. Тил маҳорати муваффақиятли таълимнинг энг яхши башоратчиси: бошланғич мактабнинг дастлабки 2 йилида тилнинг ривожланиши боланинг характеристикасини олдиндан айтиб беради. Акс

ҳолатда тил ўрганишдаги қийинчиликлар ўқув муваффақиятсизлиги билан боғлиқ: нутқи ва тилида муаммоси бор болалар мактабга илк қадам қўйганда энг катта қийинчиликлар уларнинг савод чиқариши билан боғлиқ. Тили яхши ривожланмаган болаларда 5 ёшда 7 ёшдагига нисбатан муваффақиятсиз таълим эҳтимоли катта бўлади. Бола ҳаётининг барча кўринишларида тил ривожланишининг аҳамиятини ошириш мушкул. Ҳаётий қобилият калити сифатида алоқа ва тилнинг асосий роли ҳақида ишончли далиллар келтириш мумкин. Расмий таълим ва мактаб ҳаётининг дастлабки йилларида таъсирли вербал ва новербал алоқага асосланган тил маҳорати ўрганиш ва ривожланишга замин бўлган. Тил ва бошқа муҳим қобилиятларнинг ўсиши ўқишга тайёргарлик, саводхонлик ва ҳисоб-китобни ўз ичига олган.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Бабаева Д.Р. Нутқ ўстириш назарияси ва методикаси. -Т.: “Баркамол файз медия”, 2018й.

2. Ф.Р. Қодирова, Р.М. Кадирова. Болалар нутқини ўстириш назарияси ва методикаси. –Т.: “Истиқлол”, 2006й.

BALA TURMISINDA XALIQ ERTEKLERI HÁM ONIŃ ÓZINE TÁN TÁRBIYALIQ ÓZGESHELIKLERI

Z.Naymova- *NMPI Mektepke shekemgi tálim kafedrası assistent-oqıtıwshısı*

Qaraqalpaq xalıq pedagogikasınıń tiykarǵı bir bólegin ertekler quraydı. Ertekler jer sharındaǵı qaysı xalıqtıń bolsa da, awızeki ádebiyatınan belgili orındı iyeleydi. Ertekler bir ǵana dáwirdiń jemisi bolıp qalmastan, ásirler boyı xalıqtıń turmısı menen birge jasap, xalıq awzında úzliksiz aytılıp, birewden-birewge, atadan-balaǵa ótiw menen biziń zamanımızǵa kelip jetken xalıq dóretpesi.

Erteklerde adamlardıń dún`ya tanıw kóz-qarasları, isenimleri, mifleri, tirishilik etiwdiń hár qıylı formaları, qıyalları menen oyları, qullası adam ómirinde ushrasatuǵın hádiyseler sáwlelenip otıradı. Bulardı mektepke shekemgi jastaǵı balalarǵa ádep-ikramlılıq, adamgershilk tárbiyasın berip, bárkamal áwlad sıpatında qáliplestiriwde hár bir tárbiyashı nátiyjeli usıllar járeminde paydalanıwı tiyis.

Elimizde júz berip atırǵan bilimlendiriw tarawındaǵı reformalar, jańalanıwlar bilimlendiriw xızmetkerlerine úlken talap hám juwapkershilikti júklemekte. Kadrlar tayarlawdıń milliy baǵdarlamasın ámelge asırıwda balalardı ruwxiylıq hám ádep-ikramlılıqqa, bárkamallıqqa tárbiyalaw úlken áhmiyetke iye. Birinshi Prezidentimiz I.A.Karimovtıń atap kórsetkenindey:«Ruwxiylıq-bul úzliksiz hárekettegi qubılıs. Pikir, oylaw, sezimler tınım bilmegenindey, olardıń jemisi sıpatında ruwxiylıqta mudamı ózgeris hám jańalanıwda boladı. Ruwxiylıq degende eń aldı menen adamnıń ruwxiy páksleniwin jaqsılıqqa shaqıratuǵın insannıń ishki dún`yasın, erkin bekkemleytuǵın iyman-isenimin pútinleytuǵın, hújdandı oyatatuǵın kúshti kóz aldıma keltiremen. «Balalardı ruwxiylıq hám ádep-ikramlılıqqa, bárkamallıqqa tárbiyalawdıń eń tiykarǵı jolı-xalıq pedagogikasındaǵı xalıq awızeki dóretpeleriniń biri ertekler quraydı.

Awızeki dóretpeleriniń rawajlanıwı tálim-tárbiyaniń eń tiykarǵı tarawı bolıp, balalardıń aqıl sanasına hám dún`ya tanıwına úlken tárbiyalıq tásir jasaydı. Bunday jaǵdayda balalarda ruwxiy sezimlilik, ádep-irkamlılıq páziyletlerin payda etedi.

Búgingi kúnde dáwir talabınan kelip shıqqan halda jas áwladtı ózbetinshe pikir júrgize alatuǵın, bilimli, aqılıy jaqtan jetilisken, hár tárepleme rawajlanǵan, óz Watanin súyiwine, ruwxiy hám ádep-ikramlılıq jaqtan tárbiyalaw, sonday-aq balalardı ózinshe erkin pikirley alıwın jetilistiriw biziń eń tiykarǵı juwapkerli wazıypalarımızdan esaplanadı. Sonı aytıp ótiw kerek, biz balalardıń jas ózgesheliklerine baylanıslı erkin pikir júrgiziw kónlikpelerine itibar beriwimiz kerek. Birinshi Prezidentimiz «Óz keleshegimizdi óz qolımız benen qurıp atırmız» degen atamadaǵı Túrkistan gazetası xabarshısınıń sorawlarına bergen juwabında bılay degen edi`»Erkin puqara-sanalı jasaytuǵın, erkin pikirge iye bolǵan insan ruwxiylıǵın jetistiriw biziń bas milliy ideyamız bolıwı tiyis.»

Bul wazıypa erkin puqaralıq jámiyettiń ruwxiylıǵın qáliplestiriw basqasha aytqanda azat, óz huqıqların jaqsı biletuǵın aǵartıwshılıqtıń hár qanday kórinisin ózleri ushın wazıypa sanaǵan, óz kúshine hám aqılına súyenip jasaytuǵın, sonday-aq óz jeke máplerin xalıq Watan mápleri menen birge kóretuǵın jetik insanlardı tárbiyalawdan ibarat.

Balanıń ózbetinshe pikirley alıwı ushın xalıq ertekleriniń áhmiyeti oǵada kúshli. Xalıq erteklerinde pútkil bir xalıqtıń, milliy úrp-ádetleri, dástúrleri, turmıs jaǵdayları, milliy ruwxiy dún`yası táriyplenedi.

Ertekler óziniń qızıqlı, mazmunlı, anıq hám tásirsheńligi menen balalarda qızıǵıwshılıqtı oyatadı. Ertekler balalarǵa ásirese mektepke shekemgi jastaǵı balalarına húrmet, hújdan, tuwrı sózli, awızbirshilikli bolıw kibi, eń jaqsı insaniy qásiyetlerdi oyatiwǵa úlken járdem beredi hám balalardıń qálbinde ruwxiy kúshti bekkemleydi. Ertek barqulla balalar qálbinde ádep-ikramlılıq páziyletlerdi oyatıp, ruwxiy dún`yasınıń bayıwına tárbiyalıq tásirin tiygizedi. Ertekler -jaqsılıqqa jetekler deydi, danalar, Farabiy erteklerge baha beriwde bılay dep kórsetedi: «Balalalıqtan Watan, puxara, doslıq, miynet súygishilik tuyǵısı bar ertekler arqalı qáliplesken adamlar, er jetkennen keyin haqıyqatında da ana jurtınıń haqıyqıy puxarası, doslıq, biradarlıq qádirine jetiwshi miynetkesh, qúdretli hám keń peyil xalıqqa aynaladı.»

Solay etip, ertek jas áwladtı durıs sózli bolıwǵa, birewdi sırtınan aytpawǵa, dosqa sadıq bolıwǵa tárbiyalaydı. Mektepke shekemgi jastaǵı balalardı ertek qaharmanları arqalı sanalı, ádep-ikramlı, durıs sózli, óziniń pikirine iye, batır, aq kewil etip, qullası bárkamal áwlad etip tárbiyalaw úlken áhmiyetke iye.

Juwmaqlap aytqanda, ertekler tárbiya haqqındaǵı xalıq danıshpanlarınıń dóretpeleriniń biri bolıp, balalar súyip tıńlaytuǵın, mazmunı hám ádep-ikramlılıq jaqtan rawajlanǵan hár tárepleme oylanıwshańliqqa úyretetuǵin kórsetpe bolıp tabıladı.

Balalar ushın jaratılǵan erteklerdiń tiykarǵı qahramanı sıpatında túrli haywan hám jániwarlar` túye yamasa onıń botası, balıq yamasa qoraz, búrkit yamasa kiyik, at yamasa qoy, qasqır yamasa eshki, qoyan h.t. basqalardıń qatnası hám olardıń tili menen adamlardıń kemshiligi, ústinen kúliwi, doslıq, insaniylıq, óz wazıypasına sadıqlıq táreplerinen kórsetedi.

Xalıq ertekleri balalarda insaniylıq, adamǵa húrmet, miynet súyiwshilik, hújdan, waziypa, tuwrı sózlik kibi eń jaqsı insaniylıq qásiyetlerdi oyatıwǵa, olardı mehirsizlik, egoizm, biyparwalıq sıyaqlı jaman illetlerden saqlap qalıwǵa xızmet etedi. Erteklerde kóbinese ǵayrı-tábiyiy kúshlerge, insandaǵı jamanlıqqa qarsı gúreste bel baylaǵan qahraman shaxzadalar boladı. Ertekler balanıń qálbindegi qanday da bir kúshti bekkemleydi, ádalatlıq hám jaqsılıqtıń álbette jeńiske erisiwi, jaqsı páziyletli insan el arasında joqarı dárejede bolıwı, lekin bul joldıń mashqalaları, qıyınshılıqlarınıń bar ekenligin kórsetedi. Ertekler hámiyshe ózinde ádep-ikramlılıq táreplerin bayanlap, jaqsılıqqa mazmunlı dún`yalıq bayıwına tásir etedi. «Ertekler-jaqsılıqqa jetekler» deydi danalar.

BALANÍŃ RUWXIY JAQTAN JETILISIWINDE TÁLIM HÁM TÁRBIYANÍŃ ATQARÍWSHÍLÍQ RÓLI

X.Allamuratova *- Ajiniyaz atındaǵı NMPI*
Mektepke shekemgi tálim baǵdarı 2-kurs talabası

Tálim hám tárbiya bir-biri menen úziliksiz baylanısqan bolıp, olardı bir-birinen ayırıp bolmaydı. Balanıń sociallıq tájriybeni iyelep barıwı uzaq dawam etetuǵın quramalı process. Bunıń quramalılıǵı sonda bala bir tárepten mazmun hám kólemi jaǵınan quramalı bolǵan insaniyat tájriybesi, ekinshi tárepten sol tájriybeni iyelew usılların ózlestirip alıwı tiyis.Balanıń iyelew lazım bolǵan mazmundı tańlaw, onı iyelep alıwına basshılıq etiw úlkenler tárepinen tálim hám tárbiya jarayanında ámelge asırıladı.[1]

Tárbiyanı balanıń imkaniyatlarına qarap kúsheytiw qadaǵan etilgen. Sonıń ushında mektepke shekemgi tárbiya pedagogikasında mektepke shekemgi jastaǵı balalar shaxsın hár tárepleme uyǵın rawajlandırıwdıń maqseti onıń rawajlanıwın bayıtıwdan ibarat ekenligi alǵa súrilgen.

Tárbiya jámiyetlik qubılıs bolıp, ol aldın bir maqsetti gózlep ámelge asırıladı. Hár bir jámiyet jas áwladtı tárbiyalaw ushın eń awele tárbiyanıń maqsetin hár tárepleme tereń oylap anıq belgilep aladı. Sebebi oqıw tárbiya orınları shańaraq, jámiyetlik shólkemler, muǵallimler, tárbiyashılar, awıl aqsaqalları jıyınları, mákán keńes aǵzaları hár bir puqara tárbiyanıń maqsetin bilmey turıp, qanday adamdı tárbiyalawdı túsinbey tálim-tárbiya jumıslarım sapalı hám nátiyjeli alıp barıw múmkin emes. Sonıń ushın tárbiyanıń maqseti xalıq pedagogikasında da, ilimiy pedagogikada da eń baslı mashqalalardan biri.

Jámiyettiń óndiriwshi kúshler menen, óndiris qatnasıqlarınıń rawajlanıwı sebepli tárbiyanıń mazmunı da jetilisedi, ózgeriwi menen tárbiyanıń maqseti de ózgeredi. Usınıń nátiyjesinde hár bir jámiyettegi tárbiyanıń maqseti basqa-basqa boladı, bir-birinen úzil-kesil parıq da qıladı. Máselen: Áyyemgi jámiyettegi tárbiyanıń maqseti adam balasın ápiwayı jasawǵa tárbiyalawdan ibarat boldı. Qul iyelewshilik jámiyetinde qul iyeleriniń balaların mámleketti basqarıwǵa, óndiriske basshılıq etiwge, ilim-bilimge, áskeriy ónerge úyretildi. Al qullardıń balaları kúsh miynetine, qara miynet iyelewge ádetlendirildi. Usı sebepli jámiyettegi tárbiyanıń maqsetinde de úlken ózgerisler júz berdi.[2]

Bala shaxsınıń formalanıw jarayanı tárbiya hám tálim sharayatında insanıyattıń social-tarıyxıy tájriybesin ózlestiriw arqalı ámelge asırıladı.

Tárbiya hám tálim jarayanında bala tárbiyalawshısı balaǵa túsinerli bolǵan mazmundı tańlaydı, onıń ózlestiriliwne basshılıq etedi. Bala shaxsın qálipletiriwde tárbiyanıń jetekshilik róli usınıń menen belgilenedi. Bunda balanıń ruwxıy-fiziologiyalıq imkaniyatları, olardıń qızıǵıwshılıqları álbette inabatqa alınadı. Usı múnásibet penen tárbiya jarayanı turaqlı bolıp qalmaydı. Ol ózgerip baradı: onıń mazmunı bayıydı hám quramalasadı, formaları ózgeredi, ósip atırǵan adam shaxsına qarap hár qıylı quramǵa iye boladı. Tálim jarayanında bala shaxsın qáliplestiriwde usı sıyaqlı jetekshi róldi atqaradı.

Tárbiyanıń «Eń jaqın rawajlanıw zonaları» L.S.Vigotskiy tárepinen izertlengen. Bunda tárbiya hám tálim eń jaqın rawajlanıw zonasına tiykarlanıp, búgingi rawajlanıw dárejesinen aldıda baradı hám balanıń rawajlanıwın alǵa háreketlendiredi, yaǵnıy bilimler, kónlikpeler, tájriybeler ózlestiriwge qaray ruwxıy –fiziologiyalıq umtılıw, alǵa ilgerilewdiń payda bolıwı esaplanadı. Máselen: eń dáslep balanıń obiektiv ortalıqta óz denesin tik uslap turıwdan júriwge ótiwi sıyaqlı.

Tálim - insaniyat tájriybesiniń belgili táreplerin yaǵnıy oqıwshılar sociallıq rawajlanıwınıń házirgi talaplarına muwapıq dárejede bilim hám tárbiyaǵa iye bolıwların támiyinleytuǵın iskerlik túri. Oqıtıwshı tálim jarayanında tek bilim beriw menen sheklenbeydi. Bálkim bul jarayanda oqıtıwshi oqıwshıǵa tásir kórsetedi. Bul bolsa olardıń bilim alıwların jánede aktivlestiredi.[3]

Tálim hám tárbiyanıń insan kamalatındaǵı rólin derlik barlıq danıshpanlarımız óz miynetinde keltirip ótken. Máselen: Abu Nasr Farabiy tálim hám tárbiyanıń tiykarǵı wazıypası jámiyet talaplarına juwap bere alatuǵın hám sol jámiyet ushın xizmet qila alatuǵın jetik insandi tárbiyalaw dep biledi.

Ibn Sino babamiz da basqa oyshıllar kibi tálim hám tárbiyanıń insan kamalatındaǵı rólin ayrıqsha atap ótken. «Ey biradarlar! Adamlardıń batırı mashaqatlardan qorqpaydı. Kámillikke umtılıwdan bas tartqan adam adamlardıń eń qorqınıshlısı» - dep aytıp ótken.

Demek, bala tárbiyasında tálimniń ornı qanday áhmiyetke iye bolsa, tárbiya da sonshelli áhmiyetli sanaladı. Bizge belgili, tárbiya bolmaǵan jerde bilim de bolmaydı. Sonıń ushın da birinshi gezekte baladan tárbiya talap etiledi. Bala tárbiyasında hár qıylı túsinbewshilikler, qáte-kemshilikler tiykarında mashqalalıq jaǵdaylar kelip shıǵadı. Bundan jaǵdaydan shıǵıwda bala tárbiyalawshısı ata-ana menen birge islesip sheshim qabıl etiwi tiyis. Dáslep balada túsindiriw isleri alıp barıladı, zárúrlik jaǵdayda ǵana bala jazalanadı. Bunda balaǵa qol kóterilmey, basqa usıllar arqalı alıp barıladı.

Insanlardıń haywanlardan parqı sana-sezimge iyeligi, yaǵnıy insanlar tálim hám tárbiyanı ala aladı. Endi oylap kóriń, tárbiya hám tálim túsinikleri bolmaǵanda qalay bolar edi. Bunı kóz aldımızǵa keltiriw qıyın. Sebebi insannıń lipası, onı bezew turıwshı - bul tálim-tárbiya esaplanadı. Bul túsinikler pútkil insaniyat rawajlanıwında, onıń kamal tabıwında qanshelli dárejede áhmiyetke iye ekenligin sózsiz kóriwimiz múmkin.

Ádebiyatlar

1. P. Yusupova «Maktabgacha tárbiya pedagogikasi», Oquv qóllanma, Toshkent – «Óqituvchi» - 1993. 22-23 b.

2. Q. Qosnazarov, A. Fazilov, A, Tilegenov «Pedadogika». Nókis. «Bilim» 2009-j. 33-34 b.

3. X. Ibragimov, SH. Abdullayeva «Pedagogika», Darslik. T., «Fan va texnologiya», 2007, 198-200 b.

MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARDA MEHR-MURUVVAT HISLARINI SHAKLLANTIRISHDA O'YINNING ROLI

I.Yuldashova, Sh. Qadrberdiyeva- *NDPI maktabgacha ta'lim yunalishi talabalari*

Mehribonlik va rahmdillik eng yuqori axloqiy qadriyatlar bo'lib hisoblanadi. Ular his-tuyg'ular, fikrlar, harakatlar uyg'unligini, har qanday yomon narsaga faol qarshi turishni, birovga yordam berishga yoki rahm-shafqat tufayli birovni kechirishga tayyorligini namoyon etadi. Hamma narsa endigina shakllana boshlagan erta bolalikda, yaxshi his-tuyg'ularni tarbiyalash alohida ahamiyat kasb etadi. Bolalar tabiatan mehribon bo'ladi, ammo yaxshilikning bebaho urug'i doimiy g'amxo'rlikni talab qiladi. Ota-onalarning va tarbiyachilarning vazifasi kichkina odamni yaxshi insoniy munosabatlar qonunlariga rioya etib, mehr-oqibatni his qilishga o'rgatishdir. Bola hayotining birinchi yillarida his qiladigan tajriba turi bo'lgan mehr yoki shafqatsizlik tajribasi uning shaxsiyatining yanada rivojlanishiga ta'sir ko'rsatmasligi mumkin emas.

Mehribonlik- keng va ko'p qirrali tushunchadir. Bu insonparvarlik, sezgirlik, sezgirlik va xayrixohlik, "o'zim"ni "biz" uchun qurbon qilish, boshqa odamlarning qiyinchiliklari va quvonchlarini baham ko'rishga tayyorligini ko'rsatish qobiliyatidir.

Rahm-shafqat - bu mehr-muhabbat, insonning zaif va muhtojlar, kasal, nogiron, qariyalar hayotidagi samimiy ishtiroki. Bunday toifadagi odamlarga nisbatan mehrli munosabatni rivojlantirish, har birimiz yoki yaqinlarimiz shu kabi vaziyatga tushib qolishlarini va u yoki bu yordamga muhtoj bo'lishlarini tushunib, bir-birimizga hurmat ko'rsatishimiz uchun zarur shart-sharoitlarni yaratadi.

Bola shug'ullanadigan ko'pchilik ishlar o'yin shaklida bo'ladi. O'yinda shaxsdagi barcha mavjud jihatlar ishga tushadi: bola harakat qiladi, gapiradi, idrok etadi, o'ylaydi. O'yinning maktabgacha yoshdagi bola tarbiyasidagi ahamiyati katta. Ko'pchilik pedagoglar uyinni bola uchun juda jiddiy va muhim faoliyat sifatida baholaydilar. Maktabgacha yoshdagi bolalarda mehr-muruvvat his-tuyg'ularini shakllantirishda bolalarning o'yin faoliyatlari bebaho o'rinni egallaydi.

O'yin faoliyati jarayonida paydo bo'luvchi mehr hislari bola hayotida, uning butun ruhiy jarayonlarining rivojlanishi va ayniqsa tafakkur va xotirasida bir umrga mustahkamlanib, keyinchalik bola katta yoshga yetganida, xotira tasavvurlariga aylanib qoladi.

Bolalarda mehr hislarining shakllanishida, ayniqsa syujetli-rolli o'yinlar muhim va birinchi darajalik rolni o'ynaydi. Ularda mehr va g'amxo'rlik tuyg'ulari namoyon bo'ladigan va mustahkamlaydigan o'yinlar bu "Qo'g'irchoq uchun xona quramiz", "Qo'g'irchoqni cho'miltiramiz", katta maktabgacha yoshdagi bolalar uchun syujetli-rolli o'yinlari: "Kasalxona "," Mehmonlar "," Tramvayda sayohat "va boshqalar.

Syujetli-rolli o‘yinlar bolalarni kuzatish, ularni har jihatdan o‘rganish, ularning ichki dunyosiga kirib borishga katta tarbiyaviy imkoniyat yaratadi. Masalan «Oila» o‘yinida ona rolidagi qizcha o‘z qo‘g‘irchog‘iga (bolasiga) g‘amxurlik qiladi, uni boqib, cho‘miltirib, kiyintiribgina qolmay, balki uni tarbiyalaydi, kitoblar o‘qib beradi, shifokorga olib boradi. O‘z navbatida shifokor ham faqat harorat o‘lchagich qo‘yib, ukol qilib qolmaydi, balki bemorga mehribonchiliklar qiladi, uni yupatadi. Ukituvchi rolida o‘ynayotgan bola yoki qizcha dars beradi, bolalarga qilmishlari uchun tanbeh beradi, ularning o‘zlashtirishlari va xulqlariga baho qo‘yadi.

O‘yinlarni ahloqiy tarbiya vositasiga aylantirishda yordam beradigan eng muhim shart ularga shunday rahbarlik hisoblanadiki, bunda o‘yinlar mazmuni bolalarni jalb etadi va bolalarning o‘zaro munosabatlari ahloqiy yo‘nalish xarakterida bo‘ladi.

Tarbiyachi o‘z zimmasiga ona rolini olar ekan, bu o‘yinlarda kattalar va bolalar o‘rtasidagi munosabatlar uslubini va yaxshi oila uchun xos bo‘lgan an'analarni mujassamlashtirishga yordam berishi kerak. O‘yin vaqtida bolalar g‘oyat xilma-xil harakatlarni bajaradilar: o‘z «qizchalarini» ovqatlantiradi, uxlatadi, kiyintiradi, shifokorga olib boradi va h.k. Biror maqsadga qaratilgan bunday harakatlar sadoqat, g‘amxo‘rlik, mehr-muruvvatni shakllantirishga yordam beradi. Tarbiyachi odamlarga mehribonlik bilan munosabatda bo‘lish namunalarini ko‘rsatib, bolalarda insoniy tuyg‘ularni tarbiyalashi lozim.

Tarbiyachining bolalarga vazmin, bir tekis munosabati, sayrga chiqish uchun kiyinishida, o‘rnini yig‘ishtirishida, navbatchilik vazifalarini bajarishida qiyinchiliklarga duch kelayotgan bolalarga yordamga kelishga tayyyor ekanligini ko‘rish bolalarda o‘z kuchiga ishonchni tug‘diradi. Qiyinchiliklarni muvaffaqiyatliroq bartaraf etishga ko‘maklashadi, bir-biriga yordam berishga, mehribonlik qilishga da'vat etadi.

Maktabgacha yoshdagi bolalarda mehribonlik hislarini shakllantirishda beva-bechoralarga, qariyalarga nisbatan, ham ijobiy munosabatni tarbiyalaydi va shakllantiradi. Bola munqilagan qariyalar hayotidan xabardor emas, lekin u bu kabi qiyinchiliklarda umr kechirayotgan kishilar yonidan tez-tez o‘tib turadi. Bu kabi holatlarni ota-onalar vaqti-vaqti bilan bolaga izohlab berishlari bolada mehribonlik his-tuyg‘ularini shakllantirishida muhim ahamiyatga ega bo‘ladi.

Demak, bolalarga mehr-muruvvat hislarini singdirishda, kattalarga hurmat, kichiklarni avaylashda tarbiyachi va yaqinlarining o‘rni beqiyosdir. Bolalar insoniy his-tuyg'ularni nafaqat o'zlariga, balki boshqa odamlarga qanday hamdard bo'lishni bilishi juda muhimdir. Bola nafaqat yaxshi va yomon ishlarni ajratibgina qolmasdan, nega mehribon, rahmdil bo'lishi kerakligini, har bir ishning ortida nima borligini tushunishi kerak. Bolalar harakatlarining motivlarini bilish mehr-oqibat va rahm-shafqat haqidagi g'oyalarni chuqurroq singdirishga va natijada ularning his-tuyg'ularini rivojlantirishga, ijtimoiy jihatdan to'g'ri xulq-atvorni shakllantirishga yordam beradi.

MEKTEPKE SHEKEMGI JASTAǴÍ BALANÍŃ ÓMIRINDE OYÍNNÍŃ ÁHMIYETI

Sh.Oteniyazova *- «Mektepke shekemgi tálim» kafedrası assistent oqıtıwshısı.*
Z.Seytekova- *«Mektepke shekemgi tálim» qánigeligi 2-basqısh magistrantı*

Oyın óziniń kelip shıǵıwı, baǵdarı hám mazmunına qaray, sociallıq turmıs esaplanadı. Oyın bul – bala iskerliginiń jarqın túri. Onda maqsettiń bar ekenligi, sebepler, ámelge asırıw usıllarınıń rejeli háreketleri, nátiyjeliligi onıń ózine tánligi tiykar bolıp esaplanadı. Oyın procesinde balanıń psixikalıq biliw procesi, erki, sezimi, zárúrligi hám qiziǵiwshılıqları, tásirsheńligi - onıń bir pútinligi, ózligi qáliplesedi. Bala oyında tek ǵana óziniń zárúrlik hám qızıǵıwshılıqlarınan kelip shıǵadı. Balalardıń oyınları óziniń ráń-báreńligi menen ajıralıp turadı. Oyın óz mazmunı hám shólkemlestiriliwi, balalarǵa tásir kórsetiw dárejesi, buyımlardıń túrleri hámde kelip shıǵıwına qaray dóretiwshilik hám qaǵiydalı oyınlarǵa bólinedi. Dóretiwshilik oyınlar – balalardiń erkin, dóretiwshilik, ózleri oylap tapqan oyın kompleksi bolıp tabıladı. Bunda balalar óz tásirlerin, barlıq ómirdegi túsinikleri hám oǵan bolǵan óz qarım - qatnasların sáwlelendiredi. Dóretiwshilik oyınlar tómendegi bólimlerge bólinedi;

- Syujetli rolli;
- Dramalastırılǵan;
- Qurılıs;
- Tábiyat materialları menen oynalatuǵin oyınlar.

Dóretiwshilik oyınlar hám olarǵa basshılıq

Dóretiwshilik oyınlar basqa túr oyınlardan tómendegi ózgeshelikleri menen ajıralıp turadı;

1. Oyın mazmunınıń ozine tánligi.
2. Rollerdiń bar ekenligi.
3. Qıyalıy jaǵdaydıń bar ekenligi.

Oyın mazmunınıń ózine tánligi onıń eń áhmiyetli ózgesheliklerinen biri bolıp tabıladı. Pedagog hám psixologlardıń izertlewlerine qaraǵanda, úlkenlerdiń sociallıq turmısı óziniń ráń - báreń kórinisleri menen syujetli rolli oyınlardıń mazmunı bolıp xizmet kórsetedi. Olar balalar úlkenlerdiń socialliq turmısınıń úlgisin alatuǵin iskerlik túri bul - oyın ekenligin tiykarlap beredi. Dóretiwshilik oyınlar syujetleri hám mazmunınıń hár túrliligi, olardı óz aldına táriyplew zárúrligin keltirip shıǵaradı. Syujet oyın iskerligi sistemasında tiykarǵı component sıpatında óz ishine personajdı, haqıyqıy turmıslıq jaǵdaydı, háreket hám personajlar qarım- qatnasın aladı. Dóretiwshilik oyınlarda qıyal ıy jaǵdaydıń bar ekenligi balanıń oy órisin ósirip, syujet hám roller oyın mazmunın tolıqlastıradı. Bunıń eń tiykarǵı sebebi – balalardıń úlkenler menen birgelikte socialıq turmıstı bastan keshiriwge umtılıwi bolıp tabıladı. Bul sebepler balanıń jasına qaray, oyın mazmunına qarap ózgerip turadı. Kishi jastaǵı balalarda tiykarǵı sebep buyımlar, orınlanatuǵın qızıqlı háreketler bolsa, bala úlkeygen sayın, oyındaǵı úlkenler háreketin hám qarım-qatnasın qayta sáwlelendiriw

tiykarǵı sebep bolıp xizmet kórsetedi. Usiǵan baylanıslı oyınlardı syujetiniń mazmunına qaray 3 toparga bóliw múmkin;

- Turmıslıq oyınlar(shańaraq, balalar baqshası ha,m basqada waqıyalardı sáwlelendiretuǵın)
- Miynet temasındaǵI oyınlar(shańaraq hám úlkenler miynetinde qatnasiw, óz-ózine xizmet hám basqada)
- Sociallıq temadaǵı oyınlar.

Balalar rollerdi tańlap oynaydı. Syujetli – rólli oyınlarda is-háreketlerdi, qaǵıydalardı iyelew tiykarında, rolde jámlestirilgen ádep-ikramlılıq qaǵıydalarda ózlestiredi. Oyında insanlar turmısına, jumıslarına, jámiyettegi minez-qulıq norma hám qaǵıydalarına unamlı qarim- qatnas qáliplestiredi. Tap usı proceste oyın qarim-qatnas mádeniyatın qáliplestiriw quralı sıpatında júzege keledi. Aqılıy tárbiyanıń tiykarǵı usıllarınan biri syujetli oyın esaplanıp, onda bala qorshaǵan ortalıqtaǵı waqıya hám hádiyselerdi sáwlelendirip, qıyal ıy túrde olardı qayta tikleydi. Oyındaǵı qıyal ıy jaǵday balanıń aqılıy iskerliginiń rawajlanıwına áhmiyetli tásir ko`rsetedi. D.B.Elkonin syujjetli roli oyınnıń birgelikte oynalatuǵın oyında súwretlenip atırǵan waqıyaǵa, háreketlerge, buyımlarǵa salıstırǵanda, óz kóz-qarasın basqalar kóz-qarasi menen jámlew máselesi qáliplesiwi nátiyjesinde ulıwma oylaw basqıshına ótiwge imkan beriwshi, biliwge baylanıslı process júz beriwin aytıp ótken. Oyınnıń kórkem ónerge jaqınlıǵı syujetli rolli oyınlarda estetikalıq tárbiyada paydalanıw imkanın jaratadı. Hár túrli hareketli rawajlandırıw hám jetilistiriw ushın qolaylı sháráyat jaratıladı, bala rolge kiredi, óz roline baylanisli is-háreketlerdi ámelge asırıw ushın súwretlenip atirǵan róllerdiń ózine tán ózgesheliklerin sanalı ráwishte kórsetedi. Eki jastaǵı balalar ómirinde syujetli oyınshıqlar menen júdá ápiwayi oyınlar ótkeriledi. Bul jasta kúndelikli turmısta qorshaǵan ortalıqtaǵı adamlar da balalar háreketlerin baqlap barıwı, bul háreketlerdi óz oyınlarinda sáwlelendiriwdi úyretiw zárúr. Bul jasta zatlıq oyın bir neshe basqıshta ámelge asırıladı;

1-basqıshta balalar oyınshıqlar menen úlkenler háreketine elikleydi.

2-basqıshta ózlestirilgen háreketlerdi erkin orınlay baslaydı.

3-basqıshta súwretli kórinisli oyın payda boladı, onıń mazmunı shártli qurallar menen orınlanatuǵın háreketler quraydı.

Bala kúndelikli turmısta baqlaǵan zatlar menen orınlanatuǵın háreketlerge elikleydi, bulardıń hámmesi syujetli rólli oyın ushın shárayat jaratadı.

Úsh jasqa qádem qoyǵan balalar menen sáwbetlesiwler, baqlawlar ótkeriw, olarǵa gúrriń hám ertekler oqıp beriw, másláhát beriw arqalı oyınlarǵa qızıqtırıw kerek. Balalarda qıyal kóz aldina keltiriw hám elesletiwlerin ósiriw, olarda erkin túrde qandayda bir oyında dóretiw, bul oyınǵa kerekli ná’rselerdi tańlaw, imaratlar qurıw, bazı bir oyınshıqlardı óz qolı menen jasaw, kórkem shınıǵıwlardı arttıǵan táriybelerdi oyında qollaw, qosıqlar aytiw, qosıq oqıw, sızǵan suwretylerinen hám jasaǵan ná’rselerinen paydalanıw tilegin oyatadi. Jámáát oyınınıń payda bolıwı oniń temasi hám mazmunın, dúzilisin hám tez rawajlandırıw hám ózlestiriw imkanın jaratadı. Oyınnıń mazmunı da rawajlanadı. Úlken jaslı balalar ómirinde háreketler menen bir qatarda hár qıylı sociallıq qarim-qatnaslar, is-háreketler de sáwlelene

baslaydı. Oyınlardıń teması kóleminiń keńeyiwi, olar mazmunınıń tereń lesiwi, oyın túri ham duzilisiniń ózgeriwine alıp keledi.

MEKTEPKE SHEKEMGI BILIMLENDIRIW SHÓLKEMLERINDE EKOLOGIYALÍQ MÁDENIYATTÍŃ ÁHMIYETI

G.X.Jumasheva- *NMPI Mektepke shekemgi tálim kafedrası baslıǵı*
A.Saparniyazova- *Mektepke shekemgi tálim qánigeligi 2-basqısh magistrantı*

Jámiyetimizdıń qorshaǵan ortalıqtı qorǵaw menen baylanıslı mashqalaları hámme waqıt keń jámiyetshiliktiń diqqat itibarın ózine tartıp kelmekte. Insanlar jasap turǵan tabiiy ortalıq, jámiyetlik ortalıq siyaqlı óziniń kórinisine iye.

Búgingi kúnde ekologiyalıq mashqalalardı sheshiw menen shuǵıllanbaǵan, ekologiya haqqında mashqalalardı ózine qamtimaǵan ilim-pán bolmasa kerek. Ǵárezsizlik sharapatı menen Ózbekistan Respublikasında balalarǵa ekologiyalıq tárbiya beriw ushın insan hám jámiyettiń, al insan tábiyattıń bir bólimi, tábiyat-jámiyet-insan jeke bir pútinlikti payda etedi degen tiykarǵı qaǵiydaǵa negizlenip ekologiyalıq mádeniyattıń rawajlanıwı shaxstıń tábiyatqa qaraǵanda joqarı dárejedegi juwapkershiligin kórsetedi. Tábiyatqa jańasha mádeniy munásiybetlerdıń qáliplesiwi tolıq mazmundaǵı adamgershilik ideyalardı ózinde jámlestiredi.

Mektepke shekemgi bilimlendiriw shólkemi balalarına ekologiyalıq tálim tárbiya beriwde ekologiyalıq qáwipsizlik hám qorshaǵan ortalıqtı asırap saqlaw mashqalaları ayrıqsha itibarǵa iye bolıp esaplanadı.

Demek, bala tábiyatqa átiraptaǵı bolıp atırǵan juwapkerli múnásiybetin uyımlastırıwdıń biri bolıp tabıladı. Qorshaǵan átirap penen tanıstırıw páni ekologiya menen baylanıslı bolıp ekologiyalıq tárbiyanı hám mádeniyattı qalilestiriwde úlken áhmiyetke iye. Biraq búgingi tálim-tárbiya barısında tárbiyashı mektepke shekemgi bilimlendiriw shólkeminde ekologiyalıq tálim-tárbiyalıiǵı joqarı bilimli bolǵan dárejege emes. Ekologiyalıq tálim-tárbiya maǵanası degende balalarda tálim tárbiyası hám ilimiy aktivligi waqtındaǵı ekologiyalıq bilimler, aktivlik usıllar, ilim dárejesi tájriybesi menen tıǵız baylanıslı.

Balalar ortasında insanıy qádriyatlardıń qaliplesip barıwında, aynıqsha ekologiyalıq dúńya qarastıń roli biybaha. Sonıń menen birgelikte ekologiyalıq dúńya qarastı qáliplestiriw mektepke shekemgi bilimlendiriw shólkemi, mektep, joqarı hám orta arhawlı oqıw orınları aldına bir qatar wazıypalardı kúndelik turmıstaǵı túsinikler sıyaqlı etip qoydı.

Bunday áhmiyettegi wazıypalardı sheshiw ushın, tómendegilerge kewil qaratpaq kerek.

Birinshiden, qorshaǵan ortalıq penen tanıstırıw, til ósiriw, kórkem óner pánlerinde ekologiyalıq mashqalalar tiykarǵı orında turıwı, jasap atırǵan ortalıqtaǵı ekologiyalıq jaǵdaylar esapqa alınǵan halda qayta kórilip shıǵıwı zárúr.

Mektepke shekemgi bilimlendiriw shólkemi, mektep, joqarı hám orta arhawlı oqıw orınları sistemasında tabiyattı qorǵaw, ekologiya kursların izbe-iz oqıtıw hám tábiyattı qorǵaw boyınsha ekologiyalıq oqıw qollanbalar jaratıw zaman talabı bolıp qalmaqta.

Ekinshiden, tálim-tarbiya barısın ekologiyalıq mashqala nuqtay názerinen qayta kórip shıǵıw lazım. Tálim-tarbiya barısı hár bir tábiyattanıw, sociallıq pánler temaların ekologiyalıq mashqalalar menen baylaanıstırıw ushın keń imkaniyatlar jaratıw.

Solay etip tábiyat taniw iliminde jaslardıń daqqat itibari ekologiyalıq mashqalalarǵa qaratılǵan bolsa al, jámiyetlik pánlerde usı máselelerdıń jámiyetimiz keleshegi ushın qanshama áhmiyetli ekenligi kórsetiledi. Ekologiyalıq mashqalalardıń túrli tarawların izertlep, ilimiy izleniwler alıp barıp atırǵan alımlardıń pikirinshe, házirgi zaman ilimlerinıń kópshiliginde ekologiyalıq tárepleri bar bolgan ózine tán áhmiyetli mashqalalar kózge taslanadı. Bul óz náwbetinde túrli pánler metodlarınıń bir-birlerine jaqınlasıp, sıpat jaǵınan jańa ózgesheliklerdi ózinde jámlegen bilimlar sistemasın júzege keltiredi. Bul bilimler ekologiyalıq duńya qarastı qáliplestirip barıwdıń eń áhmiyetli shárti esaplanadı.

Bilimlendiriw processindegi bunday birlik jaslardaǵı qızıǵıwshılıq processin keńeytirip máselege zamanagóylik ruwx baǵıshlaydı. Bul óz náwbetinde bilimlendiriw sistemasınıń mashqalaları menen óz-ara jaqınlasıp barıwın támiyinleydi.

Sonıń ushın hám ekologiyalıq tálim tárbiyanı massa ortasında ámelge asırıwda tómendegi mashqalalardı sheshiw maqsetke muwapıq boladı:

Tábyattıń taza, sap halatın saqlaw hám qorǵawda ekologiyalıq tárbiyanıń tiykarlarınan tolıq paydalanıw, bunda tárbiyashılardıń ózleri tábiyattıń sap halatın tereń túsiniwleri, onı qorǵawda óz puqaralıq minnetlerin hám onıń juwapkershiligin jaqsı túsiniwleri, tábiyattı qorǵaw mashqalasın puxta biliwleri, balalarda usı tarawǵa qızıqtıra alıw metodların tolıq iyelewleri shárt.

Regionimizdaǵı milliy ekologiyalıq ahwal jámiyetlik ekologiyalıq jaqtan eń qıyın regionlardan esaplanadı. Onıń ushın jasap turǵan úlkemizdıń ekologiyalıq ahwalın úyreniw onı ilimiy izertlew búgingi kúnnıń aktual máselelerinıń biri bolıp qalmaqta.

Ulıwma aytqanda, hár bir insannıń qálbinde ekologiyalıq mádeniyattı payda etpey turıp, kútilgen nátiyjege erisiw qıyın. Tábiyattıń ózine tán nızamlılıqları bar ekenligin, tábiyattaǵı barlıq hádiyseler, ózgerisler bir-biri menen baylanıslı ekenligin, insanlardıń tábiyatqa tuwrı múnásiybette bolıwı zárúrligin balalardıń sanasına sıńdiriw úlken áhmiyetke iye.

Bala organizmınıń qorshaǵan ortalıq penen óz-ara tásirin úyreniw tiykarında onıń den sawlıǵin bekkemlewde organizmiń funktsional múmkinshiliklerinıń garmonikalıq rawajlanıwın hám jaqsılanıwın támiyinlew maqsetinde, gigienalıq normativler hám talaplar islep shıǵıwǵa baǵdarlanǵan ilim balalar gigienası dep ataladı hám ol mektepke shekemgi jas dáwirinde eń áhmiyetli bolıp esaplanadı.

Hár qanday tárbiya belsigi shańaraq bolıwı sebepli salamatlıq mádeniyatı tiykarları da shańaraqta qáliplesedi. Salamatlıq mádeniyatın tárbiyalawda ata-analardıń mediko-gigienalıq hám pedagogikalıq sawatlılıǵı úlken áhmiyetke iye.

Ekologiyalıq duńyaqaras ekologiyalıq mashqalalardı sheshiwde, jámiyetlik rawajlanıw adamlardı tezletiwde, bunnan da basqa insaniyattıń tabiyat penen bolatuǵin múnásiybetin tártipke salıwda úlken áhmiyetke iye.

MEKTEPKE SHEKEMGI JASTAǴÍ BALALARDÍ QAYTA GÚRRIŃ ETIP BERIWGE ÚYRETIW

P.Oteniyazova- *NMPI, Mektepke shekemgi tálim kafedrası oqıtıwshısı.*
J.Utegenova- *Mektepke shekemgi tálim baǵdarı 4-kurs talabası*

Monolog sóylew dialog sóylewge qaraǵanda bir qansha quramalı bolıp, bul bir adam tárepinen ámelge asırılatuǵın sózi. Monolog sóylewde bir adam sóyleydi, qalǵanları bolsa tıńlaydı.Monolog sóylew kópshilikke qarata aytılatuǵın sóz bolǵanı ushın,ol bárha logikalıq tárepten izbe-iz, grammatikalıq tárepten qáliplesken, hámmege túsinikli hám anıq bolıwı kerek.

Monolog sóylew jaqsı este saqlawdı, tildiń forma hám mazmunına dıqqattı baǵdarlawdı talap etedi. Sonıń menen bir waqıtta, monolog sóylew oylawına tayanadı. Monolog sóylew lingvistikalıq (til bilimi) tárepinen de quramalı bolıp esaplanadı. Monolog sóylew tıńlawshılarǵa túsinikli bolıw ushın anıq sózliklerden paydalanıw kerek.

Gúrrińlesiw qábileti insanlarda qarım-qatnas protsesinde úlken rol oynaydı. Bala ushın bolsa bul qábilet biliw quralı, óz bilimlerin, kóz aldına elesletiwlerin tekseriw quralı esaplanadı.Balalarda monolog sóylewiniń qáliplesiwi olarda logikalıq oylawdıń rawajlanıwı menen baylanıslı. Bunnan tısqarı, bala tili monolog sózge aylanıwı ushın ol tildiń sózligin hám grammatikalıq tárepten erkin iyelegen bolıwı kerek.Psixologlardıń aytıwınsha, balalarda monolog sóylew bes jastan baslap payda boladı.

Ádebiy shıǵarmalardı qayta gúrriń etiw shınıǵıwında tárbiyashı óz aldına balalardıń baylanıslı sóylewin rawajlandırıw, tekst mazmunın bir-birine baylanıstırıp, izbe-izlik penen, sózdiń kórkemlew qurallarınan paydalanıp, anıq, grammatikalıq tárepinen durıs bayan etiwge úyretiw wazıypasın qoyadı. Qayta gúrriń etip beriwge úyretiw shınıǵıwın ótkeriw metodı balalarda baylanıslı sóylewdiń rawajlanǵanlıq dárejesine, tárbiyashınıń óz aldına qoyǵan wazıypasına, sonday-aq, qayta gúrriń etip beriw ushın usınıs etilgen ádebiy shıǵarma tekstine baylanıslı boladı.

Qayta gúrriń etip beriw shınıǵıwları tómendegi bólimlerden ibarat bolıwı múmkin:

1. Kirisiw sáwbeti. Bul sáwbet shıǵarma mazmunın qabıllawǵa, balalardıń kóz-qarasların anıqlawǵa, kerekli emotsional jaǵdaydı júzege keltiriwge hám taǵı basqaǵa qaratılǵan.

2. Kórkem shıǵarmanı oqıp beriw. Shıǵarmanı dáslepki oqıp beriwde balalarǵa onıń mazmunın este saqlap qalıw kerekligin, soń onı qayta gúrriń etip beriw lazımlıǵın qaytadan aytıw kerek emes, bolmasa kórkem shıǵarmanıń ideyalıq tárepin qabıl ete almawı múmkin. Shıǵarma tekstin mánili etip, qatnasıwshılardıń dialogın intonatsiya menen ajıratıp gúrriń etip beriw júdá zárur.Bul arqalı balalarǵa shıǵarmadaǵı qaharmanlarǵa hám waqıyalarǵa óz múnásibetin bildiriwge járdem bergen bolamız.

3. Oqıp berilgen shıǵarmanıń mazmunı hám formasına qarap sáwbet etiw. Oqıp berilgen ya bolmasa gúrriń etip berilgen shıǵarma mazmunı tiykarınan

beriletuǵın sorawlar aldınnan jaqsılap oylap qoyılǵan bolıwı kerek.Shınıǵıwdıń bul bólimi onsha uzaq bolmawı, balalarǵa 4-5 soraw beriw menen shekleniw lazım.

4. Ádebiy shıǵarma tekstin ekinshi márte oqıp beriw (yaki gúrriń etip beriw). Oqıp beriwden aldın tárbiyashı balalarǵa shıǵarmanı dıqqat penen tıńlawdı, onıń mazmunın este saqlap qalıwdı, keyin qayta gúrriń etip beriwdi aytadı.

5. Balalar tárepinen shıǵarmanı qayta gúrriń etip beriw. Mısal retinde ózbek xalıq erteklerinen «Úsh túlki» ertegin qayta gúrriń etip beriw shınıǵıwın keltiremiz.

Tárbiyashı ertekti oqıp beriwden (yaki gúrriń etip beriwden) aldın balalarǵa qoyan, qońıraw, eshek hám onıń balası gúrreniń, túlkiniń (ana túlki, ata túlki, bala túlki) súwretlerin kórsetedi hám baladan olardıń atların soraydı. Tárbiyashı baladan túlki qanday haywan ekenligin, eshek, onıń balası gúrreniń, qoyan qanday haywan ekenligin sorap aladı. Soń tárbiyashı balalarǵa mine usı haywanlar «Úsh túlki» erteginde ushırasatuǵınlıǵın aytadı hám balalarǵa bul ertekti gúrriń etip beredi. Sonnan keyin shıǵarma mazmunınan sorawlar beredi: «Házir men sizlerge qaysı ertekti aytıp berdim? Bul ertek qaysı hiyleker haywan haqqında jazılǵan? Ertektegi túlkiler qanday? Rehimli me yaki hiyleker? Olar qalay etip qoyandı qáytip aldadı? Ertek sońında túlkiniń balası gójekti qáytip aldaǵanın kim eslep qaldı?»

Tárbiyashı balalardıń sorawlarǵa barlıǵı durıs hám anıq juwap bergenlıǵın, shıǵarma mazmunına jaqsı túsinip alǵanın aytıp, «házir men bul ertekti jáne bir ret gúrriń etip beremen, sizler bolsa dıqqat penen tıńlańlar, soń onı maǵan qayta gúrriń etip beresiz»,-deydi.

Shıǵarmanı ekinshi ret gúrriń etip bergennen soń, 5-6 balaǵa ertekti qayta gúrriń etip beriwdi usınıs etedi. Hár bir balanıń qayta gúrriń etip beriwi bahalanadı. Máselen: «Begzad ertekti júdá qızıqlı, tásirli, kórkem etip aytıp berdi, biraq onıń gúrrińi tolıq bolmadı. Ol ana túlki qoyandı qáytip aldaǵanın gúrriń etip bermedi».

Úlken topar balaların qayta gúrriń etiwge úyretiwde túrli usıllardan paydalanıladı:

-tárbiyashı tárepinen dúzilgen reje tiykarında qayta gúrriń etiw;

-balalarǵa tanıs bolǵan eki-úsh shıǵarmadan birewin óz qálewi menen qayta gúrriń etiw;

-shıǵarmanı saxnalastırıp, qayta gúrriń etiw.

Úlken topar balaları doslarınıń gúrrińlerin bahalawǵa tartıladı. Bunday dodalawdı shólkemlestiriw metodikalıq tárepten júdá quramalı bolıp, ol tárbiyashıdan úlken sheberlikti, hár bir balanıń jeke ózgesheliklerin biliwdi talap etedi. Jáne bul istiń quramalılıǵı sonnan ibarat, balalar hámme gúrrińlerdi eslerinde saqlawı lazım boladı, sonıń ushın balalardıń gúrrińin jazıp barǵanı maqul, soń olardıń geybirewlerin dodalawdan aldın oqıp beriwi kerek. Dodalawdı shólkemlestiriw balalardı qayta gúrriń etiwde jaqsı hám jaman táreplerin seze alıwǵa, doslarına qaraǵanda awızbirshilikli múnásibette bolıwdı tárbiyalawǵa járdem bere

ЗНАЧЕНИЕ ИГРЫ ДЛЯ ФОРМИРОВАНИЯ ЛИЧНОСТИ РЕБЕНКА ДОШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА

Ш.Отениязова- *преподаватель кафедры «Дошкольное образование» НГПИ имени Ажинияза*
А.Кенжебаева- *студентка 3-курса направления «Дошкольное образование» НГПИ имени Ажинияза*

Игра - это свободная деятельность детей, которая осознаётся как “ненастоящая”, но способная полностью захватить играющего, которая не диктуется какой- либо материальной пользой. Игра становится частью жизни не только детей, но и взрослых, дополняет и украшает жизнь.

А.С.Макаренко говорил: - Игра имеет большое значение в жизни ребенка, практически то же, что у взрослого имеет деятельность, работа, служба. Каков ребенок в игре, таким во многом он будет в работе, когда вырастет. Поэтому воспитание будущего деятеля происходит, прежде всего, в игре».

В игре ребенок приобретает новые знания, умения, навыки. Но некоторые родители не понимают, что игра имеет важное значение в развитии и воспитании ребенка. Они не интересуются тем, как их ребенок проводит время, чем и во что играет, для них самое главное, чтобы ребёнок их не беспокоил. Такое отношение к играм глубоко ошибочное. Прежде всего, потому, что игра является ведущей деятельностью ребенка от 3 до 7 лет.В психологии под ведущей деятельностью понимается та, в процессе которой происходят качественные изменения в психике детей, формируются и развиваются основные психические процессы и свойства личности, появляются психические новообразования, характерные именно для данного конкретного возраста.

Игры, в которые играют дошкольники, можно разделить на четыре основные группы.

К первой группе относятся все подвижные игры. Это прятки, игры с мячом, скакалкой и т.п. Во время таких игр дети учатся соблюдать правила игры, воспитываются навыки поведения в коллективе, у них развиваются волевые качества, сообразительность, ловкость и внимание.

Вторая группа игр – настольные игры, различные лото, пирамидки. Они дают возможность познакомиться с различными предметами и явлениями действительности, развивают память, мышление, восприятие, наблюдательность.

К третьей группе относятся, так называемые, ролевые игры. В них дети изображают жизнь и умения взрослых, учатся относиться к своему воображаемому труду, товарищам по игре так, как в действительной жизни относятся друг к другу взрослые. В таких играх дети чаще всего подражают взрослым, которых очень сильно любят.Здесь невольно вспоминаешь пословицу « Ребёнок является отражением взрослого», этими словами можно сказать что чтобы воспитать ребенка взрослый должен сначала приглядеться к себе.

К четвёртой группе относятся дидактические игры. Прежде всего, в дидактических играх осуществляется познавательное развитие детей, так как

игровая деятельность способствует расширению и углублению представлений об окружающей действительности, развитию внимания, памяти, мелкой моторики рук, наблюдательности, мышления и речи.

В дидактических играх дети учатся сравнивать предметы по размеру, форме и цвету, знакомятся со свойствами материалов, из которых они сделаны.

Дидактические игры оказывают огромное влияние на развитие речи детей. Детей следует постоянно побуждать к общению друг с другом и комментированию своих действий - это способствует закреплению навыков пользования инициативной речью, совершенствованию разговорной речи, обогащению словаря, формированию грамматического строя речи, и т. д.

Дидактические игры создаются взрослыми с целью воспитания и обучения детей. Но для игроков воспитательные и образовательные задачи не выступают открыто, они решаются через игровую задачу, игровые действия и правила.

Как отмечал А.Н.Леонтьев: “Дидактические игры относятся к “рубежным” играм, представляя собой переходную форму к той неигровой деятельности, которую они подготавливают. Эти игры способствуют развитию познавательной деятельности, интеллектуальных операций, представляющих собой основу обучения”.

С дидактическими игрушками дети играют индивидуально и коллективно. Усвоив на занятиях определённую последовательность действий, ребёнок самостоятельно складывает пирамидку, подбирает предметы по цвету.

Для детей, отстающих в развитии речи, большое значение имеют игры, требующие координации и точности движений пальцев руки. Это игры с мозаикой, игры с пальчиками, нанизывание бус. Полезно детям играть в лото, разрезные картинки. Значит, дидактическая игра поможет ребёнку научиться чему- либо в лёгкой непринуждённой обстановке.

Развивающие или “умные” игры – это книжки - раскраски, шнуровки, лото, конструкторы “Лего”, игры – пазлы, которые развивают мелкую моторику рук, тактильное восприятие предмета, фантазию и воображение.

Традиция широкого использования дидактических игр в целях воспитания и обучения детей получила свое развитие в трудах ученых и в практической деятельности многих педагогов. Например: Ф. Фребель был убежден, что задача первоначального образования состоит в организации игры, и разработал систему дидактических игр, которая представляет собой основу воспитательно-образовательной работы с детьми в детском саду. М. Монтессори для обучающих игр – занятий создала интересные дидактические материалы для сенсорного воспитания. Автор одной из первых Российских педагогических систем дошкольного воспитания Е.И. Тихеева в своих трудах отмечает, что эффективность дидактических игр в воспитании и обучении детей напрямую зависит от интересов ребенка.

Развивающих игр разработанных для детей в современном мире, очень много. Но, самым важным условием в играх является активное и заинтересованное участие взрослых.

Психологи настоятельно рекомендуют взрослым как можно чаще участвовать с детьми в игровом процессе, потому что в совместных играх ребёнок учится вести себя, перенимает образец поведения, старается “подтянуться” до уровня взрослого. Чем больше времени мы проводим с нашими детьми, тем лучше мы понимаем их, а они - нас.

MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARNI INTELLEKTUAL RIVOJLANTIRISH XUSUSIYTLARI

***Q.Tleumbetova**, Maktabgacha talim kafedrasi dosenti*
***M.Otaxanova**, Maktabgacha talim yunalishi 4-kurs talabasi*

Maktabagcha ta`lim muassasalari faoliyatida bolaning individual muammolarini bevosita va bilvosita hal etishga qaratilgan individual va guruhli ishlar tashkil etilishi, ular muammolarni bartaraf qilishga qaratilishi va tezkorlik xarakteriga ega bo’lishi lozim.

Hazirgi davrda maktabgacha ta`lim sohasida ham bir qator o’zgarishlar amalga oshirildi. Mazkur bug`inda ham an`anaviy ta`limdan farqli tarzda yangi dasturlar, texnologiyalar amal qila boshladi. Bugungi kunda maktabgacha ta`lim jarayonida bolaga insonparvarlik tamoyillari asosida yondashish ustivor o’rin egallamoqda. Uning asosini bolalarni har tomonlama uyg`un rivojlantirish, ularning o’ziga xosligi, shaxsiy sifatlari va intellektual imkoniyatlarini ro’yobga chiqarish, tarbiyachi bilan tarbiyalanuvchilar orasida sub`ekt-sub`ekt munosabatlarini qaror toptirish ustivor ahamiyat kasb eta boshladi.

Maktabagcha ta`lim muassasalarida bolalarni intellektual rivojlantirish, ularning tasavvurlarini kengaytirishda qulay imkoniyatlar yarata oladigan, bog`cha-maktab kabi yangi tipdagi ta`lim muassasalari vijudga keldi. Maktabgacha ta`lim muassasalarida oliy ma`lumotli tarbiyachilar safi kegaydi.

O’zbekiston Respublikasining «Ta`lim tug`risida»gi Qonuni va «Kadrlar tayyorlash milliy dasturi»da maktabgacha ta`limga alohida e`tibor qaratish lozimligi uqtirildi. Jumladan: «Maktabgacha ta`lim bola sog`lom, har tomonlama kamol topib shakllanishini ta`minlaydi, unda o’qishga intilish hissini uyg`otadi, uni muntazam ta`lim olishga tayyorlaydi»[1]- deb keltirilgan edi.

Shu bois, maktabgacha ta`lim jarayoni bolalarni axloqiy, intellektual, jismoniy rivojlantirish uchun qulay pedagogik imkoniyatlarga ega. Zero, bu haqida «Kadrlar tayyorlash milliy dasturi»da quyidagicha vazifa quyilgan: «malakali tarbiyachi va pedagog kadrlarni ustivor ravishda tayyorlash; maktabgacha ta`limning samarali psixologik-pedagogik uslublarini izlash va joriy etish; zamonaviy o’quv-uslubiy qo’llanmalar, texnik vositalar, o’yinchoqlar va o’yinlar yaratatish hamda ularni ishlab chiqarish; maktabgacha yoshdagi bolalarni xalqning boy madaniy-tarixiy merosi va umumbashariy qadriyatlar asosida ma`naviy-axloqiy jixatdan tarbiyalash uchun shart-sharoitlar yaratish; maktabgacha ta`lim muassasalarining har xil turlari uchun turli variantlardagi dasturlarni tanglab olish, maktabgacha tarbiyaning barcha masalalari

[1] O’zbekiston Respublikasining “ Kadrlar tayorlash milliy dasturi”. T.: Sharq, 1997 y. 46-b.

bo’yicha malakali konsul`tatsiya xizmati ko’rsatish imkoniyatini yaratish…»[2] -dep keltirilgan edi.

Bunday vazifalarni bajarish uchun birinchi navbatda, tarbiyachilarning malakasinioshirish va ularni tayyorlash sifatini yaxshilash talab etiladi. Maktabgacha ta`lim jarayonida uzviylikni ta`minlash uchun D.B.El`konin, V.V.Davidov va L.V.Zankovlar kontseptsiyasiga tayanish maqsadga muvofiqdir. Bugungi kunga kelib maktabgacha ta`lim jarayonida bolalarni pedagogik qo’llab-quvatlash orqali intellektual rivojlantirish muammosi dorlzarb masala sifatida namoyon bo’lib kelmoqda. Bugungi kunga kelib, maktabgacha ta`lim muassasalarida bolalarni mujassam rivojlantirish maqsadi ustivor bo’dib, o’quv predmetlariga asoslangan ta`lim-tarbiyaga chek qo’yildi. Bolalarning tasavvurlarini, tushunchalarinin, so’z boyliklarini kengaytirish, atorof-muhit haqidagi ma`lumotlar berishga alohida e`tibor qaratilmoqda. Chunki ko’ppredmetlikka asoslangan ta`lim bolalarda yaxlit tasavvur hosil qilishga to’sqinlik qiladi. Shu bilan bir qatorda, ularning vaqti va kuchi ortiqcha sarflanishiga olib keladi.

Maktabgacha ta`lim bosqichida innovatsion jarayonlarning keng amalga oshirilishi bolalarni har tomonlama qo’llabquvatlash va intellektual rivojlanishi uchun zamin yaratmoqda. Tarbiyachi maktabgacha ta`lim jarayonini bolalarni qo’llab-quvatlash va intellektual rivojlantirishga yo’naltirilgan model sifatida namoyon bo’lishi kerak. Shuni alohida ta`qidlash lozimki, buning uchun tarbiyachi maktabgacha ta`lim jarayonida qo’llaniladigan yangi pedagogik texnologiyalar va innovatsion usullarni chuqur o’zlashtirgan bo’lishi lozim. Shu bilan bir qatorda, tarbiyachilar bola ruhiy rivojlanishini tashxislashninig turli metodikalarini yaxshi bilishlari talab etiladi. Ular zamonaviy insonparvarlik kontseptsiyalarni bilishlari va shaxsni tarbiyalash metodikasini egallagan bo’lishlari zarur.

Mustaqillik yillaridan keyin maktabgacha va boshlang`ich ta`lim mazmunida uzviylikni ta`minlash borasida bir qator ishlar amalga oshirildi. Buning natijasida 6 yoshli bolalarning maktabgacha ta`lim muassasalariga kelishi bir kadar ko’paydi. Shuning uchun ham maktabgacha ta`lim mazmuniga jiddiy o’zgartirishlar kiritish, bolalarni pedagogik qo’llab-quvatlash orqali intellektual rivojlantirishga alohida e`tibor qaratish tizimini yaratishga ehtiyoj sezilmoqda.

Bu davrda maktabgacha ta`limda bir qator yangilanishlar amalga oshirilib, uning maqsadlari tubdan yangilandi. Uning boalarni intellektual rivojlantiriuvchi funktsiyasi kengayib ta`lim oluvchilarning o’ziga xosligini hisobga olish ustivor ahamiyat kasb eta boshladi. Kuzatishlarimiz shuni ko’rsatadiki, makatbgacha ta`limning yangi mazmuni ko’pvariantlilik, uzviylik, bolalarda dastlabki ko’nikmalar va tasavvurlarni shakllantirish, ularning individual xususiyatlarini rivoelantirish imkoniyatiga ega bo’lishi kerak. Yangicha yondashuvning o’ziga xos pedagogik xususiyatlari shundaki, u bolalarda dastlabki ko’nikma va tasavvurlarni hosil qilishi asosida ularning ongi, tafakkurini o’stirishga xizmat qiladi.

Xulosa qilib aytganimizda, maktabgacha ta`lim muassasalarida bolalarga ta`lim-tarbiya berish asosida ularni intellektual rivojlantirish uchun ta`lim jarayoni sub`ekti sifatida ularning faollikni shakllantirishga alohida e`tibor berilishi lozim.

[2] O’zbekiston Respublikasining “Kadrlar tayorlash milliy dasturi”. T.:Sharq,1997 y.46-b.

Maktabgacha ta`lim jarayonida bolalarni qo'llab-quvatlash orqali ularni o'z-o'zini rivojlantirish va muntazam takomillashtirishga intiluvchi, ta`lim sub`ekti sifatida shakllantirish uchun qulay shart-sharoitlar yaratish zarur. Buning uchun maktabgacha ta`lim muassasalarida bolalarni pedagogik jihatdan qo'llab-quvatlash orqali intellektual rivojlantirishga yo'naltirilgan o'quv mashg`ulotlarini tashkil etish metodikasini ishlab chiqish talab etilmoqda.

РЕАЛИЗАЦИЯ КОММУНИКАТИВНОЙ НАПРАВЛЕННОСТИ ОБУЧЕНИЯ КАРАКАЛПАКСКОМУ ЯЗЫКУ В ДЕТСКИХ САДАХ С РУССКИМ ЯЗЫКОМ ОБУЧЕНИЯ

Г.Жумашева- *доцент кафедры*
Дошкольного образования НГПИ им.Ажинияза,
У.Султанова- *студентка 2- курса направлния*
Дошкольное образование

Методологической основой обучения каракалпакскому языку на начальном этапе в условиях двуязычия являются Законы «О государственном языке», «Об образовании» Республики Каракалпакстан, Концепции дошкольного и начального образования Республики Каракалпакстан, теоретические положения мыслителей, философов, помогающие проследить в явлениях каракалпакского языка действие общих законов: о происхождении языка, единстве языка и мн.др.

Согласно положениям философов, язык неразрывно связан с мышлением поскольку мысль, не может возникнуть, вне языка и речи, так как мышление передается только через речевую форму.

Сущность языка выявляется в его двуединой функции: служить средством общения и орудием мышления. Речь, как объект анализа, в концепции Р.Якобсона исследуется в структуре коммуникативной активности двух людей, обменивающихся сообщениями, а в концепции Л.Блумфилда - в структуре совместной деятельности общающихся. Речь – это деятельность, сам процесс общения, обмена мыслями, чувствами, пожеланиями и т.п., осуществляемый с помощью языка, т.е. определенной системы средств общения. Язык – это система содержательных, значимых форм. Посредством языка мысль людей превращается в общественное достояние, в духовное богатство всего общества.

Благодаря языку человек воспринимает окружающий мир. Близость мышления и языка, приводит к тому, что свое адекватное выражение мысль получает именно через язык четкая по содержанию и стройная по форме мысль передается доходчивой и последовательной сформулированной речью. «Кто ясно думает, тот ясно и говорит», - гласит народная мудрость. По словам Вольтера, прекрасная мысль теряет свою значимость если дурно выражена, а если повторяется, то наводит скуку. Человек мыслит только через слово. И только благодаря языку мысли передаются от поколения к поколению в виде знаний. Если человек испытывает затруднения в выражении словами какой-либо мысли, значить он смутно представляет что хотел бы сказать. Философы, между тем выступают против отождествления понятий «язык» и «мысль», хотя

признают их неразрывное единство. Свою мысль они подтверждают фактом, когда люди по-разному выражают одну и ту же мысль, особенно на разных языках. В этом дети убеждаются при овладении вторым языком.

Обучение каракалпакскому языку, как и любому другому - это развитие мышления у детей, совершенствование и обогащение выражения или мысли новыми средствами, формирование у них навыков общения с окружающими.

Ребенок, лишенный общения, не в состоянии нормально развиваться, и в последствии не сможет полноценно усвоить человеческую речь. И активность мозга человека связана с функционированием второй сигнальной системы. Поэтому все психические особенности человека отражаются на его речевой деятельности. Общение рассматривают как важнейший вид деятельности человека, который наряду с познанием и трудом формирует личность. По утверждению В.И.Андрияновой, «общение – это, прежде всего, процесс взаимосвязи и взаимодействий общественных субъектов (классов, групп, личностей), в котором происходит обмен деятельностью, информацией, опытом, способностями, умениями и навыками, а также результатами деятельности; одно из необходимых и всеобщих условий формирования и развития общества и личности».

Как отмечалось, язык является основным средством общения и носителем знаний по грамматике и лингвистике. Общение человека с окружающими выступает в виде обмена информацией, что можно рассматривать как частный случай коммуникации.

Изучение различных форм коммуникации позволило расширить представление об общении людей. Навыки общения должны развиваться с дошкольного возраста (от 3 по 10 лет), признанного психологами и педагогами (К.Д.Ушинский, Л.С.Выготский, В.М.Бехтерев,А.А.Потебни, М.М.Бахтина, Л.В.Щерба, Е.И.Негневицкая, Л.Муминова, Р.М.Кадырова и др.) наиболее благоприятным для овладения любым языком. Он характеризуется интенсивностью познавательных процессов, восприимчивостью к языковым явлениям, хорошей памятью, гибкостью артикуляционного аппарата, легкостью преодоления «языкового барьера». Обучение детей языку с дошкольного возраста и продолжение этого процессов начальной школе дает положительные результаты. Учитывая этот важный факт необходимо соблюдать принцип преемственности и непрерывности обучения в непрерывной системе образования.

Обучение языку как второго является коммуникативным средством обучения. Как отмечает Лотар Клинберг, «язык представляет собой нечто большее, чем средство обучения; он является коммуникативным средством обучения, самым коммуникативным из всех средств дидактических принципов».

В зависимости от направленности речевых актов и функций участников различаются следующие коммуникативные виды речи: продуктивный и репродуктивный, а также устный и письменный.

Если коммуникант порождает речевые посылки, его речевая деятельность рассматривается как продуктивная, а сам он выступает в функции продуцента. При продуцировании начальным звеном речевого акта является мысль, конечным – речевая посылка, в которой эта мысль выражена. Продуцирование может осуществляться в устной форме – говорение – или в письменной – письмо.

В ходе продуцирования единицы языка (слова, устойчивые словосочетания, словоформы и т.п.), языковые средства, которыми владеет говорящий (пишущий), воспроизводятся как репродукция. Таким образом, репродукция входит в состав актов продуцирования.

Если участник коммуникации принимает речевые посылки, его речевая деятельность рассматривается как рецептивная, а сам он выступает в качестве реципиента. При рецепции начальным звеном речевого акта является речевая посылка, конечным – мысль, выраженная в ней.

Рецепция может осуществляться в устной форме – при аудировании – или в письменной – при чтении. Акты говорения и слушания реализуются в устной речи, акты письма и чтения – в письменной.

Речевое общение предполагает взаимодействие коммуникантов, при котором акты продукции и рецепции взаимосвязаны. При устном общении эта связь осуществляется в одновременности, хотя коммуниканты могут быть, разобщены пространственно (общение по телефону, радио и телесвязи и т.п.). При письменном общении акты рецепции могут быть отделены от продукции значительным временным интервалом.

При фиксированных функциях коммуникантов продуцирование принимает характер монологической речи, при перемежающихся функциях – диалогический.

Реализация коммуникативной цели обучения предполагает овладение навыками речевой деятельности во всех её видах. Русскоязычные дети, прежде чем говорить на каракалпакском языке, воспринимают каракалпакскую речь на слух или зрительно, т.е. овладевают рецептивными видами деятельности (вслушиваются, пытаясь понять). Однако этого недостаточно, чтобы ребенок смог общаться. Поэтому он должен еще овладеть продуктивной речью, научиться свободно в логической последовательности выражать свои мысли, чувства. Следовательно, лишь комплексное овладение рецептивной и продуктивной видами деятельности может обеспечить общение на каракалпакском языке (один ребенок говорит, а второй слушает, затем меняются ролями).

Как показали исследования, и подтвердила практика, научить детей говорению можно только путем общения. Для этого необходимо создавать ситуации, которые максимально приблизят к обстановке реального общения. И это во многом зависит от правильного подбора средств, методов и приемов обучения общению на каракалпакском языке и особой организацией учебного материала.

На современном этапе широкое распространение получила ситуативно-тематическая организация, т.е. процесс обучения строится вокруг определенных тем для развития речи. В связи с этим и создаются речевые ситуации, либо используются тексты. Такая организация работы не только позволяет детям овладевать языковыми явлениями, и совершенствовать навыки общения, но и формирует личность ребенка.

Оказываясь в специальной речевой ситуации, дети наблюдают факты языка, усваивают и закрепляют языковые явления в их взаимодействии неразрывной связи с развитием речи.

Реализация коммуникативной направленности ставит детей перед необходимостью общаться и вызывает у них потребность в этом. Следует подчеркнуть, что коммуникативная направленность требует активности речевой деятельности (на основе законов грамматики в построении конструкций предложений на каракалпакском языке) не столько от педагога, сколько от детей. Сначала педагог дает новую информацию, дети, общаясь, с ним и друг с другом, усваивают её, совершенствуя навыки общения на каракалпакском языке.

Усвоение содержания, предусмотренного программой по каракалпакскому языку для детских садов с не каракалпакским языком обучения, рассматривается как одно из условий достижения в развитии сознания и коммуникабельности детей путем передачи знаний от педагога и усвоения детьми с помощью активных методов воздействия.

Чтобы ребенок (учащийся) смог общаться на каракалпакском языке, необходимо предоставить ему возможность сначала воспринимать каракалпакскую речь на слух, чтобы он смог осознать смысл каждого слова, каждой фразы, а затем этого усваивать их путем повторения в разных ситуациях, и на основе усвоения одной фразы строить другие, используя в общении с окружающими людьми.

Формирование у детей обобщенных понятий способствует выработке у них научного понимания языка как средства общения. Это может быть отнесено прежде всего к формированию понимания соотношения между значением слова и понятием. При обучении второму языку дети наглядно убеждаются в том, что за одним и тем же предметом действительности или понятием в разных языках закреплены разные наименования, что позволяет им четко увидеть различия между понятием и предметом.

Учитель должен объяснить детям, что язык – это универсальное средство общения и орудие мышления, в котором закреплена историческая практика народа – носителя языка.

Таким образом, исходя из философских теоретических положений о единстве языка и сознания, языка и мышления, слова и понятия, связи языка с историей его носителя в процессе обучения можно достичь положительных результатов в формировании навыков общения, расширить представления детей о богатстве языка каракалпакского народа, его культуры, обычаев и традиций, обеспечить сознательное усвоение каждого нового слова, фразы. В свою

очередь это создает предпосылки для развития самостоятельности и творческой активности детей при построений высказываний в разных ситуациях общения с окружающими людьми.

МУСТАҚИЛЛИК ЙИЛЛАРИДА ҚОРАҚАЛПОҒИСТОНДА МАКТАБГАЧА ТАЪЛИМ ТАЪЛИМНИ РИВОЖЛАНТИРИШНИНГ МЕТОДОЛОГИК АСОСЛАРИ

***А. Машерипова**, Қ Р ХТХКТМОХМ "Педагогика, психология ва таълим технологиялари" кафедраси катта ўқитувчиси*

Ўзбекистон Республикаси мустақилликка эришгандан кейин мактабгача таълим тизими муаммолари давлат аҳамиятига эга бўлган масалалар қаторидан расмий тарзда жой олди. Жаҳонда халқаро илғор тажирибалар асосида мактабгача таълим тизимини ривожлантириш моделларини такомиллаштириш, мактабга тайёрлаш сифати ва самародарлиги параметрларини ишлаб чиқиш, педагог кадрларни қайта тайёрлаш ва малакасини оширишнинг андрагогик моделини, мактабгача таълим тизимини ахборатлаштириш ва янги адабиётларни яратишнинг педагогик механизмларини такомиллаштириш, мактабгача таълим тизимининг тараққиётини таҳлил этиш асосида прогностик моделларни лойиҳалаш технологиясини ишлаб чиқиш алоҳида аҳамият касб этмоқда. Мамлакатимизда, жумладан Қорақалпоғистон Республикасида мактабгача таълим тизимини ривожлантиришга, мактабга тайёрлаш сифати ва самарадорлигини миллий ва жаҳон тажирибасини ҳисобга олган ҳолда модернизациялашга алоҳида эътибор каратилмоқда. Натижада мактабгача таълим ташкилотларининг моддий-техник, молиявий ҳамда ўқув-услубий таъминоти такомиллаштирилиб, мактабгача таълим тизимига илғор педагогик ва ахборот технологиялари кенг жорий этилмоқда. Мактабгача таълим тизимини янада такомиллаштириш, моддий-техника базасини мустаҳкамлаш, мактабгача таълим ташкилотлари тармоғини кенгайтириш, малакали педагог кадрлар билан таъминлаш, болаларни мактаб таълимига тайёрлаш даражасини тубдан яхшилаш, таълим-тарбия жараёнига замонавий таълим дастурлари ва технологияларини татбиқ этиш, болаларни ҳар томонлама интеллектуал, ахлоқий, эстетик ва жисмоний ривожлантириш учун шарт-шароитлар яратиш мақсадида бир қатор қарор фармон ва фармойишлар қабул қилинмақда.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2016 йил 29 декабрдаги «2017-2021-йилларда мактабгача таълим тизимини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги ПҚ-2707-сонли Қарорда белгиланган вазифаларни амалга ошириш жараёнида Ўзбекистон Республикаси Конституцияси, бола ҳуқуқларига оид меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатлар асосида таълим соҳасида бир қатор ислоҳотлар амалга оширилмоқда. Ўзбекистон Республикаси Президентининг "2017-2021 йилларда мактабгача таълим тизимини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида"ги ПҚ-2707-сонли Қарори, Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг

“Мактабгача таълим ташкилотлари фаолиятини такомиллаштириш тўғрисида”ги 528-сонли Қарори (19.07.2017й.), “Ўзбекистон Республикаси Мактабгача таълим вазирлиги ва унинг тизимидаги ташкилотларнинг моддий-техника базасини мустаҳкамлаш ҳамда нодавлат мактабгача таълим ташкилотлари фаолиятини қўллаб-қувватлаш тўғрисида”ги 991-сонли Қарори (18.12.2017й.) ҳамда тизимга тааллуқли бошқа қонуности ҳужжатлари, 2017 йил 9 сентябрдаги «Мактабгача таълим тизимини тубдан такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги ПҚ-3261-сонли қарори, Ўзбекистон Республикаси Президентининг «Мактабгача таълим тизими бошқарувини тубдан такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида» 2017 йил 30 сентябрдаги ПФ-5198-сонли Фармони, Мактабгача таълим вазирлиги тўғрисидаги низомни тасдиқлаш ҳақида”ги 929-сонли Қарори (21.11.2017й.) ҳамда бошқа меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатларни мисол қилишимиз мумкин ва бу ҳужжатлар Мамлакатимизда матабгача таълим тизимини тубдан такомиллаштиришга, ривожлантиришга муайян даражада хизмат қилади. Ҳозирги даврда мамлакатимизда узлуксиз таълим тизимидаги булаётган ўзгаришларнинг бири сифатида мактабгача таълим тизимидаги ислохатларни айтиш уринли. Ўзбекистонда, шу жумладан, Қорақалпоғистон Республикасида Мактабгача таълим сохасини ривожлантиришга, асосан, таълимнинг сифатини юксалтиришга, шунингдек, болани мактабга ҳар тамонлама таёрлашга миллий ва жахон тажрибасин ҳисобга олган ҳолда соҳани модернизациялашга алоҳида эътибор қаратилган. Натижада, мактабгача таълим ташкилотларининг материал-техник базаси, методик таъминоти такомиллаштирилиб, укитиш жараёнига илғор педагогик ва ахборот технологиялари жорий этилмокда. Мамлакатимизда бу соҳани ривожлантиришда кадрлар масаласига ҳам катта эътибор қаратилиб, педагогик олий таълим ташкилотларида, шунингдек, қайта тайёрлаш курсларида ҳам бир канча ишлар бажарилмоқда. Мактабгача таълим ташкилотларини олий маълумотли кадрлар билан таъминлаш мақсадида Халк таълими ходимларини қайта тайёрлаш ва уларнинг малакасини ошириш худудий марказида 2018-йил 22-февраль ойидан 695 тарбиячи, 173 дефектолог, 82 психолог касбий тайёргарликдан ўтказилиб, мактабгача таълим ташкилотларини олий маълумотли мутахассислар билан таъминлашга эришилди. Бугунги кунда ҚДУ ёнидаги педагог кадрларни кайта тайёрлаш ва уларнинг малакасини осириш худудий марказида давлат талабига жавоб берадиган кадрларни тайёрлашга эътибор каратилиб, МТ ташкмлотлари учун мутахассислар тайёрланмоқда. Мактабгача таълим ташкилотларимиз, болаларнинг индивидуал хусусиятларини хисобга олган холда, эрта ёш ва мактабгача ёшдаги болаларнинг ривожланишига қуйиладиган давлат талаблари ва давлат ўқув дастурлари буйича ҳар томонлама ривожланиши учун қулай шароитлар яратилмоқда. Давлат даражасида ўз ечимини самарали тапоётган бу энг қийин ва энг шарофли – мактабгача таълим ишларини фақат болалар боқчаларига тегишли деб

билмасдан, ҳамма ота-оналар, ёши катталар ва тарбиячи педагоглар биргаликда татув ва иноқ тинмай ишлашимиз зарур.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2016 йил 29 декабрдаги ПҚ-2707-сон «2017 -2021 йилларда мактабгача таълим тизимини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги Қарори

2. 2017 йил 30 сентябрдаги ПҚ-3305-сон «Ўзбекистон Республикаси Мактабгача таълим вазирлиги фаолиятини ташкил этиш тўғрисида»ги Қарори

"QÍRQ QÍZ" DÁSTANÍNDA TEŃEWLERDIŃ STILLIK QOLLANÍLÍWÍ

***Allanazarov E.E**. f.i.k. - Ájiniyaz atındaǵı NMPI Qaraqalpaq tili kafedrası docenti*

***Ajiniyazova B.B**. - Ájiniyaz atındaǵı NMPI Túrkiy tiller fakulteti qaraqalpaq tili hám ádebiyatı tálim baǵdarı 2- kurs studenti*

Sózlerdiń kórkemliligin asırıw maqsetinde tilimizde kórkemlew quralları bolǵan troplardan jiyi qollanıladı. Bul qurallar arqalı pikirdiń ıqshamlılıǵı, kórkemliligi artadı. Troplar qatarına epitet, metafora, metanemiya, sinekdoxa, ironiya, allegoriya, janlandırıw hám perifraza kiredi.

Ózbek til ilimi ádebiyatlarında bolsa teńewlerdi eki nárse yáki waqıya-hádiyse ortasındaǵı uqsaslıqqa tiykarlanıp, olardıń biri arqalı ekinshisiniń belgisi, áhmiyeti tolıǵıraq, bórttirilip kórsetiledi. Ózbek tilindegi teńewlerde tómendegi túsinikler boladı: 1) teńeletuǵın predmet, 2) teńeletuǵın nárse, 3) teńewlerdiń tiykarı, 4) teńew quralı.[1.b.70.]. Qazaq til biliminde teńewler bir zattı ekinshi bir zatqa uqsaslıǵı arqalı salıstırılıp qollanılǵan stilistikalıq qural. Teńewdi izertlew qazaq til iliminde erteden qolǵa alınǵan. Olardan T. Qonirov, M. Serǵalievlardıń pikiri boyınsha teńewler sintetikalıq hám analitikalıq usıllar menen jasaladı: -day (-dey, -tay, -tey), -dayın (-deyin, -tayın, -teyin) , -sha, -she affikslerиniń, sekikdi, sıyaqtı, tárizdi, teń, uqsas sózleriniń járdeminde, parallelizm, t.b. járdeminde jasaladı. Teńewlerdi basqa troplar menen baylanıstıra otırıp, olar epitetlik teńewler, metaforalıq, metonemiyalıq, sinekdoxalıq, gradaciyalıq , giperbolalıq, litotalıq, teńewlerdiń ushırasatuǵınын til faktleri dálilleydi,-dep kórsetedi. [2.b.74.]. Qaraqalpaq til iliminde de teńewler haqqında pikirler bildirilgen. “Teńew arqalı predmet yamasa qubılıs óz ara salıstırılıp, olardıń birewı ekinshisine teńew arqalı anıqlanadı, túsindiriledi”,-dep pikir bildiredi ilimpaz A.Bekbergenov [3.b.78.]

Qaraqalpaq tilinde teńewler bir neshe morfema, affiks ham grammatikalıq qurallar arqalı jasladı. Olardan kelbetliktiń -day/-dey, -tay/-tey affiksleri, sonday-aq, sıyaqlı, yańlı, misli, mısal, kibi hám soǵan qusaǵan tirkewishler arqalı jasaladı.

Teńewler biziń kórkem awızeki folklorlıq dóretpeleri ishindegi iri kólemli shıǵarmalardan bolǵan dástanlarda da keń qollanılǵan. Ásirese , qaraqalpaq xalqınıń márt hám batır ulları menen bir sapta turıp bellese alatuǵın qızlarımızdıń qaharmanlıǵı sóz etilgen "Qırıq qız" dástanında teńewlerden keń hám orınlı paydalanılǵanlıǵın kóriwge boladı. Mısalı:

Tal shıbıqtay tawlanǵan,
Altın kibi puwlanǵan, [4.7.].

Erni juqa qaymaqtay,
Awzı sulıw oymaqtay, [4.7.]

Joqarıdaǵı mısallardaǵı shıbıqtay, oymaqtay, qaymaqtay, altın kibi sózlerinde Gúlayımnıń qáddi-qáwmetin, túr-túsin, kelbetin tal shıbıqqa, qaymaqqa, oymaqqa hám altınǵa teńlestiriw arqalı personaj portretin oqıwshı qıyalında anıq sáwlelendiriwge járdem beredi.

Tereńnen shıqqan qundızday,
Ómirzaya juldızday, [4.7.]
Júregi attıń basınday,
Shaqqan shaqmaq tasınday, [4.8.].

Keltirilgen mısallarda Gúlayım, onıń aqıllı qolqanatı Sárbinaz hám qırıq qızdıń qaharmanlıq isleri, xalıqqa islegen jaqsılıqları hám miynetlerin obrazlı túrde teńewler arqalı dástannıń kórkemlik tili ele de bayıǵan. Dástandaǵi unamsız qaharmanlardıń portretin ashıp beriw ushın da teńewlerden paydalanılǵan. Mısalı:

Jipsiz kibi baylaǵan,
Qoradaǵı qoyday qıp,
Aldına salıp aydaǵan, [4.61.].
Beti onıń bókpendey,
Dúzde qalǵan kesewdey,
Nádirsha degen bar edi.

Bul mısallarda qollanılǵan jipsiz kibi, qoyday, bókpendey, kesewdey sózleri arqalı Nádishaniń xalıqqa qılǵan zalimlıǵı, jawız islerin ele de bórttirilip, ekspressivlik-emocionallıq tásirsheńlikti kúsheytiw arqalı anıǵıraq jetkerip beriwge teńewler xızmet etken.

Juwmaqlap aytqanda, tildiń stillik qurallarınıń biri bolǵan teńewler dástanlarda da keńnen qollanılǵan hám tildiń ótkirligin, dástannıń obrazlılıǵın arttırıwǵa úles qosqanlıǵı menen ajıralıp turadı. Bul teńewlerdiń stillik xızmeti arqalı sózdiń kórkemliligi ele de artadı. Qaharmanlardıń portretin, xarakterin oqıwshǵa jetkeriwde stilistikalıq qıyal sıpatında anıq hám tınıq jetkerip beriwge járdem beredi. Sonlıqtan da, dástanlar tilinde teńewlerdi ele de izertlew arqalı sózdiń kórkemliligin jetik úyreniwimizge xızmet etedi.

Paydalanılǵan ádebiyatlar

1. Bekbergenov A. Qaraqalpaq tiliniń stilistikası. Nókis: "Qaraqalpaqstan" 1990.
2. Sultonsaidova S, Sharipova O' . O'zbek tili stilistikasi (Oquv qollanma).Toshkent: 2009.
3. Қанабекова М. Қазақ тілі стидистикасының негиздері. Алматы:2013.
4. Қарақалпақ фольклоры. Қырқ қыз дәстаны. Т.9. Нөкис: 2015.

БАЛАЛАРҒА ТӘЛИМ-ТӘРБИЯ БЕРИЎДЕ ДИДАКТИКАЛЫҚ ОЙЫНЛАРДЫҢ ӘҲМИЙЕТИ

Р.Алеуова- *Әжинияз атындағы НМПИ*
Мектепке шекемги тәлим кафедрасы үлкен-оқытыўшысы
А.Иснатдинова- *Мектепке шекемги тәлим*
бағдары 3-курс талабасы

Мектепке шекемги жас – бул балалар өмириндеги ойын дәўири болып есапланады ҳәмде бул жаста балалар ҳәр бир нәрсени ойын арқалы билиўге ҳәрекет етип барады. Ойын мектепке шекемги жастағы балалардың мектепке шекемги билимлендириў шөлкемлеринде тәлим-тәрбия алыўында кең имканиятларды ашып бериўши қурал болып табылады.

Сонлықтан, Ян Амос Каменский ойынды бала хызметиниң, оның тәбияты ҳәм уқыплылықларына туўры келетуғын зәрур формасы деп есаплайды. Ойын-баланың барлық қәбилет көринислерин раўажландыратуғын ақылый искерлик болып, онда барлық, дунья ҳаққындағы түсиниклер шеңбери кеңейип ҳәм байып, тили раўажланады, деп тәрийип берген [2:312].

Балаларға тәлим-тәрбия бериўде дидактикалық ойынлар үлкен әҳмийетке ийе. Дидактикалық ойынлар билим менен тиккелей байланыслы болып, балалардың жас ҳәм имканиятларына сәйкес келетуғын билим бериў методы болып есапланады.

Соның ушын, дидактикалық ойынларда билиў процеси ойынлары менен тиккелей байланысып кеткен болып табылады. Ойын арқалы бала тиккелей билим алыўа кирисип кетеди. Ойында балалардың түсиниклери ҳәм билимлери жәнеде кенейип барады. Ойында ол ямаса бул ролди орынлаў ушын балада биринши гезекте ойын ҳәрекетлерин әмелге асырыў ҳаққындағы дәслепки түсиниклер қәлиплесип барады. Ойын тек ғана балада қәлиплескен билим ҳәм түсиниклерди беккемлемейди, ал баланың белсенди билиў процесиниң өзине сай формасы сыпатында пайда болады. Ойында бала тәрбияшы басшылығында жаңа билимлерди ийелеп барады ҳәм бул билимлер баланы мектепке таярлаўдағы тийкарғы ўазыйпаларды орынлаўға тийкар болады.

Мектепке шекемги жастағы балаларға тәлим-тәрбия бериўде дидактикалық ойынлардың тутқан орны ҳаққында көплеген педагог алымлардың илимий-изертлеў жумысларында кең турде ашып берилген. Мария Монтессори ҳәм бала тәрбиясында ойының әҳмийетине үлкен итибар қаратқан. Ол, ойын балалардың раўажланыўына ҳеш қандай тәсири болмаса, ол «бос ойын» болады, ал ойын болса билим бериўши ҳәм раўажландырыўшы болыўы кереклигин айтып өткен.

Мектепке шекемги тәлим педагогикасы менен узақ жыллар илимий излениўлер алып барған алым Н.П.Аникееваның пикиринше: дидактикалық ойынлар балалар менен алып барылатуғын тәлим – тәрбияның тийкарғы компонентлеринен бири. Дидактикалық ойынлардың нәтийжелилиги биринши гезекте олардың қызығыўшылықларына сәйкес келиўи, балаға қуўаныш бағышлаўы, бул ойынларда бала өзин еркин тутыўы, өзиниң белсендилигин көрсетиў имканиятына ийе болыўы лазым деп айтып өтеди.

Сонлықтан, дидактикалық ойын – баланы ақылый тәрептен тәрбиялаўдың зәрур қуралы болып есапланады. Дидактикалық ойынлар балаларда руўҳый билиў процеслерин, пикирлеў қәбилетлерин қәлиплестирип барады. Мәселен, «Даўысынан билип ал», «Кара ҳәм ақ», «Ҳаўада, жерде, суўда». «Қалташада не бар» ҳәм т.б. ойынлары өткериледи.

Демек, дидактикалық ойынлар балаларда бақлаўшылықты, дыққатты, зийреклиликти, ақылый ўазыйпаларды өз бетинше шешиў уқыплылықларын тәрбиялап барады.

Әдебиятлар

1. «Илқ қадам» давлат ўқув дастури. - Тошкент: 2018.
2. Кодирова Ф.Р. ва бошк. Мактабгача педагогика. Тошкент.-2019
3. Содиқова Ш. Мактабгача педагогика. – Т.: Фан ва технология, 2012.

ХАЛҚ ПЕДАГОГИКАСИДА ТОПИШМОҚЛАР ВА УНИНГ КИЧИК ЁШДАГИ БОЛАЛАРДА МАНТИҚИЙ ТУШУНЧАЛАРНИ ШАКЛЛАНТИРИШДАГИ АҲАМИЯТИ

Ибрагимова Л.А*- Ажиниёз номидаги НДПИ*
Мактабгача таълим кафедраси ўқитувчиси
Тилепова Г*-Мактабгача таълим йўналиши 4-курс талабаси*

Инсон табиатнинг бир бўлаги. Инсон табиат билан кўзга кўринмас иплар воситасида болангандир. Шу сабабли ҳам ҳар бир инсон ўзининг табиат билан бўлган муносабатини ўзи яшаётган табиий муҳит, географик шароитга қараб белгиланган. Ҳар бир табиат ҳодисаси инсонларга сиру синоатга бой тилсим бўлиб кўринган ва табиийки, инсон уни узи мушоҳадаси, хаёлий фантазияси билан кашф қилишга, сирли дунёни ўзига ҳар хил тасаввур этишга, уни рамзлар воситасида қамраб олишга ҳаракат қилган.Ушбу фаолиятда унга ўз ижоди топишмоқлар ёрдамга келган, шу орқали объектив борлиқни фикр фантазияси билан кўришга иньилган. Кузатишимизча, бу хил топишмоқлар энг қадимги даврларда, яъни инсон табиат олдида ожиз бир мавжудод бўлган даврларда юзага келган.

Топишмоқларда мавжуд борлиқни идроқ қилишнинг ҳаёт ходисаларини кузатиш, улар ҳакида фикр юритишнинг, инсон дунёқарашининг ибтидоий илдизлари кўзга ташланади. Ушбу даврларда яратилган топишмоқлар оддийлик, кам сўзлилик, қиёсланаётган предметларнинг инсонлар яшаётган мухитдан олисда бўлмаслиги, инсон табиий сезгиларга маълум бўлган нарсаларнинг топишмоқларда ифодаланиши кабилар билан характерланади. Масалан: «Өрели кийизди жаза алмадым» (осмон), «Керегениң басында ақ жаўлық» (Қуёш), «Таў басында жарты нан» (ой), «Үй үстинде усақ тас» (юлдуз) каби.

Баъзи топишмоқларда осмонда хаёт мавжуд, у ерда ҳам кишилар ердаги каби яшайди, коинотдаги осмон жисмлари буюк яратувчининг болаларидир каби тушунчалар билан қадимги инсонлар фикр-мушокадаси эволюцияси кўзга ташланади.

Бар биреўдиң бир улы ҳәмде қызы

Оларды биледи дүньяның жүзи
Улы түнде, қызы күндиз уйықлайды
Ҳеш кимге билинбес жүргенде изи.

Топишмоқларда халқ ҳаёти акс этади, унинг турмуш тарзи, атрофини ўраб турган табиат, касб-кори, ўсимликлари, ҳайвонот олами , табиат ҳодисалари, йил ва ойлар саноқлари ва ҳ. Ўз ифодасини топади. Масалан:

Он еки шақалы үлкен дарақ,
Ҳәр шақада отыз жапырақ
Жапырақтың бир жағы қара
Бир жағы ақ (12 ой, 30 кун, 30 тун)

ушбу топишмоқда ой ва йил саналари катта дарахт сифатида тасаввур қилинган. Мамақалдироқ, гулдураши кейин ёмғир ёғиши, шамолнинг гирдаб ҳосил қилиши, олов, қор, деҳқончилик экинлари-жуҳори, буғдой, пахта, қовун, қалампир, пиёз, сабзи, кунгабоқор,гул ва боғдорчилик мевалари-узум, жийда кабилар ёввойи ҳолда ўсадиган ўсимликлар-жувсан (ёвсан), ёввойи гилос, чеўл, қарамиқ, сутилмак,эшекей, сўбиқ, қамиш,ўтин, сув қавоқ кабиларни алоҳида топишмоқлар сифатида таърифланган. Уларда халқ оғзаки ижодига хос муболаға, жонлантириш, ўхшатиш, рамзий тенглашлар, сифатлашлар, фантастик ҳаёлий тасвирлар, образли, мушоҳадалар кенг қўлланилиши, булар эса ёш авлодни мантиқий фикрлашга, бадиий ташбеҳлар эса уларнинг эстетик дидини ўстиришга хизмат қилиши алоҳида таъкидланади. Гўзал сўз либосига бурканган топишмоқлар топилажак предмет билан бирга унинг лисоний ифодасини ҳам болалар тафаккурига мустаҳкам жойлаштирадики, бу эса ўз навбатида уларда сўз санъатига, фикрни шоирона етказишга ҳавас ўйғотади ва шу тариқа тафаккур ват ил яхлитлигида баркамол авлод тарбиясига замин яратилади. Чунки бу энг қадимги китоб саналган «Авесто»да-ҳам «Эзгу фикр, эзгу сўз, эзгу амал», деб бекорга таъкидланмаган.

Халқ педагогикасида оламни идроқ этишга ўргатиш анъаналари кичик ёшдаги болаларни халқ топишмоқлари воситасида инсонни ва ҳайвонот оламини идроқ этишга ва шу орқали уларда мантиқий фикрлашни такомиллаштиришга ўргатиш анъаналари, шунингдек, кейинги-ХХ аср сарҳадларида яратилган топишмоқларнинг мазкур таълим-тарбияни амалга оширишдаги роли масалалари ёритилган.

Дарҳақиқат, инсониятнинг бутун умри оламнинг сиру синоатини, ўзини ўраб турган табиий ва ижтимоиий муҳитининг бирликлари ва элементларини, табиат ва инсон орасидаги муносабатлар ва алоқаларни, оламда мавжуд бўлган нарсалар ва предметлар, инсоният ва ҳайвонот дунёсининг ўзаро яхлитлиги, бир бир бутунлилиги ва уларнинг ҳаётда юз берадиган воқеа-ҳодисалар билан сабабий боғланишлариҳақидаги маълумотларни ўрганишга, билишга сарфланади, кичик ёшдаги болалар эса ушбу олам ажойиботлари, синлари, унда мавжуд бўлган турфа нарса ва воқеликларни билишнинг дастлабки боскичида турган жажжи авлодлардир. Уларга ҳаётда ушбу оламни ўргатишнинг ҳар хил усуллари ва воситалари мавжудки, улар орасида топишмоқларнинг олаҳида ўрни бор.

Ҳар қандай ижод маҳсули каби топишмоқлар ҳам инсоният билан ҳамнафас асрлар оша ривожланиб, такомиллашиб, инсоннинг дунёни билиши, идрок этишининг бир воситаси сифатида ҳукм суриб, яшаб келмоқда. Уларда инсониятнинг дастлабки тирикчилик воситаси, касб-ҳунари, турмуш тарзи, унинг ҳаёт кечириши, ўз фаолиятини олиб бориши учун зарур бўлган маиший қуроллари, озиқ-овқат маҳсулотлари, кийим-кечаги, хулқ-атвори кабилар ўз ифодасини топган.

Маълумки, инсоният тирикчилигининг бош манбаи чорвачилик ва деҳқончиликдир. Ҳали инсоният маданий ҳаёт кечириш даврига етмасдан илгари ўз тирикчилигини чорвачилик ва деҳқончилик билан амалга оширган. Чорвачилик инсонларнинг энг қадимги касби бўлиб, ўз ҳаётини йўлга қўйишга, овланган ҳайвонларнинг баъзиларини қўлга ўргатиб, чорвачилик билан шуғилланишга ўтганлар.

Топишмоқлар ҳам, энг аввало, инсонларга яқин, уларнинг доимий кузатувида бўлган нарсаларга бағишланган. Чунки топишмоққа олинган нарса ва предметларни топишмоқ айтувчи ҳам, уни топувчи шахс ҳам доим кўриб, ёки эшитиб, хусусиятларини билиб, кузатиб юрган. Шу тариқа топишмоқдаги нарса ҳар икки томон онгида ҳам гавдаланадиган нарсадир.

Бола тарбияси кичик ёшдан бошлаб олдин оилада, кейин мактабгача таълим муассасаларида, сўнгра умумтаълим мактабларида, ўрта махсус ва олий таълим тизимларида, меҳнат фаолияти давомида ва ҳ. давом этади. Демак, инсон бутун умри давомида тарбияга муҳтож. Шу сабабли ҳам уни жамият учун фойдали, онгли, баркамол, маънавий-маданий етук этиб тарбиялаш тарбия масканларининг, қолаверса, бутун жамоатчиликнинг вазифаси бўлиб хисобланади.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Алымов Ә. Қарақалпақ халық жумбақлары. -Нөкис: «Қарақалпақстан», 1990.
2. Ахметов С., Есенов Ж., Жәримбетов Қ. Әдебияттаныў атамаларының орысша-қарақалпақша түсиндирме сөзлиги. -Нөкис: «Билим», 1994.
3. Жумбақлар. Баспаға таярлағанлар: Абазов С., Алымов Ә.-Нөкис: ҚҚМБ, 1963.
4. Қурбанбаев И. Қарақалпақ балалар әдебияты. -Нөкис: «Билим», 1992.

ХАЛҚ ПЕДАГОГИКАСИДА КИЧИК ЁШДАГИ БОЛАЛАРНИНГ МАНТИҚИЙ ФИКРЛАШИДА ТОПИШМОҚНИНГ ЎЗИГА ХОС ТАРБИЯВИЙ ХУСУСИЯТЛАРИ

Ибрагимова Л.А- *Ажиниёз номидаги НДПИ Мактабгача таълим кафедраси ўқитувчиси*

Қаллибекова Ж-*Мактабгача таълим йўналиши 3-курс талабаси*

Халқ педагогикасида топишмоқ ва унинг ўзига хос тарбиявий хусусиятлари халқ оғзаки ижодининг ноёб дурдонаси ҳисобланган топишмоқларнинг пайдо бўлиши,тарихий даврлардаги тараққиёти, унинг халқ оғзаки ижодининг бошқа турларидан фарқли жиҳатлари, қўлланилиш доиралари, мустақиллик йилларида ушбу ижод маҳсулининг таркиби, трасформацияси, топишмоқлар орқали кичик ёшдаги болаларни мантиқий

фикрлашга ўргатиш усуллари, улар воситасида болаларнинг оламни, объектив борлиқни тасаввур қилиш, англаш имкониятлари бола онгининг топишмоқлар воситасида юксалиш афзалликлари таҳлил этилади.

Дарҳақиқат, топишмоқлар ўлмас халқ ижодиётининг ноёб маънавий мулки сифатида авлод-аждодлардан ўтиб келаётган, халқ донолигини, топқирлигини ўзига мужассам қилиб келаётган халқ оғзаки ижодининг бир туридир.У ҳар бир халқ ижодида ўзига хос тарзда намоён бўлади ва унинг дунёни таниши, оламни ўзига идроқ этиши, шу орқали ёш авлод ўз аксини топади.Топишмоқлар халқ педагогикасида оғиздан-оғизга ўтиб,ҳар хил тарихий даврларда асрлар оша уни яратган халқ билан бирга яшаб, ҳаёт билан ҳамнафас қадам ташлаб, ҳар бир даврга хос иқтисодий, маданий, маънавий муносабатлар, ҳар хил урф-одат, анъаналар билан боғлик ҳолда ҳаётда ўзига хос из қолдириб яшаб келмоқда.

Топишмоқлар ўз тузилиши, моҳияти жиҳатидан халқ педагогикасининг бошқа воситалари билан боғлиқ ҳолда ривожланиш қобилиятига эга. Улар асрлар давомида халқ маънавий мулкига айланган нақл, мақол,матал, қўшиқ, достон, эртак, савол-жавоб, чечанлик сўзлари, айтишувлар билан уйғун ҳолда ривожланиб келмоқда. Айниқса, қорақалпоқ педагогикасида у бошка жанрларга нисбатан савол-жавоб айтишувига анча яқиндир. Савол-жавоб айтишуви туркий халқларнинг барчасига хос хусусият бўлиб, у топувчидан буюк истеъдодни, кузатувчанликни ва топқирликни талаб қилади. Топишмоқлар ушбу айтишувлар ичига яширинган бўлиб, мантиқий фикрлашни, табиат ва жамиятдаги нарса ва ходисаларнинг белгиларини илғаб олишни кўзда тутади. Айтишувнинг баъзи шакллари ёзма адабиётга ҳам ўтган. Савол-жавоб айтишувлари топишмоқларга нисбатан кейинги даврларда, яъни инсонлар орасидаги алоқа-муносабатларнинг ривожланган даврларида пайдо бўлган. Буни уларнинг қўлланилиш ўринларида ҳам кўриш мумкин. Топишмоқлар макон ва ёш танламай, исталган ўринларда ишлатилавериши мумкин бўлса, айтишувлар махсус ўринларда тўйларда, гап ва суҳбатларда, қиз ва йигитлар ўртасида ижро этилган. Уларда шъер ва қўшиқларга қос қофия, оҳанг, ўлчовлар иштирок қилиб, айтувчидан ҳам,жавоб берувчидан ҳам шоирлик салоҳияти талаб этилган.

Масалан, (Аспанда бир дарақ, шақасы он еки жапырақ, жанып турған шам-шырақ, Ағып турған бир булақ, ол булаққа миясар, Еки қызыл анар бар, Бул жуўаптың мәниси не болар? Аспанда бир дарақ, ол өзиңиз болады, Шақасы он еки жапырақ, он еки мүшеңиз болады, Жанып турған шам-шырақ, Еки көзиңиз болады, ағып турған бир булақ, ол ақылың болады, отыз еки гәўҳарын, отыз еки тисиң болады, Еки қызыл әнарың, еки бетиң болады) кўринадики, айтишувда образлилик, тафаккур мушоқадаси, шеърий шаклга хос унсурлар иштирок қилиб, фикр кенг тарзда берилган. Улар ёшларда одоб-икромлилик, омма орасида эркин сўзлаш, самимий мулоқат, маданий муносабатларни шакллантиришга ёрдам беради.

Топишмоклар эса ихчам, фақат нарса-ҳодисаларнинг характерли белгиларини ифодаловчи, мантиқий фикрлашга ундовчи лирик шакллардир. Улар неча банддан, қатордан ташкил топмасин яхлит бир нарсани билдиради:

(Оң қолыңда он жүзик, оң шығармай, Буны тапқан киси алады, Пул шығармай (тырноқ)).Ушбу топишмоқда ҳам шеърий шаклларнинг унсурлари иштирок этган оҳанг, қофия, образлилик сақланган. Бу эса кичик ёшдаги болаларда кузатувчанлик,мантиқий фикрлаш, топқирлик фазилатларини рифожлантиришга имконият яратади.

Шеърий шакллар ҳар ҳил бўлгани сиңгари топишмоқлар тузилиши ҳам ранг-барангдир. Улар бир, икки, уч, тўрт ва ўндан кўпроқ қаторли топишмоқлар сифатида намаён бўлиши мумкин, аммо улар мазмун яхлитлигини сақлайди ва предметнинг табиий, образли, мушоҳадага хос, сирли, рамзий белгиларини гавдалантириш мумкин. Топишмоқлар сюжетли характерга эга бўлмаганлиги сабабли уларда драматизм, конфликт кабилар бўлмайди.

Халқ ўз тарбия анъанасида мақол, матал, ҳикматли сўзларни топишмоқлар билан ёнма-ён ишланган. Айрим топишмоқларнинг мақол ёки топишмоқ эканлигини англаш ҳам анча қийин бўлиб қолади. Мақолларда айтилаётган фикр очиқ бўлса, топишмоқда у яширин бўлади. Ушбу яширин берилган белгининг жавоби топишмоққа жлб қилинса, мақол мазмуни юзага келиши мумкин. Бу ҳолат топишмоқлар халқ оғзаки ижодининг дастлабки намунаси, мақол ва маталлар эса кейинчалик пайдо бўлган, деган фикрни хотирга келтиради. Чунки кўзатиш, топқирлик белгиларни аниқ фарқлаш топишмоққа хос хусусият бўлиб, унинг жавоби, яъни умумий якун мақолларга хос мазмуний белгидир.

Ёшлар тарбиясида эртакларнинг роли бениҳоятдир. У болаларнинг мантиқий фикрлашини ўстиради, воқеалар ривожланишининг табиий жараёнларини тўғри англашга ёрдам беради.Ҳар бир эртак сир тутилган воқеа-ҳодиса билан бошданади ва сирли воқеа-ҳодиса эртак сюжетининг ривожланишига, кучайишига имконият яратади. Бундан ташкари эртаклар сюжетига топишмоқлар жалб этилади ва бўлажак воқеалар ушбу топишмоқлар воситасида давом этади. Бундай эртаклар жумласига «Ақлли қиз», «бир танга», «Бағлан-тош», «Камбағалнинг қизи», «Мардикор» эртакларини кўрсатиш мумкин.

Масалан, «Камбағалнинг қизи»эртагида бир подшоҳ қизга совчи юбориб, унга уйланишини учун қалин молини аниқлатади. Қиз унга: «Ўн беш ўроқ, йигирма беш кетмон, элликта қарға, олтмишта чумчуқ берсин, уйидаги ёлғиз кўзисини берсин, бермаса ўзи билсин, хонингга шуни айтиб бор», дейди. Хон бу жумбоқни таъбирчига ечтиради. Оқил таъбирчи: «ўн беш ўроқ дегани-йигит ўн беш ёшида ўроқдек ўткир, йигирма беш кетмон дегани, йигирма бешда йигит кетмон каби кескир бўлади, элликта қарға дегани-эллик ёшда кишининг қарғадек ҳоли бўлади, олтмишта чумчукдек ҳоли дегани-сиздек ақлсиз подшоҳнинг чумчуқдек ҳоли бор дегани, уйида ёлғиз кўзисини берса берсин, бермаса ўзи билсин-дегани-уйидаги йлғиз ўғлини олса олсин, олмаса гапини қўйсин дегани»дебди. Шундай қилиб, подшоҳ қизни уғлига олиб берибди. Ушбу топишмоқ эртакнинг бутун ғоясини, воқеа сабабли айтилажак фикрни, ижтимоий тенгсизлик замонида аёллар ҳуқуқининг топталганлигини, зукко ақл золимларни ҳам инсофга келтиришини ёркин ифода этган.Бундай топишмоқлар

эртак сюжети асосини ташкил этади, агар уни эртакдан чиқариб ташланса, эртак ўз қимматини йўқотади. Эртакларда ифодаланган шартларда,чечанлик сўзларининг таркибида, айтишувларда топишмоқларнинг қўлланилиши, уларнинг тарбиявий аҳамияти, болаларни мантиқий фикрлашга ўргатадиган жиҳатлари ҳақида батафсил маълумотлар берилади.

Демак, инсон бутун умри давомида тарбияга муҳтож. Шу сабабли ҳам уни жамият учун фойдали, онгли, баркамол, маънавий-маданий етук этиб тарбиялаш тарбия масканларининг, қолаверса, бутун жамоатчиликнинг вазифаси. Айниқса, оила бу ўринда муҳим вазифа бажаради. Кичик ёшдаги болага ота-онага, ака-ука, опа-сингил ва бошқа қариндошларга ҳурмат ҳиссини сингдириш боланинг яхши хулқли бўлиб камол топишига ёрдам беради.

Топишмоқлар бу жараёнда тарбиянинг муҳим воситасига ва тарбиячиларнинг энг яқин ёрдамчисига айланади.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Алымов Ә. Қарақалпақ халық жумбақлары. -Нөкис: «Қарақалпақстан», 1990.
2. Ахметов С., Есенов Ж., Жәримбетов Қ. Әдебияттаныў атамаларының орысша-қарақалпақша түсиндирме сөзлиги. -Нөкис: «Билим», 1994.
3. Жумбақлар. Баспаға таярлағанлар: Абазов С., Алымов Ә.-Нөкис: ҚҚМБ, 1963.
4. Қурбанбаев И. Қарақалпақ балалар әдебияты. -Нөкис: «Билим», 1992.

MAKTABGACHA TA`LIM TIZIMINI RIVOJLANTIRISHDAGI DOLZARB MASALALAR

Rajapowa Aysona *- Boshlang`ich talim fakulteti 3-j kurs talabasi*

Hamma zamonlarda va hamma o'lkalarda, yaxshi xulqli, oliyjanob, shirinso'z insonlar jamiyatning ko'rki, odamlarning a'losi bo'lib kelgan va bundan keyin ham butun insoniyatga namuna bo'la oladi. Halol mehnat, muhtojlarga yordam qolini chozish, g'azab vaqtida yomon so'zlardan tilni va birovga ozor berishdan qo'lni tiya bilish, go'zal axloq sohibi bo'lish eng yaxshi saodat bolib hisoblanadi va bu ulug' yo'lda ustoz, murabbiylarga qo'yilgan talab juda katta chunki kelajak yoshlar qo'lidadir bu esa ustozlarga bog`liq. Yoshlarni to'g'ri tarbiyalash, ularni komil inson va jamiyatning faol a'zosi bo'lishga ko'maklashish ota-onalar bilan bir qatorda ustoz murabbiylarning say - harakatlariga bog'liq bolib bormoqda. Kelajak bugundan boshlanadi deyishganidek, bolalarni kichik yoshdan tarbiya masalasiga e'tibor berilmasa kelajak boy berilgan boladi. Ta'lim tarbiyaning sifati albatta har bir mamlakatning kuch qudratini bildiradi. Mustaqil O'zbekistonimiz kelajak avlodni to'g'ri tarbiyalash maqsadida eng avvalo kadrlar tayyorlash tizimini ilk bo'g'ini bo'lgan maktabgacha ta'lim tizimiga katta e'tibor qaratmoqda. Xususan O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 -yil 8-may dagi O'zbekiston Respublikasi maktabgacha ta'lim tizimini 2030 -yilgacha rivojlantirish to'g'risidagi Prezident qarori-4312- sonli qarori qabul qilindi. Ushbu konsepsiya O'zbekiston Respublikasida maktabgacha ta'lim tizimini rivojlantirish ning maqsadlari, vazifalari, ustuvor yo'nalishlari o'rta va uzoq muddatli istiqboldagi bosqichlarining

ketma ketligini belgilaydi. O'zbekiston Respublikasi maktabgacha ta'lim tizimini 2030yilgacha rivojlantirish konseptsiyasida quydagilarni amalga oshirish belgilandi:

Bolalarni har tomonlama komil inson qilib tarbiyalashni maktabgacha talim tizimidan boshlash lozim. Bolalarni sog`lom qilib tarbiyalashda ovqatlanish rejimiga ham alohida etibor qaratish va ozgartirishlar kiritish muhim. Har bir maktabgacha ta`lim muoassasasi balanslashtirilgan ovqatlanishini, sifatli tibbiy parvarishini ta'minlash. Ushbu konsepsiyaning maqsadi bola hayoti va faoliyatini barcha sohalarini rivojlantirishni ta'minlovchi muhim manba bo'lgan sifatli maktabgacha ta'limdan foydalanish mexanizmlarini ishlab chiqarishdan iborat. Maktabgacha ta'lim tizimini rivojlantirishning ustuvor yo'nalishlari quydagilar: Xalqaro talablarga javob beradigan ko'p darajali uzluksiz ta'limni yaratishda ta`lim va tarbiyani integrasiyalashtirilgan holda xalqaro ta'lim standartlari, o'quv metodik rejalar va dasturlar interaktiv va muammoli vaziyatli o'qitish usullari forumlar va treninglari ilg'or axborot kommunikatsiya texnologiyalarini joriy etish bolib hisoblanadi. Maktabgacha ta'lim tizimi xodimlariga qo'yiladigan malaka talablarini yanada takomillashtirish, ularning faoliyati samaradorligini baxolashdagi mezonlarini hamda pedagog xodimlarining kasbiy standartini ishlab chiqish va tasdiqlab borish. Bolalar o`z o`ylaganlari bo`yicha har tomonlama mashg`ulotning yaxshi o`tishi avvaldan ko`rilgan tayyorgarlikka bog`liq: bolalar materiallarni yasaydigan predmetlarini qanchalik tez topa olsalar, nima yasashlarini oldindan bilsalar, mashg`ulot shunchalik qiziqarli bo`lib boradi. Tarbiyachi mashg`ulot uchun bolalar bilan turlihildagi o`lcham, turli shakldagi daraxt, gul, butalarning urug `larini, shox, makkajo`xorining doni, beresta, moh va boshqa ko`pgina oddiy tabiiy materiallarni yig`adilar. Bolalar oldindan o`ylagan har hil narsalari uchun materiallar yig`adilar: yirik urug` - tanasi uchun, mayda urug` - boshi uchun, turli shoxlar - qo`l, oyoq, panjalar uchun. Ta'lim jarayonini xorijiy mutaxasislarni jalb qilish yo'li bilan maktabgacha ta'lim sohasida kadrlar malakasini oshirish tizimini takomillashtirish, shuningdek, maktabgacha ta'lim sohasida kadrlar malakasini oshirish tizimini tashkil qilish uchun shu jumladan mamlakat hududida ta'lim muassasalari sonini oshirish[3].

Maktabgacha ta'lim tizimi xodimlarining xorijdagi yetakchi unvesitetlarda qoshimcha, ilmiy markazlarda va boshqa ta'lim tashkilotlarida stajirovka o'tashini ta'minlash. Xorijiy mamlakatlarning yetakchi oliy ta'lim muassasalari bilan uzoq muddatli har tomonlama munosabatlarini yanada rivojlantirish, maktabgacha ta'lim sohasida yuqori malakali mutaxasislar tayyorlash uchun O'zbekiston Respublikasida ularning filliallarini ochish.Tajriba almashish, ta'lim-tarbiya jarayoni sifatini oshirish bo'yicha sayharakatlar olib borish, birlashtirish maqsadida pedagog kadrlarni tayyorlash, qayta tayyorlash va malakasini oshirish bilan shug'ullanuvchi ta'lim va ilmiy tadqiqot markazlari, shu jumladan xorijiy mamlakatlarning muassasalari bilan samarali takliflar, idoralar aro hamkorlikni chuqurlashtirishdan iborat. Maktabgacha ta'lim muassasalarida o'yin bilan birga

[3] Aldabergenova Irisgul Xursandbekovna. “Ilim fan va talimda innavatsion yondashuvlar, muommolar, taklif va yechimlar” kanferensya

bolalarga bilim ham berib borilishi lozim. Ya`ni ularni maktab ta'limiga tayyorlash, xorijiy tillarni, hamda oz ornida bir qator boshlang'ich bilimlarni berib borishni tashkil qilish lozim.

Foydalangan adabiyotlar ro`yxati:

1. Karimov I. A. Yuksak manaviyat – yengilmas kuch – Toshkent. Manaviyat 2008.
2. Avliyakulov N.X. Zamonaviy o'qitish texnologiyalari. O'quv qo'llanma.T.: 2001.

O`ZBEKISTON RESPUBLIKASI VA XORIJIY MAMLAKATLARI TA`LIM TIZIMI

Z.Naimova- *Nukus DPI Maktabgacha ta'lim kafedrasi assisent-o`qtuvchisi,*
M.Qadamova- *Nukus DPI Maktabgacha ta'lim fakulteti 1- bosqich talabasi,*

Qiyosiy pedagogika yoki zamonaviy tilda komparavistika ham deb ataladi. Bu fanning asosiy maqsadi- dunyodagi barcha davlatlarni ta'lim tizmini o`rganish va bu sohadagi yutuqli ishlar va kamchiliklarni taqqoslashdir. Ayniqsa rivojlangan mamlakatlar ta'lim tizmidagi ishlarni va bu darajaga qanday qilib erishgani qanday tendensiya qonuniyatlarini hamda metodlar va texnologiyalardan foydalanganligini o`rganiladi. Faqat ta'lim tizmi emas balki boshqa sohalarda ham keng qo`llaniladi, masalan adabiyotshunoslikda turli xalqlar badiy adabiyotida obraz va syujetlar rivojlanish jarayonini qiyosiy tahlil qilishda qo`llaniladi. Shuningdek umumiy tendensiyalarning milliy va regional o`ziga xosligining mos va farqli jihatlarini ajratib ko`rsatadi hamda milliy ta'lim tizmini xorij tajribasi orqali o`zaro boyitish shakl va usullarini ishlab chiqadi.

Qiyosiy pedagogikada metodologik yondashuvlar. Bu o`quv kursi doirasida dunyoning barcha davlatlaridagi ta'lim tizmi to`g`risida barcha axborotni o`rganinb taqqoslab bo`maydi. Chunki 2012 -yilda mustaqil statusga ega bo`lgan 257 mamlakat ro`yxatga olingan. Shu bilan bir qatorda dunyoda o`zining aniq statusiga ega bo`lmagan davlatlar ham bor (Abxaziya). Shunga qaramasdan hududiy jihatdan shuningdek, madaniyati va ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishi jihatdan bir xil yoki bir-biriga yaqin bo`lgan davlatlarni ta'lim tizmini umumlashtirilgan holatda o`rganish mumkin.

O`zbekiston Respublikasi maktablarda o`qish 2-sentyabrdan boshlanib, kelasi yilning 25-maygacha davom qiladi. Masalan: dunyodagi eng rivojlangan mamlakatlardan AQSh ta'lim tizmi bilan taqoslaydigan bo`lsak. Amerika boy mamlakat. Lekin bu mamlakatda bolalar uch yoshga to`lgunga qadar onalarga turli moddiy imtiyozlar berish ko`zda tutilmagan. Farzandlarga qarab uyda o`tiradimi yoki enaga yollab ishga tushadimi, bu onaning ishi. O`zbekistondagi kabi keng va shinam, ikki qavatli, o`ynaydigan, uxlaydigan, ovqatlanadigan alohida xonalari bo`lgan bog`chalar Amerikada odat tusiga kirgan emas. Enaga yollash oila uchun haftasiga 200 dollardan kamga tushmaydi. Bu mamlakatlarda 30-40 bolaga mo`jallangan xususiy va davlat tasarrufidagi bog`chalar mavjud. Lekin har ikki holda ham, uydan

olib borgan ovqatni yedirishadi, krovatchalar, ko`rpa-to`shak, yostiqchalarni ota-onalarning o`zlari olib borishadi. Amerikada bizdagidek taomnomalar yo`q. Lekin bolalar uchun haqiqiy ta'lim tarbiya jarayoni 5 yoshdan boshlanadi. Anashu yoshda ular "Kinder garden" deb ataluvchi tayyorlov bog`chalariga jalb qilinadi. Ular hukumat tasarufida bo`lib, bog`cha yoki maktablar tarkibida tashkil etiladi. Bolalar maxsus "maktab avtobuslarda" uyga olib keladilar va maktabga olib boradilar. AQSH televidenyasining alohida kanalida "Sezam ko`chasi" deb nomlanuvchi ko`rsatuvlar dasturi mavjud, u o`quvchilarga ingliz tili, alifbo, arifmetik amallarni bajarish, sanash, o`qish, koinot, tabiat, tarix bo`yicha bilimlarni o`ta qiziqarli tarzda singdirishga harakat qiladi.

Boshlang`ich ta'limning asosiy vazifasi 6 yoshdan 15 yoshgacha bo`lgan bolallarga to`laqonli bilim, ta'lim berish, ularga umuminsoniy, axloqiy hislatlariga ega bo`lib shakillanishni ta'minlashdan iboratdir.

AQSH to`laqonli o`rta maktab sirasiga 10, 11, 12-sinflar kiradi. 7-8-9-sinflarni aksariyat hollarda quyi o`rta maktab deb ham yuritiladi. Binobarin, quyi o`rta maktab kursini muvaffaqiyatli o`taganlar yuqori bosqichga-to`laqonli o`rta maktabga qabul qilinadilar. AQSH maktablarining O`zbekiston maktablaridan farqli tomoni shundki, u yerda boshlang'ich maktab, o'rta maktab alohida-alohida binolarda joylashgan . Maktablar ishini tashkil etishdagi yana bir o`ziga hoslik shundaki, o`quv binolarda butun yil davomida foydalaniladi. 1970- yilda Amerikada maorif xodimlari tomonidan ilgari surilgan " Maktab eshiklari doimo ochiq bo`lsin "degan chaqiriq hozir ham amalga oshirilib kelinmoqda .

O`zbekistondagi ta'lim tizmini dunyoning barcha rivojlangan mamlakatlaridan yana biri Fransiyadagi ta'lim tizimi bo`yicha solishtiramiz. Fransiyada umumiy savodxonlik -99% ni tashkil qiladi, demak bu darajaga keldi. Fransiyada maktabgacha ta'lim tizmida bolalarni o`zini namoyon qilishga o`rgatiladi, boshlang`ich maktablar ertalabki va tushdan keyingi qisimlarga bo`linadi. Ertalab o`quvchilar ona tilidan, tushdan keyin matematika boshqa predmetlardan saboq oladilar. O`rta ta'lim ikki bosqichda beriladi (11 yoshdan 15 yoshgacha) 4 yil, eng kichik sinf 6-sinf, 4-5sinf o`rta, 3-sinf esa eng katta sinf hisoblanadi. Demak sinflarni raqamlash yuqoridan pastga qarab amalga oshiriladi. O`zbekistonda esa umumiy o`rta maktab ikkiga bo`inadi. Birinchisi, 1-4 sinfgacha, 5-11 sinfgacha bo'inadi. Fransiyada oliy ta'lim ikkiga bo`inadi. Universitet va oliy maktab. Oliy maktabda o`qish universitetda o`qishdan ortiq hisoblanadi. O`zbekistonda esa oliy ta'lim bakalavr va magistratura mutaxassislik yo`nalishlarga bo`linadi. Shunday qilib. O'zbekiston va rivojlangan davlatlar ta'lim tizmi qiyoslanganda ko`plab yutuqli va kamchilik tomonlari ko`zda tutiladi va o`rganiladi.

Biz ham boshqa mamlakatlar bilan malaka oshirib o`quv tizmini rivojlantirishimiz kerak. Ko`plab rivojlangan mamlakatlarni ta'lim tizmiga e'tibor beradigan bo`lsak mashhulotlarda o`yin orqali ko`rgazmali qurollar orqali va zamonaviy texnikalardan foydalanishadi. Shuni aytish joizki ularda zamonaviy texnika qurollari bepul va o'quv jarayonida bemalol foydalanishadi. Ularga dars paytida leksiya o`tiladi va kunning ikkinchi yarmida olgan bilimlarini amaliyotda ko`rishadi. Ularga yana shu bilan birga dars paytida xar xil turdagi ish qog`ozlari va

shartnoma qilishni va hujjat tayyorlashni o’rgatishdi. Ular o’rta ta’lim tizmini tugalaganidan keyin o`zlari qiziqgan yo`nalish bo`yicha bemalol tadbirkorlik ishlari bilan shug`ilanadi. Bu ularning talim tizmini yutuqli tarafidir.

Biz ham shu metodlardan foydalanishimiz kerak va O`zbekiston rivojlanishiga o`z hissamizni qo`shishimiz kerak. Shu qatorda ta’lim tizmini rivojlantirishimiz va oliy o`quv yurtini tugalagandan keyin ma’lum bir kasb egasi bo`lib yetishishimiz kerak, ya’ni olgan diplomni oqlashimiz kerak. Bizning mamlakatimizda ham ta’lim tizmida ayrim kamchiliklar mavjud lekin shu bilan bir qatorda yutuqli taraflarini ham aytib o`tish joiz, masalan universitetlarga qabul qilinuvchi talabalarning sonini ortganini va bakalavrdan keyin grand asosida chet elda o`qishni davom etirish mumkinligi bizning ta’lim tizimida ko`plab yutuqli taraflarini yuzaga keltirmoqda. Biz yoshlar albatda bu imkoniyatlardan oqilona foydalanishimiz kerak.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. G.N. Najmiddinova “Qiyosiy pedogogika “-Buxoro -2014-yil
2. Q.O`.Usmanova “ Qiyosiy pedogogika” –Buxoro -2013-yil
3. www.bilimdon .uz
4. www.ziyo.uz

МЕКТЕПКЕ ШЕКЕМГИ БИЛИМЛЕНДИРИЎ СИСТЕМАСЫН ЖЕТИЛИСТИРИЎ МӘСЕЛЕЛЕРИ

Р.Алеуова *-Әжинияз атындағы НМПИ*
Мектепке шекемги тәлим кафедрасы үлкен-оқытыўшысы
Х.Азатбаева *- Мектепке шекемги тәлим бағдары 1-курс талабасы*

Ҳәзирги күнде жас әўладты өз Ўатанына пидайы, әдеп-икрамлы, үлкен-кишиге ҳүрмет-иззетте болыўға тәрбиялаўды мектепке шекемги билимлендириў системасынан баслап итибар бериўимиз лазым.

Бугинги күнде мектепке шекемги билимлендириў тараўына айрықша итибар қаратылып атыр. Сондай-ақ, ҳүрметли журт басшымыз Шавкат Миромановић Мизиёев «Ким маған дос болыўды қәлесе мектепке шекемги билимлендириўге итибар бериң» деп бийкарға айтпаған. Биз кишкене балаларымызға өзлигин аңлаўы ушын санасына үрп-әдет дәстүрлеримизди, аўыз-еки халық дөретпелеримизди ҳәм миллий қәдириятларымызды үйретип барыў менен сиңдирип барыўымыз лазым.

Президентимиз тәрепинен қабыл етилген 2016-жыл 29-декабрдеги «2017-2021 жылларда мектепке шекемги билимлендириў системасын буннан былай да жетилистириў ис-иләжлары хаққында»ғы ПК-2707-санлы, 2017 жыл 9 сентябрьдеги «Мектепке шекемги билимлендириў системасын түптен жетилистириў ис-илажлары» ҳаққындағы қарарларында мектепке шекемги тәрбия ҳәм билимлендириў системасын тез пәт пенен заман талабына сай жетилистириў мәселелерине итибар берилген.

Соның ушын, мектепке шекемги билимлендириў тараўына инновациялық технологияларды енгизиў зәрур әҳмийетке ийе. Мектепке шекемги жастағы балада еркин пикир ҳәм логикалық ойлаў сезими раўажландырылмаса, бала кейинги тәлим басқышларында бир канша қыйыншылыкларға дус келиўи

мумкин. Тәрбияшы соның ушын баладағы қәбилет ҳәм талантты көре билиўи ҳәм раўажландырып барыўы керек.

Алымларымыздың айтыўына қарағанда инсан жеке адам сыпатында мектепке шекемги дәўирде қәлиплесип, раўажланып барады екен. Соның ушын «Болар бала бес жасынан» дейди, дана халқымыз.

Жас әўладқа миллийлик руўхында тәрбия бериўде, олардың ата-анаға, тәрбияшыға, мектепке шекемги билимлендириў шөлкемине меҳирди тәрбиялаўдан басланады. Бала қаншелли кишкене болмасын ол ата-анасының ҳәм тәрбияшының меҳрин жаксы сезип барады.

Мектепке шекемги билимлендириў шөлкемлеринде миллий мийрасларымызды, уллы бабаларымыздың өмир жолларын таныстырыў мақсетинде «Өзбекстан-мениң Ўатаным», «Конституция-бахтым, намысым», «Мен ғәрезсиз ел перзентимен», «Ҳасыл байрамы» сыяқлы кешелерди ҳәм ис-илажларды өткериў мақсетке муўапық болады. Сондай-ақ, қарақалпақ халқының уллы перзентлери болған Бердақ, Ажинияз, Ерназар Алакөз, А.Досназаров қусаған пидайы ер азаматлары хаққында балаларды таныстырып барыў балалардың миллий мақтаныш сезимлерин раўажландырыўға түртки болатуғыны сөзсиз. Баланы бир нәрсеге үйретиў емес, ал онда өз күшине исенимди арттырыў, өзиниң идеясын қорғаў, өз бетинше бир қарарға келиў ҳәмде онда «Мен» концепциясын қәлиплестириў зәрүр.

Демек, балаларға тәлим-тәрбия бериўде заманагөй тәлим дәстүрлери ҳәм технологияларын енгизиў, оларды ҳәр тәреплеме интеллектуал, эстетикалық, физикалық жақтан раўажландырыў ушын шараятлар жаратыў мәселелерине айрықша итибар бериўимиз лазым.

Әдебиятлар:

1. «Илқ қадам» давлат ўқув дастури. Т.:- 2018
2. Кодирова Ф.Р. ва бошк. Мактабгача педагогика. Тошкент.-2018

2-SEKCIYA
MEKTEPKE SHEKEMGI BILIMLENDIRIWGE INNOVACIYALÍQ JANTASÍW;

МАКТАБГАЧА ТАЪЛИМ ТАШКИЛОТЛАРИНИ БОШҚАРИШГА ИННОВАЦИОН ЁНДАШУВ

Р.Нуржанова *– НДПИ Мактабгача тарбия ва дефектология кафедраси доценти*

Инновацион соҳага тааллуқли муаммоларни илмий жиҳатдан таҳлил қилишга уринган турли хил олимларнинг илмий ишларини ўрганиш шуни кўрсатмоқдаки, маълум бир инновациянинг муваффакияти ва характери оқибат натижада конкрет тармоқнинг, регионнинг, мамлакатнинг, қолаверса корхона ва ташкилотларнинг инновацион потенциали қандайлигига боғлиқ бўлади.

Илмий-техника рақобатининг глобаллашуви шароитида, инновацион менежментнинг аҳамияти кучайиб боради. Уни ташкилотни ривожлантиришни таъминловчи фаолият сифатида баҳолаш керак.

Инновациялар ва инновацион бошқарувга нисбатан оширилган эътибор ҳозирги жамиятнинг ҳаётининг ўзи томонидан талаб қилинади, ахир инновацион жараёнларни янги маҳсулотлар ва янги техникада рўёбга чиқиши унинг социал – иқтисодий ривожланишининг асоси бўлади.

Инновацион жараён - инновацион ўзгаришларни тайёрлаш ва амалга оширишдан иборат бўлади ва ягона бир бутунни ташкил қилувчи ўзаро боғланган паллалардан ташкил топган. Бу жараённинг натижасида амалга оширилган ўзгаришлар натижасида инновация пайдо бўлади.

Мактабгача таълим тизими инновацияси деб - МТ ташкилотида таълим тарбия ва бошқаришнинг янги усулларининг яратилиши, мактабгача таълим тизими фаолиятига тадбиқ этилиши, тизимни юритишда маркетинг ёки ташкилий усулларнинг жорий қилиниши, янги иш ўринларини ташкил этишни ёки ташқи алоқаларни ўрнатилишини ўзида мужассамлаштирган фаолиятнинг якуний натижаси тушунилади.

Инновацион фаолият - деганда, иқтисодий фаолият соҳасидаги жараёнларни радикал тарзда ўзгартиришга ёрдам бериши мумкин бўлган бирон бир янгиликни яратиш тушунилади.

Мактабгача таълим тизимида инновацион фаолият - бу ташкилот моддий-техника базасини ва таълим-тарбияни янгилашга ва ривожлантиришга имкон берувчи янги ғоялар ва ишланмаларни яратиш, ўзлаштириш ва татбиқ этишга қаратилган жараёнлар мажмуаси тушунилади.

Мактабгача таълим ташкилотларининг инновацион фаолияти натижасида юзага келган ғоя ва маълумотларни тайёр турдаги таълим-тарбия ва хизматлар ҳолатига келтириш мобайнида ғояни ривожлантириш, уни молиялаштириш, синов гуруҳларини ташкил этган ҳолда уларда яратилаётган таълим-тарбия ва хизматларни тадбиқ этиш ҳамда якуний босқичда тайёр янги таълим-тарбия ва хизматларга эга бўлиш жараёнини ташкил этиш, уни қўллаб-қувватланишида,

молиялаштиришни ташкил этиш учун албатта бошқарувнинг роли ниҳоятда каттадир.

Юқоридагиларни ҳисобга олган ҳолда биз инновацияларни яратишда инновацион менежментнинг зарурлигини кўришимиз мумкин.

Инновацион менежмент бу - инновацион жараёнлар, инновацион фаолият, бу фаолият билан банд бўлган ташкилий тузилмалар ва уларнинг ходимларини бошқариш тамойиллари, усуллари ва шаклларнинг мажмуасидир.

Инновацион менежментнинг моҳияти, мақсадлари, ҳарактери, мазмуни ва хусусиятлари унинг бошқарувнинг анъанавий турларидан катта фарқ қилинишини белгилаб беради ва ҳолатлар инновацион жараёнга айланади.

Инновацион жараёнлар:

1. Изланиш, тизимлаштириш ғояларини танлаш;
2. Имкониятлар таҳлили ва инновацияларга тайёргарлик кўриш;
3. Мақсад ва муддатларни белгилаш;
4. Янги таълим-тарбия ва хизматлар яратилиш ишлари;
5. Янги таълим-тарбия ва хизматлар синов ишларини олиб бориш;
6. Ўзлаштириш ва амалиётга жорий этиш;
7. Янги таълим-тарбия ва хизмат турларига эга бўлиш каби босқичлардан иборат.

Мактабгача таълим ташкилотларида инновацион менежмент қуйидаги асосий вазифаларни бажаради:

- МТ ташкилоти инновацион фаолият режаси ва дастурларини ишлаб чиқиш;
- МТ ташкилотида янги турдаги таълим ва тарбия турларини яратиш ва амалиётга жорий этиш жараёнини кузатиб бориш, муҳокама қилиш;
- ташкилот миқёсида умумий инновацион сиёсат юргизилишини таъминлаш;
- инновацион жараёнларни молиявий ва моддий ресурслар билан таъминлаш;
- ташкилий тузилма олдида турган нновацион муаммоларни комплекс тарзида ҳал этмоқ учун ишчи гуруҳларни тузиш**.**

Инновацион менежментнинг асосий вазифаларини амалга оширишда алоҳидаги ўзаро алоқа ва мантиқий изчиллик вужудга келади.

Инновацион менежментда Мактабгача таълим ташкилоти раҳбари қуйидаги вазифаларни бажаради.

- янги ғоя ва маълумотларни таҳлил этиш ҳамда мақсадни белгилаш;
- қўйилган мақсадга эришиш бўйича амалий чора-тадбирлар ишлаб чиқиш ва натижага эришишни ташкил этиш;
- ходимлар инновацион фаолиятини режалаштириш ва раҳбарлик қилиш;
- МТ ташкилоти инновацион гуруҳ педагог кадрларини қўллаб-қувватлаш;

ташқи ва ички муҳитни назорат этиш. Инновацион менежментнинг хорижий тажрибаларини кўрадиган бўлсак Япония инновацион менежменти

усуллари бошқа ривожланган давлатлар (масалан Европа ёки Америка) усулларидан кескин фарқ қилади.

Европа ва Америкада эса асосий мақсад кам иш ва ҳаракат қилиб кўп даромадга эришиш ётади. Менежмент бўйича Япон мутахассиси Хидеки Иосихара Япон бошқарувини 4 та хусусиятини кўрсатиб ўтади:

- доимий бандлик кафолати ва ўзаро ишонч шароитининг мавжудлиги, бундай кафолатлар кадрлар қўнимсизлигини камайтиради ва ходимларни барқарор фаолият кўрсатишлари учун ишонч туғдиради. Бу эса ходимларни кейинчалик вертикал (лавозим) зинапоя бўйича кўтарила олиши мумкинлигига ишонтиради ва ташкилотда жамоат бўлиб ишлашга ундайди.
- ташкилотнинг бирдамлиги ва у учун қимматли деб ҳисобланган нарсаларнинг мавжудлиги. Агарда барча ишчилар ва бошқарувчилар ташкилот сиёсати хақида ахборот берувчи битта ахборот базасидан маълумот олишадиган бўлса, бу барча ходим ва ишчиларга жавобгарлик хусусиятини оширади ва жамоа бўлиб харакат қилишга ундайди.
- сифатга қаратилган бошқарув кўпинча япон ташкилотларини бошқарувчилари сифатни назорат қилишга катта аҳамият беришади. Ўз фаолиятлари жараёнида уларнинг асосий масаласи – сифат ҳақидаги аниқ маълумотларни олишдир.
- тозалик ва тартибни ушлаб туриш. Японияда хизматнинг юқори сифати фаолиятда тозалик ва тартибга риоя қилиш орқали келиб чиқади.

Хулоса қилиб шуни айтишимиз мумкинки мактабгача таълим ташкилотлари бошқарувида инновацион менежмент усулларидан кенг фойдаланиш орқали ташкилотда таълим-тарбия сифати ва самарадорлигини ошишига, ҳамда ташкилотнинг фаолият давомийлигини таъминланишида ҳам ижобий таъсир кўрсатади.

МЕТОДЫ АРТ-ПЕДАГОГИ, ИСПОЛЬЗУЕМЫЕ В ПРОЦЕССЕ ВОСПИТАНИЯ В ДЕТСКОМ САДУ

Ж.А. Бекманова- *ассистент-преподаватель кафедры Дошкольное воспитание и дефектология, НГПИ имени Ажинияза*

Современные задачи художественно-эстетического, в том числе, массового музыкального воспитания, опираются на ведущие направления и принципы государственной политики в области образования на всех его ступенях. Это - принципы гуманизации и гуманитаризации, национальной направленности образования, взаимосвязи обучения и воспитания, наиболее полного раскрытия способностей и талантов подрастающего поколения.

В педагогике все более утверждается мнение, что общение детей с искусством - это своеобразное здоровьесберегающее воздействие с использованием художественного творчества. Такое понимание дает воспитателям и учителям новые возможности для решения гуманистических задач воспитания и образования [1, 2].

В качестве серьёзной предпосылки её решения на инновационном уровне можно рассматривать интенсивное развитие нового научного направления,

изучающего природу, закономерности, принципы, механизмы привлечения искусства к решению многообразных педагогических задач, названного арт-педагогикой [1, 2].

Арт-педагогические методики, уже адаптированные в отдельных педагогических исследованиях последних лет и школьной практике с целью профилактики и коррекции негативных эмоциональных состояний детей, нормализации их эмоционально-волевой сферы, показали, что они способствуют как духовно-нравственному, так и физическому оздоровлению.

По мнению ученых арт-терапия - это синтез нескольких областей научного знания (искусства, медицины, психологии), а в лечебной и психо-коррекционной практике - совокупность методик, построенных на применении разных видов искусства в своеобразной символической форме и позволяющих с помощь стимулирования художественно-творческих (креативных) проявлений ребенка осуществить коррекцию нарушений психосоматических, психоэмоциональных процессов и отклонений в личностном развитии [3].

Более кратко можно сказать, что:

Арт-педагогика – это средство ***обучения и воспитания***, в процессе приобщения детей к какому-либо или нескольким видам искусства.

В психолого-педагогической литературе выделяются следующие направления арт-педагогики:

• Изотерапия - лечебное воздействие средствами изобразительного искусства: рисование, лепка, декоративно-прикладное искусство и т.д.;

• Библиотерапия - лечебное воздействие чтением;

• Имаготерепия - лечебное воздействие через образ, театрализацию;

• Музыкотерапия - лечебное воздействие через восприятие музыки;

• Вокалотерапия - лечение пением;

• Кинезитерапия (танцетерапия, хореотерапия, коррекционная ритмика) - лечебное воздействие движениями [4, 5].

Арт-терапия – это *воздействие* с помощью искусства *на физиологическое и психическое* состояние ребенка.

В арт-терапии методы воспитания направлены на:

- формирование у ребенка с проблемами в развитии эстетического отношения к окружающему средствами разных видов искусства;

- формирование основ художественной культуры, нравственно-эстетических качеств личности детей с различными нарушениями в развитии;

- овладение ребенком определенными художественными средствами выражения, присущими разным видам искусства, и отображение с их помощью своих чувств, своего отношения к миру, своих творческих замыслов;

- организацию коррекционно-компенсирующей, коррекционно-развивающей работы с детьми, основанной на их посильном участии в разнообразных видах и формах художественно-творческой деятельности (художественно-речевой, музыкальной, изобразительной, декоративно-прикладной, театрализованной).

В последнее время методы арт-терапии рассматриваются и применяются и в работе с детьми, не имеющих отклонений в развитии [4, 6].

Особый интерес вызывает использование в медицине музыкального искусства, что получило название музыкотерапии. В основе данного лечебно-профилактического направления лежит использование различных методов воздействия музыкой или пением, выбор которых определяется конкретно стоящими перед врачом задачами [7].

Таким образом, арт-педагогическая деятельность обладает свойством стимулирования и организации педагогического процесса как гибкой системы по выбору и применению различных видов арт-техник, позитивно влияющих на познавательную и творческую деятельность детей по самовыражению и самореализации своих способностей. Интеграция возможностей искусства, педагогики, психологии создает благоприятные условия для всестороннего развития и становления личности.

Литература

1. Указ Президента Р.Уз от 07.02.2017 г. N УП-4947 Стратегия действий по пяти приоритетным направлениям развития Республики Узбекистан в 2017-2021 годах (Приложение1).
2. Постановление Президента Республики Узбекистан «О мерах по инновационному развитию сферы культуры и искусства в Республике Узбекистан» ПП-3920 от 26.08.2018 г. СЗ, N35, ст. 706 Национальная база данных законодательства, 27.08.2018 г., № 07/18/3920/1799).
3. Алексеева М. Ю. Практическое применение элементов арт-терапии в работе учителя. Учебно-методическое пособие для учителя иностранного языка. М.: АПК и ПРО, 2003. – 88 с.
4. Артпедагогика и арттерапия в специальном образовании: Учебник для вузов /Е.А.Медведева, И.Ю.Левченко, Л.Н.Комиссарова, Т.А. Добровольская. - М.: Академия, 2001. – 248 с.
5. Кузнецова А.Г.Эмоциональное воздействие искусства на младшего школьника как основа использования арт-педагогики. М., 2012.
6. Копытин А.И. Арт-терапия в общеобразовательной школе. "Арт-терапевтическая профилактика и коррекция эмоциональных и поведенческих расстройств у школьников": Методические рекомендации. - Санкт-Петербург: [СПбАППО], 2005. - 52 с.
7. Сергеева Н.Ю. Арт-педагогическое сопровождение профессиональной подготовки будущего учителя. Автореф. …докт. пед. наук. Чебоксары 2010. – 40 с.

ZAMANAGÓY MEKTEPKE SHEKEMGI BILIMLENDIRIW MÁKEMELERIN BASQARÍW

Q. Tleumbetova- *Mektepke shekemgi tálim kafedrası docenti*

Zamanagóy jámiyette siz " menejment" sózin tez-tez esitiwińiz múmkin. Ilimiy hám metodikalıq ádebiyatlarda bul túsinikke basqarıw sistemasınıń principleri, usılları, quralları hám formalarınıń jıyındısı, yamasa basqarıw sisteması dep túsinik

berilgen. Basqarıw processi degenimizde tek ǵana islep shıǵarıw mákemelerindegi basqarıw processlerin túsinip qoymay, sonıń menen birge, basqarıw procesi pedagogikalsq processtede úlken áhmiyetke iye, sebebi durıs shólkemlestirilgen basqarıw procesin “basqarıw sheberligi” yamasa “basqarıw mádeniyatı” dep e júrgiziledi. Ádebiyatlarda "Pedagogikalıq basqarıw - bul óz natiyjeliligin asırıwǵa qaratılǵan principler, usıllar, shólkemlestirilgen sırtqı kórinisler hám oqıw procesin basqarıwdıń kompleksi"-dep keltirilgen. Tálim mákemelerin basqarıw procesinde hár qıylı mashqalalardıń shesimin tabıw, тálim-tárbiya processin ilimiy tiykarda shólkemlestiriw hám tálim nátiyjeliligin asırıwda mákemeniń hámde jámáát aǵzalarınıń iskerliginde áhmiyetke iye jumıslar alıp barıladı.

Tálim mákemesi basqarıw iskerliginiń sistemalı obekti sıpatında tómendegi ózgesheliklerge iye: zárúriyaт, imkaniyat, тálim mákemesiniń кórsetkishleri há óz qábiliyetlerin bahalaw kriteriyaların esapqa alsq tiykarsndaǵı rawajlanıq baǵdarları, onıń dárejeleri, funkciyonal imkaniyatları, inividuallılıǵı hám mádeniyligi, мákemeniń mentalitetligi, onın bir pútin pedagogikalıq sisteması, resurslar menen támiyinlew imkaniyatları hám sırtı ortalıq penen qarım-qatnası, pedagogikalıq jámááttiń rawajlanıwı, sonday-aq, мákemeniń ishki basqarıw sisteması hám onıń rawajlanıwı bolıp tabıladı. Tálim mákemelerin bsqarıw dástúrlerin rejelestiriwde sistemalı obekt sıpatında bir pútin tálim mákemesiniń rawjlanıwı hám onıń rawajlandırıwshı modelin jetilistiriwde shólkemlestiriwshi bólimleriniń tásir kórsetiwshi áhmiyetin inabatqa alıw, sonday-aq, bir túrdegi sharayatta tálim máklemesiniń rawajlanıwına kóbirek tásir kórsetiwshi bazı bir buwınlarınıń rawajlanıwına tásir etishi sharayattı jaratıw zárúr.

Tálim mákemesiniń ulıwma modelin ózlestiriwde basshı, pedagog jámááttiń isenimine tiykarlanıwı kerek, sebebi jańalanǵan model zamanagóy talaplar dárejesinde jas áwládtıń tálim-tárbiyalıq, мánawıy zárúrliklerin qanaatlandıra alıwı, joqarı dárejede kónlikpe hám uqıplılıqlarǵa iye bolǵan tárbiyashılardıń tájriybelerin qollap-quatlaw hám de pedagoglardıń dóretiwshilik dárejelerin rawajlandırıwǵa jeterli sharayatlardı jaratıp beriw lazım

Zamanagóy tálim mákemesi direktorlarınıń óz-ózin bahalawı, óz iskerligin hám jeke sıpatların ózi ańlap jetiwi, ishki ruwhıy iskerliginiń mexanizmi arqalı ámelge asırılıwın ashıp beriw arqalı olardıń kásiplik hám jeke poziciyaları jeterlishe táriplep bergen L.S.Vıgotskiydiń pikirinshe, basshılarda psixologiyalıq mexanizmler tiykarında júzege keletuǵın dóretiwshilik izleniwler, innovaciyalıq iskerliktiń baǵdarları, óz-ózin ańlawdıń reflektiv principleri belgilengen kásiplik funkciyalardı orınlaw ushın tayarlanıwǵa tiykarlanadı. Pedagogkalıq dereklerde “reflekciya” túsinigi ótmishke qaytıw yamasa qayta eske túsiriw dep túsindirme berilip, pikirlew, óz-ózin ańlaw, óz-ózin qadaǵalaw, óziniń jeke is-háreketlerin hám olardıń nátiyjeliligin ańlaw ushın baǵdarlanǵan insannıń teoriyalıq iskerliginiń bir forması bolıp tabıladı.

Sol sebepli tálim procesinde basqarıw procesiniń hár qanday iskerlik túri sıyaqlı, bir qatar principlerge ámel qılıwı tiykarında principler arnawlı bir kórinetuǵın, basqarıw sheberligin sáwlelendiriw bolıp tabıladı. "

Basqarıw principleri:

1. Xızmetkerlerge sadıqlıq.
2. Tabıslı basqarıwdıń zárúrli shárti retinde juwapkerlik.
3. Shólkemniń tómengi bóleginen joqarıǵa, gorizontal jaǵdayǵa keltiretuǵın baylanıs.
4. Miynet qábiletin rawajlandırıwǵa úles qosatuǵın shólkemdiń atmosferası.
5. Ulıwma nátiyjelerge kóre hár bir jumıstıń teńlik qatnasıwın júrgiziw, durıs shólkemlestiriw.
6. Átirap -ortalıqtaǵı ózgerislerge juwapkershilikli munasábet.
7. Adamlar menen islew usılları, olardıń jumısıntan minnetdarlıǵın támiyinleydi.
8. Basshınıń tıńlaw qábileti.
9. Hadallıq hám adamlarǵa isenim.
10. Tiykarǵı kórsetdishlerdi qollap-quwatlaw: sapa, ǵárejetler, xızmet, innovaciya, kúshler hám múmkinshilikler, xızmetkerler h.t.b.
11. Jeke iskerlik hám onıń turaqlı rawajlanıwları sapası.

Pedagogikalıq processtiń dúzilisi óz-ara baylanıslı bolǵan birpara elementlerden ibarat quramalı sistema retinde kórip shıǵıladı. Mektepke shekemgi tálim shólkemi óziniń ayriqsha qásiyetlerine iye: maqsetler, jámáát quramı, informaciya hám kommunikativ processlerdiń mazmunı hám qarım-qatnas.

Sonıń menen birge, mektepge shekem shólkemniń tiykarǵı wazıypaları tómendegilerden ibarat bolıp:

- balalardıń fizikalıq hám psixikalıq salamatlıǵın qorǵaw hám bekkemlew, salmat turmıs tárizi tiykarların qáliplestiriw;
- intellektuallıq, jeke hám fizikalıq rawajlanıwdı támiyinlew;
- qatarlaslar hám úlkenler jámáátinde balalardı erte rawajlanıwın támiyinlew;
- keyingi basqıshlarda tálimdi qáliplestiriwge tayarlıq ;
- bala menen balanıń tolıq rawajlanıwın támiyinlew ushın óz-ara munasábetler h.t.b. Mektepge shekem bilimlendiriw shólkemin basqarıw O’zbekstan Respublikası nızamlarına muwapıq, mektepke shekemgi bilimlendiriw ustaviga muwapıq ámelge asıriladı hám ózin ózi basqarıw principleri tiykarında júzege keledi.

Usınıń sebebinen, búgingi kúnde jámááttiń maqsetli hám ilimiy tiykarlanǵan basqarıwısız dóretiwshilik jumısları ushın qolaylı shárt-shárayatlardı támiyinlew múmkin emes.

Bunday talaplar zamanagóy mektepke shekem tálim shólkemine tuwrı kelewiniń maqseti ob'ektiv zárúrat jáne onıń rawajlanıwınıń zárúrli tárepi boladı. Basshı turaqlı túrde ózgeriwshen ekonomikalıq jaǵdayda jámiettiń talaplarına iykemlesiwi hám tezde múnásiybet bildiriwi, jumıstıń barısın turaqlılastırıw hám rawajlanıw jolların tabıwı lazım. Demek basshınıń tálim mákemesin basqarıwdaǵı maqseti - bul eń maqul jumıs usılın támiyinlew, kem kúsh sarıplanıwına alıp keletuǵın oqıw procesiniń natiyjeliligine erisiw bolıp esaplanadı.

Paydalanǵan ádebiyatlar:

1. R.X,Djuraev, S.T.Tuǵunov. Talim menedjmenti. T-2006.
2. Sh.A.Sadikova. Maktabgacha pedagogika. T-2013.

ХАЛҚ ПЕДАГОГИКАСИДА КИЧИК ЁШДАГИ БОЛАЛАРНИ ТОПИШМОҚЛАР ОРҚАЛИ ҲАЙВОНОТЛАР ДУНЁСИ БИЛАН ТАНИШТИРИШ АНЪАНАЛАРИ

Л.А.Ибрагимова*-Мактабгача таълим кафедраси ўқитувчиси*

Халқ педагогикасида ёшларни овчилик билан чорвачиликка ўргатиш инсониятнинг энг қадимги ва доим севимли касби бўлганлигини ҳаётнинг ўзи тасдиқлайди. Тирикчилик қилиш, яшаш учун инсонлар овчилик, балиқчилик, сонарчилик билан шуғулланиб, асрлар оша яшаб келмоқда. Кейинчалик мол сақлаб, сутини ичиб, териси билан жунини эҳтиёжига сарфлаб келмоқда. Бу машаққатли ишлар уларнинг меҳнат қилиш қобилиятини ўстириш билан бирга уларнинг онгини ривожлантириб, даврига хос яшаш, алоқа қилиш, ўйлаш, фикр қилишга ўз таъсирини ўтказиб келмоқда. Инсонлар табиат ва жамиятдан олган тассуротларини поэзиясида, хусусан, топишмоқларида ўзига из қолдириб келмоқда. Ҳайвонотларга доир яратилган топишмоқлар Қорақалпоғистон иқлимига мос қадимдан яшаб келаётган уй ҳайвонларига, қушларга ва ёввойи ҳайвонларга, овчилик, белиқчилик, кичик жонзотларга оид топишмоқлардир. Шулар орасида қўлга ўргатилган ҳайвонларга бағишланган топишмоқлар кўпчиликни ташкил этади. Уй ҳайвонлари деганда қорақалпоқ халқининг кўп асраб, улрдан керагича фойдаланиб келаётган уй ҳайвони қорамолдир. Қорамолларга бағишланган топишмоқларда кўпинча уларнинг ранг-туси, аъзолари, ҳаракати, фойдали жиҳатлари сўз қилинади.

Күндиз жаны тынбас,
Түнде жағы тынбас. [4]

Ушбу қаторларда қорамолнинг кундуз ўтлаб, кечаси кавш қайтариб, бошқа жонзотлардан фарқ қиладиган ҳаракати белги қилиб олинган. Бу ёшларимизни ҳайвонотлар тиричилиги хусусиятлари билан таништиради. Топишмоқлардаги энг муҳим хусусият бошқа ҳайвонларда такрорланмайдиган белгининг асос қилиб олинишидир. Бундай белгилар топишмоқ шаклининг бойишига, уларда янгиликнинг содир бўлишига хизмат қилади. Топишмоқларнинг болаларга таъсирли бўлиши учун уларнинг энг қизиқ ва асосий белгисининг илғаб олинишидир. Топишмоқда энг хос бўлмаган белги биринчи ўринга чиқса, у тез унутилади ва халқ педагогикасида турғун бўлмайди. Аксинча нарсанинг энг асосий белгиси топишмоққа асос бўлса, у яшовчан ва таъсирчан бўлади ва унутилмайди.

Төрт қулақлы қазанды,
Тартқыласам да төгилмейди. [5]

Бунда топишмоқ обектига айлантирилган нарса сигирнинг тўрт эмчаги. Сигирнинг елини қозонга ўхшатилади, тортқиласа ҳам тўкилмайди. Уни қозонга ўхшатиш ҳам асосли. Чунки қозонда овқат, елинда сут (бу ҳам овқат) бўлиши аниқ. Шу нарсаларнинг кўпчиликка таниш белгиларини қайд қилиш

[4] *Автордың дала жазыўынан. ӨзССР ИА китапхана фондында, инв. № 50400.*

[5] *Автордың дала жазыўынан, ӨзССР ИА китапхана фонды, инв. № 50411*

билан топишмоқнинг оммабоплигига эришилган. Унинг иккинчи варианти яна ҳам қизиқроқ ифодасини топган: “Төрт мерген бир қудыққа оқ атар” (Тўрт мерган бир қудуққа ўт отар), яъни тўрт эмчакдан чиққан сут кўзага фантан каби отилади, яъни ўқ каби товуш чиқариб отилади, бунда товуш ҳам акс этган. Сутнинг кўзага отилиши акустик образ натижаси, бу эса уни тез топпиш учун имкон беради ва хотирада узоқ сақланиши мумкин бўлади. Бундай топишмоқлар бошқа халқларда ҳам мавжуд.

Халқ ҳаётида энг кўп қўлланиладиган транспорт воситаси от ҳисобланади. Эл тўйсиз бўлмайди, тўйда эса от чопиш, улоқ ўйнаш халқ машғулотларидан биридир. Босқинчилик, уруш даврларида отсиз халқни ҳимоя қилиш, қўриқлаш ҳам мумкин эмас. Бундан ташқари қимизи нафақат овқат, балки соғлик учун ноёб дори. Халқ ўзининг шундай дўстига қўшиқлар атаб, топишмоқлар тўқиган.

Ай астынан қараған,
Алтын сырнай таратқан.
Күн астынан жаратқан,
Дүняға сырнай таратқан. [6]

Топишмоқда ой остидан қараган, кун остидан яратилган, олтин сурнай тарқатган каби образли сўзлар орқали юқори зотли отларнинг чопқирлигини, унинг юлдузни кўзлаган ўқдек гўзал кўринишини таъриф этган. “Сурнай тарқатган” ибораси орқали бир зумда дунёни айланиб чиқишга қодир бўлган чопқирлиги, йўлларни ларзага келтириши, ҳайбатли чопиши ҳам таърифланган. Аммо отнинг ушбу белгилари билан унинг жавобини топиш анча мушкул. Ҳар хил нарсаларга солиштириш билан ҳам уни топиш мумкин эмас. Шу сабаб жавобни топувчи отнинг ўзига хос муҳим белгиларини бошқа нарсалардан излаши, унинг халққа етказадиган фойдаси асосида уни тасаввур этиши мумкин. Аммо топишмоқнинг жавобини топиш мумкин эмас, бундай қимматли белгилар қайси нарсаларда бўлади, деган савол ҳам туғилади. Элга таниш нарсаларга бирма-бир саёҳат қилиб, бу белгилар кўпроқ учрайдиган нарсани мўлжаллайди. Ваҳоланки, топшмоқнинг жавоби тўғри бўлавермаслиги ҳам мумкин. Шу сабабли ҳам баъзи ўхшашлиги асосида жавобни хато ёки шунга ўхшаш нарсани унинг жавоби, деб тахмин ҳам қилиш мумкин. Шу сабаб бир топишмоқнинг бир неча жавоби ҳам бўлади, улар расман жавоб сифатида қабул қилинади ҳам. Масалан, “Түби бир шақасы мың”, “Суўға түссе мың, суўдан шықса бир” каби топишмоқларни “инсоннинг сочи” деб ҳам, “отнинг думи” деб ҳам айтилади. Иккисининг қайсисини айтса ҳам ҳеч ким топа олмайди. Бундай ҳолларда жавоби учун тортишмайди ҳам. Нарсаларнинг ўзаро ўхшашлигига боғлиқ ҳолда учрайдиган бундай ҳолатлар топишмоқларнинг барча гуруҳларида бўлиши мумкин. Туя кўпгина халқларда уй ҳайвони ҳисобланади. Қорақалпоқ халқи туяни кўп асраган ва топишмоқларга ҳам мавзу қилиб уни танлаган:

Үй артында апаң бар,
Суўыққа қатсаң шапан бар. [7]–

[6] *Қол жазба ӨзССР ИА, тарийх, тил ҳәм әдебият институтының фольклор секторының фондында, инв. №*

деб, туя гавдасининг катталигини қўрғонга, жунини чопонга ўхшатиб, адашганда паналаш учун йўлни билдирганга ўхшатади. Топишмоқнинг айтилиш усули қочаётган кишига ёки йўлдан адашган кишига қарата айтилганга ўхшаб кўринади, аммо мазмуни ундай эмас. Топишмоқда тасвирланган кўринишни, яъни туянинг уй орқасида ётиши, унинг ҳолати каби нарсаларни топиб олиш зарурлиги таъкидланмоқда. Халқ педагогикасида инсонлар эҳтиёжига яраган қўйлар бўйича ҳам кўпгина топишмоқлар пайдо бўлган.

Сулыў түсли қумырысқа,
Қыста тоңбас суўықта,
Таң атқаннан өреди,
Кеште жатар қуўыста, [8]–

деб айтилган топишмоқда қўйнинг бир неча белгилари яширин тарзда кўрсатилган. Унда қўйларнинг уюрлашиб, гуруҳланиб юришини қумурсқага, тўни бўлганлиги учун совуққа чидамлилигини, кечаси қўрада ётиб, кундузи ўрмалашини ҳам аниқ белгилайди. Бу белгилар қўйни аниқ белгилаб турибди. Бунинг яна бир вариантида:

Кишкене ғана бойы бар,
Аўдарып кийген тоны бар, [9] –

деб таъкидланади. Бундай тасвирланиш энг кичкина топишмоқларда кенг учрайдиган ҳодиса. Бундай таърифланиш обектнинг образини кучайтиришда қўлланилади. Халқимизда “кичкина бўлсин, мой бўлсин” эътирофига боғлиқ ҳолда, кичкина бўлса ҳам халқ учун фойдали бўлиши кераклиги, қайтмас, катта ишларни бажаришга қодир мавжудотлигини кўрсатади. Мана шунинг учун ҳам, бўйи кичкина бўлса ҳам, асл зоти тўни борлигини, инсон учун қадрли эканлигини кўрсатади. Қўйга яқин жонзот эчки ҳисобланади. У қўйга нисбатан чаққон анча айёр эканлиги аён. Топишмоқларда эчкининг ушбу жиҳати кўпроқ эътиборга олинади:

Ерте кетер дигилдик,
Кеште келер дигилдик,
Түрли-түрли ағаштан,
Түйме тоқыр дигилдик. [10]

Топишмоқда такрорланиб келаётган “дигилдик” сўзи болаларнинг тили билан айтганда, “дигилдиги” яъни “ылағым” (улоғим) деган маънони билдиради. Эрталаб кетиб, кечда келадиганини, подада юришини таъкидласа керак. Умуман, топишмоқнинг калит сўзи “дигилдик”, яъни унинг чаққонлиги ҳисобланади. Унинг тугуни ҳам шундан аниқланади.

Қорақалпоқ халқ педагогикасида ҳайвонларга, унинг аъзоларига алохида-алоҳида топишмоқлар бўлиши билан бир қаторда, ҳар хил ҳайвонларни бирга келтириб, мажмуавий ҳолда яширин ҳолда тасвирлаш усули ҳам қўлланилади.

Он еки түйе, Он бие,

---

[7] *Қол жазба, ӨзССР ИА китапхана фондында, инв. № 50408.*
[8] *С. Абазов, Ә. Алымов, Жумбақлар, ҚҚМБ, Нөкис, 1963.*
[9] *С. Абазов, Ә. Алымов. Жумбақлар. ҚҚМБ, Нөкис, 1963.*
[10] *Өз ССР ИА, тарийх, тил ҳәм әдебият институтының фольклор секторының фондында, инв. № 5.*

Тоғыз сыйыр, бес ешки,
Еки ярым қоян,
Үш түлки. [11]

Бу топишмоқда яширинган нарса туянинг ва бошқа ҳайвонларнинг тулаши (жун ташлаш вақти) вақтидир. Унда туянинг ўн икки, отнинг ўн, сигирнинг тўққиз, эчкининг беш, қуённинг икки ярим, тулкининг уч ойда тулаши билдирилган. Бундай топишмоқлар чорвачиликни яхши биладиган чўпонлар томонидан тўқилган. Топишмоқ ечувчидан ҳам ушбу маълумотларни билиш талаб этилади, бўлмаса баъзи бировлар уни қизнинг қалин моли, деб ҳам тахмин қилиши мумкин. Шу сабабли баъзи мураккаб касбларга тегишли топишмоқлар хато ечилиб, шу хатоси бўйича оммага тарқалиб, тахминий ечилиб ҳам юради.

Халқ ўз болаларини итни севишга ўргатган. Ит инсонни доим хавф-хатардан сақлаб, уйини, молини қўриқловчи соқчиси бўлган, шу сабабли уни инсоннинг дўсти деб атайдилар. Шу сабабли ҳам унга “кундуз тулип, ақшам қулип” (кундуз тулуп, кечаси қулф) деган топишмоқда итнинг кундузи тулупдек ўралган ҳолда ётиши, кечаси қўриқчилик қилиши, уйни сақлаши тасвирланган. Айниқса, Ажиниёзнинг ит ҳақида яратган топишмоғи ниҳоятда ибратли:

Ол недурким жаны бар,
Көзи өткир, кеўли тар,
Бәддиўа қылып сөз айтсаң,
Ойламайды, намыс-ар.
Қытайда бар, қырғызда бар,
Түркистан урыў мунда бар.
Ақыллы дана ер болсаң,
Бул сөзимнен бер хабар. [12]

Бунда шоир итнинг ақлли жонзот эканлигини, унинг жаҳонга кенг тарқалганлигини, ҳамма халқлар учун севимли жонзот эканлигини, “ Бул сөзимнен хабар бер”, деб топгувчига савол беради. Аммо ит ҳамма учун ҳам манзур бўлавермайди, чунки эгасининг мол-мулкини қўриқлагани билан, ёмон ниятли одам бўлса, уни қопади. Шу сабабли итни ёмон кўриш хусусияти баъзи топишмоқларга ҳам ўтган. Масалан: “Үй ишинде ийт үрер” (уй ичида ит ҳурар) деб, жодугарларни, парихонларни итга солиштирган. Шундай қилиб, топишмоқларда обектнинг характери, хусусияти образ қилиб олинади.

Унчалик фойдаси бўлмаса ҳам уй ҳайвонларидан бири мушукдир. У болаларнинг дўсти. Шу билан бирга овқатни, емишларни сичқондан қўриқлайдиган жонзот бўлиб, лекин у иссиқ ўринда ухлайди. Бу жиҳати билан уни ялқов одамга ўхшатадилар ва уни топишмоқларда акс эттирадилар:

Мурты бар, сақалы жоқ,
Тоны бар, кийетуғын шапаны жоқ,

[11] *Қол жазба, Өз ССР ИА, китапхана фондында, инв. № 50408.*

[12] *С. Абазов, Ә. Алымов. Жумбақлар. ҚҚМБ, Нөкис, 1963.*

Отырып от басында пайда ойлайды,
Алысқа баратуғын сапары жоқ. [13]

Келтирилган мисолда обектнинг топишмоққа киритилган асосий белгиси мурти бўлиб, соқолининг йўқлиги, яъни юқорида эчки ҳақида айтилган топишмоқнинг қарама-қаршиси бўлиб, унда соқол бор, бунда мурт. Аммо икки белги ҳам тугал ҳеч бирида йўқ. Бундан бошқа ҳайвонларда булар учраймайди. Иккинчи белгиси ҳеч ерга чиқиб ҳаракат қилмай, ўт атрофида пайдо бўлиши, унга кўпроқ овқат берилса, шунинг ўзи кифоялиги, бу ҳақда халқ оғзидаги афсоналарда "соқыр кемпири менен жас балалы үй болса, алдыңғыларын алып жей берсем" (кўр кампир билан ёш бола бўлса олдидагиларини олиб еяверсам) дер экан, деган афсоналар ҳам бор. Тасвирланган топишмоқ ҳам шундан йироқ эмас, текинхўрни халқ ҳеч қачон яхши кўрмайди.

Баъзи топишмоқларда топиш зарур бўлган объектнинг ранги – хили берилиши орқали объектга ишора қилинади.

Жупар тастың астында,
Қызыл тонлы қыз жатыр. [14]

яъни мисраларда келтирилган инсон ихлосини ўзига жалб қилган тулки терисининг кумуш каби ялтираган кўринишини қиз гўзаллигига ўхшатган

Фойдаланилган адабиётлар

1. Алымов Ә. Қарақалпақ халық жумбақлары. -Нөкис: «Қарақалпақстан», 1990.
2. Ахметов С., Есенов Ж., Жәримбетов Қ. Әдебияттаныў атамаларының орысша-қарақалпақша түсиндирме сөзлиги. -Нөкис: «Билим», 1994.
3. Жумбақлар. Баспаға таярлағанлар: Абазов С., Алымов Ә.-Нөкис: ҚҚМБ, 1963.
4. Қурбанбаев И. Қарақалпақ балалар әдебияты. -Нөкис: «Билим», 1992.

XALQ OG'ZAKI IJODI ORQALI BOLALARDA GIGIENIK KO'NIKMALARNI SHAKLLANTIRISH

A.Karimova- *SamDU "Maktabgacha ta'lim pedagogikasi va psixologiyasi" kafedrasi o'qituvchisi*
N. Nasimova- *SamDU "Maktabgacha ta'lim pedagogikasi va psixologiyasi" kafedrasi o'qituvchisi*

Xalqimiz azaldan bolajonligi bilan boshqa xalqlardan ajralib turadi. Bolaga bo'lgan cheksiz mehr muhabbat va hamxo'rlik erkalama va olqishlarda o'z ifodasini topadi. "Olqish" turkiy tillarda "maqtash", sharaflash, yaxshi istaklar tilash kabi ma'nolarni anglatib, bolalarning har bir xatti-harakatini, bajargan ishlarini sharaflash, ularni ko'klarga ko'tarish, maqtash uchun ishlatiladi. Kundalik maishiy olqishlar, uchrashuv olqishlari, dasturxon olqishlari, biror bir ish yoki tadbir boshlanishidan oldin aytiluvchi olqishlar bolalarda ezgulik insoniy fazilatlarni tarbiyalash vositasi hisoblanadi. Ayniqsa, dasturxon atrofida taomdan oldik va taom yeyilgach, dasturxon

[13] *Сонда, 1963-жыл.*
[14] *Бул да сонда, инв. № 50416.*

qoqishdan oldin ishlatiladi. Ovqatlanish uchun oila a’zolari dasturxon atrofiga o’tirganda taomdan oldik aytiluvchi olqishlar aytiladi: “Omin, xayru baraka, xotirjamlik, to’kin sochinlik, tinchlik omonlikni bersin” kabi. Bunday shukronalik oilada bolalar ongiga singdirib boriladi. Taom eb bo’lgandan keiyn ham olqishlar aytish orqali bolalarni shu narsalarga o’rgatib borishlari kerak. Taomdan so’ng oila boshlig’i dasturxon atrofida: “Omin, taomni bergani uchun xudoga shukur, sog’lik salomatlik, tinchlik xotirjamlik bo’lsin. Dasturxonimizga baraka bersin. Bolalarimizning rizq nasibasini bersin. Aqlli va odobli, ozoda o’g’il qizlar bo’lib etishsin” deb olqishlar o’qiydi. Bu dastuxon atrofida o’tirgan bolalar xulq atrofiga ijobiy ta’sir ko’rsatadi. Shuningdek, ovqatlanish vaqtida ushoqni tushurmaslik, ovqatni to’kmasdan, chapillatmasdan yeyishga o’rgatish ham sog’lom turmush tarzining asosiy qoidalaridan hisoblanadi.

Ertaklar insonning bolagi nisbatan beqiyos mehridan dalolatdir. Erkalamalar asosan kichik yoshdagi bolalarga nisbatan qo’llanilib, kattalar bilan bolalar o’rtasidagi iliq munosabatni shakllantiradi. Erkalamalar orqali bolalarga sog’lomlik, gigiyenik vositalardan foydalanish ko’nikmalari tarbiyalanadi.

Tog’da lolaman go’zal bolaman
Dadam kelganda qo’liga suv quyaman
Xormang dadajon deya sochig’ini tutaman

Bolalarda gigenik vositalardan foydalanish, gigienik ko’nikmalarni shaklantirish borasida maqollardan foydalanish samarali natija beradi. Maqollar xalq orasida ko’p qo’llaniladigan xalq og’zaki ijodi janri hisoblanadi. Maqollarda turli xil qadriyatlar ulug’lashi bilan bir qatorda gigienik ko’nikmalarni shakllantirishga ham ahamiyat beriladi:

Tozalik-sog’lik garovi
Sog’ tanda, sog’lom aql

Xalq og’zaki ijodidiagi eng boy va rang barang janrlardan biri ertakdir. Ertaklar yordamida bolalarning xotirasi, diqqat, tafakkur, xayoli rivojlantiriladi. Tasavvuri uyg’otiladi. Ertalar nafaqat axloqiy madaniyatni shaklantiradi, balki bolalarni g’oyaviy va ta’lim tarbiyaga yo’naltiradi. Ertaklarning ko’pida bolalarni ozoda bo’lib yurishga, gigiyenik tarbiyalashga ahamiyat beriladi.

Masalan, “Zumrad va Qimmat” ertagida Zumradning ozodaligi, pokizaligi, tozali orqali bolalarni ozoda bo’lishga undasa, Qimmatning ishyoqmasligi, yuzlarini yuvmasligi, kech turishi orqali bolalarda ifloslikka nisbatan nafrat uyg’otiladi.

“Tan sihatlik tuman boylik”, “Dono tabib” ertaklarida bolalarninng gigienik tarbiyasiga ta’sir ko’rsatadigan mazmun bor. Jumladan, “Irkitvoy” ertagi bolalar uchun katta o’rnak bo’lishi mumkin.

“Irkitvoy” ertagi.

Bir shaharda bir bola bor ekan. U ertalab kech o’rnidan turar ekan. U turib yuz-qo’llarini yuvmas, tishlarini yuvmaganidan sap-sariq bo’lib ketgan ekan. U sochiqlardan foydalanmas, sochlarini ham yuvmas ekan. Uning xonasi o’ta tartibsiz va iflos ekan. Shuning uchun uni hamma Irkitvoy deb atar ekan. Bir kuni Irkitvoy hammaning: onasi, uydagilari, qo’ni-qo’shni, bolalarning unga bergan tanbehlaridan

bezor bo’libdi va derazadan qarab tursa, bir chivin uchib yurganmish. Chivin Irkitvoyga qarab: voy-bo’y buncha kir bo’lib ketibsan, nima bo’lgan senga? debdi.

Irkitvoy: Eh hammaning dakkisi jonga tegdi: qo’lingnni sovunlab yuv, tishingni yuv, xonani tozala...

Chivin: Eh bechora, menga mazza... yuvinmayman, hech kimning men bilan ishi yo’q, debdi.

Irkitvoy: Eh, qaniydi, men ham chivinga aylanib qolsam, debdi. Bir paty kuchli shamol bo’lib, Irkitvoy rostdan ham chivinga aylanib qolibdi. U ham boshqa chivinlarga qo’shilib xursand bo’lib uchibdi. Uchi-uchib qorni ochqabdi, uyiga borib uchsa, ota-onasi, ukasi bog’da mazza qilib tushlik qilishayotgan ekan. Irkitvoy o’zini dasturxonga otibdi. Dadasi uni bir uribdi. Ukasi ham rosa quvibdi. Boshqa joylardan ham ovqatlanmoqchi bo’libdi, lekin niyatiga etmabdi. Chunki u endi, odamlar yoqtirmaydigan chivin ekan-da!

Bir payt chivinlar axlatlar tomon uchib, u yerlardan ovqatlanibdi. Irkitvoy ovqatlana olmabdi. Keyin qilgan ishlariga rosa pushaymon bo’libdi. Ikkinchi marta bu ishni qaytarmayman, endi ozoda bo’laman deb rosa yig’labdi.

Bir payt cho’chib uyg’onib ketibdi. Qarasa hali quyosh chiqmagan, irg’ib turib yuvinibdi. Xonasini chiroyli qilib tartibga keltiribdi. Irkitvoyni uyg’otmoqchi bo’lib kirgan onasi o’g’lini va uning xonasini tanimay qolibdi. Shundan so’ng hamma Irkitvoyni Sog’lomjon deb atay boshlabdi. Bolalarga bu ertakni aytib bergandan so’ng shu ertak asosida rasmlar chizishni topshirish mumkin. U rasmda sovun, sochiq, shampun, tish cho’tka, pasta kabi gigienik vositalarni tasvirlashi mumkin. Natijada ertak mazmuniga chuqurroq kirib borish uchun imkoniyat paydo bo’ladi.

Ertak aytib berilgandan so’ng, bolalarni umumlashma, xulosa chiqarishga undash, “Agarda sen uning o’rnida bo’lganingda nima qilgan bo’lar eding” kabi savollar berib, ularni gigiyenik vositalardan samarali foydalanishga chaqirish mumkin. Ertaklarni mahorat bilan yetkazish bolalarda ko’tarinki, quvnoq kayfiyatni yuzaga keltirishga, kichkintoy bilan his-hayajonli muloqotni o’rnatishga, sezdirmay tarbiyaviy ta’sirni tashkil etishga, atrofdagi bilim va ma’lumot zahiralarini samarali to’ldirishga imkon yaratadi.

Xulosa o’rnida shuni aytish joizki, ertakdan maktabgacha yoshdagi bolalarda gigienik vositalardan foydalanish ko’nikmalarini shakllantirishda o’rinli foydalanish mumkin omili bo’lib hisoblanadi.

Adabiyotlar ro’yxati

1. “Ilk va maktabgacha yoshdagi bolalarning rivojlanishiga qo’yiladigan davlat talablari” 2018 yil
2. “Ilk qadam” davlat o’quv dasturi 2018 yil

MEKTEPKE SHEKEMGI JASTAQÍ BALA SHAXSÍNÍŃ JÁMIYETLESIW PROCESSI

***Q.Tleumbetova**, Mektepke shekemgi tálim kafedrası docent,*
***M.Sayıpnazarova**, Mektepke shekemgi tálim qánigeligi 1-kurs magistrantı*

Mektepke shekemgi jastaǵı balalardı tárbiyalaw hám oqıtıw onıń átirapındaǵı oralıqqa kirisiwinde jańa qádem bolıp tabıladı. Balalardıń jámiyetlik ortalıqqa kirisiw processlerin aktivlestiriwde mektepke shekemgi tálim shólkemleri áhmiyetli rol atqaradı, sebebi ol jerde bala shaxsınıń hár tárepleme qáliplesiwi ámelge asa baslaydı. Mektepke shekemgi jastaǵı balalardıń jámiyetlesiw procesiniń mazmunın úyreniwde balalardın jámiyetlesiwine tásir etetuǵın ishki hám sırtqı tásip etiwshi faktorlardı analiz qılıw arqalı psixologiyalıq -pedagogikalıq ámeliyattıń tiykarǵı: balalardı jámiyettegi qarım-qatnasqa qalay tayarlaw kerek ? - degen sorawına juwap beriw múmkinshiligi bolıp tabıladı.

Mektepke shekemлıш jas hár bir insannıń ómirindegi jaqtı, ayrıqsha dáwir bolıp tabıladı. Usı dáwirde balalardıń jámiyetlesiw procesi baslanadı, bala turmısınıń jetekshi tarawları: adamlar dúnyası, tábiyat, ob'ektiv dúnya menen baylanısı qáliplesedi, mádeniyatqa, ulıwma insanıy qádiriyatlarǵa kirisiw dáwiri baslanadı. Mektepke shekemgi jas dáwiri - bul ózligin ańlawdıń dáslepke qáliplesiwi, yaǵnıy balanıń ózin ańǵarıwı hám individuallasıw tiykarlarınıń payda bolıw dáwiri esaplanadı.

Shaxstıń jámiyetlesiw processinde bolatuǵın eń zárúrli funkciyalarınan biri - bular mektepke shekemgi tálim shólkemleri, mektepler, kásip-óner tálimi mákemeleri, balalar hám jaslar shólkemleri hám awqamları hám shańaraq bolıp tabıladı. Jámiyetlesiwdiń ishki faktorlarına sociallıq munasábetlerdiń tájiriybeleri hám turmıs haqqındaǵı túsinikleriń qáliplestiriwdiń sub'ektiv sistemasında sáwlelelenetuǵın balanıń ayrıqsha jası hám individual ózgeshelikleri bolıp tabıladı.

Pedagogikada “jámiyetlesiw” túsinigi “tálim”, “oqıtıw”, “shaxstı rawajlandırıw” sıyaqlı túsinikler menen baylanıslı. Sonday eken, jámiyetlesiw - bul tálim hám tárbiya iskerligi tásirinde júzege keletuǵın shaxstıń qáliplesiwi hám rawajlanıw procesi bolıp tabıladı.

Shaxstıń jámiyetlesiw dárejesi onıń jámiyet turmısına iykemlesiwiniń zárúrli kriteryası bolıp tabıladı. L.S.Vıgotskiy psixikanıń mádeniy hám tariyxıy rawajlanıw teoriyasında: rawajlanıwdıń sociallıq jaǵdayı belgili bir dáwirde rawajlanıwda júz bergen barlıq dinamikalıq ózgerisler ushın baslawısh dáwir bolıp tabıladı. Bul balanıń rawajlanıwınıń tiykarǵı deregi bolǵan sociallıq rawajlanıwdıń individual túrin ózlestiriw processinen kelip shıqqan halda, olardı ózliktiń jańa qásiyetlerin iyeleytuǵın sırtqı kórinislerdi de qálipletiredi… dep keltirip ótedi.

“Jámiyetlesiw” túsinigi ulıwmalastırılǵan formada shaxs tárepinen sociallıq hám jámiyetke tán bolǵan mádeniyat túsinigine kiritilgen belgili bir bilim sistemasınıń normaları, qádiriyatları, munasábetleri, minez-qulıq modellerin ózlestiriw procesin xarakteristikalaydı. Ulıwma alǵanda, bul shaxsqa sociallıq munasábetlerdiń aktiv sub'ekti retinde islewge múmkinshilik beredi. Ol tálim hám tárbiya menen sheklenip qalmawı kerek, eger ol sol processlerdi óz ishine alsa, shaxstı jámiyetlestiriw kóplegen shártler kompleksi tásirinde ámelge asıriladı hám jámiyet tárepinen qabıl

etilgen turmıslıq normalardı qabıl etiwi hám onıń nátiyjesi retinde qaralıwı múmkin. Jámiyetlesiw processiniń tiykarǵı shártleriniń biri - bul shaxstıń materiallıq ózin ózi ańlawı hám onıń dógerek átirapqa aktiv qarım-qatnası bolıp tabıladı.

Jámiyetlesiw processin úlken mektepke shekemgi jastaǵı balalardıń turmısında júz beretuǵın processti analiz etip kórsek:

- balanıń mektepke shekemgi tálim shólkemi dárejesinde jámiyetlesiwiniń juwmaqlawshı basqıshı bolıp tabıladı. Bul basqıshda onıń turmısında sezilerli ózgerisler júz beredi. Balalar baqshasına keliw ushın baladan tómendegi strukturalıq talaplar sistemasın: jańa sociallıq ortalıqqa maslasıw qábiletin, “Men mektepke shekemgi jastaǵı balaman” degen jańa sociallıq rolin ańǵarıwdı, topar qaǵıydaları menen uyqas baylanıslardı ornatıwda jeke iskerlik, óz pikirlerin, háreketlerin qorǵaw qábileti onıń turmısındaǵı jańa dáwirdi ańǵarıwdı talap etedi. Bul baladan tek ǵana sol átirap -ortalıq sharayatına beyimlesiwin emes, al onnan bálki tolıq kúsh menen jasawdı, óz múmkinshiliklerin ámelge asıriwdi, basqalar menen shártlesiwge erisiwdi, qarama-qarsılıqlı dúnyada óz ornın tabıwdı hám qarım-qatnasqa kirisiwdi talap etedi ».

Bárkámal shaxstı tárbiyalaw ushın onıń jámiyetleriw processinde - shańaraq hám balalar baqshasınıń birgelikte islesiwi balanıń jámiettiiń keyingi turmısına social-psixologiyalıq iykemlesiwine hám átirapındaǵılar menen qarım-qatnasqa tabıslı kirisiwine áhmiyetliúles qosıwı múmkin. Balalardı erte jámiyetlestiriwdiń nátiyjesi - keleshekte balalardıń mektepke barıwǵa tayarlıǵı hám qatarlasları hám úlkenler menen erkin qarım-qatnasqa kirisiwine baylanısı. Sonlıqtan, insannıń keyingi turmısı kóp tárepten erte jámiyetlesiw procesiniń qanday ótiwine baylanıslı, sebebi bul dáwirde insan shaxsınıń 70 % qáliplese baslaydı.

Birinshiden, balanıń jámiyetlesiw processi bul óz-ózinen payda bolmay, al dógerek átiraptıń tásiri arqasında bolatuǵın process. Sebebi insan birinshi qádemlerinen-aq ózinińjeke ómirin sociallıq - tariyxıy dúnyada qáliplestiredi. Bala tekǵana átirap –ortalıqtıń tásirin ózine sińdirip ǵana qalmay, bálki basqa adamlarǵa tán bolǵan háreketlerdi de ózlestirip, olarda ol sociallıq tájiriybeni ózlestiriwdiń zárúrli shárti bolıp tabıladı.

Ekinshiden, sociallıq tájiriybeni ózlestiriw jámiyet tárepinen arnawlı islengen, belgili bir jámiyettegi sociallıq-ekonomikalıq dúzılıske, ideologiyaǵa, mádeniyatqa hám tálim maqsetine sáykes keletuǵın maqsetke muwapıq normativ process retinde de ámelge asırıladı.

Sonday etip, jámiyetlesip atırǵan bala ushın sociallıq ortalıqtı ózgertiwdiń tiykarǵı faktorları shańaraq, mektepke shekem tálim shólkemi hám jaqın átirap - ortalıq bolıp tabıladı. Balalar menen islewde olardıń tiykarǵı iskerlik túri - oyın arqalı ámelge asırıw jańa sharayatlarǵa iykemlesiwin ańsatlastıradı, ózlerin hám basqa adamlardı jeterlihe jámiyettegi baylanıs tiykarların ózlestiriwge járdem beredi.

Ádebiyatlar:

1. Sh.Sadikova. Maktabgacha pedagogika. T-2018.

2. Z.Nishanova, G.Alimova. Bolalar psixologiyasi va uni o’qitish metodikasi. T-2006.

MEKTEPKE SHEKEMGI TÁLIMGE “DÁSLEPKI QÁDEM” MÁMLEKETLIK OQÍW BAǴDARLAMASÍ HÁM ONÍ ÁMELIYATQA EŃ JAYDÍRÍW TEXNOLOGIYALARÍ

Aymbetova D, *Mektepke shekemgi tálim qánigeligi 2-kurs magistrantı*

Búgingi kúnde mektepke shekemgi jastaǵı balalardı hár tárepleme rawajlanǵan, fizikalıq salamat, aqlıy jaqtan jetik hám ruwhiy tárepten qáliplestirip hár tárepleme jetik kamil insan etip tárbiyalaw aktual wazıypalarınan biri bolıp kelmekte. Bunday wazıypalardı ámelge asırıwda álbette zaman talabına mas keletuǵın “Dáslepki qádem” mámleketlik oqıw baǵdarlaması islep shıǵıw zárúriyatı tuwıldı. Mámleketlik talapları taraw baǵdarlarınıń turli jas toparları indikatorlarına ózgertiriwler kiritilgen. Mektepke shekemgi tálimge qoyılatuǵın Mámleketlik talaplar balalardıń psixologiyalıq ózgesheliklerine tiykarlanǵan halda tálim-tarbiya barısın belgilep beredi. Sonıń ushın mektepke shekemgi tálim shólkemleri pedagog xızmetkerlerinen psixologiyaǵa tiyisli bilimlerin jánede tereńlestiriw talap etiledi.

Búgingi mektepke shekemgi jastaǵı baladan anıq bilimlerdi ǵana emes, pikirlew kónlikpesin, úlkenlerdi hám qatar doslarınıńaytqanların túsiniw, olar menen birge háreketetiwdi talap etiledi. Sonıń ushun bala mektepke qádem qoyǵanda qanshelli bilimge iye ekenligi emes, bálki onıń jańa bilimlerdi iyelewge tayarlıǵı, átirap-álemge maslasıw kónlikpesi, waqıya-hádiyseni ózbetinshe analiz etiwi hám erkin háreket etiliwi júdá áhmiyetli esaplanadı. Balanı bir narsege uyretiwge emes, onda óz kúshine iseniwin uyretiw, pikirin qorgap húrmet qılıw, mustaqil rawishte (ózbetinshe) bir qararga keliw hamde onda “Men” kontseptsiyasin qaliplestiriw ham ahmiyetli esaplanadı. Mektepke shekemgi jastaǵı balanıń mektep tálimine ótiwi onıń tárbiyası, qızıǵıwshılıǵı hám múnásiybetlerinde ahmiyetli ózgerislerdi júzege shúǵaradı. Sonıń uchun mektepke shekemgi jastaǵı balanı mektepke shekemgi tálim shólkeminde yaki úyde mektep tálimine tayarlawda balanıń jas ózgesheliklerine qarap bilim, kónlikpe hám qabiletlilikti qáliplestiriw lazım. Balanıń bul dáwirdegi tanısıw maslasıw úlken áhmiyetke iye bolıp, usı balanıń ótiw dáwiriniń qıyınshılıqlarınan ótiwge járdem beredi. Balanıń mektepke tayarlıǵı ondaǵı oylawı, baqlaw, este saqlaw, oy órisiniń rawajlanıwı, hám keńisliktegi túsinikler alemi, jámiyetlik hádiyseler haqqındaǵı túsiniklerdiń qaliplesiwi menen belgilenedi. Tarawlar tiykarǵı baǵdarlarga bólingen hám usı menen birgelikte, olar balanıń normada rawajlanıw kórsetkishlerin kórsetedi.

Mektepke shekemgi tálim shólkeminde balanıń kelejek ómirinde jetiskenlikke erisiwge járdem beriwshi fizikalıq, aqılıy hám ruwxiy qábiletin biliw processinde, bizdi qorshap turǵan átirap ortalıqtı úyreniw, sóylewdi ósiriw, ádebiy shiǵarmalar tińlaw, súwret siziw, kuraw-jasaw, fizikaliq shiniǵiwlar orinlaw hám basqa iskerlik túrlerde rawajlandi. Bul iskerliklerde baǵdarlar bir-biri menen maslastırılıp integrallastırılgan rejelestiriw tiykarında sholkemlestiriledi hámde oyın formasında qızıqlı tárizde alıp barıladı. Oyın balanıń tábiy mútajlikleri hám qálewlerine mas kelgenligi sebepli oyın prossesinde úyrenip atırǵan temanı quwnaqlıq penen tákrarlaydı hám jeńillik penen ózlestiredi. Bul jetilistirilgen dástúrde “Tálim haqqinda”ǵi nizam, “mektepke shekemgi tálim konsepsiyasi” hámde “ Mektepke shekemgi tálimge qoyilatuǵın mámleketlik talapları” na (2017) kelip shıǵıp, balanıń

intelektual hám fizikalıq rawajlandırıw, milliy mádeniy hám ulıwma insaniy qadiryatlar ruwxinda tárbiyalaw, mektep tálimine tayarlıqlari zamanagóy pedagogika psixologiya prinsiplerine tayanǵan halda qayta kórip shıǵıldi. ”Mektepke shekemgi tálimge qoyılatuǵın mámleketlik talaplarınıń barlıq baǵdarlarında berilgen indegatorlar “Dáslepki qádem” mámleketlik oqıw baǵdarlamasında tolıq qamtıp alındı. Mámleketlik oqıw baǵdarlaması mektepke shekemgi jastaǵı bala rawajlanıwına maslastırıldı, anıqlastırıldı, mısallar menen bayıtıldı. Ádettegiden basqa usıllarda islew jolları kórsetildi.

“Dáslepki qádem” mámleketlik oqıw baǵdarlamasında balanıń ómiri hám salamatlıǵın qorǵaw, tálim-tárbiya prossesin puxta alıp barıw, onıń sanasın, dunya qarasın hám nutqın rawajlandırıw menen birge, mustaqil úyreniwge, pikirlewge, dóretiwshilikke,óz shaxsın húrmetlewge, ózine isenim tuyǵısın formalandırıwǵa qoyılǵan wazıypalar keńeytirildi,forma,mazmun tárepten bayıtıldı. Mámleketlik oqıw baǵdarlamasında tárbiya wazıypalarinan biri – balanıń salamat turmis tárizi haqqindaǵı túsiniklerdi qáliplestiriw, gigienalıq hám háreket mádeniyatın sińdirip bariwǵa ayrıqsha áhmiyet qaratıldı. Social sezimlik rawajlanıw baǵdarında milliy ózlikti ańlaw, ózi hám ózgelerdi, ózgeler shaxsın húrmetlew sezim-tuyǵıların ańlatıw, ul hám qız balaǵa tán bolǵan paziyletlerdi túsiniw, úlkenler hám qatarları menen erkin sáwbetlesiw hám milliy qádiriyatlarımızǵa tán qarım-qatnas ádebine tayanıwǵa itibar berildi. Mámleketlik oqıw baǵdarlamasında bala sóylewin hár tárepleme rawajlandırıwǵa (fonetika, leksika, grammatika) ayrıqsha itibar berildi, mısallar, usınıslar menen bayıtıldı. Balanı ruwxiy-aqılıy ,estetikalıq tárepten tárbiyalaw, qálbinde kitapqa degen qızıǵıwshılıqtı oyatıw, dáslepki kitapxanlıq mádeniyatın formalandırıwǵa qoyılǵan talaplar bayıtıldı.Milliy miyrasımız ózbek xalqı awizeki dóretiwshiligi, xalıq oyınları, muzıka, ayaq oyını,súwret, ılay isi, aplikaciya,qurıw-jasaw buyımları tolıqtırıldı. Dástúrde basqa xalıqlarǵa húrmet sezimin tárbiyalaw názerde tutılǵan hám balanı miyirmanlıq, gózzallıqtı seziniwge úyretiwge ayrıqsha áhmiyet berildi. Balanı tábiyat penen tanıstırıw tiykarında dáslepki ekologiyalıq mádeniyatın tárbiyalaw, ana tábiyattı asırap abaylaw,ósimliklerge ǵamxorlıq etiw kónlikpelerin rawajlandırıwshı wazıypalardı keńeyttirildi.

“Dáslepki qádem” mámleketlik oqıw baǵdarlaması mektepke shekemgi tálim sistemasındaǵı barlıq mákemeler ushın atqarılıwı zárúr bolǵan dástúr esaplanadı.

Mámleketlik oqıw baǵdarlamasınıń maqseti. Mektepke shekemgi jastaǵı hár bir balanı mektep tálimine sıpatlı tayarlaw: ádepli,aqıllı, shiyrin sóz, ózine isengen, óz aldına qoyǵan maqsetin ámelge asırıwǵa umtılatuǵın,mustaqil pikirleytuǵın, milliy hám ulıwma milliyqádiriyatlardı qádirleytuǵın, fizikalıq salamat balanı tárbiyalawdan ibarat.

Mámleketlik oqıw baǵdarlamasınıń waziypası balanı fizikalıq, aqılıy hám de sotsiallıq-sezimlik-tárepten kamal taptırıw hám de salamatlıǵın qorǵaw, erkin pikirlew, dóretiwshiligin rawajlandırıw, aqılıy hám ruwxiy tárepten barkamal, sonday-aq keleshekte ǵárezsiz hám ańlı jasaytuǵın kámil insan etip erjetkeriw ushın zárúr shárt-shárayatlar jaratıwdan ibarat.

Mámleketlik oqıw baǵdarlamasınıń mazmunı tómendegi jónelislerge tayanadı:

- mektepke shekemgi tálimniń mámleketlik hám jámiyet talaplarına maslıǵı;

-mektepke shekemgi tálimniń demokratsiyalıǵı;
-balanıń shaxsqa jóneltirilgenligi;
-balanı salamatlastırıwǵa qaratiǵanlıǵı;
-balanıń qábileti,mútájligi,imkaniyatqa maslıǵı.

Mektepke shekemgi tálimge qoyılatuǵın mámleketlik talaplar (dáslepki tálim beriw hám rawajlandırıwshı kórsetkishler) bul kishi jastaǵı balalar rawajlanıwinıń milliy printsiplerin, 2 jastan 7 jasqa shekemgi balalardıń bilim ,kónlikpesi miyzanların sáwlelendiriwshi úlkenlerge olardıń ósiw dinamikasın,rawajlanıwlar jaǵdayın anıqlawda járdem beriwshi hújjet. Mektepke shekemgi tálimge qoyılatuǵın mámleketlik talaplar anıq bir jastaǵı balanıń rawajlanıwshı standartın, balanıń utısların hám rawajlanıwshı dárejesin bahalaw imkaniyatın beriwshi indikatorlardı belgileydi. Mámleketlik talapların islep shıǵıwda bala shaxsı rawajlandırıwdıń 5 tarawı tiykar etip alınǵan. Bul bes taraw baǵadrlarǵa bólinip birgelikte bala rawajlanıwınıń barkamalliǵı hám bir pútinligin támiyinleydi. Mámleketlik talaplar jámiyettiń mektepke shekemgi jastaǵı balalar rawajlanıwı haqqındaǵı bilimlerin jaqsılaw, tárbiya tarawında ata-analardıń kónlikpelerin bekkemlewge, sonday-aq mekemelerde tálim dástúrleri hám metodikaların bahalaw maqsetin de kózde tutadı. Tarawlar tiykarǵı baǵdarlarǵa bólingen hám sol menen birge olar balanıń normada rawajlanıwı kórsetkishlerin sáwlelendiredi. “Mektepke shekemgi tálimge qoyılatuǵın talaplar”da “talap” sóziniń mánisi tómendegishe táriyiplenedi: qanday da bir anıq jastaǵı balalar biliwi hám atqara alıwı shárt bolǵan talaplar toplamı esaplanadı. Mámleketlik talaplar taraw baǵdarlarınıń indikatorları balanıń kóz benen kóriwi hám ólshewi múmkin bolatuǵın kónlikpe hám tájiriybeler kórsetkishi,dep táriyiplenedi. Demek, hár bir taraw, baǵdarları quramına kiriwshi iskerlik túrleriniń talap hám indikatorları bar.

Mámleketlik talaplar tarawları baǵdarlarınıń atqarılıw indikatorları jas dáwiri boyınsha ósip barıw tártibinde kórsetiledi. Balalardiń bilim, kónlikpe hám tájiriybeleri, olardıń hár táreplame rawajlanıwshı hám de mektep tálimine tayarlıq dárejeleri usı mámleketlik talaplarınıń 7-bóliminde názerde tutılǵan shınıǵıw hám iskerligin ótkeriw protsessinde usı mámleketlik talapaların 1-6-bólimlerinde kórsetilgen indikatorlardıń atqarılıwın gúzetiw, úyreniw , analizlew hám bahalaw arqalı anıqlanadı. Shınıǵıwlar oqıw jılı hám de salamatlastırıwshı dáwirde ay hám hápte kesiminde usı mámleketlik talaplarınıń 8-bóliminde kórsetigen dáwirde ótkeriledi. Bunday shınıǵıwlar qısqa múddetli toparlarda usı mámleketlik talaplarınıń 9 - bóliminde kórsetilden dáwirde ótkeriledi.

Ádebiyatlar:

1.Ózbekstan Respublikasınıń “Tálim haqqında”ǵı nızamı. T.1997
2. Ózbekstan Respublikası Prezidentiniń 2016-jil 29-dekabrdegi PQ-2707 sanlı “2017-2021-jıllarda mektepke shekemgi tálim sistemasın jáne de rawajlandırıw shara-ilajları haqqında”ǵı qararı.
3. Vazirlar Mahkamasining 2004 yil 5 avgustdagi 372-sonli «O’zbekiston Respublikasi Xalq tálimi vazirligi faoliyatini takomillashtirish to’ǵrisida»gi qarori.
4. Mektepke shekemgi tálimge qoyılatuǵın Mámleketlik talapları. T.: 2017.
5. K.Nizomov va “6 yoshli bolalarni maktabga tayyorlash va maktabga moslashuvini o’rgatish”. T.: 2006.

TUTLÍǴÍP SÓYLEYTUǴÍN BALALAR MENEN KORREKCIYALÍQ JUMÍSLAR ALÍP BARÍW JOLLARÍ

G.X.Jumasheva- *NMPI Mektepke shekemgi tálim kafedrası baslıǵı,*
J.Qarlıbaeva- *Mektepke shekemgi tálim qánigeligi 2-kurs magistrantı*

Házirgi kúnde tutlıǵıp sóylew kemshiligi hár qıylı logopediyalıq shınıǵıwlar sisteması tiykarında saplastırılmaqta. Tutlıǵıp sóylew kemshiligı mektepke shekemgi jastaǵı balalarda S.A.Mironova, G.A.Volkova, V.I.Seliverstov, N.A.Chevelyova hám basqalar; mektep jasındaǵı balalarda A.V.YAstrebova, R.E.Levina, N.A.Chevelyova, S.M.Lyubinskaya, V.I.Seliverstov hám basqalar, jas óspirimler hám úlken jastaǵı adamlarda I.Yu.Abeleva, L.E.Andronova, A.Ya.Evgenova, M.V.Smirnova hám basqalardıń sistemaları tiykarında saplastırılmaqta. Barlıq sistemalarda logopediyalıq jumıstı bir-birine baylanısqan úsh baǵdarda alıp barıw usınıs etiledi, olar: qosımsha ruwxıy belgilerdi saplastırıw, nadurıs reflekslerdi joǵaltıp, jańa kónlikpeler menen mamanlıqlardı qáliplestiriwden ibarat. Didaktikalıq principlerge ámel etken halda sóylewdiń barlıq quramlıq bólekleri boyınsha islew; nawqastı hár qanday sharayatta átirapındaǵılar menen biymálel, anıq, kórkemlep sóylew arqalı baylanısta bolıwǵa úyretiw oǵada áhmiyetli.

Tutlıǵıp sóylewshiler menen alıp barılatuǵın jumıslar logoped hám shıpakerdiń rejesine muwapıq aldın «indemeslik» rejiminen baslanadı. Onda logopedtiń múmkinshiligi bolǵansha azıraq sóylewi ushın oǵan qolaylı sharayat jaratıp beriw kerek. Tárbiyashı, oqıtıwshı hám átirapındaǵılar bunnan xabardar bolıp, hár qıylı sorawlar menen múrájat etpewge, qosıq hám erteklerdi ayttırmaw, doska aldına shıǵarmawǵa háreket etiwi lazım, balanı jámiyetlik jumıslardan waqtınsha azat etken maqul. «Indemeslik» rejimi tutılıp, sóylewshiniń qorıqpay, asıqpay, anıq sóylewi ushın oǵan imkan jaratıp beredi, onı ruwxıy belgilerden azat etedi. Bul rejim baqsha jasındaǵı adamlar, qullası, barlıq jastaǵı tutlıǵıp sóylewshiler menen ótkeriliwi kerek, sebebi ol sóylewdi jańadan qurıwǵa sharayat jaratıp, imkaniyat tuwdıradı.

Ata-analar logopediyalıq shınıǵıwlarǵa qatnap, úyge berilgen tapsırmalardı orınlawda balaǵa jaqınnan járdem beredi. Logopedtiń tárbiyashı hám oqıtıwshılar menen baylanısta bolıp, birlikte islesiwi tutlıǵıp sóyleytuǵın balaǵa óz jámáátinde tiyisli ornın iyelewinde, átirapındaǵılardıń balaǵa durıs qatnasta bolıwın támiyinlewde úlken áhmiyetke iye. Logopediyalıq jumıstıń sońǵı basqıshlarında logopediyalıq shınıǵıwlar tiykarında balalar tiyisli wazıypalardı, tapsırmalardı tayarlap, onı zamanlasları sıyaqlı anıq sóylewden paydalanǵan halda orınlawı zárúr.

Tutlıǵıp sóylew kemshiligin saplastırıwda jas óspirimlik dáwiri eń qıyın dáwir bolıp esaplanadı, sebebi bul dáwirde balanıń rawajlanıwında fiziologiyalıq, psixologiyalıq ózgerisler júz beredi. Mektepke shekemgi jastaǵı dáwirde saplastırılǵan kemshilik bul dáwirde geyde qaytalanıwı múmkin, recidiv dep sonı aytadı. Recidiv bolǵanında logoped balada logopediyalıq shınıǵıwlardıń tásirine isenim tómenleydi. Onıń menen endi stacionarlarda arnawlı logopediyalıq jumıslar alıp barıwǵa tuwra keledi.

Biziń elimizde tutlıǵıp sóylew kemshiligi arnawlı mektepke shekemgi bilimlendiriw mákemelerinde, ǵalaba mektepler janında shólkemlestirilgen sóz sóylewdi úyreniw klasslarında, awır sóylew kemshilikleri bar bolǵan balalar ushın

arnawlı mektep – internatta, balalar poliklinikalarında, psixo-nevrologiyalıq dispanserler menen sanatoriyalarda saplastırılmaqta.

Ata-analar, tárbiyashılar, oqıtıwshılar balalardıń jaslıq dáwirinen baslap tutlıqpay, durıs, anıq sóyley alıwına itibar beriwi, sóylewdegi kemshiliklardıń aldın alıwına óz waqtında kirisiwi zárúr.

Ayırım balalar tilde tulıǵıp sóylewi anıqlanadı, yaǵnıy ayırım sózlerdi aytqanda májbúriy toqtalıw yaki ayrıqsha ses hám buwınlardı tákirarlaw jaǵdayları júz beredi. Tutlıǵıw jaǵdayları nervi bosasqan eki jastan bes jasqa shekemgi balalarda ushırasıp turadı. Balaǵa óz waqtında járdem beriw ushın tutlıǵıwdıń dáslepki belgilerin itibardan shette qaldırmaw kerek.

Bul belgiler tómendegilerden ibarat bolıwı múmkin:

1. Ayırım sózlerdi aytıwdan aldın, artıqsha (m, n, a, i) seslerdi qollanadı. 2. Sóz hám gáptiń arasında májbúriy toqtaladı. 3. Gáptiń basında sózdiń birinshi buwının yaki tolıq sózdiń ózin aytalaydı. 4. Sòylewdi baslawdan aldın qıynaladı.

Tutlıǵıwdıń tiykarǵı sebebi oraylıq nerv sistemasınıń bosasqanlıǵı. Tutlıǵıw kóbirek qorqıw nátiyjesinde hám ruwxıy jaraqattıń dawam etiwinen, bárqulla ayıpsız ayıplaw, átiraptaǵı insanlardıń balaǵa qopal múnásibetlerinen payda boladı. Bunnan tısqarı tosattan jasaw sharayatınıń jaman tárepke ózgeriwi de (úy sharayatı, rejim) tutlıǵıwǵa alıp keledi. Bulardan tısqarı tili endi rawajlanıp kiyatırǵan, biraq tili ele jaqsı bekkemlenbegen balaǵa kóplep qosıq yadlatıw, erteklerdi aytıp beriwge májbúrlew de tutlıǵıwǵa alıp keliwi múmkin. Tutlıǵıwdıń aldın alıw, emlewden kóre jeńillew. Tárbiyashı bala tilindegi kemshilikti óz waqtında anıqlap, ata-analarǵa tómendegilerdi:

1. Balanıń jasına tuwra kelmeytuǵın kitaplardı, ásirese, qorqınıshlı erteklerdi keshqurınları oqıp bermewdi (sebebi bala ertek qaharmanları: jalmawız kempirdi, albaslı hám jinlerdi uyqısında kórip, qorqıwı múmkin ekenligi).

2. Uzaq waqıt televizordı tamasha etiw balanı zeriktiriwi, onıń jasına say kelmeytuǵın hám uyqı aldınan kórilgen esittiriwler unamsız tásir etetuǵının.

3. Balanı hádden tıs erkeletpewdi, onıń barlıq qálewin tez orınlamawdı, balaǵa qoyılǵan talaplar onıń jasına say keliwin, shańaraq hám baqshadaǵı talaplar bir-birine saykes bolıwın.

4. Keselden táwir bolıp, endi turǵan balanı hár qanday tásirler menen kómip taslamawdı, kúndelikli tártipke hám durıs tárbiya talaplarına ámel etiwin .

5. Balanı qorqıtıw hám há dep jazalay bermewdi, qarańǵı bólmede jalǵız qaldırmaw hám taǵı basqalar tuwralı másláhát beriw kerek.

Tárbiyashınıń ózi bolsa mınalardı hár qashan esinde saqlawı kerek:

1. Baqshaǵa tutlıǵıwshı bala kelse, tez sol balanıń ata-anası menen baylanısta bolıwı, tutlıǵıwdıń sebebin anıqlap alıw hám tutlıǵıwdı saplastırıwǵa háreket etiwi kerek.

2. Tutlıǵıwshı balaǵa dıqqat-itibarlı, onıń menen hár dayım sáwbetles bolıw kerek.

3. Basqa balalar tutlıǵıwshı balanıń ashıwına tiymewin baqlap barıw kerek.

4. Tutlıǵıwshı balaǵa anıq gáp aytıw, sózlerdi bir-birine baylanıstırıp aytıw kerek.

5. Bunday balalarǵa bárqulla talapshań bolıw, olardı jaqsı sóyleytuǵın, tilinde hesh qanday kemshiligi bolmaǵan balaǵa biriktirip qoyıw kerek.

Tutlıǵıwshı balanı tez sóylewge iytermeleytuǵın hám tez qozǵaltatuǵın oyınlarda qatnastırmaw kerek. Olardı xor bolıp juwap beretuǵın hám sózlerdi xor bolıp aytatuǵın oyınlarǵa qaratıw kerek. Shınıǵıwlarda sorawlarǵa juwap beriwdi, oqıp berilgen kórkem shıǵarmalardı qaytalap aytıp beriwdi, bir waqıya hám hádiyseni sóylep beriwdi birinshi bolıp tutlıǵıwshı balalardan talap etpew kerek. Eger tutlıǵıwshı bala juwap beriwde qıynalsa, yamasa jaman sóyley baslasa, tárbiyashı járdem beriwi, yaǵnıy onıń menen birge sóylewi, basqa soraw berip dıqqatın basqa nársege awdarmawı kerek. Tutlıǵıwshı bala ushın muzıka shınıǵıwı úlken áhmiyetke iye. Bul shınıǵıw balanıń til apparatı, til tezligi, ritmi hám tiliniń durıs rawajlanıwı ushın járdem beredi. Tutlıǵıwshı bala bárqulla logoped hám psixo-nevrologtıń tásirinde bolıwı zárúr.

Mektepke shekemgi tárbiya jasindaǵi balaniń jumisi hár qiyli. Ol hár dayim bir jumis penen bánt boladi, úlkenlerdiń tapsirmalarin orinlaydi, biraq hámmesinen kóre kóbirek oyinlar oynawdi jaqtiradi. Oyin mektepke shekemgi tárbiya jasindaǵi bala ushin eń jaǵimli shiniǵiw. Ol bala ómirinde tiykarǵi orindi iyeleydi. A.M.Gorkiy «Oyin balalardiń ózleri jasap turǵan hám ózgertiwi lazim bolǵan dúńyani biliw joli» dep jazǵan edi. Balalar baqshasinda ótkeriletuǵin hár qiyli oyinlar arasinda didaktikaliq oyinlarǵa kóbirek orin ajiratiladi.

Didaktikaliq oyinlardiń tiykarǵi qásiyetleri sonda, tálimge baylanisli máseleler olarda tuwridan-tuwri oyin qaǵiydalarina muwapiq halda alip bariladi. Bala bir oyindi oynamaqshi bolsa, ol bir nárseni úyreniw haqkinda oylap otirmaydi. Biraq oyin barisinda nenii bolsada úyrenedi. Yaǵniy bunday májbúriy tálim berilmeydi, biraq didaktikaliq oyinniń mazmuni onda jasirin ráwishte quralip baradi.

Didaktikaliq oyin balalardiń aqiliy rawajlaniw qurali bolip esaplanadi, sebebi oyin waqtinda hár qiyli aqiliy, belgiler joqarilaydi hám erkin maqsetli háreket hám qaǵiydalarda ózlestirip aliw ushin tárbiyalaw hám salistiriw, uliwmalastiriw barisiniń jaqsi islewin talap etedi.

Eń jaqsi didaktikaliq oyinlar erkin jumislar qaǵiydasi tiykarinda dúzilgen bolip sol sebepli ol balani tálim hám sheberlik iyesi boliwǵa umtildiradi. Sol sebepli bala hár dayim, oyin tárizindegi shiniǵiw menen shuǵillaniwi kerek. Eger oyinnan balalar turmisi hám jumisin payda etiw, oni keltirip shiǵariw maqsetinde paydalanilsa ol júdá muhim tárbiyaliq belgi bolip qaladi.

Bir túrdegi háreket hám sózlerdiń kóp márte tákirarlaniwi bala oyinda nárse hám hádiyseler tuwrisinda bekkem baylanislar jaratadi, belgili pikir, sezgi, is-háreketlerdiń kelip shiǵiwina járdem beredi. Didaktikaliq oyinlar aqiliy tárbiya beriwde belgili orin tutadi hám onda balaniń diqqat, este saqlaw, baqlaw, til, tapqirliq siyaqli ruwxiy sipatlari keltirip shiǵariladi.

Oyin túrinde ótkeriletuǵin shiniǵiwlardi balalar kónligiw menen qabil qiladi. Olar kerekli sóz hám háreketlerdi qiynalmay qiziǵiw menen qaytalaydi. Didaktikaliq oyinlar balalardiń bilimlerin olar ushin ańsat hám qiziqli oyinda bekkemlew imkanin beredi.

Didaktikalıq oyin tildi ósiriwdiń, sóylewdi bekkemlew hám joqarilatiwdiń belgili usili esaplanadi. Balalardiń rawan sóylew qábiletin ósiriw maqsetinde túrli didaktikaliq oyinlar ótkeriledi bala tilindegi aytiwindaǵi kemshiliklerdi aniqlaw imkanin beredi.

MEKTEPKE SHEKEMGI BILIMLENDIRIW SHÓLKEMLERINDE EKOLOGIYALÍQ MÁDENIYATTÍ QÁLIPLESTIRIW JOLLARÍ

Z.Erejepova *– Q.R.Mektepke shekemgi bilimlendiriw ministrligi qánigesi*
T.Nurlıbaeva - *Mektepke shekemgi tálim baǵdarı 3-kurs talabası*

«Ekologiya»-grek tilinen alınǵan bolıp, tiri jánliklerdıń jasaw sharayatı hám qorshaǵan ortalıq penen óz-ara múnásiybetleri hámde usı tiykarda júzege kelgen tártip qaǵıydaların úyrenetuǵın pán bolıp tabıladı.

Ekologiya ataması - búgingi kúnde qorshaǵan ortalıqqa, tábiyat baylıqlarına itibarsız bolıw pútkil planetaǵa jiddiy zálel jetkiziw múmkinshiligi anıq bolıp qalmaqta. Insan menen tabiyat ortasındaǵı múnásiybetler hám mashqalalardı sheshiw zárúrligi tuwılmaqta. Usı orında ekologiyalıq jaǵdaydı salamatlastırıw tiykarǵı jumıslardan biri bolıp qalmaqta. Balalarda ekologiyalıq mádeniyattı qáliplestiriw házirgi mektepke shekemgi bilimlendiriw shólkemleri aldında turǵan aktul temalardan biri bolıw menen birge tálim hám tárbiya mazmunın milliylestiriw bolıp tabıladı.

Ekologiya menen mádeniyat túsinikleri hár qıylı bolǵanı menen olar óz-ara tıǵız baylanısqa iye. Ekologiya – grekshe «oikos» - Watan, úy, «Iogos» - pán, táliymat degendi ańlatıp, tiri organizmnıń jasaw sharayatı hám qorshaǵan ortalıqtıń óz-ara múnásiybetin úyretetuǵın pán bolıp tabıladı. Al, ekologiyalıq mádeniyat bolsa, házirgi dáwir hám keleshek áwlad ushın ekologiyalıq qáwipsizlikke erisiw hár bir insan ushın úlken juwapkershilikti talap etetuǵınlıǵın sezinip, usı baǵdarda jumıs alıp barıwdan ibarat. Ekologiyalıq mádeniyat tábiyǵıy ortalıqtı saqlaw, jaqsılawdı támiyinlew, tábiyattı qorǵaw hám oǵan jeke úles qosıwda barlıq óndiris túrlerinde hám turmıstaǵı iskerlikte kórinedi. Demek, insan mádeniyattı jámiyet hám tábiyat nızamların seze biliwi menen, tábiyatqa bolǵan múnásiybeti menen belgilenedi.

Ekologiyalıq mádeniyattıń joqari yamasa tómen bolıwı kópshilik jaǵdayda ekologiyalıq bilim beriwdıń sapasına baylanıslı.

Házirgi waqitta úzliksiz tálimdi rawajlandırıw maqsetinde mektepke shekemgi bilimlendiriw shólkemlerinde balalardıń ekologiyalıq mádeniyatın asırıwǵa ayrıqsha itibar qaratılıp atır. Mektepke shekemgi jastaǵi balalarǵa fundamental` ekologiyalıq túsinikler beriw, tábiyattı jaqsı kóriw hám saqlaw, ishimlik suw quramındaǵı zatlardıń dúzilisi, transport háreketi nátiyjesinde olardan hár qıylı záhárli gazlardıń shıǵıwı aqıbetinde atmosferanıń pataslanıwı, jer qazılma baylıqlarınan durıs paydalanbaw nátiyjesinde jer rel`finıń ózgeriwi, azon qatlamınıń jemiriliwi, pataslanǵan hawanıń insan organizmine tásiri haqqında túsinikler beriw hám olardıń aldın alıw házirgi kúnnıń aktual` máselelerinıń biri bolıp tabıladı. Usıǵan baylanıslı balalarda qorshaǵan ortalıqtı qorǵaw mádeniyatın qáliplestiriw hár bir pedagog-tárbiyashınıń ádiwli wazıypası bolıp tabıladı.

Ekologiyalıq tárbiya shanaraqtan baslanadı. Ishimlik suwınan únemli paydalanıw hám onı pataslamaw, tereklerdi sındırmaw, úy ishi hám átirapın taza saqlaw, tábiyattı qorǵaw, onı salamatlastırıw, jaqsılaw, tábiyat baylıqlarına sanalı túrde paydalanıw hám taǵı basqa da ekologiyalıq múnásiybetlerdi ata-ana balalarǵa

kishkene waqtınan baslap úyretip barsa ǵana olar ekologiyalıq mádeniyatqa iye boladı.

Xalıq tájriybeleri hár qanday jas áwladqa ekologiyalıq bilim hám tárbiya beridiń tiykarı esaplanadı. Danıshpan xalqımız kóp mıń jıllıq tariyxı, turaqlı qáliplesken úrp-ádeti, xalıq maqalları, bay ilimiy mádeniy miyrası joqarıdaǵı pikirlerimizdıń dáliyli esaplanadı.

Xalıq maqallarında: «saǵadaǵi suw ishedi, ayaqtaǵı uw ishedi» maqalınıń mánisi judá tereń bolıp, dár`iya saǵasındaǵı taza suw, onıń duzı kem, al ayaqtaǵı adamlarǵa baraman degenshe suw duzlanıp minerallasadı.

Qorshaǵan ortalıqtıń tiri janlı-jániwarlarǵa tásirin túsindiriwde «taw bórisiz bolmaydı, toǵay arıslansız» sıyaqlı maqallar balalardı ata-babalarımız toplaǵan qımbat baha pikirler menen qurallandiriwǵa, tabiyat bergan hár bir baylıqtan óz orninda paydalaniwǵa, ekologiyalıq milliy mádeniyatti rawajlandırıwǵa járdem beredi.

Balalarga nátiyjeli bilim hám tárbiya beriwde úlkemiz tariyxı hám tarixıy maǵlıwmatlar úlken metodikalıq áhmiyetke iye. Ata- babalarımız bunnan mıń yıl oldın kemeyip baratırǵan nodir jániwarlardı mehir menen parwárishlap, arnawlı jay qurup olardı abaylap saqlap bizlerge jetkizgen, bul sol dáwirden baslap-aq xalqımızda ekologiyalıq mádaniyattıń bekkem qáliplesken dárek beradi.

Adamzat aldında turǵan duńyalıq mashqalalar tábiattan rocional` paydalanıw máseleleri teması bolıp tabıladı. Mektepke shekemgi jastaǵi balalarǵa beriletuǵın ilimiy bilimlardi turmıs tájiriybeleri menen baylanıstırıw, olardı tabiattı qorǵap, onı tiklewge qaratılǵan sociallıq paydalı iskerlikti shólkemlestiriw arqalı ǵana tolıq mániste ekologiyalıq mádeniyattı qáliplestirip shaxstı tarbiyalaw múmkin. Danıshpan xalqımızdıń «Birewin kesseń onıń ornına ekinshisin ek» degen maqalına ámel qılıp, mektepke shekemgi bilimlendiriw shólkemlerinin maydanshası átirapında baǵlardı kóbeyttiriw, qorshaǵan ortalıqta suw saqlaǵıshlardıń iplaslanıwınıń aldın alıw, baqsha ishinde hám mektepke shekemgi bilimlendiriw shólkemleri átrapın azada saqlaw ónerlerın iyelewge balalardı kónliktiriw usı waqıttıń eń aktual máselesi bolıp atır.

Mektepke shekemgi bilimlendiriw shólkemleri sistemasın demokratizaciyalaw sharapatı menen qorshaǵan ortalıq penen tanıstırıw oqıw programmasına xalıq tájiriybeleri usıllarin tálim-tárbiya barısında paydalanıw tábiyat, ekologiya haqqındaǵı bilimler balalarda tábiyat, haywanatlar haqqındaǵı bilim, túsiniklerdi tereńlestiredi.

Danıshpanlıq miyrasları esaplanǵan hadis ilimi balalar sanasına tálim-tarbiyanı sińdiriwde úlken áhmiyetke iye. Xalıq tájiriybeleri tiykarında tabyatqa, qorshaǵan ortalıqqa dıqqat itibar xalqımızdıń tabiyat bayramları menen turmıs qálbine aylanıp ketken.

Ekologiyalıq mádaniyattı qáliplestiriw ushın birinshi náwbette xalıqtıń tariyxıy dúnyaqarası qáliplesken ekologiyalıq, mádeniy miyrasların úyreniw zárúr hámde onıń tiykarında jámiyet turmısındaǵı házirgi ózgerislerdi esapqa alǵan halda qorshaǵan ortalıqtı saqlaw hám resurslardan maqsetke muwapıq paydalanıw qaǵıydasına itibar beriya kerek. Usınday bir payıtta resurs túsinigi tiykarında insan resursları hám olardıń intellektual potencialı, qorshaǵan ortalıq haqqında da túsinikler beriledi.

Jámiyet hám tábiyattıń óz-ara múnásiybetinde ekologiyalıq teńlikti saqlawdıń birinshi hám tiykarǵı principi joqarıda kórsetilgenindey, insannıń tábiyatqa tásirin eń az muǵdarǵa keltiriw esaplanadı. Jámiettıń tábiyatqa tásirin sol dárejege keltiriw degende adamlardıń xojalıq jumıslarında tábiyat baylıqlarınan eń az muǵdarda paydalanıw túsiniledi.

Ata-babalarımız ana jerdi húrmet qılǵan, onı ırısqı- nesiybemiz, ruzgerimiz dep bilgen. Egin egiletuǵın hár bir qarıs jerge muwapıq islew berip otırǵan. Jerdi aldın tábiiy mineral tógin bermegenlerdi jalqaw dep atagan. Jerden teginge zúráát óndiriw gúná dep esaplanǵan. Jerge jónsiz tayaq urıwda gúná esaplanǵan. Bunday jaǵdaydı jerdıń teń salmaqlıǵın buzıw dep túsingen. Islew berilmegen jerlerden de jaqsı paydalanǵan. Bunday jerler jabayı shópler menen qaplanǵan bolsada jaylaw sıpatında paydalanǵan.

Házirgi waqıtta balalarǵa ekologiyalıq tálim-tárbiya beriw menen, miynetke tárbiyalaw, jańa ekologiyalıq tiykarda bilimler beriw zárúrligi júzege keldi. Bunıń birinshi sebebi mámleketimizde ekologiyalıq krizistıń tereńlesiwi bolsa, ekinshiden, házirgi zaman awıl xojalıǵı ushın tiykarǵı óndiris orınları, ekologiyalıq mashqalalardı aqılǵa muwapıq sheshiw qániygeli kadrlardıń zárúr ekenliginen kelip shıǵadı.

Balalarǵa xalıq tájriybeleri tiykarında ekologiyalıq tálim-tarbiya beriwde mektepke shekemgi bilimlendiriw shólkemlerinde ekologiyalıq bólmelerdi shólkemlestiriw ósimlikler, haywanatlar turmısı hám olardıń jasaw sharayatları boyınsha alıp barılǵan jumıslar ekologiyalıq mazmunda sabaqlardı ótiwde tárbiyashılar balalarda ruwhıy, fizikalıq jaqtan kúshli etip tárbiyalaw, ekologiyalıq bilim beriwdi jetilistiriwge imkaniyat beredi.

Ekologiyalıq baǵdardaǵı xalıq tájriybeleri ekologiyalıq bilimler tiykarında dúzilgen bolıp, ekologiyalıq bilimlerdi jetilistiriw, qorshaǵan ortalıq jaǵdayın úyreniw hám jaqsılawdı názerde tutadı.

Xalıq tájriybalari tiykarında ekologiyalıq baǵdardaǵı miynetti qáliplestiriw jolları, tábiyiy esteliklerin saqlaw jolları, joǵalıp baratırǵan tábiyat baylıqların kóbeytiw, hár qıylı miywe daraqların otırǵızıw, ósimliklerdıń ekologiyalıq sharayatın úyreniw, usılar tiykarında xalıq awızeki dóretpelerin úyretiwdi támiyinlew.

Balalardı ekologiyalıq miynet iskerligine baǵdarlawda tábiyattıń botanikalıq estelikleri de úlken áhmiyetke iye.

Insaniyattıń házirgi hám keleshegi ushın jiddiy qáwip salıp turǵan, usınday bir waqıtta sheshiliwi lazım bolıp turǵan wazıypalardıń biri bul ekologiya mashqalası bolıp tabıladı. Qanshalıq kúshli áhmiyet berip turǵanı ushında bul mashqala pútkil duńya jámiyetshiligi dıqqat orayında turıp qalmaqta. Usı kóz-qarastan turıp balalar ortasında ekologiyalıq duńya qarastı qáliplestiriw eń áhmiyetli másele. Pikirimizdıń dáliyli sıpatında tómendegi dálillarge itibardi qaratpaqshımız. Sanaattı rawajlanǵan mámleketlerde bir shańaraq bir yıl dawamında úsh tonna túrli taslandıqlardı sırtqa aparip chıǵarıp taslaydı eken. Hár jılı okeanlarǵa altı, on million tonna muǵdarda neft maqsulatları túsedi. Izleniwshiler esap-kitabına qaraǵanda bir kub. sm. Parij hawasında 100 mıńǵa jaqın shańlar barlıǵı anıqlanǵan. Qısqası, insaniyat yılına atmosferaǵa 400-500 tonna shań shıǵarmaqta eken.

Qaraqalpaqstan Respublikası, Xorezm, Buxara oblastlarında ekologiyalıq jaǵday keskinlesip onı saplastırıw ushın shara kóriliwi óz-ózinen túsinikli, júzege kelgen bul úlken mashqalanı saplastırıw kompleks túrde ámelge asırılıwı kerek.

Biziń pikirimizshe, ulıwma planetar (global`) xarakterdegi bul mashqalanıń sheshimin tabıw ásirese, jas áwlad sanasında ekologiyalıq duńyaqarastı qáliplestiriw júdá áhmiyetli másele bolıp esaplanadı. Ekologiyalıq duńyaqaras túsinigi keń kólemli bolıp, onıń tamırında insannıń ana tabiatqa bolǵan múnásiybeti, aqılana jaqınlasıwlar, sheksiz muhabbat hıs-tuyǵısı jatadı. Onı tolıq mániste qáliplestiriw bolsa jámiyet aǵzalarınan úlken juwapkershilikti talap etadi.

Ekologiyalıq duńyaqarastı qáliplestiriwdıń negizi eń aldın shańaraq tárbiyası menen tıǵız baylanıslı. Ekologiyalıq bilimlerdi úyretiwdiń maqseti ósip kiyatırǵan jas áwladqa adamlardıń átirapındaǵı tábiyatqa, adamlardıń kóz-qarasları, óz-ara baylanıslarǵa tayar ekenliginen ibarat. Bul tálimdegi eń juwapkerli bolǵan wazıypa mektepke shekemgi bilimlendiriw shólkemleri moynına júklengen.

МАКТАБГАЧА ТАЪЛИМ ЁШИДАГИ БОЛАЛАРИНИНГ БИЛИШ ФАОЛИЯТЛАРИНИ РИВОЖЛАНТИРИШ МЕТОДЛАРИ, УСУЛЛАРИ ВА ЙЎЛЛАРИ

Г.Жумашева *- Мактабгача таълим кафедраси мудири, п.ф.н., доцент,*
А.Базарбаева*- Мактабгача таълим мутахассилиги 1-курс магистранти.*

Мактабгача таълим ёшидаги болалар билиш фаолиятининг жадаллик даражаси тарбиячининг иш усуллари ва методлари таъсиридир. Шу билан бир қаторда, мазкур даража тарбиячи педагогик маҳоратининг кўрсаткичи сифатида ҳам намоён бўлади. Ўқитишнинг фаол методлари сирасига болаларнинг билиш фаолиятларини жадал ривожлантиришга хизмат қиладиган методларни киритиш мумкин. Мазкур методлар ўз навбатида болаларни интилувчанлик билан билим олишга ундайди.

Педагогик амалиётда билимларнинг манбаидан келиб чиққан ҳолда ўқитиш методларини таснифлаш тажрибаси мавжуд. Улар сирасига:

- Билимларни сўзлар воситасида тақдим этиш методи; ҳикоя, маъруза, суҳбат, ўқиш, тарбиячининг баёни кабилар;
- Кўргазмали ўқитиш методи; табиий тарзда намойиш қилиш, слайдлар орқали намойиш қилиш, бошқа кўргазмали воситалар ва тажрибалар орқали намойиш қилиш;
- Амалий методлар; амалий ишлар ва дастлабки лаборатория ишлари.

Мазкур методларнинг ҳар бири жуда фаол ва нисбатан фаол бўлиши мумкин.

Билимларни сўзлар воситасида тақдим этиш методи қуйидагича ташкил этилади.

Мунозара методи саволлар ёрдамида вужудга келтирилиб, болалардан мустақил фикрлашни талаб қилади. Тарбиячи муайян ўқув вазиятларида болаларнинг ўз фикрларини эркин баён қилишлари ва гурухдошларининг

фикрларини диққат билан тинглашга эришиш мақсадида мунозара методидан фойдаланади.

Болалар билан мустақил ишлаш методи эса, янги ўқув материалининг мантиқий мазмунини уларга тўлиқ етказиш мақсадида қўлланилади. Бунда болаларга тарбиячи сўзлаб берган воқеа-ҳодисаларнинг режасини тузиш вазифаси топширилади. Улар томонидан тузилган режалар эса ўз навбатида тарбиячи томонидан чуқур таҳлил этилади, унинг ютуқ ва камчиликлари кўрсатилади.

Дидактик материаллар билан мустақил ишлаш методи асосида бошланғич гурух болаларининг мустақил ишларини қуйидагича ташкил этиш мумкин.

Мактабгача таълим ёшидаги болалар олдига ечиш учун муайян ўқув топшириғи қўйилади. Такрбиячи мазкур топшириқни ҳар бир бола онгига етказишга ҳаракат қилади.

Аксарият тарбиячилар бундай вазиятларда тарқатма дидактик материаллардан ҳам фойдаланадилар. Бундай воситаларни шартли тарзда уч тургa бўлиш мумкин:

- Матнни жадвал ёки режа тарзида ифодалаш ҳақида топшириқ ёзилган тарқатма материаллар.

- Расм мазмунини сўз орқали ифодалаш ҳақида топшириқлар ёзилган тарқатма материаллар.

- Мустақил кузатиш, намойиш қилинган кўргазмали воситаларни кузатиш болаларнинг мустақил ишлари учун танланган дидактик материаллар идрок этилиш ва фикрлашга ундаш мақсадига кўра тарбиячи олдиндан изоҳламай туриб янги билимларни болаларга тақдим этишдан иборат.

Мактабгача таълим ёшидаги болаларнинг мустақил ишлари учун мўлжалланган дидактик материаллар билимлар ва кўникмаларни мустаҳкамлаш ҳамда қўллашни кенгайтириш мақсадини назарда тутади. Жумладан:

1) фикрлашга ундовчи саволлар.

2) расмлар воситасида бажариладиган саволлар.

Мактабгача таълим ёшидаги болаларнинг мустақил ишлари учун мўлжалланган дидактик материаллар билимлар ва кўникмаларни назорат қилиш мақсадини назарда тутади. Масалан, мазмунан мавҳум расмлар чизилган карточкалар. Улар бир неча вариантларда тақдим этилади. Масалан, бутун гурух учун 3-4 та вариантни қўллаш мумкин. Бундай карточкалардан индивидуал топшириқлар сифатида фойдаланилади. Улардан ўтилганларни такрорлаш ва билимларни мустаҳкамлаш мақсадида фойдаланиш мумкин.

Тест топшириқлардан индивидуал тарзда ва бутун гурух болалари учун бирваракайига фойдаланилади. Бугунги кунда тест топшириқларидан фойдаланган ҳолда болаларнинг ўзлаштириш ва билиш имкониятларини аниқлашда самарали усул сифатида эътироф этилмоқда. Бироқ, тестлардан фойдаланиш билан боғлиқ бир қатор камчиликлар ҳам мавжуд. Чунки болалар баъзан саволларга тахминан жавоб беришга интиладилар.

Болаларнинг билиш фаолиятларини ривожлантиришга йўналтирилган ўқув вазиятларида муаммоли баён қилиш методидан фойдаланилади. Мазкур

методнинг асосини ўқув жараёнида муаммоли вазиятларни ҳосил қилиш ташкил этади. Болалар далиллар ва ҳодисаларни изоҳлаш учун зарур бўлган фаолият усулларини ўзлаштирмаган бўладилар. Шунинг учун ҳам, улар муайян муаммоли вазиятнинг ечимини таъминлайдиган фаразларини илгари сурадилар. Мазкур метод болаларда ақлий фаолият усуллари, таҳлил қилиш, умумлаштириш, қиёслаш, оммалаштириш, сабаб-оқибат боғланишларини асослаш кўникмаларини шакллантириш имконини беради.

Муаммоли ёндашув методи ўзида мантиқий фикрлаш операцияларини мужассамлаштиради. Чунки бундай операциялар қўйилган муаммоларнинг тўлақонли ечимини топиш учун муҳим аҳамиятга эга. Шу билан бир қаторда мазкур метод ўзида қуйидагиларни ҳам мужассамлаштиради:

- муаммоли саволларни илгари суриш;

- тарбиячи баён қилган фикрлар асосида муаммоли вазиятни вужудга келтириш;

- муайян савол доирасида ифодаланган қарама-қарши фикрлар асосида муаммоли вазиятни вужудга келтириш;

- муаммоли вазиятни вужудга келтиришга хизмат қиладиган тажрибалар ва ахборотларни намойиш қилиш;

-билиш вазифаларини ечиш кабилар.

Ушбу методдан фойдаланиш жараёнида тарбиячининг ўрни ўқув жараёнида муаммоли вазиятни вужудга келтириш ва болаларнинг билиш фаолиятларини бошқаришдан иборат.

Мантиқий ва ҳисоблашга оид топшириқларни мустақил ечиш методидан фойдаланиш жараёнида барча болалар топширилган вазифалардан келиб чиққан ҳолда мантиқий ҳамда ҳисоблашга оид топшириқларни намунага қараб ёки ижодий тарзда ечадилар. Бироқ, мураккаб, ижодий характерга эга бўлган топшириқларни ҳар доим ҳам кучли болалар ечадилар. Намуна асосида ечиладиган репродуктив характердаги топшириқларни эса бўш ўзлаштирувчи болалар ечадилар. Болаларнинг ўзлари бунга алоҳида эътибор қаратмайдилар. Ҳар бир бола ўз имкониятлари ва лаёқатларига кўра тарбиячидан топшириқ олади. Бундай шароитда болаларнинг ўқув жараёнига бўлган қизиқишлари пасаймайди.

Кўргазмали методлар қисман изланувчилик характерига эга бўладилар. Мазкур методдан фойдаланиш жараёнида тарбиячи гурухдаги болалар ишига раҳбарлик қилади. Болаларнинг ишларини шу тарзда ташкил этиш натижасида улар топшириқларнинг бир қисмини ўзлари мустақил излаб топган ҳолда бажарадилар. Бундай шароитда тарбиячиларнинг янги материални тушунтиришга қадар тажрибалари намойиш қилинади. Болалар эса кузатиш ва муҳокама қилиш йўли билан муаммоли топшириқларни ечадилар.

Амалий методлар ҳам қисман изланувчилик ва кўргазмалилик характерига эга. Бундай вазиятда болалар муаммоли топшириқларни ечиб, билимларни қисман мустақил изланиш йўли билан эгаллайдилар. Улар ўз тажрибаларини ҳар томонлама муҳокама қилиш орқали ҳам янги ахборотларни

ўзлаштирадилар. Мустақил амалий ишларга қадар болалар мақсаддан хабардор бўлсаларда, кутилаётган натижалар ҳақида тасаввурга эга бўлмайдилар.

Шу билан бир қаторда болалар билиш фаолиятини ривожлантиришда оғзаки суҳбат ва оғзаки баён методларидан ҳам фойдаланилади. Мазкур методдан фойдаланиш жараёнида ўқув материалларини муайян изчилликда баён қилиш режаси тузилади. Бу жараёнда аниқ далиллар танлаб олинади, ўзаро қиёсланади, бу соҳадаги ахборотлар умумлаштирилади. Шунингдек, болаларнинг билиш фаолиятларини бошқариш усулларидан фойдаланилади. Жумладан, ўқув материалларини идрок қилиш ва уларнинг қизишларини уйғотиш босқичида болаларнинг ўқув материалларини билишга бўлган интилишлари ва билиш фаолиятини жадаллаштирувчи характерга эга. Улар:

а) янгиликларни қабул қилиш усули. Ўқув материаллари мазмунига қизиқарли маълумотлар, далиллар, тарихий маълумотлар, ўзбек халқининг ижтимоий тажрибалари, маънавий-ахлоқий тушунчалар уйғунлаштирилади;

б) маъно юклаш усули. Бундай ёндашув асосида сўзларнинг маъносини очиш орқали болаларнинг қизиқишларини уйғотиш имконияти намоён бўлади;

в) жўшқинлик усули. Жараёнлар ва ҳодисаларни ўрганишни таъминлаш мақсадида болаларнинг билиш фаолиятида жўшқинлик ва ривожланишни таъминлаш;

г) аҳамиятлилик усули. Ўқув материлаларини уларнинг ижтимоий-иқтисодий, маънавий-ахлоқий аҳамиятини болаларга англатган ҳолда ўргатиш.

ГРАММАТИК ВОСИТАЛАР АСОСИДА БОЛАЛАР НУТҚИНИ ЎСТИРИШ МЕТОДИКАСИ

А.Аллабаева *- Мактабгача таълим мутахассислиги 1-курс магистранти.*

Грамматик воситалар (шакл ҳосил қилувчи қўшимчалар, ёрдамчи сўзлар) грамматик материалларнинг асосий унсурларидан биридир. Ушбу тил ҳодисалари устидаги ишлар мактабгача таълимнан бошлангани маъқул. Қорақалпоқ тилида равон сўзлаш, нутқ маданиятини эгаллаш учун грамматик воситалар бойлигини ўзлаштира бориш лозим. Грамматик воситаларнинг нутқ ўстиришдаги аҳамияти бир хил эмас. Бири сўзлашувга хос, иккинчиси унга хос эмас. Шунга кўра ҳам уларни қуйидаги гуруҳларга ажратиб, фарқлаб ўргатиш мақсадга мувофиқдир:

1) оғзаки ва ёзма нутқ ўстириш (матн яратиш) учун биринчи галда зарур бўлган грамматик воситалар;

2) нутқ маданиятини ривожлантириш мақсадида ўрганиладиган грамматик воситалар;

3) бадиий нутқда ишлатиладиган грамматик воситалар;

4) китобий нутққа хос грамматик воситалар.

Оғзаки нутқни ўстириш учун биринчи галда зарур бўлган грамматик воситалар қаторига келишик қўшимчалари, эгалик қўшимчалари, кўплик қўшимчаси, -дай, -ники қўшимчалари, феълнинг оғзаки нутқда фаол майл, замон, шахс-сон, нисбат шакллари, кўмакчилар, боғловчилар, юкламалар

киради. Айрим грамматик воситалар сўзловчининг суҳбатдошига ҳурмат ифодалашини англатиб, нутқ, хусусан, мулоқот маданиятини ривожлантириш мақсадида ўрганилади. Методист олима М.Рихсиеванинг тадқиқот ишида, Н.Бекниязованинг монографиясида бевосита матн тузилиши билан боғлиқ тил ҳодисалари ажратилиб, уларни ўргатиш йўл-йўриқлари, машқ турлари атрофлича баён қилинган.

Она тили дарсларида грамматик материалларни ўрганишга нисбатан коммуникатив ёндашув жорий этилаётган экан, таълим жараёни нутқ ўстиришнигина эмас, балки мулоқот маданиятини ҳам, ахборот олиш маданиятини ҳам ўз ичига олиши керак. Е.Н.Соловова тўғри таъкидлаганидек, она тилида сўзлари ва услубий хусусиятларини жойига келтириб айтилган гаплар шаклан нутқ саналиши мумкин, лекин улар моҳиятан тингловчига қаратилган нутқни ифода этмаслиги ҳам мумкин. Болалар ўзбек тилида гапира олганликлари учун талаффуз, урғу, интонация кабиларга алоҳида эътибор бериб, реал суҳбатдошга бирор таъсир ўтказиш мақсади билан фикр баён қилишга ўрганишлари лозим.

И.А.Зимняя иккинчи тил таълими жараёнига қуйидагича изоҳ беради: «Ўқув жараёнига таълим олувчиларнинг ўқитувчи билан педагогик мулоқоти орқали ўқув фаолиятини ташкил этиш ва бошқариш сифатида қаралади». Бу ҳолат тарбиячига катта масъулият юклайди.

Бугунги кунга келиб таълим жараёнидаги туб ислоҳотлар талаби билан болаларда ижодийлик, мустақил фикрлаш, фикр маҳсулини нутқ шароитига мос равишда қорақалпоқ тилида оғзаки шаклда баён қилиш малакаларини шакллантириш ва ривожлантиришдан иборат бўлиб қолди. Методист олима Н.Ҳ.Сатторова ўринли таъкидлаганидек, «…Болаларнинг она тилидан эгаллаган билим даражалари тилнинг грамматик қурилишини нечоғлик ўзлаштирганликлари билан эмас, балки уларнинг ўз фикрини адабий тилнинг бой ифода воситаларидан фойдаланган ҳолда оғзаки ва ёзма шаклларда тўғри ифодалай билишлари билан белгиланмоғи даркор». Бу мақсадларни амалга ошириш муваффақияти, ўз навбатида, таълим жараёнида ўқитиш методларини тўғри танлашга, болаларнинг таълим субъекти сифатида фаолият кўрсатишларига боғлиқдир.

Тил ҳодисаларини ўрганиш жараёни мисолларни кузатишдан бошлангани маъқул. Методист олим А.Қ.Ғуломов болаларни тил ҳодисалари ҳақида индуктив йўл билан, яъни бир ёки бир нечта машқни бажартириш орқали уларни хулоса, ҳукм, қоида чиқаришга ўргатиш ғоясини илгари сурган.

Қорақалпоқ ва ўзбек тилларини ўзаро қиёслаш орқали муаммоли вазият яратиш усули деярли барча мавзуларни ўрганишда, матн устида ишлашда амалга оширилади. Тарбиячи болаларга берилган товуш (ҳарф), сўз, сўз бирикмаси, гап ва матнларни ўзаро қиёслашни топширади. Эгалланган билимларга таянган ҳолда уларнинг ўхшашлик ва фарқли томонлари болалар томонидан мустақил аниқланади.

Муаммоли ўқитиш муаммоли вазият яратиш билан тугамайди. Бола муаммони ечаётган пайтда тарбиячи бу жараённи диққат билан кузатади ва

йўл-йўлакай, лекин жиддий қийинчилик туғилган тақдирдагина уларга ёрдам беради. Муаммонинг ечими муаммоли ўқитишнинг охирги босқичидир. Тарбиячи болаларнинг жавобларини тинглайди, хато ва камчиликларини тўғрилайди, уларни умумлаштиради, ниҳоят, бажарилган ишларга баҳо беради. Агар болалар қўйилган муаммони ҳеч қандай ташқи ёрдамсиз ўзлари бажара олсалар, бундай ҳолатларда суҳбатга эҳтиёж қолмайди. Агар болалари муаммони ечишга қийналсалар, бундай ҳолатларда тарбиячи суҳбатдан фойдаланиши зарур бўлади.

Методик адабиётларда турли хил ўйинлар, беллашувлар ўтказишга доир тавсиялар атрофлича ишлаб чиқилган. Улар янги педагогик технологияларни жорий этиш муносабати билан барча тарбиячиларнинг иш тажрибасидан мустаҳкам ўрин олган.

Она тили таълими жараёнида, айниқса, матн устида ишлаш чоғида муаммоли вазият яратиш болани ўйлашга, ўз фикрини далиллар орқали асослашга ундайди. Ўйин ва беллашувлар, О.Охунжонова намуна сифатида таклиф этган босқичлардан иборат саёҳат дарслари билим, кўникма ва малакалардаги барқарорликни таъминлайди.

Мактабгача таълим ташқилотларида машғулотларнинг самарадорлиги, бир томондан таълим мазмунининг амалий мақсадларни кўзлагани билан боғлиқ бўлса, иккинчи жиҳатдан, давлат тили – қорақалпоқ тилини ўқитишда ишга солинадиган қулай метод, восита ва усуллар билан белгиланади.

Шарқнинг буюк мутафаккирлари Умар Хайём, Абу Али ибн Сино, Ал-Фаробий ва бошқалар ўқитишнинг энг самарали усуллари хусусида тўхталиб, болани фикрлашга ўргатишнинг аҳамияти беқиёс эканлигини уқтирганлар. Умар Хайём ўзининг «Математик трактатлари»да «Озгина ўйла, ўзинг топасан», «Озгина фикрла ўзинг билиб оласан» деган ҳикматга айланган даъватлар орқали ўқитиш лозимлигини алоҳида уқтирадилар. Аждодларимиз айтган бу ўгитлар ўша давр учун ҳам, бугунги кунда ҳам катта аҳамият касб этади. Бу фикрлар таълим ишини ташкил этишда ўзининг заррача қадр-қийматини йўқотган эмас.

Мактабгача таълим ташқилотларида она тили таълимидан кўзланадиган бош мақсад болани мустақил фикрлашга, фикр маҳсулини оғзаки равишда баён қила олиш кўникмаларини шакллантиришга қаратилган экан, бу, аввало, ўқитиш методларини болани таълим субъекти деб билган ҳолда тўғри танлай билишига боғлиқдир. И.А.Зимняя таъкидлаганидек, «Ҳар қандай таълим тизимида билим олаётган киши таълим олувчи саналади. Ушбу тарзда тушунишдан аён бўладики, у бошқалар (ўқитувчи, бирга таҳсил кўраётганлар) ёрдамида таълим жараёнининг фаол субъекти сифатида ўзи таълим олади…». Бола ўз фикрларини оғзаки баён қилишда муваффақият сари интилса, ўзини нутқий фаолликка ундайди, сўз танлаш, сўз шаклларини саралаш жабҳасида мустақил изланишда бўлади, чиройли ифодалар топишга интилади.

Она тили дарсларида ўйин-топшириқлардан фойдаланишнинг аҳамияти катта. Ўйин тарзида ўтказиладиган дарсларнинг самарадорлиги кўп жиҳатдан Болаларнинг тайёргарлик даражаси, ўйин мазмунидан хабардорлиги, ўйинга

иштирок этиш тартибини билиши билан чамбарчас боғланган бўлади. Ҳар бир бола ўйиннинг вазифаси, бажариладиган ҳаракатлар, ўйиннинг қоидаси ва уни якунлашдан хабардор бўлиши лозим. Дарс жараёнида бажариладиган дидактик ўйинлар топшириқ шартининг мураккаблик даражасига кўра хилма-хилдир. Она тили дарсларида ўйин усулидан фойдаланиш болаларнинг қизиқишини оширади, уларни таълим жараёнининг фаол иштирокчисига айлантиради, ўқув материалининг осон ва тез ўзлаштиришларига кўмаклашади.

Мактабгача таълим ташқилотларида она тили дарсларида грамматик материалларни ўрганиш жараёнида Болаларнинг нутқини ўстириш методикасидан, шунингдек, она тили дарсларида нутқ ўстириш, матн устида ишлашга доир манбалардан вазиятга қараб фойдаланилади. Бунда қуйидаги йўналишлар кўзда тутилади: талаффузга ўргатиш; имлога ўргатиш; сўз бойлигини ошириш; грамматик воситалар бойлигини таъминлаш; оғзаки ва ёзма нутқ ўстириш, жумладан, нутқ маданиятини ривожлантириш.

Болалар сўз бойлигини оширишда лексиканинг сўзлашувга хос ёки хос эмаслигини ҳисобга олиш, гап тузиш жараёнининг қандай кечишини назарда тутиш, мантиқ қонун-қоидаларига риоя этиш муҳим роль ўйнайди. Дарсларда, айниқса, сўз бирикмалари ва гаплар тузишда, нутқий фаолият тарзида кечадиган амалий машқлар кўпроқ бажарилиши лозим. С.Л.Рубинштейннинг таърифлашича, *«Нутқ* – бу *тил воситасида мулоқот қилиш* – фикр ифодалаш, таъсир кўрсатиш, хабар бериш фаолияти». Нутқий машқларда ана шу фаолият юзага чиқмоғи лозим.

Она тили дарсларида болаларнинг монологик ва диалогик нутқини ўстириш муаммолари методист олим Р.Йўлдошевнинг «Ўзбек тили дарсларида болалар нутқини ўстириш» номли методик қўлланмасида атрофлича ёритилган ва аниқ тавсиялар берилган. Мактабгача таълим ташқилотларида она тили дарсларида болаларнинг мустақил фикрлаш кўникмаларини, ижодий матн яратиш қобилиятларини ривожлантириш масалалари бир зум бўлса-да, тарбиячининг диққат-эътиборидан четда қолмайди. Бунда «топшириқ шартининг болани излаш, қидириш, номаълумни излаб топишга ундаши билан» характерланишига эътибор берилади.

Хуллас, грамматик воситалар нутқ ўстириш учун хизмат қилувчи асосий билимларни ифода этиб, уларни ўрганишда қўлланиши, талаффузи ва имлосига доир қоидалар устида ишлаш, етарли даражада нутқий машқларни бажариш, турли хил ўйинлардан, муаммоли таълим методларидан, интерактив усуллардан фойдаланиш мақсадга мувофиқдир.

RIVOJLANTIRUVCHI MARKAZLAR VA O‘YIN BURCHAKLARIDA IQTISODIY TUSHUNCHALAR

Quchqorova N. - *UrDU Maktabgacha talim kafedrasi o’qituvchisi*
Otaboyeva I.- *Maktabgacha talim mutaxasissligi 1-kurs magistri*

Maktabgacha ta’lim yoshidagi bolalarni ilk iqtisodiy tushunchalar va atamalar bilan tanishtirib borish, ularning shaxs sifatida ulg‘ayib kamol topishida muhim ahamiyatga ega. Shu sabali ham har bir guruh tarbiyachisi bolalarni ilk iqtisodiy

talablar bilan tanishtirish bo‘yicha belgilangan talablar ya’ni bolalarga beriladigan tushunchalar hajmi, ularni amalga oshirish yo‘llarini va uslublarini bilishi lozim.

Maktabgacha ta’lim tashkilotlari guruhlarida maxsus tashkil qilingan rivojlantiruvchi markazlar va o‘yin burchaklarida olib boriladigan mashg‘ulotlar tarbiyalanuvchilar yosh xususiyatiga mos ravishda tashkillashtirilgan bo‘lib, iqtisodiy bilimlarning kengroq va mazmun – mohiyati to‘laroq tushuntirilishiga imkon yaratiladi. Guruh xonalarida tashkil qilingan “Bank“, “Pochta aloqa bo‘limi”, “Do‘kon“, “Shifoxona“ va shu kabi ko‘plab tashkil qilingan burchaklarda bolajonlar uchun qiziqarli bo‘lgan yangi bilimlarni o‘rgatib borish mumkin. Bunda “Bank“ burchagidan foydalaniladigan bo‘lsa, iqtisodiy tushunchaning dastlabki birligi bo‘lmish “pul“ haqidagi bilimlar o‘rgatiladi. Bolajonlar uchun zavqli mashg‘ulotlardan biri hisoblangan rangli qog‘ozlardan turli xil buyumlar yasash, rasm chizish, qirqish va bo‘yoqlar yordamida rasmlar chizish jarayonlarida ham pulning tayyorlanishi, rangli qog‘ozlar yordamida ularni yasash va mashg‘ulotlar jarayonida undan foydalanishga o‘rgatish ham mumkin. Bu jarayonlarning barchasi bola shaxsi rivojlanishi, uning barkamol shaxs sifatida tarbiyalanishiga yordam beruvchi asosiy usul va harakatlar jamlanmasi hisoblanadi.

Maktabgacha tashkiloti tarbiyalanuvchilarida iqtisodiy bilim va tarbiyani, tabiatda mavjud bo‘lgan jamiki resurslarning cheklanganligi, tabiat ne’matlarining tugab qolishi mumkinligini, ammo inson ehtiyojlarining esa cheksizligi haqidagi ma’lumotlarni yoshligidanoq singdirib borish ularni tejamkorlikka, moddiy va ma’naviy boyliklarni asrab – avaylash ko‘nikmalarining shakllanishiga olib keladi. Bu boradagi dastlabki tushunchalar iqtisodiy bilimlarga ega malakali maktabgacha ta’lim muassasasi tarbiyachilari tomonidan tarbiyalanuvchilarga sodda va tushunarli tilda o‘rgatib boriladi. Ya’ni bunda tarbiyachilar tarbiyalanuvchilarga ehtiyojlar, ularning kelib chiqish sabablari, qondirilish yo‘llari, pul va uning paydo bo‘lishi, foydalanish usullari, bozor munosabatlari, iqtisod, oila iqtisodi, bog‘cha iqtisodi, mamlakat iqtisodi, mahsulot, savdo – sotiq, daromat turlari kabi tushunchalarni bolalarga mashg‘ulotlar jarayonida o‘rgatib boradilar.

Yosh xususiyatlariga ko‘ra ilk va kichik guruh tarbiyalanuvchilari yosh jihatdan biroz kichikligi va murakkab tushunchalarni o‘zlashtira olish qobiliyatlari hali to‘laqonli rivojlanmaganligi sababli ularga iqtisod haqidagi bilimlar o‘rgatilishi kechiktiriladi. Maktabgacha ta’lim tashkilotlarida iqtisodiy bilimlarni o‘rgatish asosan o‘rta guruh (4-5 yosh) tarbiyalanuvchilaridan boshlanadi. Bu yosh guruhiga mansub bolalarda unchalik murakkab bo‘lmagan iqtisodiy tushunchalar ya’ni iqtisod, pul, bozor, boylik, mehnat, mahsulot kabi atamalar ma’nosi o‘rgatib boriladi. Katta guruh tarbiyalanuvchilariga esa o‘rta guruh tarbiyalanuvchilariga o‘rgatilgan tushunchalar kengroq va to‘liqroq holda o‘rgatilishi bilan birgalikda ularga qo‘shimcha ravishda mulkiy munosabatlar, tadbirkorlik, pul munosabatlari kabi tushunchalar ma’nosi ham o‘rgatib boriladi. Maktabgacha tayyorlov guruhi bolalari yosh xususiyati va fikrlash qobiliyatining maktab ta’limiga yaqin va mosligi sababli ularga oila, jamiyat, davlat munosabatlari, iqtisodi, pul tushunchalarining mazmun – mohiyati, mahsulot va uni ishlab chiqarish, foydalanish va sotish, sotib olish kabi

bilimlar chuqurroq o‘rgatiladi. Bu o‘rgatish jarayoni maktabgacha ta’lim muassasalarida o‘tkaziladigan mashg‘ulotlar davomida amalga oshiriladi.

Maktabgacha ta’lim yoshidagi bolalar rivojlanishi uchun asosiy tayanch dasturlar hisoblangan “ Ilk qadam “ davlat o‘quv dasturi va bolalar rivojlanishiga qo‘yiladigan davlat talablarida ham belgilab qo‘yilgan talab va me’yorlarga asosan bolalarda iqtisodiy bilimlarni oshirib borish mumkin. Bunda “ Ilk qadam “ davlat o‘quv dasturining 7-bob “ Ilova “ bo‘limining 4-ilovasi: Yillik mavzuviy rejalarga bag‘ishlangan bo‘lib, maktabgacha ta’lim muassasasi tarbiyachilari rejada belgilangan oy mavzulariga mos ravishda mashg‘ulotlar o‘tkazilishini ta’minlaydilar.

Maktabgacha ta’lim yoshidagi bolalarga iqtisodiy bilimlarni tushuntirishning eng sodda usullaridan biri bu mashg‘ulotlar va o‘yin jarayonida tushuntirib borish hisoblanadi. Bu jarayonda tarbiyachi yillik mavzuviy rejada belgilab qo‘yilgan har bir oy mavzularida iqtisodiy tushunchalarni bog‘liq holda o‘rgatishi mumkin bo‘ladi. Yillik mavzuviy rejaning oktabr oyi mavzusi “Kuz bo‘yoqlari “ mavzusiga bag‘ishlangan bo‘lib, yosh guruhlari va hafta mavzulariga ko‘ra taqsimlanadi. Oktabr oyi o‘rta guruh tarbiyalanuvchilariga ikkinchi hafta mavzusi “ Tabiat omborxonasi: sabzavotlar, mevalar, rezavor mevalar “ doirasida iqtisodiy tushunchalarning sodda ko‘rinishlarini tushuntirish ham mumkin. Ya’ni bunda maktabgacha ta’lim muassasasi tarbiyachisi tarbiyalanuvchilarga tabiatda mavjud bo‘lgan jamiki ne’matlar cheklangan miqdordaligini, ulardan oqilona foydalanish yo‘llarini, meva va sabzavotlarni yetishtirish, mehnat qilish jarayonlarini va bozor munosabatlarida ularni sotish va sotib olish yo‘llari haqida bilimlar berishi lozim. O‘zlashtirilgan bilimlarni mustahkamlash esa tarbiyalanuvchilar bilan olib boriladigan hafta mavzusiga mos mashg‘ulot va o‘yin turlariga bog‘liq. O‘yin jarayonlarida muassasada tashkil qilingan markazlarda kichik bozorchani tashkil qilish, uni turli xil sarxil meva va sabzavotlar bilan to‘ldirish, tarbiyalanuvchilardan birini sotuvchi, qolganlarini esa xaridor rollarini mohirona o‘ynashga o‘rgatish orqali ham iqtisodiy tushunchalar o‘rgatilishi oson kechadi.

Asosiy adabiyotlar

1.Yusupova P.Maktabgacha tarbiya pedagogikasi. T.: O‘qituvchi. 1993.

2.Xasanboyeva O.U. va boshq. Maktabgacha ta’lim pedagogikasi. T.: Ilm ziyo. 2006.

3.Sh.A.Sodiqova “Maktabgacha pedagogika”. “Tafakkur sarchashmalari” T:. 2013

4.N.M.Kayumova “Maktabgacha pedagogika”. “TDPU” nashriyoti T:. 2013 y

МЕКТЕПКЕ ШЕКЕМГИ ЖАСТАҒЫ БАЛАЛАРҒА ШЕТ ТИЛИН ҮЙРЕТИЎ ӨЗГЕШЕЛИКЛЕРИ

Р.Ш.Алеуова- *Әжинияз атындағы НМПИ Мектепке шекемги тәлим кафедрасы*

А.Наурызбаева *- Мектеп шекемги тәлим қәнигелиги 1 курс магистранты*

Ҳәзирги ўақытта мектепке шекемги жастан баслап балаларды шет тилине үйретиўге үлкен дыққат аўдарылмақта. Психологлардың пикиринше, балалар үлкенлерге қарағанда тилди тез ҳәм ансат үйренеди ҳәмде олар

мағлыўматлардың мәнисин түсинип емес, ал оны механикалық тәризде ядлай баслайды. Соның, ушын мектепке шекемги жастағы балаларга шет тилин үйретиў қыйын ҳәм жуўапкершиликли ис болып табылады. Балаларға шет тилин үйретиўде ҳәр қыйлы метод ҳәм усыллардан пайдаланылады. Төменде бир неше методикаларды келтирип өтемиз.

Зайцеванын методикасы. Бул методика 3 жастағы балаларға арналған болып, балалар сөз ҳәм буўынлар жазылған кубиклар менен ойнайды. Кубиклар бир-биринен реңи, аўырлығы менен ажыралып турады. Бул балаларға гәптеги сөзлерди дурыс қолланыўына жәрдем берип барады. Егер бул көнликпелер балаларда ерте жастан баслап раўажландырылса, олар мектепке барғанда мектеп бағдарламасындағы сабақларды ансат өзлестирип алады.

Ойын методы. Шынығыўлар төмендегише өткериледи: тәрбияшы балалар алдына ҳайўанлардын фигураларын ямаса үй быймларының суўретлерин қояды. Тәрбияшы оларды инглис тилинде айтады, балалар болса тәкирарлайды. Кейин балалар бир ҳайўанды ямаса столдың үстиндеги бир буймның суўретин салып, олардың атларын айтып бериўи лазым. Егер балалар буймлардың ярымын ядласа, тәрбияшы балалар менен диалог дүзиўге ҳәрекет етеди. Солай етип, балалар аўызеки сөйлеўди ҳәм сөзлерди дурыс айтыўды ийлеп алады.

Домана методикасы. Бул методика 6 жастағы балалар ушын болып, олардың көрген нәрсенин есинде сақлап қалыў қәбилетин раўажландырыўға арналған. Балаларға буймлар ҳәм олардың атлары жазылған суўретлер көрсетиледи ҳәм бул балалардың жаңа сөзлерди тез еслеп қалыў қәбилетин раўажландырып барады.

Жойбар методикасы. Бул методика 4 жастағы балаларға арналғын болып, мектептеги сабақларға уқсап кетеди, бирақ педагог балалардың қызығыўшлықлдар есапқа алып теманы таңлап барады. Усылай етип, бир неше шынығыўлар алып барылады, кейин балалар тема бойынша тест тапсырмаларын орынлайды.

Аралас методика. Бул методиканың атынан келип шыққан жағдайда, алдыңғы методикалардың абзаллықлары бирлестириледи. Балалар ойнайды, суўрет салады, грамматиканы уйренип барады. Усындай жантасыў балаларда қызығыўшылықты оятып, шынығыўлар ҳәр түрли формада алып барылады.

Методиканы таңлаўда балалардың жас өзгешеликлерин ҳәм олардың билим дәрежесин есапқа алыў керек. Балалар ушын оқыў қызықлы болыўы үлкен әҳмийетке ийе болып табылады.

Балаға шет тилин үйретиў методикалары 5 принципке тийкарланады:

- Тәбиий. Бала тәбиий шараятта жаңа билимлерди өзлестириў зәрур;

-Қызықлылық. Педагогтың тийкарғы ўазыйпасы- баллада тилге қызығыўшылықты оятыў лазым;

-Системалылық. Балаға оқыўды, сөйлеўди, грамматиканы бир ўақытта уйретиў зәрур;

- Турақлылық. Арасында балалар еркелеп, олардан талап етилип затларды ислемейди. Бундай ўақытта балалардан қатаң түрде тапсырманы ислеўди талап етиў лазым, бирақ оларды ҳәдден тысқары мәжбүрлемеў керек.

- Ойын формасы. Ойын - баланың тийкарғы хызмет түри. Ойын арқалы балалар шет тилин тез үйренип алады.

Е.А.Аркин физиологиялық ҳәм психологиялық көз-қарастан қарағанда окыў искерлиги ушын ең қолайлы 5 жас деп белгилеп өтеди. Бул дәўирде балрларда мақсетке бағдарланған хызмет уқыплылықлары пайда болып, қарым-қатнасқа кирисиў ушын жеткиликли сөзлик хорына ийе болады [1:15].

Ал, балаларға шет тилин үйретиўде төмендегилерди есапқа алыў зәрур:

- Балалардың жетискенликлерин басқа балалардың жетискенликлри менен салыстырмаў, себеби ҳәр бир баланың шет тилин үйрениў уқыплылықлары ҳәр түрли болады;

- Балаларда қызығыўшылық пайда болатуғын дәрежеде шынығыўларды шөлкемлестириў лазым;

-Балаларға шет тилин уйрениў қызықлы болғаны ушын, олардың билим дәрежелерин тез-тезден тексермеў керек;

- Балаларға граматиканы көп үйретиў керек емес, себеби ол еле оны түсинбейди. Сонын ушын егер баланын шет тилде сөйлеўге үйретпекши болсаңыз, оны усы тил менен қоршап алған маъқул болады.

Шет тилин үйрениўге ең колайлы усыллар - бул копьютер үскенелери, мультимедиа, аудио ҳәм т.б. хабар ҳәм байланыс усылларынан пайдаланыў болып табылады. Аудио, видео гүрриңлер, ертеклер балалардың сөйлеў тилиниң раўажланыўына үлкен тәсир көрсетип барады. Әсиресе хабар компьютер технологияларынан пайдалыныў балалардағы еки түрли мотивацияны раўажландырыўға тийкар болады: өз-өзин мотивациялаў, бунда материалдың өзи қызықлы болады ҳәм балада үйренип атырған тилди түсине алыў укыплылығы бар екенлигин көрсетиў мотивациясы. Сондай-ақ, үйретиўши бағдарламаны еситиў ҳәм көриўне қарағанда, ертек, гүрриң ҳәм фильмди көрген қызықлы болады ҳәмде балалар тез сөзлерди үйренип, өзлери сөйлеп баслайды.

Демек, балаларға шет тилин үйретиўде ойыннан пайдаланылса жақсы нәтийжелерге ерисилип барылады.

Әдебиятлар:

1. Родина Н.М., Протасова Е.Ю. Методика обучения дошкольников иностранному языку. Москва-2010

2. Кодирова Ф.Р. ва бошқ. Мактабгача педагогика. Тошкент.-2018

MEKTEPKE SHEKEMGI BILIMLENDIRIW SHÓLKEMLERINDE INTERAKTIV METODLARDAN PAYDALANIW JOLLARI

G.X.Jumasheva *- NMPI Mektepke shekemgi tálim kafedrası baslıǵı,*
Allanazarova G.- *Mektepke shekemgi tálim baǵdarı 4-kurs talabası*

Ózbekstan Respublikasınıń “Bilimlendiriw haqqında”ǵı Nızamı, “Kadrlar tayarlawdıń milliy baǵdarlaması”, sonday-aq “2008-2012 jillarda úzliksiz

bilimlendiriw dizimi mazmunın modernizaciyalaw hám tálim-tárbiyanıń nátiyjelilgin jańa sıpat dárejesine kóteriw baǵdarlama”sında ulıwma bilimlendiriw diziminiń turaqlı túrde óziniń pedagogikalıq tájiriybesin bayıtıp baratuǵın izleniwsheń hám dóretiwsheń pedagog kadrlar menen támiyinlew máselesine ayırıqshı itibar qaratılǵan.

Tilekke qarsı búgingi kún ámeliyatında mektepke shekemgi bilimlendiriw shólkemlerinde tómendegi mashqalalar kózge taslanbaqta:

Birinshiden, mektepke shekemgi bilimlendiriw shólkemlerinde tárbiyashılardıń kópshilik bólegi balalardań aktivligin asırıwǵa qaratılǵan interaktiv metodlardan tolıq paydalanbaydı.

Ekinshiden, tárbiyashılar ózleriniń pedagogikalıq tájiriyberin asırıw maqsetinde óz betinshe jetekshi pedagogikalıq tájiriybeler menen tanısıp, óz avtorlıq metodların jaratıwǵa bolǵan kásiplik izleniwsheńligi menen sheberligi talap dárejesinde emes.

Úshinshiden, keleshek pedagog kadrlar bolıp jetilesetuǵın joqarǵı hám orta pedagogikalıq oqıw orınlarınıń talabaları balalardıń aktivligin asırıwǵa qaratılǵan metodlar haqqındaǵı bilim, kónlikpe hám tájiriybeleri jeterli dárejede emes.

Tórtinshiden, balalardıń erkin pikirlew qábileti óz-ózinen qáliplespeydi. Erkin pikir bilimler sisteması tiykarında qáliplesedi. Demek, balalar baqshasında tárbiyashılar balalarda erkin pikirlewge úyretiwge qaratılǵan innovacion, interaktiv metodlardan paydalanıwları, sol tiykarda hár bir bala 56% ten joqarı bolǵan bilim, kónlikpe hám tájiriybelerdi iyelewge erisiwi tiyis. Al bul bolsa ámeliyatta ele óziniń tolıq sheshimin taba almaǵan másele bolıp tabıladı.

«Texnologiya» túsinigi texnikalıq rawajlanıwlar menen baylanıslı turde ilimge 1872-jılda kirip keldi. Texnologiya-yunonsha eki sózden - «texnos» (techne) - kórkem óner, sheberlik hámde «logos» (logos) - pán sózlerinen alınǵan bolıp, «óner páni» degen mánisti ańlatadı. Biraq bunday túsinik zamanagóy texnologiya protsessin tolıq xarakterlep bermeydi. Texnologiyalıq process hár dayım zárúr qurallar hám sharayatlardan paydalanǵan jaǵdayda operaciyalardıń turaqlı izbe-izlikte orınlanıwın belgileydi. Anıǵıraq aytatuǵın bolsaq, texnologik process bul miynet quralları hám miynet ob`ektlerine basqıshpa-basqısh tásir etiw nátiyjesinde ónim islep shıǵarıw boyınsha isshiniń miyneti bolıp tabıladı. Demek, *pedagogikalıq texnologiya* – bul oqıtıwshınıń oqıtıw - (tárbiya) quralları járdeminde oqıwshılarǵa zárúr sharayat hám úzliksiz tásir kórsetiw hám bul miynettiń jemisi sıpatında olarda aldınnan belgilangan sıpatlardı qáliplestiriw protsesi bolıp tabıladı. (Sayidaxmedov N.)

Tálim beriw tájiriybesinde pedagogikalıq texnologiyanıń 3 túri belgilenedi:

1. Ulıwma pedagogikalıq texnologiya: Ulıwma pedagogikalıq (ulıwma didaktikalıq hám de ulıwma tarbiyalıq) texnologiya tálim-tarbiya processiniń sistemalılıǵı**,** belgili bir region, oqıw ornı tárepinen úzliksiz bilim beriw sistemasınıń málim bir basqıshlarında texnologiyanıń ulıwma qaǵıydaları, ilimiy-teoriyalıq tiykarları, principleri, praktikada qollanıwdıń ózine tán ózgeshelikleri, shart-sharayatların sáwlelendiredi.

2. Jeke metodikalıq texnologiya. Pedagogikalıq texnologiyanıń málim bir predmet, kurstı oqıtıw processiniń maqseti hám wazıypaların ámelge asırıw

maqsetinde paydalanılatuǵın tálim mazmunı, oqıtıw quralları, metodları, formalarınıń jıyındısı túsiniledi.

3. Lokal` (modul`) texnologiya: Tálim-tárbiya processiniń belgili bir bólegin jeke didaktikalıq hám tárbiyalıq maqsetine qaratılǵan texnologiya túsiniledi. Bunda oqıwshılardıń jeke individual bilim alıwları názerde tutılıp, oqıwshılardıń iyelep atırǵan bilimlerin kontrollap barıw, jeke páziyletlerin qáliplestiriw sıyaqlı máseleler názerde tutıladı.

Interaktiv (angl. Interaktion - ózara tásir) metodlar - kópshiliktiń birgeliktegi pikir júritiwleri bolıp, oqıwshılarǵa pedagogikalıq tásir kórsetiwdiń jańa usılları bolıp tabıladı. Bul metodlardıń tiykarǵı ózine tán ózgesheligi sonda olar tekǵana oqıtıwshı hám oqıwshınıń birgeliktegi miynet etiwi arqalı ámelge asırıladı.

Interaktiv metodlar-bul kópshilik bolıp pikirlew, birgelikte islesiw dep júrgiziledi, yaǵnıy pedagogiklıq tásir etiw usılları bolıp tálim mazmunınıń bir bolegi. Dástúrge aylanıp qalǵan tálim menen interaktiv metodlardan paydalanıp tálimdi pedagogikalıq texnologiyalar tiykarında shólkemlestiriw processin salıstırǵanımızda olar arasındaǵı ózgeshelik anıq kózge taslanadı.

Interaktiv metodlar menen bir qatarda interaktivlik oqıw degen túsinik te bar. Interaktivlik oqıw – bul soraw – juwaplı oqıw degen sóz. Máselen, muǵállim menen studenttiń lekciya dáwirindegi dialogi. Interaktivlik oqıw tiykarınan bes túrde alıp barıladı:

- túsindiriwdegi, biliwdegi bir-birewge ǵárezliligi,
- hár bir adamdaǵı jeke juwapkerlilik,
- bir-birewge járdem beriw,
- pikirlerdi sheshiwde jámáátshilik
- topardaǵı jumıs xarakterleri.

Demek, interaktiv metodlar interaktiv oqıwdı shólkemlestiriwde de úlken áhmiyetke iye bolıp, olar bir maqsetke, yaǵnıy balalardı erkin pikirlewge úyretiwge, bir-birewge járdem beriwge, qollap-quwatlawǵa hám ǵárezsiz háreket etiwge qaratılǵan.

Interaktiv sózi inglis tilinen alınǵan bolıp, *«inter»* «birgelikte», *«act»* «háreket etiw» degen mánislerdi bildiredi. Bul túsinik pedagogikalıq xızmette interaktivlik óz-ara birgelikte háreket etiw, birge islesiw, pikir alısıw, birgelikte ózlestiriw mánilerinde qollanıladı. Interaktiv oqıtıw birinshi gezekte oqıwshılardıń óz-ara birge islesiwi, bir-birine úyretiwi arqalı bilimlerdi ózlestiriwine tiykarlanǵan pedagogikalıq iskerlikti ańlatadı.

Interaktiv metodlardıń túrleri: «Aqılǵa xújim» metodı, “Arra” metodı, “Baha beriwshı munazara” metodı, «Bilemen. Bilip aldım. Biliwdi qáleymen» metodı, «Bumerang» texnologiyası, Jazba tartısıwlar, T-sxema**,** Kesteler, «Zigzag» strategiyası metodı, «Insert» strategiyası metodı, «Klaster» metodı, Kishi toparlardı shólkemlestiriw, «Komandada oqıtıw» metodi, Konferenciya sabaqları**,** Kishi toparlarda birgelikte oqıw, Kishi toparlarda ózbetinshe islewdi shólkemlestiriw metodı, «Óz kóz qarasıń bolsın» metodı, Orfografikalıq estafeta**,** «Súwretlerdi jaylastırıw» metodı, «Skarabey» texnologiyası, «Birgelikte oqıymız» metodı, «Qaralar shejiresi», «Qara qutı» metodı, «6x6x6» metodı, 4x8x4x8 metodı,

Debatlar, Venn diagramması, «Kubiklar» «Sinkveyn», Dálillangan esse «Ózlik», «Sorawlar beriw metodikası», «Juwmaq shıǵarıwshı plakat» «Pikirler tartısı», «Sinkveyn», «Diagramma venna», «Pikirler hújimi», «Global» tálim tarawı tiykarındaǵı «Waqıt stuli», «Súwretlerge múnásibet», «Yad shınjırı» h.t.b. interaktiv metodlardıń túrlerinen biri bolıp tabıladı.

«Aqılıy hújim» metodı qanday da bir tema boyınsha berilgen mashqallalardı sheshiwde keń qollanılatuǵın metod bolıp, qatnasıwshılardı mashqala boyınsha keń hám hár tárepleme pikir júritiw hám de óz oy-pikirleri, ideyalarınan únemli paydalanıw barısında belgili bir kónlikpe hám de bilimlerin payda etiw. Bul metodtıń maqseti oqıwshılardıń belsendeligin asırıw, olardı erkin pikir júritiwge baǵdarlaw, hámmeni bir túrde pikirlewden azat etiw, hár qıylı pikirlerdi toplaw hám máselege dóretiwshilik penen jantasıwdı támiyinlewden ibarat. «Aqılıy hújim» metodı A.F.Osborn tárepinen usınıs etilgen. Onnan paydalanılǵanda oqıwshılar aldına olardan aqılıy jaqtan sheshiw ushın máseleler, qandayda bir mashqala boyınsha jumbaqlardı sheshiwge imkaniyat tuwıladı. Oqıtıw processinde bul metodtan paydalanıw barısında hár bir student yaki oqıwshı óziniń shaxsiy pikir hám ideyalarına tiykarlanǵan halda olardı ózlestiriwi múmkin. Dáslep bildirilgen pikirlerdiń ulıwmalastırılıwı yaki olardı ózlestiriw, ilimiy tiykarlanǵan pikirlerin qáliplestiriwge imkaniyat jaratılad. Oqıwshılardıń hár qanday iskerliklerin belgili bir talaplar tiykarında qadaǵalaw názerde tutılsa, biraq bildirilip atırǵan pikirlerdi bahalawǵa jol qoyılmaydı. Egerde olardıń pikirleri bahalap barılatuǵın bolsa, oqıwshı yaki studentler óz dıqqatların shaxsiy pikirlerin qorǵawǵa kirisip ketip, aqıbetinde olar jańa pikirleri ilgeri súrilmeydi hám waqıttan utıladı. Bul metodtan paydalanıwda tiykarınan oqıwshılardıń mashqala boyınsha keń oylaw, pikir júritiwge xoshametlew kerekligi itibardan shette qalmaslıǵı lazım. Oqıtıw barısında bul metodtan nátiyjeli paydalanıw tómendegi basqıshlarda ámel asırıladı.

1.Qatnasıwshılardı ózlerin erkin tutıwlarına imkaniyat jaratıw.

2.Ideyalardı jazıp beriw ushın jazıw taxtası yaki betlerdi tayarlap qoyıw.

3. Sheshiliwi lazım bolǵan mashqala anıqlanadı.

4. Jarıs barısında ámel qılıw lazım bolǵan sharayatlardı belgilew, topartıń ruwxıy dárejesin úyreniw hám jaǵdayǵa qatnas:

A) Balalar tárepinen bildirilegen hár qanday ideya bahalanbaydı.

B) Balalar erkin pikir júritiwleri, shaxsiy pikir bildiriwi ushın qolay ruwxıy-psixiologiyalıq ortalıq jaratıladı hám pikirlewge tolıq erk beriledi.

V) Ideyalardıń hár túrli kóp muǵdarda bolıwına áhmiyet qaratıladı.

G) Basqalar tárepinen bildirilip atırǵan pikirlerin yatda saqlaw, olardıń pikirlerine tayanǵan halda qatnasına jańa pikirler bildiriw, usı pikirler tiykarında qandayda bir juwmaqqa keliw sıyaqlı jaǵdaylar oqıwshılar tárepinen orınlawǵa erisiw.

5.Qoyılǵan mashqala boyınsha pikirler soraladı hám jazıp barıladı.

6. Belgili bir qaǵaz betleri ideyalar menen tolǵannan keyin, olardı taxtaǵa qıstırıw.

7. Bildirilgen pikirlerin anıq qatnas hám jańa ideyalar menen bayıtıw tiykarında qollaw.

8. Basqalar tárepinen bildirilgen hár bir pikir ústinen qadaǵalaw ornatıw, yaki házil etiwge, olarǵa baylanıslı qorǵawshı táripler hám shártler bildiriwge jol qoyılmaslıq.

9. Balalar tárepinen jańa ideyalardı bildiriw dawam eter eken, mashqalanıń jeke sheshı min tawıp daǵazalawǵa imkaniyat jaratıw. Balalardı xoshametlew.

MEKTEPKE SHEKEMGI TÁLIM SHÓLKEMLERINDE INGLIS TILIN OYIN ARQALI OQITIW USILLARI

***A.Qalıbaeva**- NMPI Mektepke shekemgi tálim qánigeligi 1-kurs magistrantı,*
***N. Tursınbaeva**- NMPI 1-kurs Shet tiller fakul'teti talabası*

Házirgi kúnde inglis tilin mektepke shekemgi tálim mákemelerinde balalarǵa oyın arqalı úyretiw zárúrli áhmiyetke iye boladı. Xalqımızda «Til bilgen - el, xalıq biledi», dep biykarǵa aytılmaǵan. Birinshi Prezidentimizdiń 2012 jıl 10 dekabrdegi ―Shet tillerdi úyreniw sistemasın jáne de jetilistiriw ilajları tuwrısında»ǵı PQ-1875-sanlı sheshimi bul maqsetti ámelge asırıw hám sol sheńberde mektepke shekemgi tálim shólkemlerinen-aq balalarǵa shet el tillerdi úyretiw hám mektep tálimine tayarlap barıw máselesi zárúrli áhmiyetke iye. Sol sebepli de mektepke shekemgi tálim mákemelerinde balalarǵa inglis tilin úyretiwde sabaq procesin didaktik proektlestiriw aktual másele bolıp, ol jaǵdayda aldıńǵı hám zamanagóy pedagogikalıq texnologiyalardan paydalanıw zárúr bolıp tabıladı.

Balanıń 3 jastan 7 jasqa deyingi baqsha jası balalıq dáwirdiń úlken bir bólegin quraydı. Tiykarınan mine sol dáwirden baslap balanıń ǵárezsiz xızmetleri, sóylewi rawajlanadı, shet tildi tez úyreniw qásiyetleri rawajlanadı, hám de jeke individual qásiyetleri (insaniy pazıyletleri) quram tawa baslaydı. Sonıń menen birge, ana tili hám shet tildi parallel túrde ózlestirgen balalarda aqıl etiw, analiz qılıw, túsiniw, salıstırıw sıyaqlı kónlikpe-ilmiy tájriybeler payda boladı.

Tálim-tárbiya tásiri menen birge, balalar psixikalıqalıq qásiyetleriniń rawajlanıwına olardıń aktiv iskerligi rolin de esapqa alıw zárúr bolıp tabıladı.

Sesbebi bala tárbiyanıń passiv ob'ekti ǵana bolıp qalmastan, bálki óz xızmetleri menen ózine, yaǵnıy óziniń psixikalıq rawajlanıwına aktiv tásir etip turatuǵın janzat bolıp tabıladı. Tárbiya balanıń aktiv xızmetlerin mudamı tuwrı shólkemlestirip, jolǵa salıp tursa, odaǵı ámeldegi sapalar iskerliginiń hár túrlı túrlerinde (oyın, miynet, oqıw) kórinetuǵın bolıp bekkemlenip baradı. Atap aytqanda, bala psixikası oyın, oqıw, úyreniw, miynet hám túrli social iskerlik processlerinde rawajlanadı. Iskerliginiń bul túrleri balanıń ósiwi hám jas qásiyetlerine uyqas túrde ózgerip, biri ekinshisi menen almasıp turadı. Mısalı, baqshaǵa hám mektepke shekemgi tárbiya jasındaǵı balalardıń tiykarǵı iskerligi oyın bolıp tabıladı. Sesbebi oyın bala tábiyatınıń tiykarǵı ózgesheligi esaplanadı. Bala oyın arqalı átiraptaǵı turmıstı hám insanlar ortasındaǵı túrli munasábetlerdi úyrene baslaydı.

Bunnan tısqarı, bul jasta balanıń logikalıq oylay alıw potencialı, intellektual rawajlanıwı, dúnyaǵa kóz qarası hám óz-ózin ańǵarıw qábiletlerin rawajlandırıwǵa dáslepki tiykar qoyıladı. Bala bul jasta materiallıq bolmıs sulıwlıqların sezim etiw,

gózzallıq hám de sulıwlıqtan zawqlana alıw, milliy úrp-ádetlerdi ózine sińdiriw, qádirlew hám de ámel qılıw kónlikpelerin de qáliplestire baslaydı.

Inglis tilin úyretiw hám úyreniw uzaq hám jetilisken process. Ol insannan úzliksiz miynetti hám óz ústinde islewdi talap etedi. Awızsha sóylew ilmiy tájriybelerin ósiriw ushın inglis tilin oqıtıw processinde hár túrlı interaktiv oyınlardı qóllaw, sabaqtı zerigerli emes, kerisinshe, qızıqlı hám súykimli shınıǵıwǵa aylandırıwı anıq. Interaktiv oyınlar arqalı inglis tilin uyreniwshi balalar ózlerin erkin tutadı, hátte uyalshaq balalardı da bul oyınlarda qatnasıwǵa úndeydi. Interaktiv oyınlardı, ásirese, grammatika hám sóz baylıǵın arttırıw processinde qóllaw unamlı nátiyje beredi. Biraq bul oyınlardı qóllawdan aldın pedagog balalarǵa oyınnan gózlengen maqsetti, oyın qaǵıydaların anıq túsindiriwi hám ótilip atırǵan tema menen bekkem bolıwı kerek.

Interaktiv oyınlar balalardıń oyında sawlelendiriwi, yadı hám zat-buyımlarǵa bolǵan itibarın asıradı. Balalarǵa til úyretiwde túrli oyın túrlerinen paydalanıw unamlı nátiyje beredi. Mısalı, jalǵız - individual, juplı, gruppalı, ǵalabalıq oyınlar yamasa rolli, shólkemlestirilgen kommunikativ, dóretiwshilikke baǵdarlawshı, intellektuallıq jarısqa tiykarlanǵan, didaktik, kompyuterli oyınlar usılar turine kiredi [1, 27-b].

«Súwretler» oyını. Tárbiyashi predmet yamasa haywanlar suwretlengen súwretlerdi stol ústine qoyıp shıǵadı hám balalardan birin shaqıradı. Odan súwretler arasından uyqası uyqas keliwshi 2 súwretti tańlawdı so'raydi. Mısalı : bal1-do11, dog-frog, fox-box, cat-bat.

Bul oyınlar shınıǵıwlar dawamında ótilgen temaǵa baylanisıp, olardan sabaqtıń bekkemlew bóleginde yamasa dem alıw minutında paydalanıladı.

«Súwretlerdi súwretlew» oyını («Describe the picture»). Oqıtıwshı balalarǵa súwretlerdi tarqatıp shıǵadı hám olar súwretler degi denelerdiń atınıń, reńin hám formasın suwretlaydi. Mısalı: This is a ball. This is a red ball. This is a big ball.

Shınıǵıwlarda kórgezbeli qurallardan reńli kartochka hám súwretlerden paydalanıw unamlı nátiyje beredi. Suwretler balalarda estetik hám kórkem kóz qarastı rawajlandıradı, predmet atların eslep qalıwlarına járdem beredi.

Juwmaq etip búydew múmkin, jáhán psixologiyasi hám pedagogika páninde bay maǵlıwmatlarǵa tıykarlanıp, kámil isenim menen tómendegi oy-pikirlerdi bildiriw múmkin. Atap aytqanda, mektepke shekemgi tálim shólkemlerinde tárbiyalanıwshılarǵa inglis tilin úyretiwde didaktik oyınlar hám informaciya texnologiyaları salmaqlı tásir ótkeredi.

Paydalanılǵan ádebiyatlar

1. Ёралиева У.Қ. Мактабгача таълим тизимида хорижий тилларни ўқитишнинг ўзига хос хусусиятлари ва унда интерфаол усуллардан фойдаланишнинг имкониятлари. - Т.: «Замонавий таълим» журнали. 2014, № 9. – 27 б.

ХАЛҚ ПЕДАГОГИКАСИДА КИЧИК ЁШДАГИ БОЛАЛАРНИ ТОПИШМОҚЛАР ОРҚАЛИ ИНСОННИ ИДРОҚ ҚИЛИШГА ЎРГАТИШ АНЪАНАЛАРИ

Ибрагимова Л.А*-Мактабгача таълим кафедраси ўқитувчиси*
Дарменбаева Ж*-Мактабгача таълим йўналиши 4-босқич талабаси*

Ҳар қандай ижод маҳсули каби топишмоқлар ҳам инсоният билан ҳамнафас асрлар оша ривожланиб, такомиллашиб, инсоннинг дунёни билиши, идрок этишининг бир воситаси сифатида ҳукм суриб, яшаб келмоқда. Уларда инсониятнинг дастлабки тирикчилик воситаси, касб-ҳунари, турмуш тарзи, унинг ҳаёт кечириши, ўз фаолиятини олиб бориши учун зарур бўлган маиший қуроллари, озиқ-овқат маҳсулотлари, кийим-кечаги, хулқ-атвори кабилар ўз ифодасини топган.

Маълумки, инсоният тирикчилигининг бош манбаи чорвачилик ва деҳқончиликдир. Ҳали инсоният маданий ҳаёт кечириш даврига етмасдан илгари ўз тирикчилигини чорвачилик ва деҳқончилик билан амалга оширган. Чорвачилик инсонларнинг энг қадимги касби бўлиб, ўз ҳаётини йўлга қўйишга, овланган ҳайвонларнинг баъзиларини қўлга ўргатиб, чорвачилик билан шуғилланишга ўтганлар.

Топишмоқлар ҳам, энг аввало, инсонларга яқин, уларнинг доимий кузатувида бўлган нарсаларга бағишланган. Чунки топишмоққа олинган нарса ва предметларни топишмоқ айтувчи ҳам, уни топувчи шахс ҳам доим кўриб, ёки эшитиб, хусусиятларини билиб, кузатиб юрган. Шу тариқа топишмоқдаги нарса ҳар икки томон онгида ҳам гавдаланадиган нарсадир.

Шуни ҳам қайд этиш зарурки, табиятдаги жонзотларни кичик ёшдаги болаларнинг атрофлича билиб олиши, ўларга хос хусусиятларнинг бола онгида ўрнашиб қолиши, уларнинг табийи, ижтимойи белгиларига синчковлик билан назар қилиш ҳар бир ҳайвонни аниқ тасаввур қилиш имкониятини пайдо этиши аниқ мисолларда берилган. Масалан:

Он еки түйе, он бие
Тоғыз сыйыр, бес ешки
Еки ярым қоян
Уш түлки

Деган топишмоқда ушбу ҳайвонларнинг тулаш (жун ташлаш) вақти аниқлаб берилган, яъни туянинг ўн икки, отнинг ўн, сигирниг тўққиз, эчкининг беш, қуённинг икки ярим, тулкининг уч ойда жун ташлаш мавсуми келишини ниҳоятда топқирлик билан қайд этади. Бундан болада табиятнинг биз билмаган қонуниятлари мавжуд эканлиги, унинг яширин сирлари қандай содир бўлиши мумкинлиги ҳақида фикр юритиб, уларни билиб олишга бўлган қизиқиши ортиши, ҳар бир ҳайвоннинг инсон билмаган сирли белгилари борлиги, баъзи жонзотларнинг ўлкамизга келиши, кетишида об-ҳавонинг ўзгариши асосий мезон бўлиб хизмат қилиши каби фикрлар бола дунёқарашининг ўсишига, табиат ҳодисаларига қизикиши ва улар тилсимини ечишга интилиши кабиларни майдонга келтиради, болалар булар ҳақида мушода юритишга, мантиқий фикрлаш савиясининг ўсишига замин ҳозирланади.

Топишмоқлар ҳам инсонни кашф этишга, унинг белгилари, фикр-ҳаёли, қалб сирлари, инсоний фазилатлари, умр йўлларидаги воқеа-ҳодисалар, аъзолари, мардлик ва қаҳрамонликлари, инсоний ҳислатлари, алоқалари, муносабатларини топишмоқда акс эттиришга интилган ва улар бошланғич кашфиётчилик, инсон мўъжизасини, феноменини қамраб олишга бўлган интилиш, ойна сифат инсон борлиғини тасвирлаш, тараннум этишнинг содда ва ҳалқано кўринишидир. Масалан,

Азанда төрт аяқлап жүреди
Түсте еки аяқлап жүреди
Кеште үш аяқлап жүреди

дейилган топишмоқда инсон умрига хос табиий қонуният инсон онадан туғилгач, кичкина пайтида эмаклаб, тўрт оёқлаб йўриши, каттагайгач, икки оёқлаб йўриши, қаригач хасса таяниб уч оёқлаб юриши акс эттирилган. Бу катта фалсафавий, ҳеч бир инсон бундан қочиб қутила олмайди. Болага ушбу фалсафани идрок қилдириш учун ҳаётий мисоллар келтириш, унинг ўзининг ҳаётдаги ўрни нимадан иборат эканлигини тушинтириш, ўқтириш, ҳар бир соат ва кунни ғанимат билиб ҳаётни мазмунли ва наъмунали яшашга илҳомлантириш, шу орқали унинг келажакда ким бўлиб, қандай яшаш зарурлиги ҳақидаги фикрларини мантиқ торазусига солиб кўриб, уни мантикий фикр дунёсига чомилтириш зарур.

Инсонга хос нарсалар тилсимли хазина, муболағали нарса-предмет сифатида кўрсатилади, ва ўқувчиларни ўйлашга, фикр юритишга етаклайди: «базарда табылмайды, тәрезиге тартылмайды, өзи палданда татлы, бирақ оны жеп болмайды» (уйқу); «бир таўдың басында еки лашын, көрмейди қанша ушсада таўдың басын» (бош-кўз); «қатар-қатар тас қойдым, жийрен атты бос қойдым» (тис-тил). Инсон аъзолари ҳар хил топишмоқлардан ўрин олган ва худди зинапоядек биридан кейин бошқаси рамзлар воситасида тасвирланаверган: «узын қайыр, узын қайыр астында қара қайыр, қара қайыр астында жылпылдаўық, жылпылдаўық астында пысылдаўық, пысылдаўық астында тоқылдаўық» (соч, қош, киприк, кўз, бурин, тил).

Топишмоқларда инсонга зарур бўлган буюмлар, меҳнат кироллари, овчилик асбоблари, рўзғор буюмлари, кийим-кечак, тикувчилик, этикчилик, дуродгарлик, темирчилик хар хил нарсалардаги накшлар топишмоқларда акс этиб , уларнинг яратилиши инсон турмуш шароитининг ўзгариши, ҳаётдаги ривожланиш натижасида янги топишмоқлар яратилган ва ушбу ижодий жараён ҳаёт билан хамқадам ривожланиб борган. Булар ижод махсули сифатида топишмоқларнинг инсон ва уни ўраб турган атроф муҳит, касб-ҳунар, инсон турмуш тарзи ва шуғулланаётган соҳалари билан боғлиқ ҳолда кўп тушинчиларнинг номлари сифатида топишмоққа жалб этилиб, ёш авлоднинг табият ва жамият ҳақидаги билимлари, малака ва кўникмаларининг шаклланиши ва такомиллашиб боришига замин ҳозирлайди. Демак, инсон бутун умри давомида тарбияга муҳтож. Шу сабабли ҳам уни жамият учун фойдали, онгли, баркамол, маънавий-маданий етук этиб тарбиялаш тарбия масканларининг, қолаверса, бутун жамоатчиликнинг вазифаси. Айниқса, оила

бу ўринда муҳим вазифа бажаради. Кичик ёшдаги болага ота-онага, ака-ука, опа-сингил ва бошқа қариндошларга ҳурмат ҳиссини сингдириш боланинг яхши хулқли бўлиб камол топишига ёрдам беради.

MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARNI RIVOJLANTIRISHDA INNOVACION TEXNOLOGIYALARDAN FOYDALANISH MASALALARI

G.A.Turebekova- *Maktabgacha ta’lim kafedrasi o’qituvchisi*
Yusupova M. S - *Maktabgacha ta’lim yunalishi 4 kurs talabasi*

Maktabgacha talim tashkilotlarida talim berishda muxim vazifalardan biri, bu bolalarning matematikaga bo`lgan qiziqishlarini rivojlantirish, tabiatdagi turli ranglaridan zavqlanish, nutqini o`stirish orqali ma`naviyatini boyitib borishdan iborat. Psixologlar fikricha, bola xayotining dastlabki to`qqiz yili o`sish davrining muayyan davomiyligida o`tadi, bu umumiy va oldindan aytib berish mumkin bo`lgan bosqichdir. Bu bosqichlar bir-biridan o`ziga xos tomonlari bilan ajralib turadi: jismoniy, xissiy va ruxiy. Bolalar o`sishining o`ziga xosligi to`g`risidagi bilimlar tarbiyachilarga talim muxitini yaratishga va faoliyatining muvofiq turlarini rejalashtirishga tayanch bo`lib xizmat qiladi.

Rivojlanish davrida bolalarda bilimga bo`lgan qiziquvchanlik tevarak-atrofni o`rganishga etaklovchi kuch bo`lib, ularning olgan bilimlarini faollashtiradi, ezgu manaviy sifatlarini amalga qo`llash malakalarini shakllantirib boradi.

Innovatsiya - bu tarbiyachi va bolaning birgalikdagi faoliyatida yangiliklar yaratish, ta'limning ta'siri, maqsadi va mazmuni. Innovatsion texnologiyalar va usullar o'qituvchilar va o'qituvchilarga bolalar psixologiyasini chuqurroq anglab, ma'lum natijalarga erishishda yordam beradi.

Maktabgacha yoshdagi bolalarni tarbiyalashda innovatsion texnologiyalarning ahamiyati hozirgi zamon talabidir. Hayotning dastlabki yillaridanoq chaqaloq oiladagi har qanday qurilmaning, masalan, mobil telefonlar, planshetlar, televizorlarning tilini biladi. Shuning uchun ham maktabgacha yoshdagi bolalarning nutqi, tafakkuri va tasavvuri juda erta rivojlanadi. Ko’pchilik maktabgacha yoshdagi bolalarga vaziyatni so’z orqali to'liq tushuntirish qiziq emas. Shuningdek, hayotning birinchi kunlaridanoq juda faol bo'lgan bolalar ham ko'p uchraydi. Amaliyotda tarbiyachilar guruhdagi bunday giperfaol bolalar bilan ishlash uchun juda ko'p imkoniyatlarga ega emas. Giperfaol bolalarni tinchlantirish, ularni guruh vazifalariga, tashkil etilgan o'quv faoliyatiga yo'naltirish qiyinchilik to’g’diradi. Ayni paytda mamlakatimiz ta'lim muassasalarida o'quv jarayonini insonparvarlashtirish bo'yicha juda ko'p ishlar amalga oshirilmoqda. Ular ilmiy tilda "Innovatsion jarayon" yoki "Pedagogik yangiliklarni joriy etish" deb nomlanadi. Innovatsiya tushunchasi lotincha "in-novus" so'zidan kelib chiqqan bo'lib, "yangilanish", "o'zgarish", "yangilik" degan ma'noni anglatadi, ya'ni, pedagogika fanida yangi usullar, yondashuvlar, vositalar, dasturlardan foydalanish degani. Innovatsion ta'lim vositalariga quyidagilar kiradi: audio-video vositalari, kompyuter, interaktiv doska, internet, kompyuter-multimedia vositalari, elektron darsliklarga ega o'quv-uslubiy majmua, innovatsion sayt va boshqalar. Bugungi kunda juda ko'p interfaol dasturiy ta'minot bo'limlari, harakatlanuvchi ob'ektlarni yaratish imkoniyatlari mavjud. Ana

shunday vositalardan biri - bolalar bog'chasida multimedia darsliklaridan keng foydalanish, shubhasiz, ta'lim faoliyatini yuqori darajada olib borishga imkon beradi va multimediya darsliklari yordamida tarbiyachi vaqtdan unumli va samarali foydalanishi mumkin. Axborot-kommunikatsiya texnologiyalari maktabgacha yoshdagi bolalarni tarbiyalashning eng samarali vositasi sifatida tan olinmoqda. AKTdan foydalanish tarbiyachilarga bir vaqtning o'zida bir nechta pedagogik vazifalarni bajarishga imkon beradi:

- fonematik eshitishni rivojlantiradi;
- leksik lug'atni rivojlantiradi;
- oddiy nutq qobiliyatlarini rivojlantiradi.

Bolalarga o'quv dasturini tomosha qilishdan ko'ra, ertak, hikoya yoki o'quv filmlarini tomosha qilish yoki tinglash ancha qiziqroq. Maktabgacha yoshdagi bolalarning to'g'ridan-to'g'ri ta'lim faoliyatida ishlatiladigan barcha ommaviy axborot vositalarini quyidagicha ajratish mumkin:

- audio;
- video;
- multimedia vositalari

Innovatsion yangi texnologiyalar bolani to'liq rivojlantiradi va bilimli avlodni tarbiyalaydi. Har bir texnologiyaning o'ziga xos xususiyatlari bor, asosiysi, bola rivojlanib, mustahkamlanadi. Maktabgacha ta'lim sohasidagi innovatsion faoliyatning maqsadi - bolalarning ijodiy qobiliyatlarini yuqori samaradorlik bilan rivojlantirish. Barcha pedagogik yangiliklarni faqat bolalarning yosh xususiyatlarini va har bir bosqichda bolalarni qabul qilish jarayonini hisobga olgan holda qo'llashimiz mumkin.

Maktabgacha yoshdagi bolalar qo'llarida narsalarni ushlashni va ularni ko'zlari bilan ko'rishni yaxshi ko'radilar, shuning uchun ular: "Agar aytsangiz- unutaman, agar ko'rsatsangiz- ehtimol eslayman, agar menga ishlatsangiz- men hech qachon unutmayman", - qadimgi Xitoy faylasufi Konfutsiyning maqoliga barcha tarbiyachi va o'qituvchilar amal qilsalar maqsadga muvofiq bo'lar edi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro’yxati:

1. F.SH.Qodirova, SH.Q.Toshpo`latova, N.M.Qayumova, N.A.A`zamova Maktabgacha pedagogika// Toshkent 2018 y.
2. S.R.Irisova Maktabgacha ta’limni rivojlantirishda interaktiv metodlardan foydalanishning ahamiyati// Zamonaviy ta’lim jurnali 2018 y.
3. www. ziyonet. uz
4. www. edu. uz

СОЦИАЛ ПСИХОЛОГИЯДА ИННОВАЦИОН БАСҚАРЫЎ МӘСЕЛЕСИ

Нурабуллаев Т.- НМПИ *Психология кафедрасы 1-басқыш таяныш докторанты*

Басшы шахсын бир қатар социал пәнлер қатарында социал психология да оның сыпатлары, типлери, басқарыў усыллары сыяқлы социал психологиялық тәреплерин үйренеди. Сондай-ақ инновацион басшы шахсын үйрениўде басқарыў

психологиясы менен байланыслы ҳәр қыйлы жандасыўлар бар екенлигин көремиз.

Ю.О.Петрова ҳәзирги күнде инновацион басшы хызметин түсиндириўши төмендегише жандасыўлар бар екенлигин айтып өтеди, [1,75]:

1. Бәсекили жандасыў - бунда инновацион басшы өзиниң арнаўлы, шахсый яки улыўмалық өзгешеликлери менен басқа адамлардан ажыралып турады. Бул шахсый өзгешеликлерин анықлаў болса, бул топарға кирмейтуғын бир топар басшылар ҳәм адамларды ҳәм түрли дәрежедеги жетискенликлерге ерискен ҳәм әўметсиз басшыларды салыстырыў арқалы әмелге асырылады, яғный басшының шахс сыпатында өзгешеликлери ҳәм оның рәсмий статусы ямаса қандай басқарыў лаўазымына ийе екенлиги менен баҳаланады.

2. Инжинерлик-психологиялық жандасыў – бунда инновацион басшы шахсы өзгешеликлери басқарыў системаларын анализ етиўҳәм қарар қабыл етиў процесслери анализи менен түсиндириледи, яғный администрация тәрепинен берилип атырған мағлыўматлар ҳәм олардың түрин басшы тәрепинен қай дәрежеде орынланыўы итибарға алынады.

3. Рефлексив жандасыў – бунда инновацион басшы шахсы өзгешеликлери өзин-өзи басқарыў, өзин-өзи баҳалаў, өзин-өзи тута билиў, басшыға тән стратегиялық нийетлер сыяқлы түсиниклер мазмуны менен анализ етиледи.

Социал-психологиялық жандасыў– бунда новатор басшы шахсының тәрийпи шөлкемлестириўшилик, қарым-қатнастағы үстинлик, басқаларды басқара алыў, лидерлик, социаллық активлилик сыпатлары менен белгиленеди.

Ўәзиятлы - интеграцион жандасыў – бунда инновацион басшы шахсы ҳәр қыйлы басқарыў ўәзиятлары ҳәм турмыслық ўақыялар арқалы тәрийпленеди, яғный ол ўәзиятларда қандай басқарыўшы әмелге асыра алыўы ҳәм тапсырмаларды орынлаў ҳәм т.б. Бунда басшы хызметин бир тәреплеме емес, ҳәр тәреплеме баҳалаў усыныс етиледи.

Функционал жандасыў – бунда инновацион басшы хызметин ҳәм шахсын баҳалаўда үш ҳалат есапқа алынады:

1) Басшы хызметиниң шөлкемлескенлик ҳалаты;

2) Шахстың әҳмийетли социал-психологиялық пәзийлетлери;

3) Шахстың динамик функционал дүзилиси ҳәм оның психофизиологиялық дүзилислери яғный басшының дәслепки когнитив процесслери, мотивациялық, эмоционал ҳәм интеллектуал тараўлары, темперамент, характер, уқыплылық ҳәм қызығыўшылықлары, сондай-ақ басшының билим ҳәм көнликпелерин анализ етиў арқалы әмелге асырылады.

Буннан көринип турғанындай, функционал жандасыў мазмуны көбирек әҳмийетли саналып, онда басшы шахсының идеологиялық ҳәм сиясий пәзийлетлери, басшының кәсиплик шеберлиги, шөлкемлестириўшилик ҳәмде педагогикалық уқыплылықлары, әдеп-икрамлылық пәзийлетлери сыяқлылар есапқа алынады.

Және бир изертлеўши алым В.В.Андреев тәрепинен факторлы жандасыў усыныс етилген болып, бунда инновацион басшы хызмети ислеп шығарыў ҳәм

басқарыў шәраятлары, жаратылған шәраятлар, мийнет ис ҳақысы, хошамет ҳәмде жазалаў сыяқлы түсиниклер менен классификацияланады.[2,56].

Жоқарыда келтирип өтилген жандасыўлардан парқлы рәўиште, басшы хызметин қәдириятлар системасы менен байланыстырып түсиндириў изертлеўши М.Вудкок мийнетлеринде өз көринисин тапқан болып, бунда наватор басшы қәдириятлары динамикасы төмендеги социал-психологиялық тәреплер менен түсиндириледи:

1) экономикалық қәдириятлар үстинлиги - бул белгили бир материаллық мәплердиң үстинлиги менен өзин қәлиплестириў;

2) өз кәсибине қызығыўшылықтың артыўы менен индивидуал сыпатлар ҳәм басқарыў усылын қәлиплестириў;

3) өзи басшылық етип атырған жәмәәт яки топар ағзаларының характер сыпатларынан келип шығатуғын шахсый өзгешеликлер арқалы ҳ.т.б.

Басшы хызметин анализ етиўши жандасыўлар ишинде интегратив жандасыў да әҳмийетли саналады. Онда ҳақықый басшы шахсының социал-психологиялық өзгешеликлери терең психологиялық механизмлер ҳәм мотивация түрлери менен баҳаланады. Яғный басқарыўдығы басшы тәжирийбеси еки тәреплен белгиленеди:

1) дискрет-функционал тәреп, яғный индивидуал ўазыйпаларды орынлаў ушын зәрүр болған басшы өзгешеликлери арқалы баҳалаў;

2) интеграл-функционал тәреп мазмуны басшы өз лаўазымына ылайықлығы менен баҳаланады.

Тоқталып өтилген жандасыўлардан көринип турғанындай, бүгинги күнге шекемги заманагөй басшы ҳәм оның психологиялық модели бойынша анық көз-қараслар жоқ. Бирақ, басшы шахсы менен байланыслы психологиялық изертлеўлер көплеп әмелге асырылған болып, олардың арасында америкалық психолог М. Шоудың изертлеў өзине тән болып табылады. Бул изертлеў мазмуны бойынша инновацион басшы шахсы үш тәрепи арқалы үйрениледи:

- Өмир баяны арқалы;
- Уқыплылығы арқалы (басқалардың пикири менен);
- Шахсый пәзийлетлерин анализ етиў арқалы.

Басшының лаўазымға ылайықлығы жоқарыда көрсетилген усы үш әҳмийетли тәреплери арқалы анықлаў мүмкин.

Ю.К.Ивановтың пикиринше, жетекши шахс, әлбетте, ҳүкимдарлық өзгешелигине ийе болыў шәрти болып табылады. Бирақ бунда өзин-өзи раўажландырыў менен байланыслы психологиялық ҳалатлар мазмунын умытпаўымыз зәрүр [3,46].

Жуўмақлап айтқанда инновацион басшының социал-психологиялық моделинде лидерлик, шөлкемлесириўшилик, кәсиплик компетентлик, толерантлылық, өз бетиншелик, социаллық қабыл етиў, талапшаңлық, сабырлылық, социал-мағлыўматлы компетенция сыяқлы сыпатлар болыўы шәт болып табылады.

Пайдаланылған әдебиятлар

1. Петрова Ю.О. Инновационное лидерство / Ю.О. Петрова // Альманах современной науки и образования. – № 10 (65). – Тамбов: Грамота, 2012. – 150 б.

2. Андреев В.В. Проблемы мотивации руководителей и специалистов на промышленных предприятиях // Управление персоналом. - 1998. - №10. 56-б.

3. Иванов Ю.К. Типология руководителей по соционическим типам. // Упр. перс. - 2000. - № 6 (48). 46-51-б.

ОРОЛҚУМНИНГ ВИЗИЛДОҚ (COLOEPTERA: CARABIDAE) ҚЎНҒИЗЛАРИ БЎЙИЧА ФАУНИСТИК МАЪЛУМОТЛАР

Гулимбетов Б.Д.- Ажиниёз номидаги НДПИ доктаранти
Ешмуратов А.Я.- ЎзР ФА Зоология институти эркин тадқиқотчиси

Дунё бўйлаб визилдоқ қўнғизлар оиласи вакилларининг 40 000 дан ортиқ турлари мавжуд. Бу оила қўнғизлари қишлоқ хўжалик экинлари зараркунандаларини мунтазам равишда қириб йўқотади, ҳамда хонаки ҳайвонларда паразитлик қилувчи тремотод ва немотодларнинг ҳам оралиқ хўжайинлари саналади. Барча табиий ва антропоген муҳитларда кўплаб учрайдиган ва қишлоқ хўжалик экинлари зараркунандаларини самарали йўқотадиган визилдоқ қўнғизларини ҳар томонлама ўрганиш мақсадга мувофиқлигини кўрсатади. Мазкур ҳудудда тарқалган *Carabus*авлоди турлари қишлоқ ва ўрмон хўжаликлари хавфли зараркунандалари сонини тартиблаштиришда алоҳида аҳамият касб этади.

Ҳозирги вақтда қишлоқ хўжалиги экинлари зараркунандаларига қарши курашда ва ўсимликларни ҳимоя қилишда пестицидлар кенг қўлланилмоқда, лекин буни қуллаш хамма вақт хам фойдали бўлиб чиқмайди. Сабаби хозирги кунда қишлоқ хўжалик зараркунандаларининг пестицидларга чидамлилиги ортган ва шу билан бир каторда пестицидлардан рационал фойдаланмаслик оқибатида табиий холатда зараркунандаларнинг купайишига тусқинлик қилувчи фойдали турларнинг хам нобуд бўлишига олиб келувчи омилларни чеклаш муҳим аҳамият касб этади.

Материал ва методика. Био материалларни йиғиш ишлари Орол денгизининг қуриган ўзанида пайдо бўлган Оролқум массиви худудларида олиб борилди. Олинган маълумотлардан маълумки Оролқум Визилдоқ қўнғизлари фаунаси бошқа зоналарга нисбатан бироз қашшоқроқ.

Визилдоқ қўнғизлар намуналарини йиғиш ишлари умумэнтомологик услублар ва қаттиққанотлилар туркуми учун ишлаб чиқилган услублардан фойдаланилди.Энтомологик тутқиш билан сермашуслуби ёрдамида ҳашаротларни йиғиш қуйидаги кўринишда амалга оширилди: яъни, тутқич бир қўл билан шундай ҳолатда ушланади, бунда таёқнинг охирги қисми камида тирсаккача етиб турди. Унинг ҳалқа қисми ер юзасига ёки бута тупи ёки дарахт тупига нисбатан перпендикуляр ҳолатда жойлаштирилди. Кейин тутқич ўсимлик бўйлаб тезкорликда ҳаракатлантирилди. Бунда тутқичнинг ўсимликка урилиш кучи катта аҳамиятга эга ҳисобланади (Голуб 1998).

Асосан энтомологик тутқичлар ярдамида, хар хил тузоқчалар ўрнатичлар орқали, бунда (шиша, ёки банкалар, пластмасса стаканлар) тупроқга кўмилиб қуйилди ва ёруғлик ёрдамидагитутқичлартунги ҳашаротларни тутиш учун нисбатан самарали ҳисобланиб, энтамофаунани

ўрганишда ажойиб натижаларга эришишни таъминлайди. Шунингдек, чироқ ёруғига учиб келаётган ҳашаротларни тутқич ёрдамида тутиб олиш мумкин. Аксарият бояга етган визилдоқ қўнғизларни фақат далада мавсумидаги муайян давридагина фаоллик кўрсатади холос, демак фақат шу пайтдагина йиғилиши мумкин бўлди. Шу тариқа, энтомофаунанинг баҳорги (апрел охири-майнинг иккинчи декадаси), кеч баҳорги (майнинг учинчи декадаси-июн боши), эрта ёзги (июнь), ёзги (июл-август боши), кеч ёзги (август-сентябр боши) ва кузги (сентябр ўртаси-октябр) аспектларини ажратиш мумкин. Ҳар бир гуруҳ учун ўзини мавсумий максимум ва минимумлари мавжуддир. Масалан, кўпчилик қаттиқ қанотлилар баҳор охирида ва ёзни бошида айниқса ранг-баранг, июл ўрталарида ҳисобга олинган турлар ранг-баранглиги ва уларнинг сероблиги кескин пасайди (бу вақтда аксарият турларда ривожланиш рўй беради), ранг-баранглик (камроқ ифодаланган)нинг иккинчи авжи одатда янги авлоди магоси вужудга келадиган пайтда, август-сентябр бошида кузатилди.

Бу усуллар асосан айрим тур миқдорини аниқлаш учун қабул қилинган бўлса ҳам, уни популяция ҳолатини белгилаш учун ҳам фойдаланиш мумкин.

Бу ерда визилдоқ қўнғизлар оиласининг 4 та кенжа оила 20 авлодига тегишли 22 тури аниқланди. Ўрганилган турлардан *Calosoma*, *Zabrus* ва *Tachus* каби авлодлар турлари барча мавсумда доминантлик қилади (1-жадвал).

1- жадвал

Кенжа оилалар	Турлар	%
Carabinae LATREILLE, 1802	*Calosomaalgiricum C. imbricatumdeserticula*	9.09
Cicindelinae LATREILLE, 1802	*Calomeralittoralis,C. nox,Megacephalaeuphraticaarmenica*	13.63
Siagoninae BONELLI, 1813	Siagonaeuropaea	4.54
Broscinae HOPE 1838	Dyshiriusapicalis,S. bucida, *B. chlorodiumluridicorne, B. Emphaneslatiplaga,*Tachusturkestanicu, Pogonistussyrdenusgravi, Pt. liosomus, Amara aena,Agoniumextensium,Taphoxenusgracilis,*Zabrusmorio,*Harpalus (s.str.) distinguendus,*Dicheirotrichusustulatus, Anisodactylus pseudoaeneus,*Agatusflavipes,*Zuphiumtestaceum*	72.72

Аниқланган визилдоқ қўнғизларнинг чўл ҳудудлари биотопик тарқалиши аввалambор муҳитнинг абиотик, гидро-эдафик ва биотик омилларига боғлик ҳолда, ландшафтлардаги ўзгаришларга анша сезгир бўлиб, ушбу шароитларда

мисли индикатор сифатида бўлиши исботланди. Визилдоқ қўнғизлар экологиясини ҳудудлар кесимида ўрганиш, уларнинг зарарли турлар билан биологик кураш амалиётида қуллаш имкониятларини аниқлаш учун зарур булади.Шундай қилиб, илмий тадқиқотларимиз натижасида Оролқумнинг тадқиқот олиб борилган қумли чўлларида 4 та кенжа оилага, 20 авлодга мансуб 22 та визилдоқ қўнғизлар тури тарқалган.Кенжа оилалардан энг кўп Broscinae 72.72%,Cicindelinae 3 та тур 13.63%,Carabinae иккита тур 9.09%, энг кам 1 та тур 4.54%Siagoninae оиласи ташкил қилди.

Фойдаланилганадабиётлар

1. Иноятова М.Г. О биологии жужелиц, распространенных в поливной зоне севера Узбекистана. 1961.

2. Крыжановский О.Л.. жужелиц среднейазии рода карабус. 1953

3. Крыжановский О.Л.. Опыт ревзии системы семейства жужелиц (Колеортера, карабидае) 1976

4. Кудрин .А.И.. К вапросу применения земляних ловушек для изученя распределения и взаимодействия элементов энтомофауни на паверхностипочви . Изд-во ,, Наука,, 1965

5. Куперштейин М.Л.. Оценка трофической связи жужелиц (Колеортера, карабидае) 1975

6. Михайлов В.Л. Состав и распределение жужелиц гор Таджикистана .Изд-во ,, Наука,, 1980.

3-SEKCIYA
MEKTEPKE SHEKEMGI BILIMLENDIRIW SHÓLKEMLERINIŃ PEDAGOG-TÁRBIYASHILARINIŃ KÁSIPLIK SHEBERLIGIN JETILISTIRIW MÁSELELRI

МЕКТЕПКЕ ШЕКЕМГИ ЖАСТАҒЫ БАЛАЛАРДЫ ҲӘР ҚЫЙЛЫ ҚӘЎИПЛЕРДЕН САҚЛАЎ ЕҢ ӘҲМИЙЕТЛИ МӘСЕЛЕ

Қ. М. Кощанов *– Әжинияз атындағы НМПИ профессоры*
Х. К. Шамуратова *- Әжинияз атындағы НМПИ ассистент оқытыўшысы*
С.Б. Кеўлимжаева *– Нөкис қаласы №33-санлы мектепке шекемги билимлендириў шөлкеми директоры*

Жас балалар тәлим–тәрбиясы ең аўыр, ең машақатлы ҳәм үзликсиз дыққат орайында болыўды талап ететуғын ең қыйын, ҳәм жуўапкершиликли, суткасына 24 саат даўам ететуғын үзликсиз ис десек, асыра айтқан болмаймыз.

Адамзат өмириндеги ең әҳмийетли орынды ийелейтуғын жас нәресте тәрбиясында екинши дәрежели истиң өзи жоқ. Бул тараўда ҳеш бир исти кейинге, ертенге қалдырыўға болмайды.

Әдетте, биз балаларымызды жаслайынан илим-билимге, мәдениятлылыққа, гигиеналық мәдениятқа, тазалыққа, адамгершиликке, тил алғышлыққа, үрп-әдетлерге, әдеп-икрамлылыққа, қол мийнетине ҳәм басқа да көнликпелерге үйретемиз, ал бирақ оларды, инсан өмири ушын оғада зәрүр болған өмир қәўипсизлиги қағыйдаларына кеўилдегидей етип үйретиўди есимизден шығарамыз.

Перзентлеримиз қәўипсизлиги - өмирдиң ең тийкары ҳәм әҳмийетли мәселеси болса да ол еле де дыққаттан шетте қалынқырап киятырғандай көринеди. Усындай пийпәрўалықлар ақыбетинен перзентлеримиз әсиресе мектепке шекемги жастағы балаларымыз көп жығылыўларға, сүрнигиўлерге, күйип қалыўларға ҳәм басқа да көплеген ҳәр түрли жарақатланыўларға дусласып киятыр. Ата-аналардың, тәрбияшы-педагоглардың ең баслы ўазыйпасы-бул баланың ден саўлығы, ал денсаўлықтың тийкары - бул балалардымызды ҳәр қыйлы көринетуғын ҳәм көринбейтуғын қәўиплерден сақлаў ҳәм сақланыўға үйретиў болып табылады.

Нәрестелер тәрбиясы еле туўылмастан бурын-ақ басланып, туўылғаннан ержеткенге шекем ата-анасының, жақынларының, мектепке шекемги билимлендириў шөлкеми тәрбияшы-педагогларының, мектептеги педагог-устазлардың басшылығында ҳәм дыққат итибарында болыўы дәркар. Оның ушын, биринши гезекте, жас шаңарақларға арналған мәсләҳәтлер орайларын дүзип онда ең әҳмийетли мәселе етип, дүньяға саламат перзентлерди келтириў ўазыйпасын жүклеў ҳәм үйретиў зәрүр. Жас ата-аналарды өз перзентлериниң саламат ҳәм ҳәр тәреплеме раўажланған етип тәрбиялаў жолларын үйретиў, шаңарағын ҳәм өзлерин ҳәр түрли қәўип-қәтерлерден сақлаўға, аўызбиршиликли, татыў, қурғын, бахытлы шаңарақ болыўға үйретиў ең жуўапкершиликли мәселе.

Турмыс қурып атырған жас-жубайларымызды, өзлериниң ден-саўлығына дыққат бөлиўди, зәрүр жағдайларда емлениўди, денсаўлығын беккемлеўди, перзентли болыўға психикалық ҳәм физикалық жақтан жақсы таярланыў кереклигин түсиндирип барыў, ата-аналардың, халқымыздың ҳәм мәмлекетимиздиң баслы ўазыйпалары болыўлары керек.

Көпшилик ата-аналар елеге дейин: бизлерде бала болғанбыз, өзлеримиз-ақ өсип, адам болдық ғой, - деген арқайынлық ҳәм өзи боларлық үстиртин көз қараслары нәтийжесинде «не қылар дейсең», «ҳеш гәп болмас», «тек бизиң баланы ғана ҳәмме қәўиплер аңлып турмаған шығар», - деген ой менен бийпәрўалыққа берилип, ўақытты өткерип алып, перзентлери ҳәр қыйлы қәўиплерге дуўшар болып, жәбир шеккеннен кейин ғана «ўах», - деп өкинеди.

Айырым ўақытлары перзентлериниң ўақтынан бурын әззи, нәгиран, аўырыў, шала болып туўылыўлары көп жағдайларда тиккелей ата-аналардың ден саўлығына, психикалық жағдайына, турмыс тәризине байланыслы екенлигин биз ойымызға да келтирмеймиз.

Не ушын бир шаңарақтың перзентлери бир әкениң балалары болса да, минез-қулқы, денсаўлығы, тәрбиясы, дүньяға көз қарасы ҳәр қыйлы болып, бири бирине усамайтуғын болып өседи. Бири денсаўлығы беккем, жақсы оқыйтуғын, мийнеткеш, ақ көкирек болып шықса, екиншиси, керисинше басқаша болады.

Нәрестелеримизге өз ўақтында берилген жақсы тәлим ҳәм тәрбия бул бизиң перзентлеримиздиң ертенги бахты, табысы, күлкиси, беккем денсаўлығы, ата-аналардың қуўанышы, халқымыздың келешеги, мәмлекетимиз тиреги.

Ең әпиўайы қәўипсизлик тийкарларын жас балаларымызға тыянақлы ҳәм үзликсиз түрде үйретип барыў келешектеги нешше - нешше мың перзентлеримизди ҳәр қыйлы жарақатланыўлардан, майырылып, майып болып қалыўлардан аман сақлап қалады, - деп ойлаймыз. Көп санлы денесинде тыртығы, шандығы, кемшиликлери бар адамлардан олар бундай жағдайға қашан дуўшар болғанын анықлап, анкета сораўларын жүргизип сораганымызда,- олардың басым көпшилиги бундай бахытсызлыққа кишкене, мектепке шекемги дәўиринде дуўшар болғанлығын айтқан.

Өз Ўатанын, миллетин шын жүректен сүйетуғын, келешегин ойлаған ҳәр бир ата-ана, мектепке шекемги билимлендириў тараўында хызмет етип атырған ҳәр бир устаз ҳәм тәрбияшы-педагог, Ҳүрметли Президентимиздиң бул тараўды жедел раўажландырыўдағы қойған муқаддес ҳәм жуўапкерли ўазыйпаларын жоқары дәрежеде орынлаў ушын өзлериниң барлық күш ғайратын салып, хызмет етеди, - деп пүткил халқымыз исенеди!

Балаларға ҳәр түрли қәўипли затларды услама, тийме, жақынлама-деп бақырып, қорқытып, урып-соғып қадаған етиў, дәкки бериў, буйрықпазлық методлары тек ўақтынша ғана нәтийже бериўи мүмкин. Бирақ бул методлар алдамшы болып узақ ўақытқа тәсир етпейди ҳәм соңғылықта балалар тәрепинен умытылып кетиледи.

Кишкене балаларды ҳәр түрли қәўиплерден сақланыўға үйретиўдиң ең жақсы методы (усылы) - бул еринбей, жай тил менен түсиндириў, көргизбе

қуралларды көрсетип, мысаллар келтириў, кинолардан, мультфильмлерден ҳәм сүўретлерден пайдаланыў. Урысыў, қорқытыў, тийме, услама, алма, минбе, секирме, жуўырма, жеме, кеспе, асықпа, - деп балаларды қорқытып иркиў-бул ўақтынша ғана пайда беретуғын методлар. Мектепке шекемги жастағы балалар тәлим тәрбиясында усындай кеўилсизликлердиң келип шықпаўы ушын тәрбияшы-педагоглар ата-аналар менен тығыз байланысты жумыс алып барыўы зәрүр. Азанда баланы бақшаға алып келгенде бақша мийирбийкеси баланың ден саўлығын көзден өткерип, ыссылығын өлшеп, тазалығына итибар берип тексерип алады. Гейпара ата-аналар қәўипсизлик қағыйдаларына әмел етпестен, баласының сораған нәрселерин қолларына берип қояды. Мәселен қәлем, ручка, сызғыш, телефон, айна ҳ.т.б бул нәрселер биз үлкенлер ушын қәўипсиз болғаны менен балаларымыз ушын қәўипли екенлигин көпшилик ата-аналар биле бермейди. Қолындағы нәрселерди бермең, олар қәўипли деген ескертиўлерди талай мәрте айтсақ та, буларға немқурайдылық пенен қарайтуғын, өзим билеменликке салатуғын ата-аналар ушырасып турады. Тәрбияшы күн даўамында сол баланың тәрбиясы менен шуғылланады. Аўқатын береди, оқыўды, жазыўды, сүўрет салыўды, леголардан пайдаланып нәрселер жасаўды үйретеди ўақтында уйықлатады, ата-анасына саў саламат тапсырады. Бала бақша жүдә қәўипсиз болады. Гейпара ата-аналар баласын бақшаға берместен үйине сыртынан қулыплап жалғыз таслап кетеди. Мине усындай пайытта бала қадағалаўсызлық ақыбетинде түрли қәўиплерге жолығыўы мүмкин. Сол ушын ата-аналар балаларының қәўипсиз, саў саламат өсип улғайыўын қалесе мектепке шекемги билимлендириў шөлкемлерине бериўи ҳәм өзлери де қәўипсизлик қағыйдаларына әмел етиўлери шәрт.

Пайдаланылған әдебиятлар:

1. Ш.М. Мирзиеёв. «Мектепке шекемги билимлендириў системасын түп-тийкарынан жетилистириў илажлары ҳаққында»ғы ПК. 2017-жыл, 9-сентябрь

2. «Илк қадам». Мактабгача таълим муассасасининг Давлат ўқув дастури. Т.: 2018 й

3. К.М. Кощанов, Ж.Ш. Уснатдинова, Х.К. Шамуратова. «Мектепке шекемги жастағы балаларды ҳәр түрли қәўиплерден сақлаў әлипбеси»

MEKTEPKE SHEKEMGI JASTAǴI BALALARDI ÁDEP-IKRAMLIQQA TÁRBIYALAWDIŃ PEDAGOGIKALIQ TIYKARLARI

***M.Allambergenova**-doc.. Mektepke shekemgi tálim fakulteti dekanı*

Mektepke shekemgi jas dáwiri - balalardı ádep-ikramlılıqqa tárbiyalaw hám rawajlandırıw ushın eń qolaylı jas dáwirleri bolıp tabıladı. Bul dáwirde balanıń úlken jastaǵı adamlar hám óz dosları menen qatnasıqları keńeyedi hám qayta qurıladı, háreket túrleri quramalı bola baslaydı, qatarları menen birliktegi is-háreketleri payda boladı. Bala úlken jastaǵı adamlarǵa dıqqat-itibar menen qaray baslaydı, adamlar arasındaǵı óz-ara qatnasıqlardı ajıratıwdı úyrenedi. Mektepke shekemgi jastaǵı bala eresek bolıwǵa umtılıp, adamlar arasındaǵı qatnasıqlar dúńyasın ózlestiredi, olardıń óz-ara birliktegi háreketi boyınsha ámelge asırılatuǵın nızamlardı, yaǵnıy óz

is-háreketlerin minez-qulıq qaǵıydalarına hám jámiyetlik ádep-ikramlılıq normalarına baǵındıradı.

Mektepke shekemgi jastaǵı balalardı ádep-ikramlılıqqa tárbiyalawdıń mazmunı tómendegishe baǵdarlardı óz ishine aladı:

- shaxs sıpatında qáliplesiwinde insanıylıq sezimlerin tárbiyalaw;
- jámááchilikti tárbiyalaw;
- tuwılǵan elge, watanǵa súyispenshilik tiykarların qáliplestiriw;
- miynetke hám miynetti súyiwshilikke qatnastı qáliplestiriw.

Balalardıń óz-ara qatnasıqları ádep-ikramlılıq qaǵıydaları hám normaları menen tártiplestiriledi. Ózin tutıw hám óz-ara qatnasıqlar qaǵıydaların biliw balaǵa óz teńlesleri dúńyasına, adamlar dúńyasına kiriw processin jeńillestiredi.

Erte balalıq dáwirde ádep-ikramlılıq kónlikpeleri turmıslıq hám predmetlik is-hárekette, dáslep úlken jastaǵılar menen birliktegi, sońınan óz betinshe háreketlerinde qáliplesedi. Bul jasta bala adamlar hám predmetler menen óz-ara birlikte qatnas jasawdıń belgili bir qaǵıydaların túsiniwge uqıplı boladı. Álbette, bunday qaǵıydalar balanıń oy-pikiriniń ámeliy, kórgizbeli sheńberleri menen sheklenedi. Normalardı qaǵıydalardı túsiniw balanıń óz tájiriybesine tiykarlanadı. Sonlıqtan da, erte jastan baslap qoyılǵan talaplardı turmıslıq tájiriybe mısallarında kóriw zárúr boladı.

Balanıń ádep-ikramlılıq jaqtan rawajlanıwı ushın úlken jastaǵılardıń úlgisi áhmiyetli bolıp tabıladı. Bala ózindegi minez-qulıqtı qáliplestiriwde, kóbirek úlkenlerdiń predmetlerge, haywanlarǵa qatnasın ata-anasınan hám tárbiyashılardan aladı, úyrenedi. Jaqsı yamasa jaman ekenligi haqqındaǵı sózler dáslep úlken jastaǵı adamlardan bilinip, sońınan bala olardı yadına túsiredi hám soǵan uqsas jaǵdaylardı olar qaytalaydı.

Ádep-ikramlılıq sıpatlarınıń bekkemligi, turaqlılıǵı olardıń qalay qáliplesiwi pedagogikalıq tásirdiń tiykarına baylanıslı boladı.

İnsannıń ádep-ikramlılıq jaqtan qáliplesiwi bul: bilimler hám túsinikler, sezimler hám qatnasıqlar, kónlikpeler hám ádetler, is-háreketler hám ózin tutıw usaǵan túsiniklerdi óz ishine aladı.

Qálegen ádep-ikramlılıq sıpatın qáliplestiriw ushın onıń sanalı túrde ótiwi oǵada áhmiyetli. Sonlıqtan da olardıń tiykarında ballada ádep-ikramlılıq sıpatınıń mazmun-mánisi haqqında, onıń zárúrligi hám oǵan iyelik etiwdiń artıqmashlıqları haqqında túsinikke bay bilimler zárúr. Balada ádep-ikramlılıq sıpatın iyelew tilegi payda bolıwı, yaǵnıy sáykes ádep-ikramlılıq sıpatın iyelew ushın tiykar bolıwı tiyis.

Tiykardıń payda bolıwı sıpatlı qatnasqa alıp keledi, ol óz gezeginde, sociallıq sezimlerdi qáliplestiredi. Sezimler qáliplesiw processine jeke pikirlewshilik áhmiyetli kórinis beredi hám sonlıqtan da payda bolıp atırǵan sıpatlardıń bekkemligine tásir kórsetedi. Biraq bilimler hám sezimler olardı ámeliy iske asırıw, yaǵnıy ózin tutıwda, is-háreketlerinde ámelge asırıw talabın payda etedi. İs-háreketler hám ózin tutıw qáliplesip atırǵan sıpattıń bekkemligin tekseriw hám tastıyıqlawǵa múmkinshilik beredi. Bul sistema ob`ektiv xarakterge iye boladı. Ol bárhama, insannıń qálegen sıpatın (ádep-ikramlılıq yamasa ádepsizlik) qáliplestiriwde payda boladı.

Ádep-ikramlılıqqa tárbiyalaw sistemasınıń baslı ózgesheligi óz-ara ornın basıw, almastırıw principiniń joqlıǵınan ibarat bolıp tabıladı. Bul sistemanıń hár bir bólimi

áhmiyetli, onıń alıp taslanıwı yamasa basqası menen ózgertiliwi múmkin emesligin ańlatadı. Onıń háreketi iykemli xarakterge iye boladı: hár bir bóliminiń izbe-izliligi tárbiyalaw ob`ekti sıpatınıń ózgesheliklerine (onıń quramalılıǵına hám t.b.) jáne jasına baylanıslı ózgeriwi múmkin.

Bilimlerden xabardar etiwden emes, al ózin tutıw ámeliyatınıń emocionallıq (sezimtallıq) bazasın, ámeliyatın qáliplestiriwden baslaw kerek. Bul bilimlerdi bunnan bılay ózlestiriw ushın qolaylı tiykar bolıp xızmet etedi.

Ádep-ikramlılıqqa tárbiyalaw wazıypaları eki toparǵa bólinedi:

- ádep-ikramlılıqqa tárbiyalaw sistemasınıń wazıypaları;
- moral`lıq qádiriyatlardı qáliplestiriw wazıypaları.

Ádep-ikramlılıqqa tárbiyalaw sistemasınıń wazıypaları:

- ádep-ikramlılıq sıpatlarınıń mazmun-mánisi, onıń zárúrligi jáne oǵan iyelik etiwdiń artıqmashlıqları haqqında túsiniklerdi qáliplestiriw;
- ádep-ikramlılıq sezimlerin, ádetlerin, normaların tárbiyalaw;
- ózin tutıwdıń ámeliyatın ózlestiriw.

Hár bir bólimi ózиniń qáliplesiwiniń ózgesheliklerine iye boladı, biraq bulardıń bir tutas sistema ekenin yadta tutıw zárúr. Sonlıqtan da bir bólimin qáliplestirgende basqa bólimlerine shártli tásir etiw názerde tutıladı. Wazıypalardıń bul toparı turaqlı, ózgermeytuǵın xarakterge iye boladı.

Moral`lıq qádiriyatlardı qáliplestiriw wazıypaları:

- insaniylıq sezimlerdi hám qatnasıqlardı tárbiyalaw
- watandı súyiwshilik hám milletler aralıq keń peyillik tiykarların qáliplestiriw;
- miynet súyiwshilikti, miynet etiw tilegin hám uqıbın tárbiyalaw;
- jámáachilikti tárbiyalaw.

Tárbiya tariyxıy xarakterge iye boladı hám onıń mazmunı bir qatar jaǵdaylar hám sharayatlar-jámiyettiń talapları, ekonomikalıq faktorlar, ilimniń rawajlanıw dárejesi, tárbiyalanıp atırǵanlardıń jasınıń ósiwine qaray ózgerip baradı. Demek, óz rawajlanıwınıń hár bir basqıshında jámiyet ósip kiyatırǵan jas áwladtı tárbiyalawdıń hár qıylı wazıypaların sheshedi, yaǵnıy onda insannıń hár qıylı ádep-ikramlılıq idealları boladı. Ádep-ikramlılıqqa tárbiyalaw wazıypalarınıń mazmunına tariyxıy basqısh, ásirese, tárbiya ob`ekti, anıq turmıs sharayatları da tásir etedi. Moral`lıq qádiriyatlardı qáliplestiriw wazıypaları hárekecheń sıpatqa iye boladı.

Solay etip, mektepke shekemgi jastaǵı balalardı ádep-ikramlılıqqa tárbiyalawda qorshaǵan ortalıq, ata-ana, tárbiyashı ayrıqsha tásir jasap, sistemalı túrde tálim-tárbiya jumısların shólkemlestirgen de ǵana balalar tárbiyasına qoyılǵan wazıypalardı tolıq ámelge asırǵan bolamız.

Búgingi kúni ǵárezsiz mámleketimiz ózиniń jańalanıw hám rawajlanıw jolında kóplegen áhmiyetli islerdi ámelge asırıp ulıwma insaniylıq qádiriyatlarǵa sadıqlıǵı menen milliy miyraslardı paydalanıw hám bayıtıw máselelerin baslı wazıypa etip qoymaqta. Ata-babalarımızdan saqlanıp miyras bolıp kiyatırǵan muhaddes kitaplar úrp-ádetler hám tariyxımız benen mádeniyatımız qayta tiklenbekte. Ullı oyshıllarımızdıń jazıp qaldırǵan miyrasları, hikmetli sózleri búgingi kúni hár bir jas áwladtıń kámal tabıwına joqari adamgershilik paziyletlerine, ádep-ikram hám tárbiyalıq qaǵıydalarına aylanbaqta.

Milliy dástúrlerdi biliw olardı dun`yaǵa kelip atırǵan jas áwladlardıń sanasına sińdiriw búgingi kúngi milliy tárbiyamızdıń tiykarı bolıp tabıladı. Hár qanday xalıqtıń millettiń ómirinde iz qaldıratuǵın turmıs qálpin tiklep turatuǵın, eskiden jańaǵa, atadan balaǵa miyras bolıp kiyatırǵan milliy úrp-ádeti, dástúrleri sol xalıqtıń tariyxıy rawajlanıwın, milliy miyrasların, joqari adamgershilik paziyletleri kórinislerin sáwlelendirip keleshek áwladtıń tálim-tárbiyası, sana sezimi hám minez-qulqına óziniń belgili tásirin tiygizedi. Sonlıqtan búgingi jámiyet adamlarınıń joqari adamgershilik paziyletlerine eń dáslep onıń óz ana tili, tariyxın, úrp-ádetin, dástúrlerin biliw menen tıǵız baylanıslı. Basqa xalıqlar sıyaqlı qaraqalpaq xalqınıń da milliy úrp-ádeti, bala tárbiyalaw dástúrleri, etnografiyası hám milliy tuyǵıları bar. Bulardıń barlıǵı ásirler dawamında milliy tárbiya tiykarında qáliplesip, rawajlanıp hám dawam etip kelmekte.

Xalqımızdıń ásirler dawamındaǵı toplaǵan dun`yaǵa kóz-qarasın, milliy miyrasların, tálim-tárbiyalıq dástúrlerin biliw hám olardı xalqımızdıń turmıs tájiriybelerinde keń en jaydırıp paydalanıw búgingi kúni ayrıqsha zárúr. Áwladlarımız jaratqan ruwxıy baylıqlar, ata-babalarımızdıń úrp-ádeti, dástúrleri, adamlar qálbinde belgili orın iyelep sana-sezimimizde dáwirler boyı saqlanıp kelmekte.

Mektepke shekemgi jastaǵi balalardiń ádep-ikramliliq tárbiyasin jetilisitiriwde baqsha jumısların metodikalıq jaqtan jetilistiriwdiń tiykarǵi kórsetkishleriniń biri bul «Ilk qádem» baǵdarlamasi boyinsha jumis alip barǵanimiz maqsetke muwapiq keledi. Bunda tiykarinan baqsha balalariniń fizikaliq rawajlaniw ózgesheliklerin aniqlaw menen birge olardi oqitiw hám tárbiyalaw waziypasin tabisli ámelge asiriw ushin tárbiyashi bul jastaǵi balalardiń anatomiyaliq-fiziologiyaliq hám psixologiyaliq ózgesheliklerin tereń úyreniw-leri tiyis. Bulardan tisqari baqsha tárbiyalaniwshilariniń jaslari arasindaǵi ayirmashiliqti esapqa alǵan halda olardiń fizikaliq hám psixikaliq rawajlaniw dárejesi boyinsha úlken topar balalarinan anaǵurlim dárejede ayirmashiliqqa iye ekenligin de esapqa aliwimiz tiyis. Máselen, alti jastaǵi tárbiyalaniwshilar menen alip barǵan eksperiment jumislariniń nátiyjelerin salistirip qaraǵanimizda olardiń anatomiyaliq, fiziologiyaliq hám psixologiyaliq jaqtan ózgeshelenip turatuǵin-liǵi málim.

Demek, biziń tájiriybe sınaw jumislarımızdıń juwmaqları kórsetkishlerin alip qaraytuǵin bolsaq, baqsha tárbiyalaniwshilariniń tálim-tárbiyasinda bul jasta balalarda eriksiz psixikaliq basim menen qorshaǵan ortaliqtaǵi qarim-qatnaslar menen minez-quliq formalarinińda kem-kemnen ózgerip baratuǵinliǵin bayqaymiz. Sebebi, bul waqitlari balalardaǵi qabil etiw processleri analitikaliq xarakterge iye bola baslaydi. Sebebi, bul jastaǵi balalar hár qiyli nárselerge qiziqqish, ózlerin qiziqtirǵan nárselerdi tezirek úyrenip aliw ushin asiǵiw menen birge ózlerin qiziqtirǵan zatlarǵa diqqat awdarǵish bolip keledi.

Mektepke shekemgi bilimlendiriw shólkemleriniń tárbiyalaniwshilari ádep-ikramliliq tuwrali bilim beriw waqtinda belgili bir sistemadaǵi maǵliwmatlardi ózlestiredi. Olardaǵi ádep-ikram normalari menen qádelerin meńgeriw ádep-ikramli sanani qáliplestiriwdiń basli shártleriniń biri bolip esaplanadi.

ИСЛОҲОТЛАРДА ТАРБИЯЧИНИНГ ЎРНИ ВА РОЛИ

***У. Маҳкамов**-ТВЧПИ профессори, п.ф.д.*
***Д. Исмоилова**-ТВЧДПИ ўқитувчиси*
***Д.Олимжонова**-ТВЧДПИ педагогика ва психология йўналиши 2-курс талабаси*

Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг 2020- йилги Парламентга Мурожатида “нафақат ёшлар, балки бутун жамиятимиз аъзоларининг билими, савиясини ошириш учун аввало илм-маърифат, юксак маънавиятини ривожлантиришга алоҳида эътибор қаратилган. Ушбу вазифаларни амалга оширишда тарбиячининг педагогик махорати, илғор тажрибалари мухим ахамиятга эга. Чунки тарбиячи илм-маърифатли кадрлар тайёрлаш, болаларни турли сохаларга йўналтириш, узлуксиз таълим жараёнларида ислохотларни амалга ошириш, стратегик фикр юритадиган, билимли ва малакали янги авлод кадрларни тарбиялаш, хориждаги илғор тажрибаларни чуқур ўрганиш, таълим жараёнини янгилаш, ўқитиш методикаси, шакл ва методларини қўллашда илм-маърифатга асосланиш кабиларни амалга оширишга маъсул шахс ҳисобланади. 2020-йилнинг “Илм, маърифат ва рақамли иқтисод йили” деб эълон қилиниши бу борадаги ишларни янги босқичга кўтаришни тақазо этади. Шу жиҳатдан Юртбошимиз таъкидлаганидек, “Илм йўқ жойда қолоқлик, жаҳолат ва албатта тўғри йўлдан адашиш бўлади. Шарқ донишмандлари айтганидек “Энг катта бойлик - бу ақл- заковат ва илм, энг катта мерос - бу яхши тарбия, энг катта қашшоқлик - бу билимсизликдир”. Шу сабабли ҳаммамиз учун замонавий билимларни ўзлаштириш, чинакам маърифат ва юқсакмаданиятэгасибўлиш узлуксиз ҳаётий эҳтиёжга айланиши керак. Тараққиётга эришиш учун рақамли билимлар ва замонавий ахборот технологияларини эгаллашииз зарур ва шарт. Бу бизга юксалишнинг энг қисқа йўлидан бориш имкониятини беради”. Ушбу жараёнда тарбиячи болаларга интизом ва маъсулият, қобилият умумий, махсус ижтимоий билимлар мехнатда ижодий муносабатда бўлиш, топширилган ишни тез ва сифатли бажаришга интилиш, қатийлик,касбий ғурур, маҳорат ва ҳурмат, самимийлик,ишлаб чиқариш маданияти, хаётий фаолиятга хурмат билан муносабатда бўлиш, жамоада меҳнатида бир-бирига ёрдам бериш, ташаббускорлик ва мустақиллик, мамлакат, равнақи учун унумли меҳнат қилиш, иш билармонлик ва тадбиркорлик, меҳнатсеварлик, мулоқот маданияти, самимийлик, уддабуронлик жамиятда ўзини тутиш маъсулиятига эга бўлиш, соғлом турмуш тарзини бўш вақтини мазмунли ўтказишга оид ҳуқуқий норма ва қонунлар ҳақида билиш ва аҳлоқий билимларга эга бўлиш,оилавий бурчларини бажариш, ўз ота- оналарига, ёши улуғларга ҳурмат билан муносабатда бўлиш, қобилиятларини ривожлантириш асосида улар олдига қўйилган мақсад ва вазифаларини амалга оширишида ишонч, малака, шахс сифатлари, одоб, ҳулқ-атвор қирраларини такомиллаштирад. Тарбиячи фаолиятининг асосий мақсади ҳар томонлама ривожланган шахсни шакллантиришдир. Мактабгача таълимнинг демократик ва инсонпарварлик тамойилига асосланган холда амалга оширишда тарбиячи таълим-тарбия мазмунига қўйидаги ғояларни такомиллаштириш унинг негизини ташкил этади.

1 Тарбиячи фаолиятида тарбия мақсадининг аниқ бўлишига эришиши бунда қўйилган аниқ мақсад ўқувчи ҳар томонлама ривожлантиришда унинг қобилияти ва ютуқларига ишонишда тарбия жараёнимазмунининг асосий негизи ҳисобланади. Чунки ҳаёт маданияти, ижтимоий ва меҳнат маданияти, сиёсий, демократик, аҳлоқий ва экологик, бадиий ва жисмоний оила мунлсабатлари маданияти кабилар ўқувчи шахсини шаклллантиришнинг асосий функциялари ҳисобланади.

2. Катталар ва болаларнинг ҳамкорликдани фаолияти. Ушбу жараёнда болалар билан ишлашда аҳлоқий жараёнлар маънавий-маданият намуналари, фаолият маданияти асосида ўзининг шахсий қадриятлари, иши мазмунини ташкил этади.

3. Ўз- ўзини англаган шахсни шакллантириш. Ушбу жараёнда ўқувчида мустаҳкам ишонч, демократик қарашлар ва инсоний позицияси такомиллашади. Тарбия мазмунининг асосий илдизи унионистa ҳаётий маданиятини аниқлаш ва ривожлантириш асосида унинг соғлом турмушга тайёрлаш ва бахтли бўлишига эришиш. Ҳаётий маданият инсоннинг шахсий ҳаёт ва бахтини ривожлантиради

4. Тарбиянинг шахсга йўналганлиги. Тарбиявий ишлар жараёни марказида дастур, тадбир, шакл ва методларни амалга оширишда ўқувчиларнинг бўлиши ўқитувчи педагогик фаолиятининг олий мақсади ҳисобланади. Ушбу жараёнда ўсмирнинг индивидуал лаёқатларини, қизиқишларини, ўзига ҳос ҳарактерини, шахсий ҳис -туйғуларини ривожлантириш муҳим ҳисобланади. Тарбияланувчиларнинг қизиқишиларининг ҳаракатлари юксак даражада кўтарилишида уларнинг манавий эҳтиёжлари тарбиянинг асосий қоидалари бўлиши лозим.

5. Ўз ҳохиши билан иштирок этиш. Тарбияланувчиларнинг ҳохиши тарбия жараёнининг қизиқарли ва мазмунли бўлишида ўз самарасини беради. Ушбу жараёнда ривожлантиришда ёки ҳамкорлик ғояси (қийинчиликларни енгиш ўзини баланд тутиш) билан чегараланиб бўлмайди. Тарбия жараёнини мажбурий равишда ташкил этиш. Ўқитувчи учун ҳам, ўқувчи учун ҳам аҳлоқий жиҳатдан салбий ҳолатларга олиб келади. Болаларни “ Тарбия” мажбуриятини бажаришга зўрлаб бўлмайди. Ўқитувчилар ўқувчиларининг қизиқишларини, ҳис-тўйғуларини романтик қарашлари, фуқаролик ва ўртоқлик бурчлари мустақил фаолиятга ва инсонга бўлган интилишларини ҳисобга олган тақдирдагина тарбияланувчиларда эркинлик туйғулари камол топади.

6. Жамоатчилик йўналишлари. Тарбия жараёни мазмунида ўқувчиларни жамоага бўлган муносабатларини мустаҳкамлаш, интизом талабларига амал қилиш унинг маънавий аҳлоқий жиҳатларини ривожлантириш асосида шахсни шакллантириш муҳим ўрин тутади. Мактабдаги тарбия ҳаракатлари стратегиясининг мазмуни ва воситлари ўқувчиларни катта ҳаётга таёрлаш негизини ташкил этади.

Дарҳақиқат, бугунги кунда таълим сохасида, амалга оширилаётган ислохотларнинг мазмун мохияти ўқувчи- ёшлар шахсида жамият хаётига ижтимоийлашуви имкониятларини намоён қилишга оид тегишли фаолият турлари асосида ижодий қобилиятларини ривожлантириш масаласини долзарб қилиб

қўймоқда. Шу жиҳатдан ҳам ўқитувчи ўз ўқувчиларида ёшлигиданоқ соғллм турмуш тарзи ва ижтимиоий ҳис туйғулари, нутқ, мулоқот, ўқиш ва ёзиш малакалари билиш ва ижодий жараёнини ривожлантириши асосида билим олишга фаол кизикиш, ýкув ва хаётий фаолият учун ахборотни мустақил топиш ва фойдаланиш, вокеа ва ходисаларга муносабат билдириш ва уларни хаётда кýллаш кабиларни амалга ошириш. Таълимнинг мазмун мохиятини, унинг имкониятларини ва натижаларини такомиллаштиришни талаб этади. Бу эса ўқувчи таълим марказида ривожланаётган шахс, унинг имкониятини тýлик, юзага чикаришга интилиши, имкониятлари, индивидуал хусусиятлари ўқувчиларда шахсини ва ижтимоий психологик тайёргарлик даражасини намоён этади. Бу эса унга турли талаб ва мажбуриятларни кабул килишга тайёр бýлишини талаб этади. Ўқувчидаги бундай хохиш унинг мактабда муваффакиятли ýкиши учун табиий асос хисобланади. Таълим-тарбия жараёнида замонавий, инновацион, педагогик, психологик, дидактик, методик ёндашувлар асосида ташкил этишда узлуксизлик ва узвийликни таъминлаш компетенцияларига алохида эътибор каратишлари зарур. Бу эса ўқитувчи фаолиятидаги асосий кýрсаткич сифатида ижобий натижаларга олиб келади.

Хулоса қилиб айтганда, тарбиячи- ёшларнинг ақлий, жисмоний, ахлокий, эстетик тарбиясига дастлаб оилада, мактабда асос солинади. Жамиятнинг комил фуқаросини ривожлантиради сиёсий, ғоявий дунёкараши, ахлоқий меъёрлар ва хулқий оила аъзолари ýртасидаги ýзаро муносабатларда амалга оширилади. Бунда катталар томонидан ёш авлодни назорат килиш, жумладан жамиятда белгиланган тартиб- коидаларига риоя қилиши, таълим олиши учун шарт-шароит яратилиши ва уларни моддий хам маънавий томондан кýллаб-кувватлаш назарда тутилади. Шу билан бирга оила ва мактабдаги бошқарув функциясигабоғлиқ ҳисобланади. Шу жиҳатдан оила аъзоларининг хулқи, билим савияси ва дунёкарашини ва ўқитувчининг жамиятдаги ўрни ўқувчи-ёшлар учун ибрат-намуна ҳисобланади. Шундай экан ўқитувчи ўзиниг педагогик фаолиятида ижодий имкониятларини фаоллаштириш натижасида ýкув-тарбиявий жараёнда хар томонлама ривожланган шахсни шакллантиришга каратилган инновацион ýкитиш технологияларини амалга ошириш, ўкувчиларнинг хусусиятлари ва қобилиятлари, уларнинг ички имкониятларини ҳисобга олган ҳолда миллий ва умуминсонний кадриятларни ýкувчилар онгига сингдириши, шахс, жамият ва атроф-мухитига бўлган муносабатларида ижодий фикрлаш, башорат к,ила олиш, мук,обил фикрлашга имкон берувчи шакл, метод ва воситаларидан фойдаланиш, ижтимоий ахамиятли карорлар қабул қилишга ýргатиш, мустакил таълим олиш, ýз- ýзини тарбиялаш, ýз-ýзини ривожлантириш кабиларни таълим - тарбия жараёнида узлуксиз амалга ошириш ўз самарасини кўрсатади.

Фойдаланилган адабиётлар

1. Каримов И.А. Юксак маънавият - енгилмас куч. - Т.: «Узбекистон», 2015.

2. Ишмухаммедов Р., Абдукодиров А., Пардаев А. Таълимда инновацион технологиялар (таълим муассасалари педагог-укитувчилари учун амалий тавсиялар). - Т.: «Истеъ-дод», 2008.

3. Омонов Н.Т, Хужаев Н.Х, Мадярова С.А, Эшонов Э.У. Педагогик технологиялар ва педагогик махорат. - Т.: «Иктисод-Молия», 2009.

4. Курбонова Г.А. Бугунги кундаги укитувчининг педагогик махорат ва педагогик бурчи. Узлуксиз таълимни ривожлантиришнинг ижтимоий мониторинги, жараёнининг илмий асослари ва натижавийлиги. Илмий-амалий анжуманидаги маърузаси. - Т.: 2013.

BALALARDÍ FIZIKALÍQ RAWAJLANDÍRÍWDA MILLIY XALÍQ OYÍNLARÍNAN PAYDALANÍW

G. Jumasheva *- NMPI Mektepke shekemgi tálim kafedrası baslıǵı*
Z. Ajimova *– Mektepke shekemgi tálim qánigeligi 1-kurs magistri*

Elimizde prezidentimiz Shavkat Mirziyoyev tárepinen baslap berilgen aqılına reformalar processinde Mektepke shekemgi jastaǵı balalardıń fizikalıq hám ruwxıy salamat etip tarbiyalaw barısında misli kórilmegen janalıqlar ámelge asırılmaqta. Bul is hareketler mısalında Mektepke shekemgi tálim sistemasın qayta korip shıǵıw hám onı elede jetilistiriw wazıypaları belgilep berilgenligin atap ótsek boladı. Ózbekstan Respublikasınıń “Bilimlendiriw haqqındaǵı” nızamı, Ózbekstan Respublikası Prezidentiniń 2016-jıl 29-dekabrdegi PK-2707-sanlı 2017-2021 –jıllarda mektepke shekemgi tálim sistemasın jánede jetilistiriw is-ilajları haqqındaǵı qararı, Wazirler Mekemesiniń 2017-jil 21-noyabrdegi 929-sanlı “Ózbekstan Respublikası Mektepke shekemgi tálim wázirlligi haqqında”ǵı nızamı hám “Mektepke shekemgi tálim mekemeleri basshı hám qánigelerin qayta tayarlaw hám olardıń tájriybesin asırıw institutı ustavın tastıyıqlaw haqqında”ǵı qararına tiykarlanıp Mámleketlik talapları qabıl etildi. Mámleket talapları tuwılǵannan 7 jasqa shekemgi balalardıń bes tiykarǵı rawajlanıw tarawlarına bólingen. Birinshi taraw- bul Fizikalıq rawajlanıw hám salamat turmıs tarizin qaliplestiriliwi. Erte hám nektepke shekemgi jastaǵı balalardıń rawajlanıwına qoyılatuǵın mamleketlik talaplardıń wazıypalarınıń biri bul milliy, ulıwmainsanıy hám ruwxıy qadiriyatlar tiykarında balalarǵa tálim tárbiya beriw, rawajlandırıwdıń nátiyjeli formaların hám usılların ehgiziw bolıp esaplanadı. Mámleketlik talaplar tiykarında 2018-jil 7-iyulda “Ilk qádem” mektepke shekemgi tálim mekemesiniń mamleketlik dastúri islep shıǵıldı. Dástúrde Meketepke shekemgi tálim mekemesinde tálim processin shólkemlestiriwdiń tiykarǵı principleri: bala salamatlıǵın asraw hám bekkemlew, onıń ıqtıyajların qandırıw; oyın arqalı tálim beriw hám rawajlandırıw; milliy mádeniy dástúrler qádiriyatın asırıw hám basqa milletler madeniyatınıń ózine say ózgesheliklerin esapqa alıw. Bunnan kelip shıǵıp Mektepke shekemgi tálim mekemesinde tálim-tárbiyalıq jumıstı shólkemlestiriw processinde balalardıń salamatlıǵın bekkemlew ushın oyın arqalı ásirese milliy qadiriyatlardan paydalanıw maqsetke muawpıq bolıp esaplanadı. Albette bunda bala huqıqları, ózine say rawajlanıw ózgeshelikleri hám potencialların esapqa alıw, jáne tálim processinde barlıq túrdegi rawajlanıw tarawlarınıń óz-ara baylanıslılıǵın esapqa alıw zárúr.

Balalardı fizikalıq rawajlandırıw processlerinde xalqımızdıń milliy qadiriyatlarınıń ózine say úlgilerinen biri bolǵan milliy xalıq oyınlarınan paydalanıw, olar arqalı jas awladtı hár tarepleme jetik etip tárbiyalaw imkanın beredi. Milliy xalıq

oyınlarınıń hár birinde xalqımız mádeniyatı, úrp-adetleri hám qádiriyatlarına say bolǵan paziyletler óz kórinisin tabadı. Mısalı arqan tartıspaq oyınında óz-ara jámáátlik, awızbirshilik, hadallıq paziyletleri menen bir qatarda fizikalıq iri motorika hám mayda qol motorikasi rawajlanadı. Jasırınbaq oyınında balanıń sezimtallıǵı, dıqqatı rawajlanıwı menen birge oyın dawamında balalardıń fizikalıq rawajlanıwı júz beredi. Bala jasırnıw ushın hám sonday-aq jasırıńan balalardı tabıw ushın júredi, juwıradı, hár túrli fizikalıq rawajlandırıwshı hareketlerdi isleydi. Jasırınbaq oyını balalardı fizikalıq rawajlandırıw menen birge olarda tapqırlıq, epshillik, sezgirlik qabiletleri rawajlanadı. Sonıń ushında tarbiyashı hám dene tarbiya oqıtıwshılar shınıǵıwlarda xalıq oyınların durıs tanlawı, olardı tálim-tárbiyalıq jaqtan durıs shólkemlestiriwi kerek.

Durıs tańlaw hám maqsetke muwapıq halda ótkiziw júda áhmiyetli. Biraq oyın barqulla tarbiyalıq wazıypalardı sheshe bermeydi. Mamleket talaplarınıń 3 jastan 7 jasqa shekemgi aralıqta balalar fizikalıq rawajlanıwına qoyılatuǵın talapları boyınsha oyındı durıs tanlaw hám maqsetke muwapıq halda ótkiziw júda áhmiyetli. Fizikalıq tárbiya tarawında jaqsı nátiyjege erisiw ushın milliy xalıq oyınlarınan hareketli oyınlar tarbiyalıq shólkemlestiriliwi hám ótkiziliwi kerek. Oyındı basqarıwshı balalar jamaatin jaqsı biliwi, hár bir oyınnıń mazmunı hám qagıydaları menen dıqqat penen tanısıwı, joqarı pedagogikalıq sheberlikke iye bolıwi lazım. Sonda ǵana ol milliy xalıq oyınlardan gózlengen bilim beriwshilik hám tárbiyalıq maqsetlerge erise aladı.

Xalıq oyınları balalardı tek ǵana fizikalıq rawajlandırıp qoymay, balkim olarda ádep-ikramlılıq paziyletlerin rawajlandırıp, jámáátlik qollap quwatlaw, jeniske umtılıw, doslarına járdem beriw sıyaqlı ulıwma insaniy paziyletlerdi qaliplestiredi. “Quwıspaq”, “At shaqırmaq”, Aq terekpe-kók terek”, “Arqan tartıw” oyınları mine sonday oyınlar qatarına kiredi. Bul oyınlar balalarda iri matorikanı rawajlanıwın támiyinlese, “Asıq”, “Bes tas” oyınlarında balalardıń mayda qol motorikası rawajlnadı.

Qaraqalpaq xalıq balalar oyınlarınıń ishinde belgili bir qural-aspablar menen oynalatuǵın oyınlarda ushrasadı. Mısalı: “Shúllik”, “Asıq”, “Qasharman”, “Ortaǵa túspek”, “Aq súyek” “Bes tas” oyınlari belgili bir qurallar járdeminde oynaladı. “Shúllik” oyınında aǵashlardıń ushların jonıp hár túrli razmerde tayaqshalar tayarlaydi. “Asıq” oyınında asıq, “Aq súyek” oyınlarında súyek kerek boladı. “Qasharman” “Ortaǵa túspek” oyınlarında teriden yaki tawardan domaltıp top sıyaqli tigip ishine shobit yaki paxta salınadı hám oyın dawamında paydalanıladı. “Bes tas” oyınında jumalaq, sıypaq bes tas tawıp, saylap alınıwı kerek. Bul at atalǵan oyınlar balalardıń fizikalıq rawajlanıwına júda jaqsı tásirin tiygiziwi menen birge, balalardıń dosları menen waqtın kewilli ótkeriwine, sonday-aq úndemes, adamawi, natıq balalardı jámáátke aralasıwına, olardıń aktivlesiwine kámek beredi.

Milliy xalıq oyınlarınan juplıqta oynalatuǵın oyınlarǵa “Arpa-gúrpe”, “Iyin tirespek” oyınların atap aytsaq boladı. Bul oyınlar arqalı balalar jup –jup bolıp eki bala bir-biri menen kush sınasadı. Álbette bul oyınlar barısında balalar tálim-tárbiya alıwı menen bir qatarda fizikalıq rawajlanıwı ámelge asadı.

Qaraqalpaq xalıq milliy oyınlarınan mektepke shekemgi tálim jasındaǵı balalardı hár tarepleme jetik shaxs etip tarbiyalawda paydalanıw joqarı jetiskenlikke

erisiwge járdem beriwi sózsiz. Álbette bunda Mámleketlik talapta kórsetilgen balalardıń jas ózgesheligi boyınsha rawajlanıw kórsetkishlerin esapqa alǵan halda oyındı durıs tańlaw, oyın ótkeriw waqtı, oyındı shólkemlestiriw ornı hám jaǵdayı durıs tańlanıwı úlken áhmiyetke iye. Balanıń jas ózgesheligine say durıs shólkemlestirilgen oyın balanı sharshatpaydı, kerisinshe onıń kúsh jigerine kúsh qosıp, yoshlandıradı, denesin fizikalıq jaqtan rawajlandıradı.

Ata-babalarımızdan bizge miyras bolıp kelgen xalıq awızeki dóretpeleriniń bir janrı bolgan milliy xalıq oyınları arqalı balalardıń fizikalıq, social sezimtallıq, sóylew, qarım-qatnas, biliw processiniń hám dóretiwshilik rawajlanıwları úzliksiz baylanista birgelikte alıp barıladı.

Paydalanılǵan ádebiyatlar

1. Erte hám nektepke shekemgi jastaǵı balalardıń rawajlanıwına qoyılatuǵın mamleketlik talaplar 2018- j

2. Ilk qadem mektepke shekemgi talim mekemesinin dasturi

3. F.Qodirova, SH.Toshpo’latova, N.Kayumova, M.A’zamova Maktabgacha pedagogika. Toshkent. 2019.

4. Q.Ayimbetov. Xalıq danalıǵı. Nokis. “Qaraqalpaqstan”. 2020.

5. J.X.Jumasheva. Qaraqalpaq xalıq oyınları. Metodikalıq qollanba. Nókis. 2018

МАКТАБГАЧА ТАЪЛИМ МУАССАЛАЛАРИ ЗАМОНАВИЙ ТАРБИЯЧИ ХУСУСИЯТЛАРИ

Аекеева Г *- Қорақалпоғистон Республикаси ХТХҚТМО худудий маркази катта ўқитувчиси*

Болани тарбиялаш ниҳоятда қийин ва мураккаб жараён бўлиб, жуда қадимдан ушбу фаолиятга жамиятнинг етук кишилари жалб этилгандир. Хусусан, қадимги Греция ва Рим тарихидан яхши биламизки, милоддан аввалги даврларда ҳам ёш авлод тарбияси ўзининг маънавий қиёфаси ва ақлий қобилияти билан жамият аъзолари ўртасида юксак ҳурмат эҳтиромга сазовор бўлган кишилар, яъни донишмандлар зиммасига ишониб топширилгандир. Ушбу ҳолат ёш авлод тарбияси унинг ташкил этилиши мазмунини фақат шахс камолотини эмас, балки жамият тараққиётини таъминлашда муҳим аҳамиятга эга эканлигини англатади. Ўзбекистон Республикасида ҳам тарбиячи-мураббий кадрларни маънавий қиёфаси, ақлий салоҳияти ҳамда касбий маҳоратига нисбатан жиддий талаблар қўйилмоқда. Бу борада Биринчи Президент И.А. Каримовнинг "Тарбиячиларнинг ўзига замонавий билим бериш, уларнинг маълумотини ошириш каби пайсалга солиб бўлмайдиган долзарб масалага дуч келмоқдамиз... Ўқитувчи-тарбиячи болаларимизга замонавий билим бериши учун аввало, мураббийнинг ана шундай билимга эга бўлиши керак" деб айтган фикрларини эслаш жоиз. Юқоридаги қайд этилган фикрлардан бугунги кун тарбиячиси шахсига нисбатан қўйилаётган талабларнинг нақадар муҳимлигини англаш лозим.

Демак, тарбиячи-махсус педагогик, психологик ва мутахассислиги бўйича етук билимли ва юксак фазилатли шахс саналади. Шунинг учун замонавий

тарбиячи мураббий қиёфасида қуйидаги фазилатларни намоён эта олиши керак. Замонавий мураббий ўзини мутахассислиги бўйича чуқур пухта билимга эга бўлиш, ўз устида тинимсиз ишлаши керак. Тарбиячи мактабгача тарбия педагогикаси ва психология-физиология фанларининг асосларини билиш, таълим-тарбия жараёнида болаларнинг ёши ва психологик хусусиятларини инобатга олган ҳолда фаолиятни ташкил этиши керак. Тарбиячи таълим-тарбия жараёнида самарали шакл, метод ва воситаларидан унумли фойдалана олиш имкониятига эга бўлиши керак. Тарбиячи юксак даражадаги педагогик маҳоратга, чунончи коммуникативлик лаёқатига эга бўлиш, педагогик техника, нутқ, юз, қўл, оёқ ва гавда қаракатлари, мимика, жест, пантомимика) қонуниятларини чуқур ўзлаштириб олиш лозим. Тарбиячи болаларни кузата оладиган, уларни хулқи, хатти-ҳаракати сабабларини тўғри тахлил қилиб, унга таъсир этувчи воситаларни қўллай оладиган бўлиши керак. Ёш авлодни керакли билим, малака, кўникмалардан хабардор қилиш учун тарбиячи нутқ маданиятига эга бўлиши ва унинг нутқи қуйидаги хусусиятларда акс эттира олиши керак.

-I- Нутқнинг аниқлиги.

-I- Нутқнинг иродавийлиги.

-I- Нутқнинг софлиги (унинг турли шева сўзларидан холи бўлиб, фақат адабий тилда ифода этиш, жаргон, (муайян касб ёки соҳа мутахассисларга хос сўзлар) варваризм (муайян миллат тилида баён этиладиган нутқца ўзга миллатларга хос сўзларнинг ўринсиз қўлланилиши) вульгаризм (ҳаракат қилиш, сўкишда қўлланиладиган сўзлар) ҳамда концеляризм (ўринли бўлмаган вазиятларда рас- мий нутқда сўзлаш) сўзларидан холи бўлиши ва педагогнинг нутқи содда, равон ва тушунарли бўлиши керак.

-I- Нутқнинг равонлиги.

-I- Нутқнинг бойлиги (сўзлаш жараёнида мақсадга мувофиқ тарзда ҳикматли сўзлар, мақоллар, кўчирма гаплардан фойдалана олиш).

Тарбиячи ўзига юкланган вазифани бажариш учун болаларда ўша фаолиятига нисбатан қизиқиш уйғота олиши, уларнинг диққатини жалб қилиб фаоллигини ўстириш болаларни хулқини хатти-ҳаракатини реал баҳолай олиши керак. Ҳар бир фаолият учун керакли материални олдиндан тайёрлаб қўйиши янги билимни эгаллаган билимлари билан боғлай олиши ҳамда болалар эгаллаб олиши лозим бўлган билим, малака ва кўникмалар уларнинг ёш имкониятларига мос бўлиши ва уларни аста-секин мураккаблаштириб бориши керак. Тарбиячи кун тартибини тўғри ташкил эта билиши, болалар жамоасига ундаги ҳар бир аъзони эътиборга олган ҳолда раҳбарлик қила билиши уларнинг фаолияти (ўқув, ўйин, меҳнат) мазмунли бўлиши учун керакли материаллар билан таъминлаши зарур. Болаларни руҳий ва жисмоний ҳолатини аниқлай билиши ва уни болалар билан амалга оширадиган таълим-тарбиявий ишларида эътиборга олиши лозим. Тарбиячи кун давомида олиб борадиган таълим- тарбия ишини таҳлил қила билиши ва уни ривожлантириш йўлларни топа олиши керак. Тарбиячи ота-оналар билан мунтазам равишда суҳбатлар уюштириши, учрашувлар ўтказиши, уларни болаларга таълим-

тарбия бериш бўйича амалга ошириладиган ишининг мазмуни, методлари билан таништириб бориш, оила тарбиясидаги ижобий намуналардан ўзининг таълим-тарбиявий ишларида фойдаланиши мумкин. Тарбиячи болаларга нисбатан хайрихоҳ муносабатда бўлиш, ҳар бир бола учун қулай руҳий шароит яратиш, хафа бўлса овунтира олиш, хурсандчилик ва хафагарчилигига шерик бўла олиш, айниқса, кичик гуруҳ болаларига нисбатан мулойим эътиборли, қатьий, сабр тоқатли юмшоқ озгина ҳазилкаш, боланинг куч имкониятларига ишонч билан қарайдиган бўлиши керак. Агар тарбиячи болага меҳрибон бўлса, болалар билан унинг ўртасида меҳр-оқибат, ғамхўрлик муносабатлари юзага келади. Болалар тарбиясининг шахсий сифатларини билими, малакаси болаларга муносабати талабчанлигини қуйидагича белгилайдилар, кичик гуруҳ болалари тарбиячининг уларга бўлган меҳр-муҳаббатига қараб (у мени кўзичоғим "деб чақиради, мани яхши кўрадилар") 4-5 ёшли болалар тарбиячини болалар ҳаётини яхши ташкил этилишига қараб «Наргиза опамиз бизга эртаклар ўқиб берадилар" биз билан бирга ўйнайдилар шунинг учун мен уларни яхши кўраман. Катта гуруҳ болалари тарбиячини ҳамма болаларга адолатлилик билан яхши муносабатда бўлиш, яхши ишларни ўргатишга, хулқига, ахлоқига қараб баҳо берадилар (у кўп нарсаларни ўргатади, машғулотларни яхши ўтади).

Энг муҳими, тарбиячи болаларга ишонч билан қараши, уларнинг меҳнатсеварлиги, мустақиллиги, ташаббускорлиги тўғри тақдирлаши ва мустақил фаолият кўрсатишлари учун имконият яратиш керак. Буни болалар юқори баҳолайди.

Адабиётлар:

1.М.Файзуллаева ва бошқалар .“МТМ таълим – тарбия жараёнини режалаштириш”, методик тавсия.Т.2011

2.М.Ш.Расулева, З.А.Рахмонқулова.“Туғилгандан 3 ёшгача бўлган болалар таълим-тарбияси” (Болалар уйлари мутахассислари учун). Т.2013

BAQSHA JASÍNDAǴÍ BALALARǴA QOSÍQLARDÍ TAŃLAW ARQALÍ ÚYRETIW JOLLARÍ

S.Tajetdinova*-Muzıka tálimi kafedrası docenti*
J. Mırzabaev*-Muzıka tálimi baǵdarı 2-kurs talabası*

Bala baqshalarında balalarǵa qosıq úyretiwde belgili kompozitorlardan baslap jas kompozitorlardıńda balalar ushın jazǵan eń jaqsı qosıqları oyınǵa say muzıkaları, tıńlawǵa arnalǵan muzıkalar, qobız sazları, sonday aq qaraqalpaq xalıq qosıqları menen namaları tańlap alınıwı kerek. Dáslepki basqıshta alınǵan shıǵarmalar balalardıń jasına qaray balalar baqshasındaǵı balalardıń súyip atqaratuǵın qolaylı jeńil qosıqları hám namaları tańlap alınadı. Qosıqlardıń eń kishkene jastaǵı balalarǵa tásirsheńligi bul kórkemlik jaqtan bay mazmunǵa iye ekenligi tiykar boladı. Baqshada úyretiletuǵın qosıqlardıń basım kópshiligi ayaq oyınǵa arnalǵan muzkalar, hámme oynap aytıwǵa qolay qosıqlar bolıp bul máwsimler, úy haywanları, ana haqqındaǵı qosıqlar, sonday – aq bayram sánelerge arnalǵan qosıqlar menen birge násiyat qosıqları, hár qıylı tematikadaǵı qosıqlar, tıńlawǵa arnalǵan milliy namalar,

sonıń menen birge háyyiw hám nawrız haqqındaǵı qosıqları da bar. Sonıń ushında baqshada muzıka basshısı balalarǵa arnap jazılǵan qosıq hám muzıkalardı balalardıń dawısına sáykeslep olardıń atqarıw qábiletlerine qaray qolaylı bolıwın esapqa alıwı kerekligi maqsetke muwapıq boladı.

Sonıń menen birge muzıka saz ásbaplarında shertiwdi úyretiw, olardıń barlıq dıqqatın qosıq hám muzıkaǵa awdarıw tárbiyası áhmiyetli wazıypalardıń birinen esaplanadı. Balalardı muzıkalıq jaqtan tárbiyalawdıń birden – bir túri muzıka tıńlaw, qosıq aytıw, muzıka menen háreket jasaw jeke saz ásbaplarında qanday da bir muzıkanı meńgerip úyreniwge talpınıwı boladı. Balalarda muzıkaǵa degen háwesti oyatıwdı iske asırıwdıń ayırım túrleriniń biri bul hár qıylı temadaǵı keshelerde konsertler beriw, oyınlar oynaw, xor bolıp qosıq aytıwdı shólkemlestiriw, kishigirim dramalıq kórinisler kórsetiw, kewilli jarıslar, quwırshaq teatrı hám viktorinalar ótkeriw bolıp tabıladı. Sonda ǵana balalar qaraqalpaq xalqınıń milliy koloritge bay balalarǵa arnap jazılǵan folklor qosıqlarında namalardıń folklorlıq ózgeshelikleri milliy koloritin sezinip atqarıwı seziledi.

Qosıq atqarıw muzıka sabaqlarınıń tiykarın quraydı. Hár bir qosıq belgili pedagogikalıq maqsetlerdi ámelge asırıwdı kózde tutılǵan halda tańlap alınıwı kózde tutıladı. Qosıqlardı belgili bir sistemaǵa salıwda tańlawda ápiwayıdan quramalıǵa qarap barıwǵa ámel qılıw kerek.

Qosıqlardı tómendegi talaplarǵa muwapıq tańlaw hám úyretiw usınıs etiledi:

- tárbiyalıq áhmiyeti, ideyalıq mazmunı, muzıkalıq dúzilisi hám xarakteri;
- Qosıqtıń tekstiniń yadlawǵa ańsatlığı, kórkemlik jaqtan joqarılığı hám balalardıń sózlik baylığına sáykesligi;
- Irǵaqlardıń xarakteri, intonaciyası, muzıkanıń ólshemi, tessiturası hám diapazonınıń balalardıń dawısına sáykesligi;
- Qosıqtıń muzıka saz ásbapları (fortepiano) na qosılıp aytıwı ushın klaviri: kórkemlik ózgesheligi hám tásirliligi, balalardıń jasına sáykesligi;
- Qosıqtıń forması, neshe kuplet, bólimnen ibarat ekenligi (bir, eki bólim yaki kóplik formada dúzilgenligi), naqıratınıń bar ekenligin esapqa alıwı kerek.

Juwmaqlap aytqanda qosıqlardı balalarǵa úyretiwde hár tárepleme tańlap yalla, háyyiw, xalıq qosıqları, sonday – aq, terme qosıqları muzıkalı-ritmli háreketleri menen úyretilse hám sonıń menen birge muzıka basshısı tárepinen qosıqlar balalarǵa jaǵımlı dawısta tásirli etip aytıp berip tanıstırılıp barılsa, qosıqtıń mazmunın obrazlı, qızıqlı tárizde balalardıń sanasına jetkeriwge háreket etilse balalar qosıqtıń mazmunın, xarakterin, ritmin túsinip alıwına erisiledi. Bunda ol jánede qosımsha kórgizbeli qurallar, muzıkalı-ritmli háreketlerden paydalanıladı. Qosıqtıń mazmunı hám xarakterin balalar jaqsı túsinip alǵannan soń úyretiwge kirisedi. Balalar sharshap qalmawı ushın qosıq úyretiw usılı waqtı – waqtı menen ózgertilip turılıwın usınıs etemiz.

Ádebiyatlar:

1. Amaniyazov Ǵ. Tajetdinova S. M. “Muzıka” 2-klass ushın metodokalıq qollanba, “Bilim” baspası, N.,2008 j.
2. Shakirova. G.M. ”Musiqa va uni óqitish metodikasi”, “Turon – Iqbol”, T.,2006

MEKTEPKE SHEKEMGI BILIMLENDIRIW SHÓLKEMI XIZMETKERLERINIŃ KÁSIPLIK ISKERLIKLERIN QÁLIPLESTIRIW ÓZGESHELIGI

B.Pirnazarova*-Mektepke shekemgi tálim kafesrası oqıtıwshısı*

Tálim mákemelerinde tálim-tárbiya procesin ilimiy tiykarda shólkemlestiriw hám de ulıwma mápler birligi tiykarında tálim mákemesi aldına qoyılǵan maqsetlerge erisiwge qaratılǵan xızmetler procesin basqarıw bolıp tabıladı. Bul process basshılardıń barlıq jámáát aǵzalarına tásir etiwi bolıp, pedagogikalıq xızmetkerler hám járdemshi personal xızmetlerin shólkemlestiriw hám muwapıqlastırıwda, sonıń menen birge, shólkemniń ishki múmkinshiliklerinen hám qarjılarınan paydalanıwda óz kepilligi sheńberindegi tuwrı maqsetke jóneltirilgen iskerlik bolıp tabıladı.

Tálim shólkemi basshıları shólkem aldına qoyılǵan maqsetlerge erisiwde pedagogikalıq xızmetkerlerdiń iskerligi, bilim, kónlikpe hám ilimiy tájriybeler dárejesin, qábiletlerin, jeke páziyletlerin, sonday-aq, tálim procesin ilimiy tiykarda shólkemlestiriwdiń quramalı táreplerin aktiv úyreniwleri hám usılar tiykarında bosqariw procesin jetilistiriw, nátiyjeliligin asırıwǵa járdem beretuǵın qararlardı qabıl etiwleri hámde olardı ámelge asırıw ushın túrli ilajlardı islep shıǵıwları zárúr.

Tálim mákemelerin basqarıwdı ilimiy tiykarda shólkemlestiriwde tómendegi keltirilgen mashqalalardı esapqa alıw hám olardıń unamlı sheshimlerin tabıw, basqarıw iskerliginde nátiyjelilikke ersiw jumıstıń tiykarǵı sebeplerinen biri retinde xızmet etedi:

- tálim-tárbiya procesi hám pedagogikalıq xızmetkerlerdiń barlıq xızmetlerine tásir etiwshi hámda shólkem iskerliginde jańalıqlardı engiziw páti menen tárbiyashılardıń bilimi, kónlikpe hám ilimiy tájriybeleri ortasındaǵı muwapıq emeslerin júzege keltiretuǵın faktorlar;
- respublikamızdıń social-ekonomikalıq hám ruwxıy tarawlarında qısqa waqıt ishinde ámelge asırılıp atırǵan hámde ómirimizde kútá úlken áhmiyetke iye rawajlanıwlar menen tálim processindegi integraciyalıq tendentsiyalar ortasındaǵı qarama-qarsılıqlar;
- pedagogikalıq xızmetkerlerdiń jeke páziyletleri hám kásiplik sheberliklerin qáliplestiriw dárejesi menen tálim mákemelerine qoyılıp atırǵan zamanagóy talaplar ortasındaǵı qarama-qarsılıqlar;
- tálim sistemasında payda bolıp atırǵan ǵayrat hám de qollanılıp atırǵan hám jaratılıp atırǵan jańalıqlardı engiziw páti menen ilimiy-metodikalıq támiynatlar ortasındaǵı muwapıq emeslik;
- tálim shólkeminiń integrativ tábiyatına uyqas jantasıwlar hám olardı qáliplestiriw texnologiyalarınıń joqlıǵı h.t.b.

Tálim mákemelerin basqariw iskerliginiń natiyjeliligi - bul basqarıw nizamlıqları, usıl hám metodları hám de innovciyalıq texnologiyalarǵa tiykarlanǵan basqarıw iskerligi tiykarında islengen tálim-tárbiya procesiniń nátiyjeliklıǵı esaplanadı.

Tálim mákemelerinde basqarıw natiyjeliligi tárbiyalanıwshılardıń alǵan tálim hám tárbiyası, bilimleri, zamanagóy texnika hám informaciya texnologiyaların úyreniwi, intellektuallıq qábiletleriniń qáliplesiw dárejesin hám de tárbiyashı hám

pedagogikalıq xızmetkerlerdiń bilimi, kónlikpe hám ilimiy tájriybeleri, sonıń menen birge, pedagogikalıq uqıpı hám kásiplik qábiletleriniń rawajlanıw dárejeleriniń artıwın belgileydi.

Basqarıw natiyjeliligine erisiw ushın tálim shólkemi basshınıń tiykarǵı maqsetleri baǵdarında strategiyalıq joybarlaw sırların, basqarıw usılları, metodları hámde principleri, innovciyalıq texnologiyalardı biliwi jáne bular tiykarında jámááttiń integrativ iskerligine quramalı pedagogikalıq sistema retinde jantasıwlarǵa jóneltirilgen innovciyalıq iskerlikti shólkemlestiriwi zárúr esaplanadı.

Tálim shólkemi basshılarınıń basqarıw iskerliginde nátiyjelilikti rawajlandırıw ushın atqarılıwı zárúr bolǵan shártler:

- tálim mákemelerin basqarıw procesine, innovciyalıq dúzılıw ge iye bolǵan quramalı pedagogikalıq sistema retinde jantasıw;

- baslıqtıń basqarıw mádeniyatı, shaxslar arasındaǵı munásibetler hámde tárbiyalıq munásibetlerdi ilimiy tiykarlanǵan principler tiykarında qáliplestiriw;

- tálim shólkeminiń innovciyalıq iskerligi processinde baslıqtıń kásiplik uqıpı hám ózi haqqındaǵı pikirlerine ilimiy jantasıw;

basshılar tárepinen basqarıw iskerliginiń rawajlandırıwshı baǵdarı, pedagogikalıq sistemanı kontseptual hám programmalıq basqarıwdı o'zlestiriliwin ámelge asırıw;

- tálim shólkemin basqarıw processinde innovciyalıq jantasıwlardıń nátiyjeleri boyınsha tuwrı baylanıstı jolǵa qoyıw.

Juwmaqlstırıp aytqanımızda, MSHBSHnı basqarıwdı ishki hám sırtqı ózgerislerge maslastırıw, basshılıq usıllarınan korporativ paydalanıw, tálim menejmenti principlerın o'zlestiriw hám qóllaw, basqarıwdı mekteptiń iskerligin rawajlandırıw hám rawajlandiriwǵa jóneltiriw tiykarında belgilewdi kórsetedi. Sonlıqtan basshı basqarıw iskerliginde jáne onıń huqıqıy tiykarların, jumıs waqtın bólistiriw hám odan nátiyjeli paydalanıw, basqarıwǵa jantasıw hám basqariw xızmetleriniń túrlerin, qarar qabıllaw, qararlardıń atqarılıwın támiyinlew formaları, strategiya hám strategiyalıq basqarıw sırları, teoriyalar hám xızmetkerler iskerligin bahalaw túrlerin biliwi lazım boladı.

Tálim shólkemi barlıq xızmetkerleriniń birge háreket jumısı bir-birine muwapıq bolıwına erisiw hám shólkemlestirilgen mádeniyat bunday basqarıw natiyjeliliginiń zárúr shárti bolıp qalıwı kerek.

Paydalanǵan ádebiyatlar:

1. Ǵ. Qosimov. Menedjment. T-2002.
2. R.Djuraev, S.Tuǵunov. Tálim menedjmenti. T-2006.

ФОРМИРОВАНИЕ КУЛЬТУРА ПОВЕДЕНИЯ У МЛАДШИХ ШКОЛЬНИКОВ

У.Махкамов*-профессор д.п.н. ЧГПИ Ташкентск.обл*
А.Алеуетдинова *- студентка 2-курса, факультет педагогики и психологии ЧГПИ Ташкент.обл.*

Формирования культуры поведения у ребенка младших школьников, играет большую роль школа, учителя которая входит в состав микросреды

общества с её образом жизни и уровнем культуры. Мы можем сказать что школа, это фундамент культуры. Где ребенок учить что такое культура, поведение, традиция, этика, эстетика и.т.д. В первоначальном мы должны ответить на вопрос, что такое культура? «Культура» (от лат. cultura - воспитание, формирование, возделывание, почитание, развитие) – это значит исторически определённый уровень развития их взаимоотношениях, а также материальных и духовных ценностях. Ребенок, поступивший в школу должен автоматический занимать совершенно новое место в обществе, в системе отношений людей: у него появляется постоянные обязанности.

В учебниках «Воспитание» школьник изучает уважать и любить Родину, учителей, родителей, близких и родных. Ученики листья каждую страницу будет учиться проявлять предприимчивости при выполнении работы, закалять силу воли, толерантно относиться к друзьям других национальностей и вероисповедания. Это книга учить наших детей многому. От этой книги можно получить ответы на вопросы как: что такое Родина, семья, культура, самовоспитание, школьные правила, уважения к старшим, как вести себя в обществе и в семье.

В процессе изучение учебниках у них формируется коммуникативный культуры поведения-это неотъемлемая составная часть культуры человеческого общества. В её основе лежит господствующая в обществе мораль, определяющая нормы человеческого поведения. В учебнике «Воспитание» 2-класса написано:

- не забудьте улыбнуться при обращении к людям, потому что тёплое отношение начинается с улыбки:

-не радуйтесь только своими успехами, научитесь радоваться успехами своих друзей и окружающих:

-оказывайте помощь друзьям раньше, чем они об этом попросят:

- если у вас плохи дела, не торопитесь винить других.

Учитесь преодолевать неудачи, будьте терпеливыми:

Помогать другим и совершать добрые дела совсем не сложно. Оглянитесь вокруг себя, не спешите. Тогда вы увидите, как много дел вы можете сделать и как много тех, кто нуждается в вашей помощи. Возможно, именно вы измените чье-то судьбу своей маленькой помощью, останетесь в его памяти, возможно станете самым близким человеком.

Культура нашего народа - это результат вековых традиций, которые передаются из поколения в поколение. Одно из таких традиций- достойное поведение и уважительное отношение к окружающим. Чтобы заслужить уважение окружающих, необходимо не только знать, но и соблюдать правила приличия или хорошего поведения.

Мы можем сказать что правила поведения- это украшения человека. Воспитанный, эрудированный, трудолюбивый ребёнок является богатством не только семьи, но и всего общества. Каждый член общества должен выполнять действующие нормы поведения, принцип которых: "уважай и считайся с

обществом и согражданами и веди себя так, как хочешь, чтобы другие вели себя с тобой" наверняка и вы слышали эти принципы.

"В человеке должно быть все прекрасно: и лицо, и одежда, и душа, и мысли..." Часто я вижу прекрасное лицо и такую одежду, что кружится голова от восторга, но душа и мысли так не скажем. В красивой оболочке прячется иногда душа такая чёрная, что не затрёшь её никаких белилами. Внутренний мир человека, его интеллект, разум и чувства отражаются в его внешности, глазах, чертах лица, а также в осанке и поведении. Богатому внутреннему миру соответствует и высокая культура поведения.

«Плод нравственного поведения-великий ум, плод знаний-добрые дела» так пишет великий математик, Абу Бакр Мухаммад аль-Хорезми. В младших школах учители должны это объяснить ученикам. Что без знаний мы не сможем понять что такое добрые дела, великий ум, поведение, культура и т.д.

В 1994 году в Британии была создана организация, которая поддержала культурное наследие страны. Согласно результатам исследования учёных, 80-90% опрошенных жителей Великобритании считает, что культурное наследие позитивно влияет на качество жизни народа, играет важную роль в воспитании молодого поколения, расширении кругозора.

Формировании общей культуры у детей начинается в семье, и к моменту поступления в школу он в принципе должен овладеть достаточным объемом информации. Однако, как показывает практика, дети приходят в младшему школу с различным уровнем сформированности культурных навыков. Первыми руководствами по поведению были «Манеры за столом» и составленная в 1204 году испанцем Петрусом Альфонсом «Дисциплина клерикалис» За ними следовали книги о правилах поведения. Как отмечает И.В.Дубровина «культура поведения-это образ жизни и действий, отражающий сущность личности человека, особенности его характера и темперамента, а также потребности, взгляды, убеждения, вкусы, привычки, желания»

Эстетическая воспитания, наверно вы слышали такое, что такое эстетическое воспитания? Эстетическая воспитания-это формирование характера и нравственных качеств, а также в развитии хорошего вкуса и в поведении. Под выражением «Эстетическая воспитания» подразумевается воспитание чувства красота, развитие способности воспринимать, чувствовать и понимать красоту в общественной жизни, природе и искусстве.

Эстетическая воспитания в младших школах - неотъемлемая часть всестороннего развития в части нравственного воспитание, духовного и физического воспитание.

У младших школьников это предмет, которое учить эстетическое воспитание. Эстетика пронизывает всю нашу жизнь и призвана облагороживать ее. И ещё можем сказать что эстетическое воспитание охватывает, кроме воспитания восприятия, чувства и суждения, развитие художественного творчества и самодеятельных знаний и навыков.

Великий известный узбекский писатель Абдулла Авлоний. Он не только писатель. Абдулла А. - драматург, просветитель и педагог, писавшие для детей,

много сделавший для развития узбекской школы современного типа. А.Авлоний выделяет так “Если человек с детства пошел по неправильному пути и вырос невоспитанным, то ожидать от него что-то хорошее подробно протянутой руке к звездам “. По его мнению, на формирование нравственно-эстетических качеств в ребенке в первую очередь влияет социальная среда, семья, где он воспитывается, и его окружение. В истории узбекской педагогики А.Авлоний в первые охарактеризовал её как “педагогия", то есть наука о воспитании. Воспитание детей он разделяет на четыре части: начальное воспитание, физическое воспитание, идейное воспитание, этические воспитание. Также важно для просвещенцев мысль А.Авлоний: “Воспитание мысли-самая важная, священная задача, с давних времен возглавшаяся на учителей и наставников“. Также в учебниках «Воспитание» 1-4 класса, выделяет великое слова про воспитании в каждом книге “Воспитание для нас - вопрос жизни или смерти, спасения или гибели, счастья или беды “ актуально и сегодня в нашем обществе.

Так таким образом, умелое воспитание культура поведения отношения учащихся начальных классов дело весьма серьезное и требует особого внимание руководителей школ, учителей и родителей учащихся. Суть в том, научить наш молодёжь быть здоровой и сильной во всех сферах.

Список литературы:

1. К.О.Петровна «Формирование коммуникативной культуры младших школьников»,Белгород-2002

2. Э.Юсупов, Ф.Исмоилов «Инсон одоби билан»: Ташкен-1983.

3.И.Аасамаа «Как себя вести»: «Валгус"Таллин 1973.

4.Г.Каримова « Давлат, жамият, оила ва ёшлартарбияси муаммолари» Т. – «Узбекистан»1997.

5.Абдулла Авлоний «Туркий гулистон ёхуд ахлоқ». Т.-« Ўқитувчи» 1992

МЕКТЕПКЕ ШЕКЕМГИ ЖАСТАҒЫ БАЛАЛАРҒА ӘДЕП-ИКРАМЛЫҚ ТӘРБИЯ БЕРИЎ УСЫЛЛЫРЫ

З. Төремуратова*-Нөкис қалалық*
16-санлы МШБШ директоры

Республикамызда мектепке шекемги жәмийетлик тәрбия мекемелери тәлим ҳәм тәрбия жумысларыны дәстүрин әмелге асырады ҳәм балаларды мектеп тәлимине таярлайды. Ҳәзирги ўақыттағы жүз берип атырған социаллық ҳәм экономикалық өзгерислер халық тәлими бир пүтин системаны жаслар ҳәм балаларды тәрбиялаўға, оларға жаңа педагогикалық технологиялар тийкарында тәлим-тәрбия бериў жумысын ен жайдырыўды өз алдына үлкен мақсет етип қоймақта. Бул ўазыйпа Кадрлар таярлаўдың миллий дәстүриниң басланғыш буўыны боган, мектепке шекемги жастағы балалар тәрбиясын ҳәр тәреплеме үйрениў ўазыйпасын жүклейди.

Мектепке шекемги жастағы балалардың әдеп-икрамлылық санасының қәлиплесиў концепциясының педагогикалық негизлери болып анағурлым әҳмийетли илимий ҳәм илимий-методикалық идеялар, жантасыўлар, тийкарлар,

концепциялар есапланады. Олар балалардың әдеп-икрамлылық тәрбиясының мүмкиншиликлер машқаласы ҳәм өзгешеликлерин ашып бериўши көз-қараслар системасы есапаланады; мектепке шекемгилер тәрепинен әдеп-икрамлылық билимлериниң өзлестирилиўи, минез-қулық нормалары ҳәм тәртиплери ҳаққында түсиниклердиң қәлиплесиўи; әдеп-икрамлылық сезимлери ҳәм тәсирлердиң, адамгершилик қатнаслардың, әдеп-икрамлылық хызметке бағдарланылған тәрбиялық жумыслардың раўажланыўы ҳәм усы тийкарда тийисли педагогикалық хызметке сәйкес мазмунлардың, қураллардың, усыллардың ҳәм әмеллердиң таңлап алыныўы болып табылады.

Мектепке шекемги жастағы балалардың әдеп-икрамлылық тәрбиясының қәлиплесиў концепциялары қурылысының социаллық-педагогикалық, этикалық-философиялық, психологиялық ҳәм педагогикалық негизи жекеликти улыўма раўажландырыўдың жеке варианта сыпатында емес, ал баланың ишки әдеп-икрамлылық кеңислигин көре билиўши педагогикалық хызметтиң жоқары мәниси сыпатында көзге-тасланады. Предметли-раўажланыўшы кеңисликтиң «жаратыўшысы» сыпатындағы педагог позициясы өзин-өзи таным процесине жаңалай жағдай жаратады. Балалар менен жумыслардың мазмуны ҳәм усыллары (көркем шығармаларды еситтирип оқыў, ҳәр қыйлы дөретиўшилик ойынлардың түрлери ҳәм ойын тәртиплери, машқалалы шараятлар; өзи сөйлеп бериўге бағдарланған усыллар, үйрениў пәниниң спецификасы тәрепинен белгиленеди ҳәм ол ушын жаңа мүмкиншиликлер ашады.

Тәрбияшы басқалардың кемшиликлерине шыдамлы болыўға, жағымсыз ҳәрекетлерди кешириўге, бирлесиўге үйретеди. Тәрбияшы басқалардың кемшиликлерине шыдамлы болыўға, жағымсыз ҳәрекетлерди кешириўге, бирлесиўге үйретеди. Тәрбияшылардың балалар менен ең жақсы қатнасықларының өзи де балалар тәрепинен биргелки қабыл етилмейди: ересек-тәрбиялайды, үйретеди, бала-бойсынады, үйренеди.

Балалар бақшаларының тәрбияланыўшыларының турмысының шөлкемлескенлиги, қызықлығы ҳәм мазмунлылығын тәмийинлеў ушын тәрбияшылар жас өзгешеликлерине қарай топарларда ҳәр қыйлы ойынлардан пайдаланады. Ишки, жасырын сыпаттағы дөретиўшилик ойынлар балаларға ҳәрекетлерде үлкен еркинлик береди; ойнаўшы жәмәәт алдындағы оның ўазыйпалары таяр мазмун ҳәм таяр тәртиплердиң ойынларға қарағанда кемирек белгиленген. Бул ойнаўшылардың сюжети аңсат өзгертип, қосымша роллер киргизиўине ҳәм т.б. мүмкиншилик береди. Дөретиўшилик ойынлар балаларда үлкен қызығыўшылық оятып, оларға тәсир көрсетеди, деген менен тек усындай ойынлардан пайдаланыў қәте болған болар еди. Балалардың ойынлардың тәртибин меңгериўи шөлкемлестириўшилик үлкен әҳмийетке ийе. Тәртип ҳәрекетлердиң белгили нормаларын белгилеп береди, соңынан балалардың бир-бири менен қатнас нормасын да белгилейди, бул баланың өз-өзин ҳәм өзи менен ойнаўшы басқаларды да қадағалаўға алып келеди. Қәделерди орынлаўдың емин еркинлиги балаларды мақсетке бағдарланған тәрбиялық ойын барысында қәлиплеседи. Бала ойын ойнаў барысында балалар жәмәәти

менен белгили дәрежедеги өз-ара қарым-қатнаста болады. Ойынның жәмийетлик тәсири балалар арасындағы ойын барысында қәлиплеседи.

Жуўмақластырып айтқанымызда, педагог - тәрбияшылар ойынды баланы ҳәр тәреплеме тәрбиялаў ҳәм балалар турмысын шөлкемлестириў формасы, балалар жәмийетин қәлиплестириўдиң қуралы сыпатында алып қарайды. Ойынның бул функцияларының барлығы бир-бири менен өз-ара байланысқан ҳәм өз-ара шәртли болып есапланады.

ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ПРОЦЕССТЕ МЕКТЕПКЕ ШЕКЕМГИ ЖАСТАҒЫ БАЛАЛАРДЫ ЎАТАН СУЙИЎШИЛИККЕ ТӘРБИЯЛАЎДЫҢ ӘҲМИЙЕТИ

А.Абдижамилова *- Хожели районы 2-санлы МШБМ*

Өзбекстан Республикасында билимлендириў системасының раўажланыўы, тәлим-тәрбияның заманагөй формасында әмелге асырылыўы – үлкен өзгерислердиң жүз бериўине кең мүмкиншилик бермекте. Бунда мектепке шекемги билимлендириў мекемелери хызметиниң ҳуқықый ҳужжетлериниң тийкарлары беккемлесип бармақта. Айрықша билимниң тармақлары кеңейип, билимлендириўде алдыңғы педагогикалық технологияларды тәжирийбеге ен жайдырыў, кадрлар билимин жетилистириў, мектепке шекемги билимлендириў мекемелеринде тәлим-тәрбияны модернизациялаў системасына айрықша дыққат аўдарылмақта.

Усыған байланыслы, Өзбекстан Республикасы Президенти Ш.Мирзиеевтиң 2017-жылы 29-декабрьдеги «2017-2021 жылларда Мектепке шекемги билимлендириўди және де жетилистириўдиң ис-илажлары ҳаққында»ғы ПҚ -2707-санлы қарары Мектепке шекемги билимлендириў системасын дәўир талабына сай жаңа басқышқа көтерди. Себеби бизиң жарқын келешегимизди даўам еттириўши жас нәрестелеримиздиң тәрбиясы ҳәм оларды мектепте билим алыўға таярлаў бүгинги кунимиздиң ең баслы ўазыйпасы ҳәм келешегимиздиң тийкары болары анық.

Ҳүрметли Президентимиздиң бул қарары мектепке шекемги тәрбия ҳәм билимлендириў системасын тез пәт пенен заман талабына сай жетилистириў, жедел раўажландырыў, мектепке шекемги билимлендириў мәкемелери санын ҳәм жаңа түрлерин көбейтиў, олардың материаллық-техникалық базасын беккемлеў, терең билим ҳәм көнликпелерге ийе жетик қәнигелер менен тәмийнлеў лазым болады.

Мәмлекет болажақ пухара, ҳәр тәреплеме жетилискен инсан сыпатында жас әўладтың толық қәлиплесиўинде дәслепки раўажланыў басқышларынан баслап-ақ зәрүрликти сезиў арқалы өзине билим шеңберин жыйнаўға, ҳәр тәреплеме саналы инсан етип таярлаў ушын зәрүрли шарт-шараятлар жаратыўға күш жумсамақта.

Мектепке шекемги тәлим үзликсиз билимлендириў системасының басланғыш буўыны болып есапланады. Сонлықтан, биринши гезекте баланың мектепке таярлығын асырыў, оқыўға болған ҳәўесин оятыў зәрур.

Оның ушын, мектепке шекемги тәлим тәрбия бериўдиң форма ҳәм усылларына карамастан төмендеги ўазыйпаларды шешиў керек:

- Биринши гезекте балалардың физикалық ҳәм психикалық саламатлығын беккемлеў;
- балаларды миллий, улыўма инсаныйлық, ақылый ҳәм мәдений қәдриятларға үйретиў;
- баланың ақылый қәбилетлерин раўажландырыў;
- дөретиўшилик орталықты пайда етиў:
- миллий дастүрлер ҳәм үрп-әдетлер тийкарында жоқары руўхыйлық ҳәм әдеп-икрамлылық нормаларын жетилистириў ;
- белгили мақсетке қаратылған ҳәм тыянақлы рәўиште балаларды мектепте оқыўға таярлаў, олардың индивидуал өзгешеликлерин ҳәм талантларын раўажландырыў;
- Жәмийетлик орынларға саяхатға барыў арқалы алған билимлерин беккемлеў зәрүр.

Солай етип, мектепке шекемги жас дәўириниң өзгешелиги соннан ибарат, айрықша усы жас дәўиринде түрли сиясый билимлер, көнликпе, уқыплылықлар ҳәм искерликтиң барлық түрлеринде раўажланыў үлкен хызмет атқаратуғынлығын көремиз.

Ата-бабаларымыздың «Жүз мәрте еситкеннен, бир мәрте көрген жақсы» деген нақыл-мақалына әмел етсек, балалардың алған билим ҳәм көнликпелерин жәмийетлик орынларға саяхатқа барыў, сейилге шығыў арқалы беккемлесек балада ҳақыйкый тәсирлениў ҳәм пикир алысыўды көремиз, балада еледе көбирек билиў талапшаңлығын сезemиз. Мысалы, «Мен не ушын Ўатанды сүйемен»- деген тусиник терең билимди талап етеди. Сонлықтан, музейлерге барыў, естелик орнатылған орынларда болыў үлкен тәсир көрсетеди. Яғный, биз Ўатан ҳаққында терең түсиникке ийе болыўымыз ушын оның барлық гөззаллықлары, жетискенликлери адам мийнети менен жаратылғанлығын көриў ҳәм сезиў, соның менен бирге Ўатан ушын күш жигеримизди жумсаў бизлердиң әдиўли миннетимиз екенлигин де үйретип барыўымыз зәрур. «Сүйикли үйим», «Мениң шаңарағым», «Мениң көшем», «Мениң сүйикли бақшам» ҳ.т.б. тийкарында өткерилген сәўбетлесиўлер-сейиллер балаларда өзгеше ықлас пайда етеди. Ҳәр мәўсимниң өзине ылайық өзгерислерин, белгилерин тәбият қушағында бақлаў, қалалық хызмет көрсетиў орынларына барып олардың атқаратуғын хызметлери менен танысыў балаларда қызығыўшылық ҳәм ҳүрмет етиў көз қарасын пайда етеди. Ўатан ҳаққында айтылған қосық ҳәм тақмақлар балалардың эмоционал кеўил-хошын пайда етиўге тәрбиялайды, соның менен бирге сол қосықты дөреткен, балаларға инам еткен балалар шайырлары менен ушырасыўлар шөлкемлестириў балаларда үлкен тәсирлениўлерди пайда етеди.

Жуўмақластырып айтқанымызда, педагогикалық процессте балаларға ўатан ҳаққында билимлерди бериў, қәдириятлар ҳәм тарийхый халық данышпанлары ҳаққында айтып бериў, жәмийет ҳәм жәмийетлик орынларда

болыў балаларда туўылған үлкесине, қаласына, жасап атырған орталығына болған ғамхорлық қарым-қатнасты жетилистиреди.

MASHG`ULOT - MAKTABGACHA TA’LIM TASHKILOTLARIDA O`QITISHNING ASOSIY VA ETAKCHI SHAKLI SIFATIDA

Q.Tleumbetova*-Maktabgacha ta’lim kafedrasi dotsenti*
M.Tusinboeva*-1-kurs magistranti*

Maktabgacha talim tashkilotlarida (MTT) pedagogik jarayon masalalari ta'lim-tarbiya ishining tashkiliy shakllari, bolalar faoliyatining har xil turlari: mashg`ulotlarda ta'lim berish orqali, ijodiy va qoidali o`yinlar, bolalarning mustaqil faoliyatlari, ularning o`z mehnati va kattalar mehnati bilan tanishtirish orqali, o`z-o`ziga xizmat qilish, sayrlar o`tkazish gigienik tadbirlar orqali amalga oshiriladi. MTTda ta'lim-tarbiya ishlarini muvaffaqiyatli amalga oshirish bolalar bog`chasidagi pedagogik jarayonni, har bir faoliyat turini to`g`ri tashkil etishga bog`liqdir. Bolalar bog`chasining pedagogik jarayonida ta'lim muhim ahamiyat kasb etadi va u kundalik xayotda, o`yinda, mehnatda, mashg`ulotlar orqali amalga oshiriladi.

Mashg`ulotda ta'lim va tarbiya vazifalari hal etiladi. Bolalar tevarak-atrofdagi xayot va tabiat bilan tanishish, nutqni o`stirish va savod o`rgagish, matematika, jismoniy madaniyat, tasviriy faoliyat, musiqa bo`yicha eng oddiy tasavvur va bilimlarni, malaka va ko`nikmalar sistemasini egallab oladilar. Bolalar egallab olishlari kerak bo`lgan bilim, malaka va ko`nikmalar bolalar bog`chasi dasturida belgilab berilgan bo`lib, u bolalarning umumiy rivojlanishida va ularni maktab ta'limiga tayyorlashda muhim ahamiyatga ega.

Mashg`ulotlarda ta'lim berish didaktika printsiplari asosida bolalarning yosh va o`ziga xos xususiyatlarini e'tiborga olib ma'lum izchillikda olib boriladi, mazmuni sekin-asta murakkablashtirib boriladi. Natijada u rivojlantiruvchi va tarbiyalovchi xususiyatga ega bo`ladi. Dasturda har bir yosh guruhida hafta davomida o`tkaziladigan mashg`ulotlar soni va har bir mashg`ulot qancha davom etishi belgilab qo`yilgan. Tarbiyachi mana shunta asoslanib, o`zining xaftalik mashg`ulotlar jadvalini tuzib oladi, bu ta'limning hamma bo`limlari bo`yicha belgilangan ta'limtarbiya ishlarini to`g`ri taqsimlash va bir xilda amalga oshirishga imkon yaratadi. Mashg`ulotlar jadvalini tuzishda quyidagi talablarga rioya qilish kerak:

1. Dasturning hamma bo`limlari bo`yicha mashg`ulotlarni haftaga teng taqsimlash.
2. Haftaning birinchi va oxirgi kuniga osonroq mashg`ulotlar qo`yiladi.
3. Haftaning seshanba, chorshanba va payshanba kunlarida bolalardagi aqliy faoliyat tezlashadi, shuning uchun bu kunlarga murakkabroq ishlar rejalashtiriladi.
4. Kun davomida birinchi bo`lib bolalardan aqliy zo`r berishni ko`proq talab etadigan, kam harakatli mashg`ulotlar rejalashtiriladi (tevarak-atrofdagi xayot va tabiat bilan tanishtirish, ona tili, matematika). Ikkinchi mashulotga engilroqlari: tasviriy faoliyat, jismoniy tarbiya, musiqa mashg`uloti va shunga o`xshashlar rejalashtiriladi.
5. Kun davomida mashg`ulotlar quyidagicha tartibda almashtirib boriladi: matematika va jismoniy tarbiya, ona tili va tasviriy faoliyat va hokazo. Mashg`ulotlarni bunday taqsimlash bolalarning dastur materialini engilroq o`zlashtirib olishiga imkon yaratadi.

O`yin bolalarning muxim faoliyati xisoblanadi. U bolalarning jismoniy va ruxiy rivojlanishida, shaxs sifatida shakllanishida va bolalar jamoasining tashkil topishida muxim axamiyat kasb etadi. O`yin bolaga quvonch bag`ishlaydi, ijobiy xis va kechinmalarini, xayotdan olgan taassurotlarini aks ettiradi. O`yin mazmuni bola shaxsining shakllanishiga muxim ta'sir kursatadi, shuning uchun kattalar bolalar o`yiniga rahbarlik qilayotib, ularda tevarak-atrofdan olayotgan taassurotlari ijobiy tomonini aks ettirish xoxishini uyg`otishlari kerak. Tarbiyachi bolalar o`yiniga rahbarlik qilar ekan, ularning tevarak-atrofdagi hayot to`g`risidagi bilimlarini boyitadi (bu orqali o`yin mavzusi, mazmuni, syujeti boyiydi), bolalarning ahloqiy hislarini, o`zaro ijobiy munosabati va odatlarini tarbiyalaydi. O`yindan bolalardagi o`zaro o`rtoqlik, do`stlik, bir-biriga yordam ko`rsatish xislatlarini tarbiyalashda va bolalar xayotini tashkil etish shakli sifatida foydalanadi. Bolalarning o`yin bilan shug`ullanishi va mehnat qilishlari uchun kerakli materiallar bilan ta'minlaydi, shu orqali bolalar uyinining mehnat bilan uyg`unlashib ketishiga erishadi.

Tarbiyachi bolalarning syujetli-rasmli o`yinlarining hamma xilini syujetli-rolli, kurilish dramalashtirilgan tabiiy materiallar bilan o`ynaydigan qilib tashkil etadi. Bolalarga o`yin harakatlarini o`rgatadi, tengdoshlari bilan bo`ladigan munosabatlarda haqqoniylik printsipiga rioya qilishni uqtiradi. Shu bilan birga u bolalardagi ijodkorlik, tashabbuskorlik, faollik va boshqa xislatlarni qo`llabquvvatlaydi. Ijodiy o`yinlar ertalabki qabul paytida, kunning birinchi va ikkinchi yarmidagi sayrda, ya'ni mashg`ulotdan tashqari hamma vaqtda tashkil etilaveradi. Rejimda qoidali o`yinlar katta o`rinni egallaydi. Mashg`ulotlarda va mashg`ulotdan tashqari vaqtda o`ynaladigan didaktik va xarakatli o`yinlar muxim rol uynaydi. Tarbiyachi bolalarning sensor rivojlanishini, aqliy tarbiyasini, bilish jarayonlarini didaktik o`yinlar orqali amalga oshiradi. Harakatli o`yinlarda bolalarning jismoniy madaniyatini tarbiyalash uchun yaxshi shart-sharoit yaratish kerak. Harakatli o`yinlar ertalabki va kechki sayr soatlarida tashkil etilib, kuniga 1-2 marta butun guruh, yoki guruxcha bilan o`tkazilishi kerak. O`rta va katta guruxlarda turli xil sport o`yinlari o`tkazib turiladi. Hamma o`yinlar uchun kun tartibidan vaqt ajratish va kerakli materiallar bilan ta'minlash tarbiyachining zimmasiga yuklatilgan. Kun davomida bir necha marta: ertalabki qabul vaktida, ertalabki va kechki sayrda bolalarning mustaqil faoliyatlari tashkil etiladi. Bolalar o`zlariga tanish bo`lgan didaktik va harakatli o`yinlarni o`ynaydilar, xoxlagan rasmlarini chizadilar, xoxlagan narsalarini (plastilindan) yasaydilar, kitoblar, rasmlarni tomosha qiladilar, xoxlagan badiiy asarlarini tinglaydilar.

Xulosa qilib aytganimizda, Mashg`ulot bolalar bog`chasida bolalarga ta`lim berishning asosiy shaklidir. Mashg`ulot – pedagogning bolalarni kerakli bilim va malakalardan frontal holda xabardor qilishidir. Tarbiyachi bolalarga ta`lim berishni kun davomida amalga oshiradi: ularning bilimlarini boyitadi, madaniy-gigienik, xulq madaniyati, gaplashishi nutiqi, sanoq - hisob harakatlari kabi turli-tuman malaka va ko`nikmalarini shakllantirib boradi.

Adabiyotlar:

1. Sh.A. Sodikova. Maktabgacha pedagogika. T.2018 y.
2. Maktabgacha ta'lim jurnali. №1. 2000 y.

БАЛАНЫҢ ЎАҚТЫНЫҢ ҮНЕМЛИ ӨТИЎИН ТӘМИЙИНЛЕЎ

М.Пазылов *- Әжинияз атындағы НМПИ*
«Педагогика ҳәм психология» қәнийгелиги 2-курс магистри

«Ўақтың кетти, бахтың кетти» - дейди халқымыз. Ҳақыйқатында да, санаўлы ғана өмирдиң мазмунлы өтиўи ҳәр бир инсанның өзине пайлы. Ҳәр бир инсан ата-ана болыў бахытына ерискенде тек ғана өзиниң емес перзентлериниңде тәғдирине жуўапкер саналады. Буның ушын олар шаңарақта перзентлери менен өткерген ҳәр бир күнинде перзентлериниң өзлеринен үлги алыўына, тәрбия алыўына ерискени мақул болады.

«Әкеге қарап ул өсер, анаға қарап қыз өсер» деген халқымыз даналығын перзент тәрбиялап атырған ҳәр бир ата-ана, алды менен өзиниң ис-ҳәрекетлеринде, жүрис-турысында, қарым-қатнасында, басқалар менен өз-ара мүнәсибетинде көрсете билиўи керек. Шаңарақтағы үлкенлердиң бир-бири менен болған қопал мүнәсибетлери, өтирик сөзлерди көп қолланыўы, жағымсыз ис-ҳәрекетлерди ислеўи бала тәрбиясына унамсыз тәсирин тийгизбей қоймайды. Айрым ата-аналардың баланы урып жазалаў методын қолланыўы баланың тәбиятына ҳәм руўҳыятына унамсыз тәсирин тийгизеди.

Қарақалпақ халық аўызеки дөретпелеринен орын алған ертеклер, аңыз-әпсаналар, нақыл-мақаллар, жумбақлар, жаңылтпашлар перзентлеримиздиң еситиў, сөйлеў, әтирапындағылар менен қарым-қатнас жасаў қәбилетлериниң раўажланыўына унамлы тәсир жасайды. Бул дөретпелерди балаларымызға оқып бериў, үйретиў, ядлатыў арқалы балаларымыздың ақылының, ойлаў қәбилетиниң раўажланыўына унамлы тәсир жасалады. Қарақалпақ халық ертеклериниң «…қайсы бирин алып қарамайық, оның реализми-адам өмири, адамның тәбият пенен гүреси, хадал мийнеттиң ҳәр қандай қыйыншылықлар үстинен жеңисинен ибарат»[15] болатуғынлығын илимпазларымыз ҳәр тәреплеме дәлиллеген.

Деген менен бүгинги күнде ертекти қурғақ сөз бенен оқып бериў баланы зериктиреди. Сонлықтан «3-4 жасар балаларға шын кеўил менен, образға кирип ертек айтып берсең, бала оны бар ықласы менен тыңлайды, және айтып бериўди өтиниш етеди…»[16]. Балаға ең жақсы тәсир етиўши инсан бул ата-ана болғанлықтан, олардың ертек айтыў шеберлиги, ишки дөретиўшилигиниң артыўына себепши болады. Профессор Қ.Айымбетов өзиниң «Халық даналығы» атлы мийнетинде жумбақ ҳәм жаңылтпаш, нақыл-мақалларға да тоқталып, оның балалар ҳәм жас өспиримлер турмысындағы әҳмийети ҳаққында да айта келип «Қарақалпақ аўыз әдебиятында жумбақтың орны үлкен. Ол жас өспиримлердиң ой-өрисин кеңетиўге жәрдемлеседи. Дөгеректеги тәбият қубылысларын, ҳәрекетти, затларды билиўине, жасырын, астарлы сөз бенен, уқсатыў, салыстырыўлар арқалы турмысты үйрениўге жәрдемлеседи…

[15] Қ.Айымбетов. «Халық даналығы» Нөкис «Қарақалпақстан» 1988. (30-бет).
[16] З.Наимова. «Балаларды руўхый әдеп-икрамлылық жақтан тәрбиялаўда ертеклердиң тутқан орны» «Беккем шаңарақ жылы»на бағышланған «Жоқары билимли ҳәм интеллектуаллығы раўажланған әўладты тәрбиялаў және модернизациялаўдың әҳмийетли шәрти» темасындағы илимий теориялық конференция материаллары НМПИ Нөкис 2020-жыл (15-бет)

Жаңылтпаш баланың тилин жатлықтырады. Сөзлерди жаңылмай айтыўға үйретеди. Балалардың тилин жатлықтырыўда, ойын өстириўде жаңылтпашлар үлкен әҳмийетке ийе… Халықтың сөйлеў тилинде көп қолланылатуғын, тужырымлы ҳәм кең ойды билдиретуғын, кең жәмәәтшилик тәрепинен дөретилген, айырым дилўарлар-шешенлер тәрепинен исленген көркем сөз өнериниң бир түри нақыл-мақаллар деп аталады»[17] деп көрсетип, олардың тәлим-тәрбия процессиндеги әҳмийетлерине айрықша итибар қаратады.

Перзентлеримизди кишкенелигинен баслап илимге қызықтырып барыў оғада әҳмийетли. Бул тараўда китаплардың инсан өмиринде тутқан орны айрықша саналады. Китап-инсанның ең жақын досты ҳәм мәслаҳатшиси. Китап арқалы ақылымыз егеледи. Деген менен бүгинги күнде китап оқыў ҳәм оған болған мүнәсибет бир қанша төменлегендей сезиледи. Себеби, айрым шаңарақларда тәрбияланып атырған перзентлер кино, видео, компьютерге берилип кетти. Соның ушында Ҳүрметли Президентимиз Ш.М.Мирзиеевтың атап өткениндей «Балаларымызды бақша жасынан, баслаўыш класслардан кишкене-кишкене китапларға үйретиў, сол арқалы оларды китапқумар етип камалға келтириў зәрүр»[18]лиги сезиледи.

Бала сөйлеп баслаған ўақтында өзине қызық түйилген барлық нәрселерди турақлы түрде сорап, билип алыўға ҳәрекет етеди. Ер балалар көбинесе автомашиналарға, ҳәр түрли әскерий қурал ҳәм техникаларға, аспанда ушып жүриўши самолёт, верталет сыяқлы техникаларға қызығады. Олар туўралы көбирек билгиси келеди, өзлерин сол техника басқарыўшысы сыпатында көз алдына елеслетеди. Балалардың қызығыўшылықларын қанаатландырыў ушын әлбетте әке ямаса ана олар ҳаққында мағлыўматларды билиўине туўра келеди. Бундай ўақытларда интернеттеги емес ал, китаплардағы мағлыўматларды оқып берсек, бала түсинигинде барлық нәрсени тек ғана китап арқалы билип барыў мүмкинлиги ҳаққында түсиник қәлиплесе баслайды. Мәселен шаңарақтағы балалар автомашиналардың қалай пайда болғанлығы менен қызықсынып сораў бергенде «1886-жылда Готлиб Даймлер ат қосылатуғын төрт дөңгелекли әпиўайы тиркеме арба тийкарында автомобильди жаратты. Изертлеўши бул арбаға двигатель ҳәм рөл басқарыўын орнатты. Нәтийжеде төрт дөңгелекли автомобиль дүньяға келди. Оның максимал тезлиги саатына 18 км жүретуғын болып, бул тезлик сол ўақытларда жүдә үлкен тезлик есапланды. Ҳәзирги заманагөй автомобильлердиң дүзилиси, сол автомобиль тийкарында жүзеге келген»[19] деген мағлыўматты балаға жеткерип берсек мақсетке муўапық болады.

Балалық дәўирдиң тийкарғы бөлеги ойын менен өтеди ҳәм ойын арқалы баланың психикалық раўажланыўында өзгерислер жүз береди. 3-5 жасар балалар өзлери жалғыз ойнағанды жақсы көреди ҳәм ойнап атырған ойыншықларына ҳеш кимниң қол тийгизбеўин қәлейди. Ойын арқалы өз

[17] Қ.Айымбетов. «Халық даналығы» Нөкис «Қарақалпақстан» 1988. (35-36-бетлер).

[18] Ҳудудларга китоб етказиб бериш даражаси яхши, лекин уларни ўқиш ва ўқитиш даражаси етарли эмас, деди Шавкат Мирзиёев. https://sputniknews-uz.com

[19] О.Артёмова, Л.Галпершейн, В.Дигалов ва бошқалар. «Кашфиёт ва иҳтиролар» Тошкент 2013. (23-бет).

пикирин жәмлейди, жыйналатуғын, ақылды иске сала алатуғын ойыншықлар берилсе, бар дыққат итибары менен сол ойыншықты толық жыйнаўға ҳәрекет етеди. Баланың бундай ҳәрекети гейде нәтийжели жуўмақланса, гейде нәтийжесиз жуўмақланыўы да мүмкин. Бизиң пикиримизше бундай ўақытта оның жанында ата-анасының болғаны дурыс болады. Илимий дереклерде «Ойын балалардың турмысында көп қырлы искерлик болғанлығы себепли, онда балаларға тийисли болған мийнет түрлери, қосық айтыў, ойын ойнаў, қыял етиў, дем алып кеўил көтерилетуғын ҳәрекетлердиң барлығы ойын искерлигинде көринеди» деп түсиндириледи.

Жуўмақлап айтқанда балалардың ўақтының үнемли өтиўи барысында руўҳый әдеп-икрамлылыққа тәрбиялаў процессин әмелге асырып, олардың жас өзгешеликлерине сай ис-ҳәрекетлерди, шәраятларды жаратып, ақыл, нәсиятларды берип барсақ, көпшилик ўақтымызды перзентлеримизге бағышласақ, олардың ата-анаға болған руўҳый мүтәжлигин қанаатландырыўға кең мүмкиншиликлер жаратылады.

Пайдаланылған әдебиятлар.

1. Қ.Айымбетов. «Халық даналығы» Нөкис «Қарақалпақстан» 1988. 30-бет

2. З.Наимова. «Балаларды руўхый әдеп-икрамлылық жақтан тәрбиялаўда ертеклердиң тутқан орны» «Беккем шаңарақ жылы»на бағышланған «Жоқары билимли ҳәм интеллектуаллығы раўажланған әўладты тәрбиялаў және модернизациялаўдың әҳмийетли шәрти» темасындағы илимий теориялық конференция материаллары НМПИ Нөкис 2015-жыл. 15-бет

3. Қ.Айымбетов. «Халық даналығы» Нөкис «Қарақалпақстан» 1988. (35-36-бетлер).

4. Ҳудудларга китоб етказиб бериш даражаси яхши, лекин уларни ўқиш ва ўқитиш даражаси етарли эмас, деди Шавкат Мирзиёев. https://sputniknews-uz.com

5. О.Артёмова, Л.Галпершейн, В.Дигалов ва бошқалар. «Кашфиёт ва иҳтиролар» Тошкент 2013. (23-бет).

6. Қ.Д.Тлеуимбетова. «Балалар психологиясы ҳәм психодиагностикасы» Ташкент 2019. (72-бет).

MEKTEPKE SHEKEMGI JASTAǴÍ BALALAR MENEN DIAGNOSTIKA JUMÍSLARÍN ALÍP BARÍW ÓZGESHELIGI

Q.Tleumbetova- *Mektepke shekemgi tálim kafedrası docenti*
G.Tóremurtova *- Mektepke shekemgi tálim baǵdarı 4-kurs talabası*

Psixologiyalıq diagnostika, psixolog másláháti hám usınısları sıyaqlı kategoriyaları házirgi zaman xalıq bilimlendiriw sistemasında óz ornına iye. Psixologiyalıq xızmet bala shaxsın rawajlandırıw iygiligine baǵdarlanǵan. Birinshi náwbette, balanıń máplerin qollap-quwatlawǵa hám qorǵawǵa qaratılǵan. Sonıń menen bir qatarda psixologiyanıń bir bólegi esaplanǵan psixodiagnostika balaǵa zıyan keltiriwi múmkin be degen soraw tuwıladı. İlimiy nátiyjelerdi ámeliyatqa jetkilikli mamanlıqqa iye qánigeler tárepinen engiziliwi lazım. Balanıń oqıwdağı

qıyınshılıqlardı jeńiwine járdemlesiw ushın dáslep qıyınshılıq sebebin testlerden paydalana otırıp, anıqlaw kerek. Bunıń ushın jas hám pedagogikalıq psixologiyanı, oylaw psixologiyasın, testologiyanı, psixodiagnostikanı, qarım-qatnas psixologiyasın biliw, yaǵnıy qánige bolıw kerek. Tárbiyashı-psixolog bolıw - demek, teoriyanı biliw, test ótkeriw hám konsultatsiya beriwge uqıplı hám ámeliy uqıplardı iyelegen bolıw kerek degen sóz.

Házirgi psixologiyalıq sózlikte diagnostikalıq izertlewdiń eki formasına túsinik beriledi:

a) psixikalıq rawajlanıw dárejesiniń sanlıq bahasın alıp qarawshı testten ótkeriwler qarastıratuǵın bir ilaj sıpatında;

b) psixodiagnostikalıq boljawdı alıp shıǵatuǵın bunnan soń ǵana subektke tán bolǵan psixologiyalıq modellerdiń sanlıq sıpatın beretuǵın psixodiagnostikalıq kompleksli izertlew.

Mektepke shekemgi jastaǵı balalardıń hám baslawısh klass oqıwshılarınıń jeke rawajlanıwın bahalay otırıp, balanıń óz imkaniyatların maksimal túrde ashıwı ushın sharayatlar jaratıw kerek. Arnawlı metodikalıq ámeller járdeminde tek balanıń psixikalıq jaqtan jetilisiwin ǵana emes, al onıń jaqın keleshektegi rawajlanıw dárejesin de izertlew múmkin.

Balanıń rawajlanıw dárejesin bahalaw ushın onı oyın payıtında baqlaǵan maqul boladı. İzertlewlerdi ótkeriw ushın negizinde qızıqlı oyınshıqlar, súwretler hám bezewler onshelli kóp bolmaǵan bólme kerek. Álbette, ol jaqtılı, ıqsham hám payızlı bolıw menen birge onda ózine tartıwshı predmetler az sanda bolıwı kerek. Eger kerisinshe bolsa, onda balanıń kózleri bir jerde turmay, nátiyjede test tapsırmalarına dıqqatın jámlewi qıyın boladı.

4 hátte 5 jastaǵı ayırım balalar diagnostikalıq tekseriwden izertlewge birinshi márte ótip atırǵan bolsa, ata-analarınan ajıralıp qalıwdan qorqadı. Máselen, eger bala bólmege anası menen emes, al ózi kiriwden bas tartatuǵın bolsa, onda anasınıń diagnostikaǵa qatnasıwına ruxsat etiwi kerek. Anası ózinińqatnasıwı menen balanı tınıshlandıradı, onıń qolınan uslap otırıwı múmkin, biraq onıń izertlew procesine aralasıwına bolmaytugınlıgın tusindiriu kerek boladı.

Psixolog-tarbiyashı balanı baqalaw jaǵdayında ondaǵı qorqınıshtı álpayım dawıs tolqını menen alıp taslaw, bet álpetindegi qızıǵıwshılıq hám ısıqlıǵı menen balanı tolıq qollap-quwatlaw sıyaqlı faktorlardan paydalanıw usınıs etiledi. Bunda pedagog bala turmısınıń ózine tán ózgeshelikleri haqqındaǵı maǵlıwmatlarǵa iye bolıwı: shańaraq quramı, shańaraq aǵzalarınıń óz-ara qarım-qatnası sıpatlaması hám shańaraq aǵzalarınıń salamatlıq jaǵdayların biliwi maqsetke muwapıq boladı. Bul balaǵa beriletuǵın sorawlar boyınsha pedagog-tarbyashınıń itibarlı bolıwın támiyinleydi.

Demek, mektepke shekemgi jastaǵı blalar menen islesiwde psixolog-tarbiyashı tómendegi qaǵsydalarǵa boysınıwı lazım boladı:

1. Siz balaǵa usınbaqshı bolǵan birinshi tapsırma júdá qızıqlı hám onı orınlaw ushın ılayıq bolıwı kerek.

2. Tapsırma qanaatlandırarsız dárejede orınlanǵanda da, balanı marapatlaw hám quwatlaw zárúr.

3. Eger bala óziniń minez-qulqındaǵı yaki qarım-qatnastaǵı bolatuǵın qıyınshılıqlardıń aldın alıw maqsetinde ata-analar menen sáwbetlesip, qayta ushırasıw barısında izertlew strategiyasın islep shıǵıw zárúr.

Eger qaytalap ótkerilgen ushırasıw da kútilgen nátiyjeni bermese, onda psixoterapevtikalıq jumıs ótkeriw haqqındaǵı máseleni sheshiw zárúr, sonıń nátiyjesinde diagnostikalıq sınaqta balanıń ózin uslap tutıwındaǵı sebeplerdi anıqlaw múmkin boladı.

4. 4-6 jastaǵı balalardı izertlew 30 minuttan artıqqa sozılmawı tiyis.

5. Eger birinshi ushırasıwda jeterli diagnostikalıq nátiyjege erisilmegen bolsa, qayta sınap kóriwdi belgilew kerek.

6. Psixologiyalıq izertlew balanıń psixolog penen bolǵan qızıqlı hám unamlı múnásibetin seziniwi ushın barqulla jaqsı saubetler menen juwmaqlanıwı kerek.

Bir yaki bir neshe tapsırmalardı tańlap alıp, olardıń orınlanıw dárejesin bahalaw múmkin. Eger birinshi tapsırma bala ushın hádden tıs jeńil bolsa, onnan qáweterleniwdiń qájeti joq. Psixolog tek durıs sheshim faktınıń ózin ǵana emes, al orınlawdıń sapalıq dárejesin de, sonday-aq, balanıń jeńil tapsırmaǵa bolǵan reaktsiyasın da bahalaydı. Mektepke shekemgi jastaǵı bala jeńil tapsırmanı dárhál orınlawdan soń hár dayım isenimli sezine baslaydı. Dástúriy-psixologiyalıq izertlew bala menen sáwbetten baslanadı. Mektepke shekemgi jastaǵı bala menen sáwbet onıń izertlew baslaǵanǵa shekem sharshap yaki zerigip qalmawı ushın qısqa bolıwı kerek. Sol sebepli, onı izertlew barısında metodikalıq materialdı usınǵan halda ótkergen maqul boladı. Sáwbettiń negizgi maqseti balanıń pikirlew dárejesi hám onıń shaxsınıń ózgeshelikleri haqqında ulıwma tásirlerdi jámlewden ibarat. Demek, mektepke shekemgi jastaǵı balanıń jeke ózgesheliklerin úyreniw arqalı, olarda mektepte bilim alıwga isenimin arttırıwǵa hám jámiyette jańa orındı iyelewge járdem bergen bolamız.

Paydalanǵan ádebiyatlar:

1. R.Sunnatova, Q.Tleumbetova. Psixolog sandıqshası. Nókis-2019

2. Z.Nishanova, G.Alimova. Bolalar psixologiyasi va o’ni o’qitish metodikasi. T-2006

BO`LG`USI PEDAGOGLAR KASBIY FAOLIYATINI TAKOMILLASHTIRISHNING DOLZARBLIGI

G. Jumasheva- *Maktabgacha ta`lim kafedrasi dotsenti, p.f.n.*
S.Qalandarova -*Maktabgacha ta`lim yunalishi 3-kurs talabasi*

Islohotlarning muvaffaqiyatlari tizimning asosiy bo`g`ini bo`lgan maktabgacha ta'lim tashqilotining qanday o`zgarishi yaqin kelajakda va istiqbol rejalarda nimalarni belgilashida o`z aksini topadi. Talim tizimini rivojlanishi, barkamol shaxsga ta'lim-tarbiyani to`g`ri berib borish jonkuyar pedagoglar qo`lidadir. Shunday ekan, ularning kasbiy tayyorgarliklari, bajaradigan vazifalarini to`g`ri tashkil etish masalasi ahamiyatga molikdir. Hozirgi davrda pedagoglarning kasbiy tayyorgarligi, ularning mahoratlarini yanada yuksaltirish, shart-sharoitlar yaratishga katta ahamiyat berilmoqda. Bu esa tarbiyachilarga yuksak darajada mas'uliyat yuklaydi, eng avvalo pedagog uchun darsning sifat va samaradorligiga erishish muhim masalaga

aylanmog`i zarur. Ularning ta'lim tizimida olib borayotgan vazifalari kasbiy tayyorgarliklari bilan bevosita bog`liqdir. Bu borada bo`lg`usi pedagoglarning kasbiy tayyorgarligini nazorat qilish hamda ish sifatini oshirish uchun quyidagilarga e'tibor berish lozim:

– jamiyatda bo`layotgan o`zgarishlar, islohotlar mazmun-mohiyatini to`g`ri anglashi;

– ta'lim sohasiga oida qarorlar, Farmoyishlarni chuqur o`rganib, ijtimoiy-siyosiy dunyoqarashi doirasini oshirib borish;

– yangi pedagogik texnologiyalar asosida zamonaviy dars tashkil etish;

– ko`rgazmali qurollarni yangi zamonaviy andozalar asosida yaratish;

– ta'lim oluvchilarga milliy qadriyatlarimiz hamda an'analarimizga sodiqlikni o`rgatib borish;

– o`z kasbining eng yangi yutuqlari va ilg`or tajribalari asosida qo`llanma hamda risolalar chop ettirish;

– pedagogik jamoa bilan hamkorlikda odob-axloq me'yorlari hamda hushmuomalalik qoidalariga katiy rioya etish;

– o`zaro tahlil va tajriba-sinov usullaridan foydalanish;

– istiqboldagi rejalarni belgilagan holda turli tadbirlar uyushtirish va hokazo.

Yuqorida ta'kidlab o`talgan vazifalar to`g`ri yo`lga qo`yilsa bo`lg`usi tarbiyachi kasbiy mahoratining yanada oshishiga erishiladi. Ammo maktabgacha ta'lim tashqilotlarida faoliyat olib borayotgan olim pedagoglar orasida o`z kasbiga sovuqqonlik bilan qaraydiganlari ham topiladi.

Kasbiy tayyorgarligiga to`la ega bo`lmoqchi bo’lgan pedagoglar eng avvalo, milliy istiqlol qoidalarini, DTTni chuqur bilishlari lozim, shundagina bolalarning ongiga singdirishga qaratilgan tarbiyaviy ishlarning samaradorligi oshadi.

Inson hayoti uchun eng kuchli javobgar bo`lgan kasb – bu pedagoglik kasbidir. Shifokorning birgina xatosi bir inson hayotiga ta'sir ko`rsatadi, lekin pedagogning birgina xatosi ko`plab bolalarning hayotida salbiy asorat qoldirishi mumkin. Chunki u bolalarning ongini to`g`ri rivojlantirishi, bo`lajak shaxsiga xos bo`lgan fazilatlarni tarkib toptirishi, ularda umid va ishonchni uyg`otishi, kelajagini to`g`ri tashkillashtirishdek mas'uliyatli vazifani bajaradi.

Pedagog – bu maxsus tayyorgarlik ko`rgan va pedagogik faoliyat bilan professional shug`ullanadigan inson. Noprofessional pedagogik faoliyat bilan deyarli hamma insonlar shug`ullanadi, lekin aynan pedagog nimani, nima uchun, qanday qilib, qaerda va qachon bajarishni biladi. U o`z kasbining maqsad-vazifalari uchun kuchli javobgar. Pedagog har bir, yosh avlod, jamiyat taqdiri va kelajagi uchun javobgarligi bilan farqlanadi. Pedagog mehnatining natijasiga qarab kelajak belgilanadi. Pedagogik mahorat – bu pedagogik faoliyat muvaffaqiyatini aniqlovchi professional xislatlar tizimidir.

Mutaxassis pedagogning asosiy vazifalari:

1. Pedagogik vaziyatlarni o`rganish va o`zlashtirish.
2. Pedagogik maqsad va vazifalarni aniqlash.
3. O`quv materiali mazmuni ustida ishlash.

4. Axborotlarni pedagogik tahlil qilish.
5. Bolalarda o`quv hamda ijtimoiy malaka va ko`nikmalarni shakllantirish.
6. Bolalarning ruhiy funktsiyalari va holatlarini o`rganish.
7. Bolalarning o`qish motivatsiyalarini rivojlantirish.
8. Ta'lim-tarbiya usullari va shakllaridan foydalanishni bilish.
9. O`z pedagogik faoliyatini rivojlantirish rejasini yaratish.
10. Muloqotda psixologik havfsizlik sharoitlarini yaratish.

O`qishga bo`lgan qiziqish nafaqat o`qishdagi qiyinchiliklarga bog`liq, balki pedagogning bolalarga bo`lgan munosabatidan ham kelib chiqadi. (Pedagog – predmet – bola). Pedagog va bolaning munosabatidan predmetni qanday o`zlashtirish natijasi kelib chiqadi. O`qitish jarayonida emotsionallik va hissiyotlar ham muhim. Bu bilan ilmni to`ldirib bo`lmaydi, lekin uning yordamida oson, tushunarli va tez idrok qilinadigan jarayonni yaratish mumkin.

Pedagogik muloqot pedagogik jarayonda o`z vazifalari va rollarini bajaradi. Pedagogik muloqot va boshqarish usullari ta'lim-tarbiya jarayonining samaradorligi va shaxs rivojlanishini belgilaydi.

Avtoritar usul. Bu usul qattiqqullik, o`ta talabchanlik, majburlash bilan boshqarish va nazorat qilishdan iborat. Buyruq, ko`rsatma berish, jazolash va ogohlantirishdan ko`proq foydalaniladi. Bolalarga, ularning mustaqil faoliyatiga, mas'uliyatiga ishonchsizlik bilan ifodalanadi. Avtoritar pedagog har bir tashabbusni o`zboshimchalik deb hisoblab, uni qat'iy inkor etadi. Chunki tashabbus, mustaqillik uning avtoritetiga va o`ziga nisbatan ishonchiga salbiy ta'sir qiladi. Bu usul bolada qo`rquv, irodasizlik, qat'iyatsizlik, himoyasizlik hissini va o`ziga past baho berishni keltirib chiqaradi.

Pedagog o`z obro`-e'tiborini juda yuqori tutadi, bolalardan uzoqroq bo`lishga intiladi (o`zaro munosabatda distantsiya saqlaydi). U bolalarga ta'sir qilish kerak bo`lgan ob'ekt sifatida qaraydi. Talablarining bajarilishini qattiq nazorat qiladi. O`z huquqlaridan kuchli foydalangan holda vaziyatlarni o`zi hal qiladi, o`zi qaror chiqaradi va faoliyatni o`zi belgilaydi. Bunda bolalarning bor kuchi, diqqat-e'tibori bilim egallab, rivojlanishga emas, balki o`zini psixologik himoya qilishga qaratiladi.

Demokratik usul. Pedagog bola bilan muloqotda bolaga teng huquqli hamkor sifatida qaraydi. Guruh bilan birgalikda ishlaydi. Bolalar bilan muloqotda hammaga teng, ularni kuchli va kuchsizlarga ajratmaydi. Bolalarning mustaqil fikri va faoliyatini, tashabbusini rivojlantiradi va rag`batlantiradi. Bolaning faqat o`zlashtirishini emas, balki uning shaxsi, ruhiy holati, faoliyati, individual sifatlarini ham inobatga oladi. Bu usulning asosiy xususiyati – guruhning faol ishtiroki, o`zaro yordam va umumiy yutuqlardan faxrlanishga imkoniyat yaratiladi. Bu usul bolalarda psixologik qoniqish hissini, o`z qadr-qimmati va o`ziga nisbatan ishonch tuyg`usini hosil qiladi. Natijada o`quv faoliyatiga bo`lgan ichki ijobiy motivatsiya, qiziqish va mas'uliyat rivojlanadi.

Liberal usul. Pedagog pedagogik jarayon uchun javobgarlik va mas'uliyatdan qochadi. O`ta beparvolik, kechiruvchanlik, ko`ngilchanlik, qat'iyatsizlik va ikkilanishni namoyon qiladi. Bolalarga o`ta erkinlik va mustaqillik muhitini yaratib beradi. Ularning istak-xohishlariga beriladi, o`zi faollik ko`rsatmaydi. Asosiy o`quv

faoliyatini amalga oshirishni, qaror chiqarishni bolalar ihtiyoriga qo`yib beradi.

Pedagog guruhni birlashtirolmaydi, ichki nizolarni bartaraf etolmaydi. Natijada guruhda tartibsizlik, dangasalik, faoliyatsizlik va mas'uliyatsizlik kelib chiqadi. O`quv vazifalari kam bajariladi, sifat va natija qoniqarsiz bo`ladi. Bu usul mustaqil rivojlanish malakasi mavjud talabalarning ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirishda qo`l keladi. Shu sababli bu usulni guruhga nisbatan emas, balki ayrim bolalar shaxsiga nisbatan qo`llash lozim. Bu usullarning barchasi o`z afzallik va kamchiliklariga ega. Shuning uchun ulardan o`z vaqtida, talabaning shaxsiy-individual xususiyatlarini hisobga olib, sharoit va vaziyatdan kelib chiqqan holda foydalanish maqsadga muvofiqdir. Yosh pedagogga qo`yiladigan birinchi talab – bu pedagogik qobiliyatlarning mavjud bo`lishidir.

Tashqilotchilik qobiliyati – bolalarni birlashtirish, vazifalar bilan band qilish, javobgarlikni taqsimlash, umumiy topshiriqlar bajarishda ko`rinadi.

Didaktik qobiliyati – o`quv materialini, ko`rgazmalarni tanlash va tayyorlash, bolalarning bilishga nisbatan qiziqish va ehtiyojlarini rag`batlantirish, o`quv faolligini oshirishda namoyon bo`ladi.

Pertseptiv qobiliyati –bolaning ma'naviy dunyosiga kira olish, ruhiy-emotsional holatini aniqlash va ob'ektiv baholay olish, pedagogik intuitsiya va empatiyada ko`rinadi.

Kommunikativ qobiliyati – bolalar, hamkasblar va rahbariyat bilan pedagogik maqsadga muvofiq munosabat o`rnatish, muloqotga tez kirishish, ekstrovertlikda namoyon bo`ladi.

Ilmiy-tadqiqotchilik qobiliyati – pedagogik vaziyat va jarayonlarni o`rganish va baholash malakalari tushuniladi.

Nutq qobiliyati – aniq va ishonchli, emotsiyali, madaniyatli, lug`atiy jihatdan boy nutq texnikasiga ega bo`lish.

O`quv-tarbiyaviy jarayonda pedagogning insoniy xislatlari alohida muhimlik kasb etadi. Bu xislatlar qatoriga insoniylik, adolatlilik, mehribonlik, sabr-bardosh, to`g`rilik, haqiqatgo`ylik, javobgarlik, adolatlilik, majburiylik, ob'ektivlik, sahiylik, insonlarga bo`lgan muhabbat, hurmat, yuqori ma'naviyatlilik, optimizm, emotsional vazminlik, muloqotga bo`lgan ehtiyoj, tarbiyalanuvchilar hayotiga bo`lgan qiziqish, olijanoblik, o`z-o`zini tanqid qilish, do`stsevarlik, vazminlik, qadr-qimmat, vatanparvarlik, diniy e'tiqod, printsipiallik, emotsional madaniyat va boshqalar kiradi.

Bolalarga quyidagilarni o`rgatish zarur:

- o`z-o`zini hurmat qilish qancha yuqori bo`lsa, o`qish natijalari ham shuncha yaxshi bo`ladi;
- o`qishdagi muvaffaqiyatlar o`quv jarayonini tezlashtiradi;
- xushchaqchaqlik va qiziqish sezgilari o`qishni osonlashtiradi.

Pedagogik mehnatning buyuk xususiyati shundan iboratki, unda mehnat boshdan-oyoq insonlar orasidagi o`zaro ta'sir jarayonidan iborat. Unda predmet inson, mehnat quroli inson, mehnat mahsuli ham inson ya'ni pedagogik mehnatning maqsadi, masalasi, o`qitish va tarbiya uslublari shaxsiy munosabatlar shaklida amalga oshiriladi. Pedagogik mehnatning bu xususiyati odob, ahloq, hulq kabi tomonlarning yuqoriligini ta'minlaydi.

TARBIYACHI-PEDAGOG KASBINING TARIXIY VA ZAMONAVIY TALQINI

N.Quchqorova *-UrDU PhD dots,v.b.*
M. Rahimberganova*-UrDU talaba*

Yurtimizda maktabgacha ta’lim muassasasasi tarbiyachilarining metodik tayyorgarligiga muhim talablar qo‘yilayotgan bir vaqtda uning pedagogik-psixologik tayyorgarligini takomillashtirish mexanizmlarini ishlab chiqish, dastur talablari asosida ta’lim-tarbiya jarayonini tashkil etish, faoliyatlarga kreativ yondashgan holda turli usul va vositalarni amaliy qo‘llay bilish va ularning pedagogik kasbiy kompetentligini shakllantirish hozirgi kundagi dolzarb masalalardandir.

Buyuk allomalarimiz o‘z asarlarida tarbiyachilik kasbining nozikligini, mas’uliyatli ekanligini va murakkabligini, shu bilan birga sharafli ekanligini yoritib, tarbiyachining mahorati, ularga qo‘yilgan talablar, fazilatlariga oid qarashlar, shogirdlar bilan munosabatga kirishish mahorati, muomalasi to‘g‘risida o‘z mulohazalarini bildirganlar. Uyg‘onish davrining yetuk namoyandalari Abu Nasr Forobiy, Abu Rayhon Beruniy, Abu Ali ibn Sino, Unsurul Maoliy Kaykovus, Abul-Qosim Umar Az Zamaxshariy, Shayx Sa’diy Sheroziy, Alisher Navoiy, Abdurahmon Jomiy, Jaloliddin Davoniy, Husayn Voiz al-Koshifiy kabilaming ijodiy merosi pedagogik tafakkurni shakllantirishda bo‘lajak murabbiylarga muhim manba bo‘lib hisoblanadi. Ular avlodlaidan avlodlarga o‘tib, o‘z qimmatini yo‘qotmagan mudarrislami, tarbiyachilami tayyorlash tajribalarini umumlashtirib, boyitib borishgan.

Abu Ali ibn Sinoning fikricha “Pedagog matonatli, sof vijdonli, rostgo‘y va bolani tarbiyalash metodlarini, axloq qoidalarini yaxshi biladigan odam bo‘lmog‘i lozim Pedagog tarbiyalanuvchining butun ichki va tashqi dunyosini o‘rganib, uning aql qatlamlariga kira olmog‘i lozim”

Nosiriddin Tusiy o‘zining ,, Pedagoglarni tarbiyalash to‘g‘risida” degan asarida shunday deydi: “…Tarbiyachi munozaralarni olib borishni, rad etib bo‘lmaydigan darajadagi isbot qilishni bilishi, o‘z fikrlarining to‘g‘riligiga ishonishi, nutqi esa mutlaqo toza, jumlalari mantiqiy ifodalanadigan bo‘lishi lozim… Tarbiyachi nutqi hech qachon va hech qayerda zaharxandali, qo‘pol yoki qattiq bo‘lishi mumkin emas. Tarbiyachining o‘zini tuta olmasligi ishni buzishi mumkin.

Qoshg‘ariy: “…Men a’zolar kasalligini davolashdan oldin odamlarning ruhiyatini davolashni zarur deb topdim. Bunga men pedagoglik yo‘li bilan erishaman, bunga mening ishonchim komil. Chunki a‘zolar kasalligi bilan yuzlarcha, minglarcha odamlar halok bo‘lsalar, nodonlik, bilimsizlik tufayli o‘n ming va yuz minglarcha odamlar halok bo‘ladilar…”.

Buyuk pedagog A.S.Makarenko aytganidek, “Yuz xarakatlarini yaxshi egallamagan, o‘z yuziga zarur ma’nolarni bera bilmaydigan yoki o‘z kayfiyatini ushlab turolmaydigan kishi yaxshi tarbiyani bo‘lishi mumkin emas. Pedagog tashkil qila bilishi, yura bilishi, xazillasha bilishi, quvnoq ja’ldor bo‘la olishi lozim. Tarbiyachi o‘zini shunday tutishi lozimki, uning har bir xarakati tarbiyalasin. U ayni vaqtda nimani istashini va nimani istamasligini har doim bilishi kerak. Agar pedagog buni bilmasa, u kimni tarbiyalashi mumkin?”.

Pedagog odobi umuminsoniy va milliy axloqning qonuniyatlari, vazifalari, tamoyillari, tushunchalari, talablari, mezonlarini ta’lim-tarbiya jarayonida oydinlashtirib, pedagogning ta’lim oluvchilar, kasbdoshlari, ota-onalar, ta’lim muassasasi rahbarlari bilan munosabatlarida namoyon bo‘ladigan kasbiy-axloqiy xususiyatlari yig‘indisidir.

Pedagogik odob eng avvalo, tarbiyachi va tarbiyalanuvchilarning o‘zaro munosabatlarida namoyon bo‘ladi. Biroq bunday yondashuv bir qadar cheklangan nuqtai nazar ekanligini ta’kidlash joiz. Zero, tarbiyachining kasbiy axloqi faqat tarbiyalanuvchilar bilan muloqot jarayonidagina namoyon bo‘lmaydi, balki uning butun faoliyati davomida birinchi darajali ehtiyoj sifatida ifodalanadi. Boshqacha aytganda, pedagog odobi tushunchasi tarbiyachi dunyoqarashining hayotiy tizmini anglatadi. Pedagog odobi tushunchasining mazmuni axloqiylik bilan birga iqtisodiy, siyosiy, huquqiy jihatlarini ham o‘z ichiga qamrab oladi. Axloqiy ta’lim-tarbiyaning tarkibiy qismi sifatida pedagog odobi fazilatlarini shakllantirishda ikki yo‘nalishdagi aloqador tushunchalarni tahlil qilish maqsadga muvofiqdir. Tarbiyachi odobining mohiyati, asosiy mazmuni pedagogik faoliyat uchun muhim bo‘lgan axloqiy sifatlarda ifodalanadi. Umuminsoniy va milliy axloqiy fazilatlar barcha kishilar, hamma kasb egalari, jumladan, o‘qituvchi, tarbiyachilar uchun juda zarurdir.

Axloqiy fazilatlar mehnat jarayonida kishining xulqi, fe’l-atvorini tartibga solib turuvchi axloqiy qoidalar, normalar, talablar, mezonlar shaklida ifodalanadi.

Tarbiyachi pedagogik nazokatga ta’lim va tarbiya jarayonidagi har bir vaziyatga adolatli baho berishi, bolalarning hatti-harakatini to‘g‘ri idrok etishi, sabot va matonat, o‘zini tuta bilish, sabr-toqat, sezgirlik kabi xususiyatlarni o‘zida mujassamlashtirishi bilan erishadi. Pedagogik faoliyatda o‘z kasbini sevgan tarbiyachigina butun kuch g‘ayratini, qalb nuri va dil haroratini shu ishga bag‘ishlaydi va o‘z faoliyatida yaxshi natijalarga erishadi. Bolalarni sevish, ularga mehr-muhabbatli bo‘lish tarbiyachi axloqiy qiyofasini namoyon etuvchi muhim fazilatlardir.

Tarbiyachi deyarli har kuni bolalar bilan uchrashadi, savol-javob qiladi, ularning yaxshi xulq va ezgu ishlarini ma’qullaydi, bilimlarini baholaydi, nojo‘ya hatti-harakatlari uchun tanbeh berib, lozim bo‘lganda tarbiyaviy metodlarni qo‘llaydi.

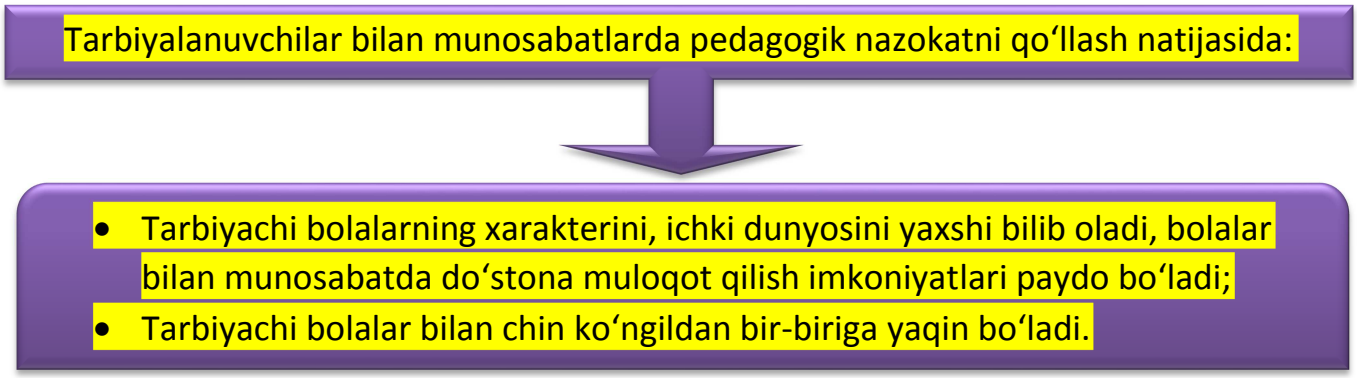

Foydalanilgan adabiyotlar:

1.“Bolangiz maktabga tayyormi?” metodik qo‘llanma. T:, 2018.
2.F.Qodirova, SH.Toshpo‘latova, M.A’zamova. “Maktabgacha pedagogika”. -T., “Ma’naviyat”. 2013

MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARDA MEHR-MURUVVAT HISLARINI SHAKLLANTIRISHDA O'YINNING ROLI

I.Yuldashova, Sh.Qadrberdiyeva*- maktabgacha ta'lim NDPI*
Ellika'la pedagogika fakul'teti 2 kurs talabalari

Mehribonlik va rahmdillik eng yuqori axloqiy qadriyatlar bo'lib hisoblanadi. Ular his-tuyg'ular, fikrlar, harakatlar uyg'unligini, har qanday yomon narsaga faol qarshi turishni, birovga yordam berishga yoki rahm-shafqat tufayli birovni kechirishga tayyorligini namoyon etadi. Hamma narsa endigina shakllana boshlagan erta bolalikda, yaxshi his-tuyg'ularni tarbiyalash alohida ahamiyat kasb etadi. Bolalar tabiatan mehribon bo'ladi, ammo yaxshilikning bebaho urug'i doimiy g'amxo'rlikni talab qiladi. Ota-onalarning va tarbiyachilarning vazifasi kichkina odamni yaxshi insoniy munosabatlar qonunlariga rioya etib, mehr-oqibatni his qilishga o'rgatishdir. Bola hayotining birinchi yillarida his qiladigan tajriba turi bo'lgan mehr yoki shafqatsizlik tajribasi uning shaxsiyatining yanada rivojlanishiga ta'sir ko'rsatmasligi mumkin emas.

Mehribonlik- keng va ko'p qirrali tushunchadir. Bu insonparvarlik, sezgirlik, sezgirlik va xayrixohlik, "o'zim"ni "biz" uchun qurbon qilish, boshqa odamlarning qiyinchiliklari va quvonchlarini baham ko'rishga tayyorligini ko'rsatish qobiliyatidir.

Rahm-shafqat - bu mehr-muhabbat, insonning zaif va muhtojlar, kasal, nogiron, qariyalar hayotidagi samimiy ishtiroki. Bunday toifadagi odamlarga nisbatan mehrli munosabatni rivojlantirish, har birimiz yoki yaqinlarimiz shu kabi vaziyatga tushib qolishlarini va u yoki bu yordamga muhtoj bo'lishlarini tushunib, bir-birimizga hurmat ko'rsatishimiz uchun zarur shart-sharoitlarni yaratadi.

Bola shug'ullanadigan ko'pchilik ishlar o'yin shaklida bo'ladi. O'yinda shaxsdagi barcha mavjud jihatlar ishga tushadi: bola harakat qiladi, gapiradi, idrok etadi, o'ylaydi. O'yinning maktabgacha yoshdagi bola tarbiyasidagi ahamiyati katta. Ko'pchilik pedagoglar uyinni bola uchun juda jiddiy va muhim faoliyat sifatida baholaydilar. Maktabgacha yoshdagi bolalarda mehr-muruvvat his-tuyg'ularini shakllantirishda bolalarning o'yin faoliyatlari bebaho o'rinni egallaydi.

O'yin faoliyati jarayonida paydo bo'luvchi mehr hislari bola hayotida, uning butun ruhiy jarayonlarining rivojlanishi va ayniqsa tafakkur va xotirasida bir umrga mustahkamlanib, keyinchalik bola katta yoshga yetganida, xotira tasavvurlariga aylanib qoladi.

Bolalarda mehr hislarining shakllanishida, ayniqsa syujetli-rolli o'yinlar muhim va birinchi darajalik rolni o'ynaydi. Ularda mehr va g'amxo'rlik tuyg'ulari namoyon bo'ladigan va mustahkamlaydigan o'yinlar bu "Qo'g'irchoq uchun xona quramiz", "Qo'g'irchoqni cho'miltiramiz", katta maktabgacha yoshdagi bolalar uchun syujetli-rolli o'yinlari: "Kasalxona","Mehmonlar","Tramvayda sayohat" va boshqalar.

Syujetli-rolli o'yinlar bolalarni kuzatish, ularni har jihatdan o'rganish, ularning ichki dunyosiga kirib borishga katta tarbiyaviy imkoniyat yaratadi. Masalan «Oila» o'yinida ona rolidagi qizcha o'z qo'g'irchog'iga (bolasiga) g'amxurlik qiladi, uni boqib, cho'miltirib, kiyintiribgina qolmay, balki uni tarbiyalaydi, kitoblar o'qib beradi, shifokorga olib boradi. O'z navbatida shifokor ham faqat harorat o'lchagich qo'yib, ukol qilib qolmaydi, balki bemorga mehribonchiliklar qiladi, uni yupatadi. Ukituvchi rolida

o‘ynayotgan bola yoki qizcha dars beradi, bolalarga qilmishlari uchun tanbeh beradi, ularning o‘zlashtirishlari va xulqlariga baho qo‘yadi.

O‘yinlarni ahloqiy tarbiya vositasiga aylantirishda yordam beradigan eng muhim shart ularga shunday rahbarlik hisoblanadiki, bunda o‘yinlar mazmuni bolalarni jalb etadi va bolalarning o‘zaro munosabatlari ahloqiy yo‘nalish xarakterida bo‘ladi.

Tarbiyachi o‘z zimmasiga ona rolini olar ekan, bu o‘yinlarda kattalar va bolalar o‘rtasidagi munosabatlar uslubini va yaxshi oila uchun xos bo‘lgan an'analarni mujassamlashtirishga yordam berishi kerak. O‘yin vaqtida bolalar g‘oyat xilma-xil harakatlarni bajaradilar: o‘z «qizchalarini» ovqatlantiradi, uxlatadi, kiyintiradi, shifokorga olib boradi va h.k. Biror maqsadga qaratilgan bunday harakatlar sadoqat, g‘amxo‘rlik, mehr-muruvvatni shakllantirishga yordam beradi. Tarbiyachi odamlarga mehribonlik bilan munosabatda bo‘lish namunalarini ko‘rsatib, bolalarda insoniy tuyg‘ularni tarbiyalashi lozim.

Tarbiyachining bolalarga vazmin, bir tekis munosabati, sayrga chiqish uchun kiyinishida, o‘rnini yig‘ishtirishida, navbatchilik vazifalarini bajarishida qiyinchiliklarga duch kelayotgan bolalarga yordamga kelishga tayyyor ekanligini ko‘rish bolalarda o‘z kuchiga ishonchni tug‘diradi. Qiyinchiliklarni muvaffaqiyatliroq bartaraf etishga ko‘maklashadi, bir-biriga yordam berishga, mehribonlik qilishga da'vat etadi.

Maktabgacha yoshdagi bolalarda mehribonlik hislarini shakllantirishda beva-bechoralarga, qariyalarga nisbatan, ham ijobiy munosabatni tarbiyalaydi va shakllantiradi. Bola munqilagan qariyalar hayotidan xabardor emas, lekin u bu kabi qiyinchiliklarda umr kechirayotgan kishilar yonidan tez-tez o‘tib turadi. Bu kabi holatlarni ota-onalar vaqti-vaqti bilan bolaga izohlab berishlari bolada mehribonlik his-tuyg‘ularini shakllantirishida muhim ahamiyatga ega bo‘ladi.

Demak bolalarga mehr-muruvvat hislarini singdirishda, kattalarga hurmat, kichiklarni avaylashda tarbiyachi va yaqinlarining o‘rni beqiyosdir. Bolalar insoniy his-tuyg'ularni nafaqat o'zlariga, balki boshqa odamlarga qanday hamdard bo'lishni bilishi juda muhimdir. Bola nafaqat yaxshi va yomon ishlarni ajratibgina qolmasdan, nega mehribon, rahmdil bo'lishi kerakligini, har bir ishning ortida nima borligini tushunishi kerak. Bolalar harakatlarining motivlarini bilish mehr-oqibat va rahm-shafqat haqidagi g'oyalarni chuqurroq singdirishga va natijada ularning his-tuyg'ularini rivojlantirishga, ijtimoiy jihatdan to'g'ri xulq-atvorni shakllantirishga yordam beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro’yxati:

1. Sh. Sodikova Maktabgacha pedagogika Toshkent 2013 y.
2. Z. Rahim Bola-odobi bilan aziz Toshkent 2018 y.

,MEKTEPKE SHEKEMGI BILIMLENDIRIW SHÓLKEMLERINDE BALALARDÍ RUWXÍY- ESTETIKALÍQ TÁRBIYALAWDAMUZIKANÍŃ ORNÍ

G.Baymuratova*-3 kurs Mektepke shekemgi tálim*
G.A.Turebekova*-Mektepke shekemgi tálim kafedrası oqıtıwshısı*

Estetikalıq tárbiya - tárbiyalanıwshılarda estetikalıq sanasın, barlıqqa, tábiyatqa estetikalıq múnásiybetin qáliplestiriw, estetikalıq talǵamdı qarar taptırıw, gózzallıqtı

súyiw hám qádirlewge úyretiwge baǵdarlanǵan pedagogikalıq iskerlik hám process bolıp tabıladı.

Mektepke shekemgi bilimlendiriw shólkemlerinde estetikalıq tárbiyanı shólkemlestiriwde belgili bir wazıypalar sheshiledi bular: estetikalıq bilimlerdi qáliplestiriw, barlıqqa estetikalıq múnásiybetti qáliplestiriw, estetikalıq sezim-tuyǵını rawajlandırıw, tárbiyalanıwshılardı turmısta, tábiyatta, miynette gózzallıqlardı jaratıwǵa úyretiw, turmıslıq iskerlikti gózzallıq nızamlılıqları tiykarına qurıwǵa bolǵan itiyajdı rawajlandırıw, hámme nársede: pikirde, jumısta, sırtqı kóriniste gózzal bolıwǵa úyretiw, estetikalıq mádeniyattı qáliplestiriw.

Grek filosofi Platonning pikirinshe, mámlekettiń kúsh-qudıreti sol waqitta qanday muzıka, qaysı ritmde aytilganina tuwrıdan-tuwrı baylanıslı. Mámleket ushın insandı joqarı kóteriwge járdem beretuǵın muzıka kerek dep esaplaǵan. Muzıkaǵa jaslıqtan oyangan qızıǵıwshılıq adamzattin estetikalıq rawajlanıwında kúshli tásir ótkeredi, basqa kónlikpe hám talǵamlardıń qaliplesiwin támiyinleydi, estetikalıq talgamdi tárbiyalaydı. Abu Ali Ibn Sino da muzıkanıń tásir kúshin tán algan halda onı óziniń meditsina kitaplarında sáwlelendirgen hámde kesel adamlardı emlewde shıpa programması retinde usınıs etken. “Tib qonunları” shıǵarmasında bir orında muzıkanıń psixikaliq tásir kúshine baha berip, godektin tárbiyasındaǵı áhmiyetin sonday tariyplegen: “Godektin denesi shınıǵıwı ushın eki zat zárúr: biri onı qiymildatip shayqaw bolsa, ekinshisi anasınıń háyyiwi. Birinshisi denesine, ekinshisi - ruhina tiyisli bolıp tabıladı” degen.

Mektepke shekemgi bilimlendiriw shólkemlerinde shólkemlestiriletuǵın estetikalıq tárbiya tárbiyalanıwshılarda ádep-ikramlılıq sıpatlar, unamlı minez-qulıq normaların payda etiw, olardıń dóretiwshilik qábiletlerin rawajlandırıwǵa úlken tásir kórsetedi. Estetikalıq tárbiyanı alıp barıw processinde tárbiyalanıwshılarda estetikalıq sezim-tuyǵı, estetikalıq talǵamdı tárbiyalaw, olardıń dóretiwshilik qábiletleri, estetikalıq talapları hám gózzallıqtı súyiw, gózzallıqqa umtılıw tuyǵıların rawajlandırıw, estetikalıq mádeniyattı qáliplestiriw zárúr áhmiyetke iye. Estetikalıq tárbiyanıń maqseti shaxstıń bolmısqa estetikalıq múnásiybetti qáliplestiriwden ibarat. Tárbiyalanıwshılar ortasında qol miyneti, muzıka, súwretlew kórkem-óneri maǵlıwmatlarında, ertekler oqıw waqtında estetikalıq tárbiyanı nátiyjeli jolǵa qoyıw imkaniyatı bar bolǵan.

Estetikalıq tárbiyada muzıka joqarı orındı iyeleydi. Muzıka estetikanıń ózine tán specifikalıq túri bolıp, onda nama, ses organikalıq tárizde birigedi. Balalarǵa muzıkalıq tarbiya beriw ásirese úlken áhmiyetke iye boladı, sebebi muzıka bala kewilinde kúshli emotsional sezim oyatadı.

Muzıkalıq tárbiyaniń wazıypası hám mazmunın anıqlaw zárúrli bolıp tabıladı. Bunday wazıypalar balalardı muzıka tarawındaǵı iskerlikke tartıw, estetikaliq talgamdi hám emotsional ózlestiriwdi rawajlandırıwdı, muzıkalıq qábiletti ósiriw, muzıkalıq talgamdi qáliplestiriw, balalarda kórkem dóretiwshilik qabiletin rawajlandırıwdan ibarat boliwi kerek.

Tárbiyashi óz programmasıǵa qaraqalpaq kompozitorlerdiń balalar ushın jazılǵan nama hám qosıqlarınan kirgiziwi kerek. Muzıkalıq dóretpeler balalardıń psixologiyalıq ózgesheliklerin, olardıń qızıǵıwshılıqları hám dógerek-átirapqa bolǵan

kóz-qarasların esapqa alǵan halda tańlanıwı kerek. Balalardıń estetikalıq hámde muzıkalıq ózgesheliklerin qáliplestiriwde muzıka kórkem óneriniń ornı oǵada úlken bolıp tabıladı. Muzıka insanlarǵa hár tárepleme tásir kórseter eken: quwantıdı, estetikalıq zawıq beredi hám jılatadı . Muzıkanı tıńlaw processinde onı túsine biliw qabileti artadı. Túsinip tıńlaǵan muzıka ǵana adamnıń quwanısh, qayǵı sezimine, kewil hoshına tereń tásir ete aladı. Muzıka tıńlaw ushın usınılǵan hám repertuarǵa kirgizilgen muzıkalı shıǵarmalar muzıkalıq obrazlar arqalı balalarda janajan Watanǵa muxabbat, miynetsúyiwshilik, tábiyattı asırap-abaylaw, reyimi keliw sıyaqlı qásiyetlerin qáliplestiriwge qaratılǵan. Muzıka shınıǵıwlarında muzıkalı-ritmli háreketlerdi orınlaw balalardıń ádep-ikramlılıq-ruwxıy rawajlanıwında úlken áhmiyetke iye. Muzıkaǵa tán ayaq oyın, oyın háreketlerin orınlaw balalardıń dıqqatın jámlew, eslep qalıwın bekkemlew hám fizikalıq jaqtan salamat ósiwine járdem beredi. Eń áhmiyetlisi, ayaq oyın hám ritmli háreketler quralında balalardıń muzıkalıq uqıbı, ritmli sezimler qáliplesedi, áste saqlawı ótkirlesedi. Muzıkalı-ritmli háreketler balanıń háreketsheń, shaqqan bolıwına járdem beredi, qáddi-qáwmetiniń tuwrı-tik ósiwine tásir kórsetedi. Balaǵa tetiklik hám kúsh baǵıshlap, túrli emocionallıq sezimlerin oyatadı. Ayaq oyın qosıqları bolsa balalarda ájayıp ishki sezimler, keshirmeler payda etip, ıqtiyarsız oyınǵa túsiwge iytermeleydi hám olardı zawıqlandıradı.

Solay etip, hesh bir tárbiyalıq jumıslardı estetikalıq tárbiyasız kóz aldımızǵa keltirip bolmaydı. Mektepke shekemgi bilimlendiriw shólkemlerinde muzıka járdeminde balalardıń estetikalıq mádeniyatın qáliplestiriwde tiykarǵi maqsetimiz bárkámal shaxslardı tárbiyalawdan ibarat.

Paydalanǵan ádebiyatlar dizimi:

1. Sh. Sodikova Maktabgacha pedagogika Toshkent 2013 y.
2. F.SH.Qodirova, SH.Q.Toshpo`latova,N.M.Qayumova, N.A.A`zamova Maktabgacha pedagogika Toshkent 2018 y.

МЕКТЕПКЕ ШЕКЕМГИ ЖАСТАҒЫ БАЛАЛАРҒА ОЙЫН АРҚАЛЫ ЭЛЕМЕНТАР МАТЕМАТИКАНЫ ҮЙРЕТИЎ ЖОЛЛАРЫ

К.Жармағамбетова- *3- курс Мектепке шекемги тәлим*
Г.А.Туребекова *-Мектепке шекемги тәлим кафедрасы оқытыўшысы*

Мектепке шекемги жастағы балаларды санаўға үйретиў, есаплай алыў қәбилетин жетилистириў ҳәр бир тәрбияшы ушын жуўапкершиликли ис болып табылады. Баланы ойын арқалы санаўға үйретиўдиң әҳмийети үлкен. Мектепке шекемги жастағы балалардың ҳәр тәреплеме раўажланыўы ушын логикалық ойынлардың да роли айрықша болып табылады. Ойын – бул бала туўылғаннан баслап өмир бойы бирге жүретин айрықша хызмет түри болып есапланады. Ойын арқалы бала дөгерек әтираптан көп нәрсени үйренип алады. Баланың үлкенлерден айрықша бир өзгешелиги ол ҳеш қашан сөйлеуден жалықпайды. Ойын бала тилиниң раўажланыўына пайдасын тийгизип, сөзлик хорын күшейтеди. Қайсы бала болмасын ол ойын менен бирге өседи, себеби баланың тәбиятының өзи ойын менен байланыслы. Ойында бала ғарезсиз

болып, өзин еркин услайды. Ал еркинлик болса раўажланыўдың фундаменти болып табылады, балалардың билиўге деген қуштарлығы, сөйлеуи ойында қәлиплеседи.

Мектепке шекемги жастағы балаларға математиканы үйретиў тийкарғы математикалық түсиниклер арқалы әмелге асырылады, олар төмендегилер:

1. Сан-санақ;
2. Үлкенлик (өлшеў)
3. Геометриялық фигура
4. Кеңисликте мөлжел алыў
5. Ўақыт бойынша мөлжел алыў

Бул математикалық түсиниклер ҳәр қыйлы ойынлар арқалы түсиндирилсе мақсетке муўапық болар еди. Арнаўлы ойынлар -шынығыў мазмунына қарай раўажландырыўшы ойынлар, тапсырмаларды қолланыў, балаларды затларды бир-бири менен салыстырыўға, оларды өзгешелигине қарай айырыўға және оны танып билиўге үйретеди. Сөйтип бала әсте ақырын топардағы жасына сай, бағдарламаға тийисли ўазыйпаларды меңгерип барады. Ойынды шөкемлестириўде тәрбияшы өзи жетекши болып, балаларды ойнаўға, ойын қағыйдаларына әмел етиўге, ойланыўға ийтермелейди, затлардың атын ямаса өзгешелигин есинде сақлап қалыўға жол ашады, ойынға қызықтырып зейинин, қыялын раўажландырады. Ойын барысында балалардың бир бири менен сөйлесиўиде үлкен роль атқарады. Балалар сөйлесип, пикирлесип ойынның мазмунын анықлайды. Ойынның тийкарғы элементлери бул ойынның өзинен пайда болатуғын ҳәм балалар ойлап табатуғын ямаса тәрбияшылар үсынатуғын ойын қағыйдасы болып табылады.

Логикалық ойынлар балалардың ойлау қәбилетин асырады ҳәм қызығыўшылығын арттырады, олар баланы тапқырлыққа, логикалық ойлауға бағдарлап, өзлигинен шешим қабыллаўға, салыстырыўға, дәлиллеўге үйретеди, баланың дөретиўшилигин раўажландырады. Балалардың пикирлеўин, логикасын раўажландырыўшы «Нени отырғызыў керек?», «Нени қойсам екен?», «Тап сондай фигураны тап?», «Логикалық есаплар», «Өз орныңды тап» логикалық ойын түрлерин айтыўға болады. Усындай ойынларды тапқырлық пенен, излениўшилик пенен орынлаған балаларда әпиўайы математикалық түсиниклериниң қәлиплесиўине жақсы нәтийже береди.

Мектепке шекемги жастағы балалардың ҳәр тәреплеме раўажланыўы ушын логикалық ойынлардың орны айрықша болып есапланады. Ойын – балалардың оқыўға, мийнетке деген белсендилигин күшейтиўдеги баслы құрал болып, ол баланың психикасында сапалы өзгерислер жаратады: бала зейининиң, ядының қәлиплесиўине, ойлау, қыял қәбилетиниң раўажланыўына тәсир көрсетеди. Ойлау шығармашылық және билиўге болған қызығыўшылығының негизи болып табылады. Мәселен:

1. «Санына қарай салыстырайық» ойыны

Ойын шәрти:

Алдын ала балаларға қай жерде ойыншықтың көплигин, ал қай жерде азлығын көз бенен анықлаўды үсынамыз, яғный, ойыншықлар мүғдарын салыстырып баслаймыз. Тапсырмалардың жуўаплары анық болыўы керек.

2. «Төртиншиси артық» ойыны.

Ойын шәрти:

Басқаларына сәйкес келмейтин геометриялық фигураны алып таслау керек. Еситиў арқалы жумыс ислеў: тәрбияшы сөзлер айтады ҳәм солардың ишинде басқаларға сәйкес келмейтинин көрсетиўди сорайды, мысалы: 3 шеңбер, 1 квадрат (форма бойынша), 3 қызыл шеңбер және 1 жасыл квадрат (реңи бойынша)

Демек, балалар менен ойналатын ойынлардың түрлери жүдә көп, балаларға ақыл-ой, адамгершилик, дене шынықтырыў және эстетикалық тәрбия бериўдиң механизми усы ойынларда болады. Логикалық ойынлардың тийкарғы ўазыйпасы -балалардың билимин байытыў ҳәм ойлау қәбилетлерин қәлиплестириў болып есапланады.

Пайдаланған әдебиятлар дизими:

1.Sh. Sodikova Maktabgacha pedagogika Toshkent 2013 y.

2. F.SH.Qodirova, SH.Q.Toshpo`latova,N.M.Qayumova, N.A.A`zamova Maktabgacha pedagogika Toshkent 2018 y.

3. www. pedagog. uz

4. www. ziyonet. uz

РОЛЬ ЗАГАДОК ПРИ ФОРМИРОВАНИИ ОТЗЫВЧИВОСТИ У ДОШКОЛЬНИКОВ

Г.А.Туребекова*-преподаватель кафедры «Дошкольное образование»*

При формировании отзывчивости у детей дошкольного возраста особою важность имеет выбор и использование загадок, являющихся продуктом фольклора.

Отзывчивость (по арабски эрудированный; самовладеющий при беседе, разговоре) – способность адекватно и оперативно отвечать на вопросы, реплики и т.п.; поведение, общение свойсвенные личности оперативно отвечающего своими действиями на требование жизни, современности.

Формирование отзывчивости у дошкольников тесно связано с умением эффективного использования каракалпакских народных загадок. Так как посредством фольклорных загадок ребенок с одной стороны, обладает жизненными знаниями, с другой стороны учится отзывчивости, обогащается его речь.

Загадки способствуют воспитанию речи, культуры звукопроизношения детей, учат их общению и развивают их мышление. Они помогают им ознакомиться с именами и составными частями предметов, используемых в быте, и названиями их соответствующих действий. Загадки также играют важную роль в поощрении художественного творчества у детей.

Посредством загадок дети узнают секреты художественного творчества. Использование загадок, прежде всего, связано с восприятием, наблюдением, внимательностью, эрудированностью и независимостью ребенка. Они играют особую роль в духовном развитии детей как познавательная, серъезная и веселая игра.

В частности, загадки компактны по объему, богаты по содержанию, художественно гармоничны, и они больше всего отражают темы о природе и ее явлениях, о животных и растениях, они могут быстро привлечь внимание детей, и также быстро запоминаются ими.

Благодаря загадкам дети учатся наблюдать, сравнивать и обосновывать действия и события жизни. В результате они интеллектуально развивают детей и увеличивают их независимость. Эксперты отмечают, что в древности загадки предназначались для обучения, а также для ознакомления с окружающими событиями молодое поколение со стороны опытными, пожилыми старейшинами племенни. А молодое поколение постигало мир, обнаруживая скрытое в загадках. Это, в свою очередь, требовало, чтобы ребенок был наблюдательным, умным, размышляюшим, имеющим острую память, богатую речь и глубокие знания. Каждая загадка непременно имеет воспитательную и обучающую значимость.

При формировании отзывчивости у дошкольников подбор загадок как одного из образцов фольклора основывается на определенные принципы. Эти принципы могут включать в себя следующие.

Доступность загадок для детей. Доступность загадок для детей является важным принципом его выбора. Так как, ребенок не может найти ответ на загадку, если не знает, в чем суть, требование загадки, на что похоже вещь или событие. Данный принцип предполагает учет познавательных возможностей обучения детей и усложнения загадок с увеличением возможностей. Переход от легкого к сложному, от известного к неизвестному, эффективное использование наглядности - это инструмент, обеспечивающий ясность, доступность загадок.

Направленность загадок на развитие их основных компетенций и компетенций сфер развития. Любая загадка требует от ребенка познания, самовоспитания своей интеллктуальной деятельности, наблюдения специфических свойств и особенностей предметов и событий в жизнедеятельности, определения его границ, связанных с человеческой жизнью и образом жизни, а также требует умения оценивать роль и место события в жизни. Это требует регулярного повышения внимания, наблюдательности и осведомленности детей об окружающей среде. Как и другие образцы фолькора загадки могут также развивать уникальное духовно-нравственное мировоззрение.

Принцип наглядности загадок. Хотя в загадках признаки, формы, действие, состояние, функции объектов или событий даны скрытым способом, или сопоставляется с похожими явлениями, но у них присуствует яркое

представление художественного образа предмета или явления воплощенная в эту загадку.

Принцип связи загадок с темой занятия. Систематизация загадок по конкретной теме, системное изложение с целью обучения детей чему-нибудь способствует развитию мировозрения и знаний детей, и это облегчает восприятие и понимание содержания занятия.

Основанность загадок на реалные познавательные возможности и интересы детей. Этот принцип в первую очередь связан с тем, что дети заранее обучены работать с загадками. Если они обучены работать с простыми и удобными в использовании загадками начиная с младших групп дошкольного образовательного учреждения, далее им будет легче работать над ними. Реальные познавательные возможности детей тесно связаны с их возрастными и личностными психическими особенностями. Несомненно, выбранные загадки должны соответствовать возрастным характеристикам детей и должны быть направлены на повышение их интереса.

В загадках, как правило, творчески представлены в выразительно скрытых формах предметы и явления, связанные с повседневной деятельностью детей, и органические и неорганические природные явления, знакомые детям, это требует от детей самостоятельного мышления, внимательности, эрудиции, бережного и внимательного отношения к окружающей среде и увеличивает их словарный запас. В результате круг интересов детей более расширяется.

Общеизвестно, что дети знакомы с образами или явлениями, которые скрыты практически во всех народных загадках. Так как, ребенок ясно видит и наблюдает за ними в течении всей жизни. Поэтому народные загадки хоть создаются с различными художественными образами, но всегда совместимы с реальными познавательными возможностями детей. Кроме того, ребенку даёт бесконечный восторг и энтузиазм, скрытая подача в загадках вещей и явлений знакомых и близких ему, повышает его интерес

Принцип постепенного усложнения загадок. Имеет важное значение постепенное усложнение загадок при подаче их детям.

Направленность загадок на повышение активности детей. Этот принцип, прежде всего, определяется пробуждением интереса к народным загадкам. Так как в основе любой активности лежит интерес. Посредством интереса ребенок становиться активным. Стремление – это психическое состояние личности, он является ориентацией пути от неизвестного к известному. Дошкольники проявляют активность, только если подбираемые народные сказки пробуждают их интерес, у них формируется отзывчивость.

Интерес связан с уровнем сложности выбираемых загадок, с известностью или неизвестностью этого загадочного объекта.

Также, среди дошкольников особое значение имеет работа над содержанием изучаемых загадок. Так как, посредством этого дети начинают осознавать сущность предметов и явлений в окружающем мире.

Загадки различаются по своему идеологическому содержанию. Они могут широко использоваться для различных идеологических целей. Следовательно,

загадки о животных можно использовать для информирования детей об их пользе, преданности человеку, образе жизни и так далее. Исходя из этого, при формировании отзывчивости у дошкольников посредством народных загадок предусматриваются следущие задачи:

– создание первичных представлений у детей о окружающих их предметах посредством загадок;

– формирование у дошкольников навыков наблюдения, развитие у детей способности наблюдать за различными явлениями, строго придерживаясь требованию перехода от знакомых предметов к незнакомым;

– обучение детей умению различать свойства предметов и явлений, сравнивая их;

– учить принимать соответствующие выводы, всесторонне изучая предметы и явления;

– благодаря использованию народных загадок развитие у детей таких способностей, как находчивость, оперативное мышление, усидчивость, эрудиция и воспитание на основе этого у них отзывчивости;

Итак, загадки являются одними из самых удобных способов формирования отзывчивости у дошкольников, и с их помощью дети адекватно организуют свое общение, взаимоотношения с окружающей средой. И самой главное, посредством фольклора у детей формируется способность к отзывчивости.

Список литературы:

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февралдаги “Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида”ги ПФ-4947-сон Фармони. Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2017 й., 6-сон, 70-модда.

2. Ўзбек тилининг изоҳли луғати. Шукрона– Ҳ / 5 жилдли. Бешинчи жилд. А.Мадвалиев таҳрири остида. – Т.: “Ўзбекистон миллий энциклопедияси Давлат илмий нашриёти, 2008. – 591 б. Б.545.

3. Мусурмонова О., Баубекова Г. Ўзбек халқ педагогикаси. Тошкент: “Халқ мероси”, 2000. 320 б.

BOLALARGA RUSCHA SO’ZLASHISH NUTQINI O’RGATISH METODIKASI

***Q.Xodjaniyazova**- Ellikqala tumani 7-sonli MTT direktori,*
***G.Axmedova**-Ellikqala tumani 2-sonli MTT direktori*

O`zbekiston Respublikasining Birinchi Prezidenti Islom Abdug`anievich Karimovning ta`qidlashicha «Bugungi kunda mamlakatimizda yangi hayot, yangi jamiyat poydevorini barpo etishda erkin fuqaro ma`naviyatini shakllantirish masalasi biz uchun g`oyat dolzarb ahamiyatga ega». Darhaqiqat erkin fuqaro ma`naviyatini shakllantirish-mustaqillikni mustahkamlashda, mamlakatimizni har tamonlama yuksaltirishda, yorug` va erkin hayot qurishda o`z haq-huquqini taniydigan, o`z kuchi va imkoniyatlariga tayanadigan, yon-atrofida sodir bo`layotgan voqea-hodisalarga mustaqil yondasha oladigan, ayni zamonda shaxsiy manfaatlarini mamlakat va xalq

manfaatlari bilan uyg`un holda ko`radigan, har jihatdan barkamol insonlarni tarbiyalash vazifasini amalga oshirish muhimdir. Shunday ekan, birinchi navbatda maktabgacha ta`lim tashqilotlari tarbiyachisi mutaxassis sifatida jamiyatdagi huquqiy, siyosiy, demokratik, vatanparvarlik, insonparvarlik yo`nalishlarida amalga oshirilayotgan islohatlarda faol ishtiroq etishi, ikkinchidan o`z faoliyatida milliy va umuminsoniy qadriyatlarni bolalar ongiga etkazishi, ularning o'z fikrini ikkinchi tilda erkin etkazishi muhim ahamiyat kasb etadi. Chunki, maktabgacha yoshdagi bolalarda o'z fikrini rus tilida erkin etkazish tushunchalarini shakllantirish maktabgacha ta`lim jarayonining madaniy va ijtimoiy funktsiyalaridan hisoblanadi. Albatta ushbu vazifalarni amalga oshirishda shaxsini shakllantirishga qaratilgan o`quv tarbiya jarayonini tashqil etish uchun shart-sharoit yaratish, bolalarda milliy ong va tafakkurni rivojlantirish tarbiyachining pedagogik mahoratiga bog`liqdir. Chunki, bugungi kunda o'z fikrini rus tilida erkin etkazish tushunchalarini shakllantirish va rivojlantirish - tarbiyachining kasbiy bilim va dunyoqarashi, o`quv jarayoni, ta`lim mazmuni, o`qitish metodlarini tashkil etishi, aqliy salohiyati, ijtimoiy va axloqiy rivojlanganligi bilan bog`liqdir. Mustaqil O`zbekistonning siyosiy, iqtisodiy, ma`naviy yo`nalishlarini rivojlantirishda va demokratik, fuqarolik jamiyatini qurishda maktabgacha ta`limi tizimini takomillashtirish, ayniqsa, maktabg`acha ta`lim bosqichi ish faoliyatini yuqori darajaga ko`tarish muhim ahamiyat kasb etadi. Chunki, kelajagimizning taqdiri hozirgi kunda maktabgacha ta`lim bosqichi bolalar bog'chalarida ilim va ta'lim olayotgan bolalarning tarbiyasiga bog`liqdir.

Yurtboshimizning ta`kidlashicha «…bolalarimizni yoshlik chog`idan boshlab milliy tarbiya, axloq-odob, yuksak ma`naviyat asosida voyaga etkazish biz uchun doimo dolzarb ahamiyat kasb etib kelgan». Shunday ekan maktabgacha ta`lim jarayonida bolalarda o'z fikrini rus tilida erkin etkazish tushunchalarini shakllantirish asosida ularda jamiyat taraqqiyoti va uni yangilashga burchi hamda ma`suliyatini qaror toptirish bugungi globallashuv davrida dolzarb muammolardan hisoblanadi. Maktabgacha ta`lim mazmunini takomillashtirish bilan birga uning shaxs kamolotidagi ahamiyatini rivojlantirish, maktabgacha yoshdagi bolalarni milliy va umuminsoniy qadriyatlar asosida tarbiyalash, ayniqsa ularda o'z fikrini rus tilida erkin etkazish tushunchasini shakllantirish barkamol avlodni voyaga etkazishning bosh ob`ekti hisoblanadi.

Milliy bolalar bogchalarida maktabgacha yoshdagi bolalarga rus tilini o'rgatishda tarbiyachiga suhbat, bolalar bilan so'zlashish, topshirik va vazifalar berish, tarbiyachi so'zlarini yod olish, sayoxatlar, jismoniy mashklar, bolaning o'yinchoq, suratlar haqidagi xikoyasi, stol qug'irchoq teatrini namoyish etish, ertak va she`rlarni saxnalashtirish, o'yinlar kabi metodik usullardan foydalanish tavsiya etiladi. Bolaning rus tilini bilishga bo'lgan qiziqishi uning ushbu tilni samarali o'zlashtirishining muxim omillaridan biri xisoblanadi. Bolalarga rus tilini o'rgatish jarayonida ijobiy emotsional muxitning yukligi o'quvchilarning o'quv materialini o'zlashtirmasliklariga olib keladi. Emotsional omil fikrlash jarayonida yo'zaga chiqadi, u axborotni qayta ishlash jarayonlarini nazorat qilish va tartibga solish uchun zarurdir. Aqliy xissiyotlar inson psixikasining fikrlash va emotsional soxalarining amaldagi birikmasi ifodasi xisoblanadi. Aqliy xissiyotlar «quchog'ida»

inson o’zining aqliy faoliyatini boshdan kechiradi va fikrlash jarayonining ayrim tomonlarini tartibga soladi.

Bolalarga rus tilini o’rgatish jarayonida tarbiyachi xotira va nutq markazlari faoliyati uchun sharoitlar yaratishi hamda ularni emotsional soxaga «ulashi», ya`ni emotsiyani qiziqarli o’yinga «aylantirishi» lozim. Rus tiliga oid bilimlar bolalar tomonidan o’zlashtirilishi uchun ular nafaqat tushunarli bulishi, balki boshdan kechirilgan, xis qilingan bulishi lozim. Emotsional «ochliq» bolalarda tilga nisbatan salbiy munosabatni, olinayotgan axborotni qabul qilishni xoxlamaslikni, unga qarshilikni keltirib chiqaradi. Ijobiy emotsiyalar asab markazlarining uyg’onuvchanligini oshiradi, ruhiy tartibga solishni yaxshilaydi, bu esa o’quv materialini yaxshi qabul qilishga yordam beradi. Rus tili mashgulotlarida o’quv guruxining tarbiyachi tomonidan bir yaxlitlik sifatida qabul qilinishi; barcha bolalar o’quv materialini bir hil qabul qiladilar degan xomxayolga borish; tarbiyachi bilan bola o’rtasida katta distantsiya (masofa) mavjudligi; «temir» intizom; tabiyachilik madaniyatning etarli emasligi va boshqa xolatlar emotsional muxit yaratilishiga tuskinlik kiladigan sabablardir.

Tarbiyachining boy emotsional ragbatlantirgichlar arsenaliga egaligi unga bolalarga rus tilini o’rgatish jarayonida qulay mikroiqlim yaratishga yordam beradi. Emotsional ragbatlantirgichlarni qullashda tabiyachi me`yorga rioya qilishi lozim. Lug’at ishlarining eng asosiy vazifalaridan biri - bu bolalarning o’rganilayotgan tildagi so’z zahirasini boyitish, aniqlashtirish va kengaytirishdan iboratdir. Bolalarning xotirasiga yangi so’zlarni va ulardan nutqda foydanish lozimligini kiritish, ularning rus tilidagi lug’atini boyitish asosi bulib xisoblanadi.

Boshqa millat bolalariga rus tilini o’rgatishda, birinchi navbatda, muloqotda ularsiz gap to’zib va tushunib bulmaydigan so’zlarni berish zarur. Bolalarga so’zlarni o’z ma`nosida tushuntirish lozim. Faol zahirani tuldirish bilan bir vaqtda bolalarning urganilayotgan tildagi passiv lug’ati kengayishi uchun tegishi choralarni kurish lozim. Faol zaxiradagi so’zlar bilan turli hil ishlarni, xususan: bolalarga so’zlar talaffo’z ini mashq qildirish, bu so’zlar bilan turli qurilma va turli intonatsiyali gaplar to’zishni urgatish, bolalarning bu so’zlarni eslab kolishlari va ularni turli vaziyatlarda qullay olishlariga erishishga doir ishlarni utkazish lozim.

Nutqda yangi so’zlarni faol qullash kup jixatdan bolalarning ular ma`nosini qanchalik tugri tushunishlariga boglikdir.Yangi so’zlar ma`nosini tushuntirib berishni kurgazmaviylik va yangi so’zni ona tiliga tarjima kilish orkali amalga oshirish tavsiya etiladi. Yangi so’zlar bolalarning til ongiga birlamchi kiritilganidan so’ng bolalarda leksikaning samarali eslab kolinishi va faollashishiga, rus tilidagi nutqiy ko’nikmalarni rivojlantirishga yordam beruvchi o’yinlarni o’tkazish zarur. O’yinlarni o’tkazish so’zlarga «ichkariga kirishga» imkon beradi, buning natijasida bola uni nutqiy faoliyatni amalga oshirish vositasi sifatida egallab oladi. Bolalarning rus tili leksikasini ongli ravishda o’zlashtirishlariga ona tili ham katta yordam beradi, chunki u urganilayotgan o’quv materialini osonlashtiradi. Tarjimadan fakat boshqa hech qanday usullar bilan bolalar ongiga yangi so’z mazmunini etkazish mumkin bulmagan xolatlarda foydalanish lozim. Bolalar ruscha nutqni egallagani sayin ona tilining ahamiyati kamayib boradi va uni asta-sekin chet tilini o’qitish jarayonidan

chiqarib yuborish zarur. Bolaning nutqiy xarakatni bajarishi uchun unda motiv yaratish va uning oldida bu motivni urganilayotgan tilda bajarish zaruratini vujudga ketirish lozim.

Maktabgacha yoshdagi bolalarni o'qitish ularni har tomonlama rivojlantirishni ko'zda tutadi. Maktabgacha yoshdagi bolalarni o'qitishni besh yoshdan boshlash lozim, chunki bu davrda bolada bilish jarayonlari juda tez shakllanadi. Bolalarga rus tilini o'qitayotgan tarbiyachisi rus va o'zbek tillarini bilishi hamda maktabgacha yoshdagi bolalarga chet tilini o'qitish metodikasini o'zlashtirgan bulishi lozim. Tarbiyachisi nutqi tushunarli, fonetik va grammatik xatoliklarsiz bo'lishi lozim. Maktabgacha yoshdagi bolalarga rus tilini o'qitishning asosiy maqsadi – bu muloqot qilish va atrofdagi borliqni anglash vositasi sifatida tilni eng oddiy darajada egallab olishdan iboratdir. Bolalar bogchalarida bolalarga rus tilini o'qitishning asosiy shakli mashg'ulotlar xisoblanadi. Bolalar bog'chasidagi mashg'ulotlar vaziyatli o'yin asosida utkazilishi hamda kup qirrali tarbiyaviy yunalishga ega bulishi lozim. Bolalarni rus tiliga o'qitish jarayonida tarbiyachisi darsda xushmuomalalik, qiziquvchanlik muxitini ta`minlashi; rus tiliga va bu tilda gapirishga qiziqish uyg'otishi zarur. Bolalarga rus tilini o'qitishning ilk bosqichlarida ta`limdagi vorislik va istikbollilikning asosiy yunalishlari, eng avvalo, bolalarda tabiiylikka kuproq yaqinlashtirilgan o'yinlar va o'quv vaziyatlari asosida og'zaki nutqni rivojlantirishga yunaltirilishi lozim. Sifatli o'zlashtirishni ta`minlash maqsadida bolalar uchun o'rganilayotgan tilda nutqiy muxitni yaratish zarur, bu esa tarbiyachisi, ota-onalarning va boshqalarning mazqur chet tilidagi namunaviy nutqini tinglash, radio, televidenie orqali bolalar xayotiga yaqin bulgan hamda ularni chet tilini o'rganishga undaydigan kursatuv yoki eshittirishlarni eshitishni ko'zda tutadi.

Ta`limning istikbollilik tamoyilini hisobga olgan xolda tarbiyachisi ta`limning keyingi bosqichlarida paydo buladigan yangiliklarni nazarda tutishi hamda bolalarning chet tilini o'rganishni davom ettirishi uchun zarur buladigan asosiy nutqiy qobiliyati va kunikmalarini egallash uchun tegishli pedagogik sharoitlar yaratishi zarur.

ХАЛЫҚ ПЕДАГОГИКАСЫНЫҢ МЕКТЕПКЕ ШЕКЕМГИ ЖАСТАҒЫ БАЛАЛАРДЫҢ ТӘЛИМ-ТӘРБИЯСЫНДАҒЫ ОРНЫ

Т.Есбергенова *- Әжинияз атындағы НМПИ*
Мектепке шекемги тәлим кафедрасы оқытыўшысы

Әдетте баланың ҳәр қандай интеллекттиң пайда болыўында, қандай да бир нәрсени салыстырыў, анализ ва синтез қылыўдан басланады. Соның ушын ақлый жақтан жетилистириўде жумбақлар еситиў ҳәм оны шешиў арқалы салыстырыў, анализ ҳәм синтез қылыў тийкарында баланың салыстырыўлар, қубылыслар арасындағы өзгешелилер ҳаққында түсинилер тийкарында баллада креативлик қәбилетлердиң қәлиплесиўине тийкар салған боламыз. Соның ушын мектепке шекемги дәўирдеги балалардың ойлаўды раўажландырыў процессинде халық педагогикасының әҳмийетине итибарлылық қаратыў, орны менен қолланыў талап етиледи.

Бақша жасындағы балалар тәбиятына тән болған күшли зәрүрлик – оның ҳәр нәрсени жаналық сыпатында көриўи, балада билип алыўға болған умтылыстың күшейип барыўы, баланың раўажланыўында баланың қызыққан нәрсесин мүмкин болғанынша тереңирек билиўге ҳәм узақ ўақыт есте сақлаўға зерикпеўи, нәтийжесинде баллада жоқары дәрежедеги интуицияның раўажланыўына тийкар болатуғын қәбилет қәлиплесе баслайды.

Биринши – себеби бақша жасындағы балаларда турмыс тәжирийбесиниң көбейиўи;

Екиншиден-бул дәўирде балалардың сөз еркинлиги жақсы раўажланып киятырғанлығы;

Үшиншиден-балалардың жүдә көп еркин ҳәрекетлер қылыў имканиятларына ийе болыўлары болып табылады.

Белгили рус педагогларының мийнетлеринде инсанның бақша жасындағы дәўири сондай дәўир, бул дәўирде баллада келеси өмиринде қандай характер өзгешеликлери пайда болыўын белгилейтуғын дәўир болып табылады деп атап өткен.

Бундай ўақытта бақша жасындағы балаларға берилетуғын тәрбия-баланың еркин искерлиги күшейе баслайтуғын дәўири болғанлықтан олардың қурамалы ҳәрекетлерин раўажландырыў, әпиўайы гигиена, мәдений ҳәм мийнет уқыплылықларын пайда етиў, баланың ойлаў ҳәм сөйлеў қәбилетлерин раўажландырыў, олардың социаллық, әдеп-икрамлылық, эстетикалық талғамын пайда етиўди раўажландырыў керек болады.

Бала бул дәўирде бала тәрбиясы ушын керек болатуғын тәрбия түри қарарқалпақ халық педагогикасы үлгилеринен пайдаланыў зәрүрликлери туўылады. Олардан: ертек айтыўға, жаңылтпаш тийкарында тилди, сөйлеўди раўажландырыўға, жумбақлар айтып, сол жумбақлардың шешимин табыўға қуштар болады. Себеби, бул дәўирдеги ҳәр бир баллада ҳәрекетшеңлик ҳәм үлкен инсанлар ҳәрекетине еликлеўшиликтиң басым болып келиўи, инсанлар ҳәм предметлер менен байланыста болыў, оларды өзлестириў, әтираптағы әлем менен,олардың жәрдеминде әмелге асырылатуғын ҳәрекетлер, тәрбия процессинде мотивация, баланың қәбилетлериниң раўажланыўы, балада дөретиўшилитиң өсип барыўына, әтирапындағы үлкен жастағы инсанлардың жәрдеми тийкарында раўажланып барады. Мине баладағы усындай педагогикалық-психологиялық халатларды есапқа алған ҳалда бала тәрбиясы ушын үлкен әҳмийет қарататуғын тәрбия түрлериниң бири – бул баланың ойлаўын раўажланыўында турмыс пенен байланыстырып шынығыўлар ислетип барыўдың әҳмийети жоқары болып табылады. Бундай шынығыўларға қарақалпақ халық педагогикасының тийкарғы бағдарлары болған жумбақларды киргизсек болады.

Жумбақларды балаларға айтып бериў ҳәм олардан пайдаланған ўақытта балада төмендеги ҳалатларды байқаўға болады:

- Айтылған объект ҳәм субъект ҳаққында көз алдына келтиреди;
- Сол айтылған жумбақтың мазмун мәниси көлеми ҳаққында қыял етиўи пайда болады, балада билим ҳәм көнликпелери раўажланады;

• Жумбақтың мазмунында жанлы ҳәм жансыз ҳәдийсениң баллада көз алдына сәўлеленеди;

Балаға сол айтып жасырылған жумбаққа жақын қубылысларды салыстырыў, еликлеўлер, сол предметке жақын затларды көз алдын акелтириўи тийкарында баллада дөретиўшилик, әтираптағы қубылыслар, инсанлар менен болатуғын байланыслар, инсаныйлық сезимлери қәлиплесе баслайды. Мектепке шекемги балаладың ақлый жақтан раўажланыўына тәсири күшли болған тәрбия түри жумбақларды пайдалана отырып тәрбия түрлерин де итибарға алыўмыз керек болады.

Бириншиден-жумбақты ҳәр дайым балаларға айта бермеўимиз керек. Балалардың руўхый жақтан зорығыўы пайытында, оларды қандай да бир объектке бағдарлаў, олардағы мотивацияны оятыўда көбирек пайдаланылады.

Екиншиден-жумбақ айтқан ўақытта баланың жас өзгешеликлери есапқа алынады. Себеби, қурамалы қыйын жумбақлар баланың ойлаў процесинде қыйыншылық туўдырыўы тийкарында баллада қызығыўшылықтың жоғалыўына алып келиўи мүмкин.

Үшиншиден-баланы жумбақ шешиўде жалықтырмаў ҳәм жумбақты тез табыўы ушын тәрбияшылар, ата-аналар жәрдем етиўлери керек. Жумбақты узақ ўақыт даўамында балаларға бериў ҳәм жуўап талап етиўге мәжбүрлеўге де болмайды. Нәтийжеде баланың қыйын қурамалы процесс тийкарында баллада қыйыншылықтың болыўы, соның менен бирге жумбақты шеше алмаўы, балада бийпәрўалылықты пайда етеди.

Соның ушын да ата-аналар ҳәм тәрбияшылар тәрепинен балаларды ҳәр тәреплеме раўажландырыў ҳәм тәрбиялық тәсир жасаў мақсетинде халық доретпелеринен мақсетли түрде пайдалыныўы лазым.

4-SEKCIYA
BARKAMAL ÁWLAD TÁRBIYASINDA MEKTEPKE SHEKEMGI BILIMLENDIRIW SHÓLKEMLERI, MEKTEP HÁM ATA-ANALARDIŃ BIRGELIKTEGI JUMISLARI

МЕКТЕПКЕ ШЕКЕМГИ ЖАСТАҒЫ БАЛАЛАРДЫ ҚӘЎИПЛЕРДЕН САҚЛАЎ МӘСЕЛЕЛЕРИ

Қ. М. Кощанов *– Әжинияз атындағы НМПИ профессоры*
Х. К. Шамуратова *- Әжинияз атындағы НМПИ ассистент оқытыўшысы*

Мектепке шекемги жастағы балаларымыздың өмиринде ушырасатуғын ҳәр қыйлы қәўиплерди еки топарға бөлип қараўға болады: Биринши топар-нәрестелеримиздиң тиккелей өзлерине байланыслы қәўиплер. Екинши топар - өзлерине байланыслы емес, яғный сыртқы тәсирлер себеплери нәтийжесинде болатуғын қәўиплер. Биринши топардағы нәрестелеримиздиң өзлерине тиккелей байланыслы ең көп ушырасатуғын ҳәр қыйлы физикалық қәўиплер түрлери тәбийий ҳалда олардың жасларына, өсиў дәўирлерине, тәрбияланыў орынларына, жасаў орталығына, әсиресе, балаларымыздың минез-қулқларына, темпераментине, ҳәрекетшеңлигине, тәртибине, санасына, физикалық раўажланыўына, алған тәрбиясына ҳәм жынысына тиккелей байланыслы болады.

Екинши топардағы нәрестелеримиздиң өзлерине тиккелей байланыслы емес қәўиплер түрлери олар тийкарынан сыртқы қәўиплерге байланыслы болып келеди: 1) Бул себеплер балалардың ата-аналарының ҳәм туўысқанларының нәсиллик ҳәм жуқпалы кеселликлер менен аўырыўлары; 2) ата-аналардың, жасы үлкен адамлардың, шаңарақ ағзаларының яғный әжағаларының ҳәм әжапаларының кишкене балаларды урып соғыўлары, сөгиўлери, қатты жаман сөзлер айтып бақырыўлары, зорлық-зомбылықлары, балаларды қулағынан тартыўлары, қолын, бетин ҳәм басқа жерлерин шымшылап қорқытыўлары, қыйнаўлары, аштан қалдырыўлары, бир жайға қамап қойыўлары, намысына тийиўлери, әсиресе басқа балалар, дослары алдында уялтырыўлары, кемситиўлери, абырайын төгиўлери, үйден қуўып жибериўлери, жаман көриўлери, меҳирсизликлери, жеркип сөйлеўлери, аларып қараўлары, қол көтериўлери, улыўма айтқанда балалар менен қопал мүнәсибетте болыўлары, 3) ата-аналардың ҳәм шаңарақтағы басқа да жасы үлкен адамлардың өзара бақырысып урысыўлары, ата-аналарының ажырасыўлары, арақ ишиўлери, темеки шегип, насыбай атыўлары, гиябентлик нәрселерди қолланыўлары, өтирик сөйлеўлери, алдаўлары, сөгинип сөйлеўлери, ўарсақы уят сөзлерди, гәплерди айтыўлары ҳәм тағы басқа жаман иллет, әдетлери ҳәм қылықлары тек мектепке шекемги жастағы кишкене гөдек балаларға ғана емес, ал ҳәттеки барлық жастағы балаларға да жүдә жаман тәсирин тийгизеди.

Усындай себеплердиң ақыбетинен перзентлеримиз натық, тутлықпа, сақаў, қорқақ, психикалық теңсалмақлылығын сақлай алмайтуғын, аўырған жерин, өзиниң жеке ой-пикирин ҳәм басқада кемшиликлерин ашық айталмайтуғын

болып, өзи ишинен тынып, кеўил кейпияты төмен, өтирик сөйлейтуғын, алдайтуғын, уўайымшыл, кем кеўил болып өсетуғынлығы ҳәммеге мәлим.

Емизиўли балалары бар келиншеклер өз ўақтында аўқатланыў режимине айрықша дыққат аўдармағанлығы, турмыс шараятларының төменлиги, ҳәдден тыс аўыр мийнетлер ислегенликлери, ўақтында дем ала алмағанлығы, рухый түскинликлери себеплери перзентлериниң денсаўлығына жаман тәсир ететуғынлығы кең жәмийетшиликте сөз етилип келмекте. Әсиресе, бәҳәр, жаз ҳәм гүз айларында аналардың ҳәр түрли сапасы төмен жемис ҳәм палыз өнимлерин парықсыз жеўлери себебинен перзентлериниң жуқпалы асқазан ҳәм ишек кеселликлери менен аўыратуғынлығы мәлим. Сондай-ақ, ҳәмледар ҳәм емизиўли ҳаяллардың ҳәм олардың күйеўлериниң арақ, вино, коньяк, пиво усаған спиртли ишимликлерди ишиўлери, темеки шегиўлери, наркотик ҳәм нәшебентлик затларды қолланыўлары жас нәрестелердиң нерв, рухый, психикалық ҳәм ишки органларының кеселлениўлерине алып келетуғынлығын медицинада айқын дәлиллеген.

OTA-ONALAR O’RTASIDA TIBBIY GIGIYENIK BILIMLARNI TARG’IB QILISH

***A.Karimova**- SamDU “Maktabgacha ta’lim pedagogikasi va psixologiyasi” kafedrasi o’qituvchisi*
***M.Xakimova**- SamDU “Maktabgacha ta’lim pedagogikasi va psixologiyasi” kafedrasi o’qituvchisi*

Bola shaxsini muvafaqqiyatli shakllantirishning asosiy shartlaridan biri – pedagoglar va ota-onalarning yaqindan hamkorlik qilishi va sa’y-harakatlarini kelishib olgan holda amalga oshirishi hisoblanadi. Maktabgacha ta’lim tashkilotlari bilan birga oila – ikkita asosiy jamoa bo’lib, ular bolani rivojlantirish va tarbiyalash uchun, uning bugungi kuni va kelajagi uchun javobgardirlar. Bunda asosiy tarbiyachi – oiladir.

Ma’lumki, oila bu – shunchaki muloqot joyi, turmushni, dam olishni, xordiqni tashkil etish joyigina emas, balki jamiyat hayotining muhim bo’g’ini, oila a’zolarning o’zaro yordam ko’rsatish makoni, o’z a’zolarining sixat-salomatligi haqida g’amxo’rlik qilinadigan joydir. Inson ayni shu oiladan boshlanadi, bu erda u dastlabki urf-odatlar, xulq-atvor normalarini egallaydi. Aynan oilada shaxsning kamolga etishishi, qiziqishlari va e’tiqodining shakllanishi sodir bo’ladi.

O’zbek oilasida gigiyenik tarbiya samaradorligining zarur sharti sog’lom turmush tarzi (oilada qaror topgan bu an’anaviy turmush tarzi shundayki, katta yoshdag kishilar kichiklar orasida spirtli ichimliklar ichmaydilar, odatda bolalar ota-onalari bilan ziyofatlarda va shu kablarda ishtirok etmaydilar) faoliyat va dam olishning har xil turlarini me’yorga solishdir.

O’zbek oilasida kichik yoshdan boshlab, bolalarni jismoniy mehnatga o’rgatib kelishgan, 6-7 yoshidan boshlab bolalar, uy-ro’zg’or ishlarini bajarishda ota-onalariga yordam berishda, jismoniy tarbiya va sport bilan shug’ullanishda, ochiq havoda ko’p bo’lish, harakatli xalq o’yinlari bilan shug’ullanish, faol harakat rejimi, xalq sport bayramlari va musobaqalariga, sanitariya-gigiyena madaniyatiga e’tibor

berilgan. Bolalar juda kichik paytidan boshlab ko’chadan o’ynagandan keyin, ovqat yeyishdan oldin va keyin, biror ish bilan mashg’ul bo’lgandan keyin qo’l yuvishga, uy joyni va uning atrofini toza va ozoda tutishga, odam ko’p yig’iladigan joylarda bolalarning bo’lishidan saqlashga o’rgatilgan: keng ommalashgan tibbiy-pedagogik bilimlardan foydalanishga e’tibor berilgan; katta avlod oilada qaror topgan axloqiy qoidalarga, sog’liqni mustahkamlashga va gigiyena malakalarini singdirishga qaratilgan qoidalar asosida yosh avlodni sabr-toqat va xushmuomalalik bilan ilmiy xususiyatlarga tayangan holda tarbiyalab kelishgan.

Ota-onalarga tibbiy-pedagogik bilim berish bolalarning rivojlanish xusuiyatlarini, ularning yoshini, u yoki bu oiladagi o’ziga xos tomonlarni hisobga olgan holda amalga oshirilishi lozim. Tibbiy-pedagogik ta’lim ota-onalarga aniq, tabaqalashgan holda, ba’zan esa alohida yondashishni talab qiladi. Bu ta’lim ularni aniq va ravshan pedagogik ko’nikmalar va maslahatlar bilan qurollantirishi lozim. Bu ishni eng yaxshisi, tarbiyachi olib borgani ma’qul, chunki u faqat o’z tarbiyalanuvchilariniginamas, balki ularning oilalaridagi haqiqiy ahvolni va ota-onalarning fe’l-atvorini ham yaxshi biladi. Ta’lim tashkilotlarining har bir tarbiyachisi ota-onalar bilan muntazam ish olib borishi, bunda pedagogika faniga va o’z tarbiyalanuvchilarini yaxshi bilishiga tayanib ish ko’rishi lozim.

Maktabga ta’lim tashkilotlarining ota-onalar o’rtasidagi obro’-e’tibori pedagoglar jamoasi bilan uning ishlari sifatining birligiga bog’liqdir. Bu hol ota-onalar bilan olib boriladigan ishlarning usullari hamda vositalari xilma-xildir, bular: oilalarga tashrif buyurish (ota-onalarning bolalar tarbiyasiga ta’sirini o’rganish); yakka tartibda suhbatlar, maslahatlar, ota-onalar yig’ilishlari, konferensiyalar, “Ochiq eshiklar kunlari”, savol-javob kechalari va shu kabilarni o’tkazishdir.

Bolalarning maktabgacha ta’lim tashkilotlaridagi butun hayoti qat’iy tartibga bo’ysunganligi sababli bu ishni uyda ham davom ettirish kerak. Biroq ko’pgina oilalarda kun tartibi va ovqatlanish rejimi buziladi, bu esa bolalarga katta zarar keltiradi. Oila bilan bolalar maktabgacha ta’lim tashkilotlarining yagona talablarigina uyg’un ravishda tarbiyalashni ta’min etishi mumkin.

Oila va maktabgacha ta’lim tashkilotlari oldida bir xil pedagogik maqsadlar turadi, shuning uchun ham ular o’rtasida yaxshi aloqa va o’zaro yordam ko’rsatish vaziyati qaror topgan bo’lishi zarur. Bunday aloqa o’rnatishning muhim shakllaridan biri ota-onalar bilan yakka tartibda suhbatlar o’tkazib turishdir. Agar ota-onalar tarbiyachini o’zlari ishonishlari mumkin bo’lgan chinakam do’st deb bilsalargina bunday suhbatlar muvafaqqiyatli bo’lishi mumkin. Tarbiyachi oilalarga borganda va ota-onalar maktabgacha tarbiya tashkilotlariga kelganda ular bilan suhbat o’tkazar ekan, ular bilan yaqindash tanishish, bolaga pedagogik ta’sir ko’rsatishning qulay yo’llarini belgilab olish, o’zining talablarini muayyanlashtirish imkoniga ega bo’ladi. Bu ishni reja asosida izchillik bilan olib borish talab etiladi.

Ota onalar bilan olib boriladigan suhbatlarning mavzulari quyidagicha bo’lishi mumkin:

1. Maktabgacha yoshdagi bolalarning jismoniy va ruhiy rivojlanishiga umumiy tasnif.

2. Maktabgacha yoshdagi bolalarning oilada oqilona ovqatlanishini tashkil qilish.

3. Maktabgacha yoshdagi bolalarda madaniy gigiyenik malakalarni trabiyalash.

4. Bolalarni chiniqtirish.

5. Oilada bolalarning bo’sh vaqtida gigiyenik vositalardan foydalanishga o’rgatish.

6. Bolalardagi asab kasalliklarini oldini olish va davolash.

8. Bayram va ko’ngilochar o’yinlar orqali bolalarda gigiyenik vositalardan foydalanishga o’rgatish.

8. Yuqumli kasalliklarning qanday oldini olish mumkin?

9. Jismoniy tarbiya salomatlikni mustahkamlash usuli sifatida.

Maktabgacha yoshdagi bolalarni jismonan sog’lom, immuniteti yuqori, mehnatga layoqatli qilib tarbiyalashda ota-onalar o’rtasida tibbiy gigienik bilimlarni targ’ib qilish muhim ahamiyat kasb etadi.

Adabiyotlar ro’yxati

3. “Ilk va maktabgacha yoshdagi bolalarning rivojlanishiga qo’yiladigan davlat talablari” 2018 yil

4. “Ilk qadam” davlat o’quv dasturi 2018 yil

MEKTEPKE SHEKEMGI BILIMLENDIRIW MÁKEMELERIN BASQARÍWDÍŃ ÓZINE TÁN ÓZGESHELIKLERI

***Q.D.Tleumbetova**- Mektepke shekemgi tálim kafedarası docenti*
***Yu.Yuldasheva**- Mektepke shekemgi tálim qánigeligi 1-kurs magistrantı*

Tálim sholkemlerinde tálim tárbiya processin ilmiy tiykarda shólkemlestiriw hám onı nátiyjeli basqarıw mektepke shekemgi bilimlendiriw shólkemleri basshılarında pedogogikalıq qábiletleriniń qálipleskenlik zárúrliklerin belgileydi. Sebebi, pedogogikalıq qábiletler tálim procesi qatnasıwshıları menen sıwbetlerde, hár túrli tusindiriw jumısları, kórsetpeler beriw, xızmetlerlerdiń iskerligin asırıwda olardıń ózine tán ózgesheliklerin esapqa alǵan halda múnásibet bildiriw hám basqarıw procesinde úlken áhmiyetke iye. Basshı iskerliginde shólkemlestiriwshilik, dóretiwshilik, kommunikativlik basqarıw hámde basqa da kónlikpeler qánige mamanlar qatarı pedagogikalıq qabiliet aurıqsaha orın iyeleydi.

Hár qanday bilimlendiriw shólkeminiń tiykargı wazıypası tálim procesin ilmiy tiykarda shólkemlestiriw hám onı jetilistiriwdiń negizi basqarılatuǵın ob`ekt hám basqarıwshı sub`ekt sistemalarınan payda boladı. Bul sistema tárbiyashılar, pedagog xızmetlerler hám basshılar arasındaǵı qatnas, yaǵnıy jámáát aǵzalarınıń óz-ara múnasibetlerinen payda boladı.

Solay etip, tálim sholkemlerin basqarıw jamaat aǵzaların hámde olardıń iskerligin basqarıwdan ibarat bolip, olar óz gezeginde tálim procesin basqarıw usılları arqalı basqaradı. Basqarıw joqarı kóterinkilikte alıp barılatuǵın sholkemlerde tártip, pedagoglardıń miynet ónimdarlıǵı, tálim procesi natiyjeligi hám tárbiyalanıwshılardıń ózlestiriw kórsetkishleri joqarı dárejede boladı hám de tálim

procesi qatnasıwshıları iskerliginde májbúriy boysındırıwdıń ornın dóretiwshilik qatnasıqlar iyeleydi.

Tálim shólkemleriniń pedagogikalıq processi zamanagóy talaplarǵa juwap beriwi hám nátiyjeli rawajlanıwı ushın pedagog- xızmetkerler arasındaǵı jumıslardıń bólistiriliwdi tuwrı jolǵa qoyıwı, óz waqtında olardı qayta tayarlap hám bilimin asırıp barıw, iskerliklerin tuıqrı bapalaw hám marapatlap barıw, imkaniyatlar jaratıw, basqarıw procesine innovaciyalıq qatnaslar texnologiyaların joybarlastırıw hám engiziw basshınıń bilimi, pedagogikalıq hám kásiplik sheberlikleri, sonday-aq olardıń basqarıw qábiletlerine baylanıslı. Sol sebepli dasshınıń qábiliyetlerine qısqasha toqtalıp ótsek boladı:

Qabilet- bul basshıda intellektuallıq, kasiplik sheberlik hám konlikpe, sabırlıq, dóretiwshilik, shólkemlestiriwshilik, óz pikirin anıq ayta alatuǵın, isendire alatuǵın, talapshan, tárbiyalıq múnásibetlerinde belsene hámde pedagogikalıq tasir kórsetiwshi, liderlik qásiyetlerdiń qálipleskenligin túsiniw múmkin.

Pedagogikalıq qabilet - bul baskarıw procesinde basshı ushın eń tiykarǵı qásiyetlerden bolıp, basshınıń pedagogikalıq iskerligine jaramlılıǵı hám usi iskerlik penen nátiyjeli shuǵıllana alıwı, sonday-aq, pedagogikalıq processti payda etiw hám basqara alıwdı belgileydi.

Didaktikalıq qabiletler- bul jámáátti basqarıwda túrli jaǵdaylarda kútken maqsettiń mazmunı hám áhmiyetin, oǵan erisiw jolların hám usı baǵdardaǵı wazıypalardı hámme qatnasıwshılarǵa anıq hám túsinikli etip jetkize alıw, olarda bul wazıypalardı orınlaw ushın juwapkershilikti hámde qızıǵıwshılıqtı oyatıw, sonday-aq maqsetke erisiwde jámáát aǵzalarınıń hámmesi qatnastıra alatuǵın qabiletler bolıp esaplanadı.

Pertseptiv qabiletler - jámáát aǵzalaranıń, pedagog-xızmetkerleriniń, sonday-aq, balalardıń ishki dun`yasına kire alıw, psixologiyalıq baqlawlar, xızmetkerlerdiń waqtınshalıq psixikalıq jaǵdayları menen baylanıslı názik táreplerin túsine alatuǵın qabilet bolıp tabıladı. Qabiletli basshı xızmetkerlerdiń hár qanday jagdaylardaǵı is-xareketlerinde, pedagogikalıq iskerliklerinde hár túrli tapsırmalardı orınlaǵanlarında anıq sáwlelengen, ayırım sırtqı kórinislerinde hámde ishki dun`yasında júzege keletuǵın ózgerislerdi sezdirmesten bilip aladı.

Sóylew qabileti- basshınıń óz pikirin, ishki sezimlerin sóylew járdeminde, sol menen birge mimika hám pantomimika járdeminde anıq túsindirip beriw hámde olardıń iskerligin belgili baǵdarda ózgertiw yamasa kerekli baǵdarda payda etiw qabileti bolip esaplanadı. Basshi oz pikirin yamasa tapsırmasınıń mazmunı xızmetkerlerge túsinikli etip jetkerip beriwi shárt. Bazı bir basshılarǵa bir awız sóz jeterli, ayırımlarına bolsa kóp waqıt túsindiriwge tuwra keledi. Basshınıń dawısı anıq, obrazlı, intonaciyalı hám tınıq, emociyaǵa bay bolıws kerek.

Dóretiwshilik qabilet- bul birinshiden, tálim shólkeminde jámááttiń basın biriktire alıwı, yaǵnıy jámáátte awızbirshilik, bir-birewge húrmet, qatnasıqtı ámelge asırıw. Ekinshiden, ózinińalıp baratuǵın jumısın tuwrı sholkemlestire alıw qabileti, Basshınıń óz jumısıń tuwrı shlókemlestire alıwı degende onıń basqarıw iskerliginiń durıs rejelestiriwi, yaǵnıy buyrıq beriw, tapsırmalardıń orınlanganlıǵıń tekseriw,

islewshiler iskerligin bahalaw hámde hár túrli qararlar qabıl etiwi hám onı alıp barılıwı názerde tutıladı.

Kommunikativlik qabileti - bul xızmetkerler menen qarım-qatnasta bolıw, basqarıw qatnasıǵın tuwrı jolǵa qoyıw, xızmetkerlerge jaqınlasıw ushın tuwrı jol taba alıwı, olar menen pedagogikalıq sóylesiwden tısqarı maqsetke muqapıq óz-ara qatnas ornatıwǵa pedagogikalıq takttin barlıǵına qaratılǵan qabilet.

Joqarıda aytıp ótilgen basshınıń basqarıw qásiyetleri ishinde eń áhmiyetlisi, álbette, psixologiyalıq sheberlikti talap etiwshi – basshınıń insan resursların basqara biliw sheberligi bolıp esaplanadı. Sebebi, basshı hár bir jumısshınıń psixologiyalıq qásiyetlerin hám topar psixologiyasın jaqsı biliwi zárúr, bul zárúriyattı ingliz alimlari “ózgeler psixologiyasın biliw – olar ústinen húkimranlıqtıń jalǵız jolı…” - dep táriplegen. Kásiplik tájiriybe – áwladlardın` social tájiriybesin ózlestiriw hám olardı basqarıw barısında qollawdı támiynlep beriwshi túsinikler dizimi bolıp, basshınıń óz jumısı barısında pán-texnika jańalıqlarına tayanıwı hám usı tájiriybeler tiykarında óziniń kónikpelerin rawajlandırıp barıw menen bir qatarda topar jumısın da basqarıwı bolıp esaplanadı. Pedagogikalıq sheberlik – pedagog xızmetkerler hám bilimlendidriw processi qatnasıwshıları qálbin seziw hám milliy qádriyatlarımızdı, kúndelikli tájiriybelerimizdi, pán hám texnika tarawındaǵı jetiskenliklerimizdi úyretiwdi támiynleydi.

БОЛАНИНГ МАКТАБ ТАЪЛИМИГА ТАЙЁРГАРЛИГИ

Р.Нуржанова *– Мактабгача тарбия ва дефектология кафедраси доценти*
А.Бекишова *– Мактабгача таълим мутахассислиги 1-курс магистранти*

Ўзбекистон Республикасида «Мактабгача таълим тўғриси»даги Низомга мувофиқ бола мактабгача таълимни уйда, ота-оналарнинг мустақил таълим бериши орқали ёки доимий фаолият кўрсатадиган мактабгача таълим ташкилотларида, шунингдек мактабгача таълим ташкилотларига жалб қилинмаган болалар учун мактабгача таълим ташкилотларда, мактабларда, маҳаллаларда ташкил этилган махсус гуруҳлар ёки марказларда олади. Бу ерда улар ҳафтада 2-3 марта шуғулланишади. Ота-оналарга мактабгача таълим шаклини танлаш ҳуқуқи берилади.

5-6 ёшли боланинг мактаб таълимига тайёрлигини аниқлашда мактабгача ёшдаги болалар таълим-тарбияси билан шуғулланувчилар асосий шарт ҳисобланмиш – боланинг мактабга тайёрлиги мактабгача ва мактаб давридаги ҳаёт тарзи ҳамда фаолияти учун кўприк вазифасини ўташини, оила ёки мактабгача таълим ташкилотдаги таълим-тарбия шароитларида мактаб таълимига озорсиз ўтказишни таъминлаш зарурлигини ҳисобга олишлари лозим.

Мактабгача ёшдаги боланинг мактаб таълимига ўтиши ҳамиша унинг ҳаёти, ахлоқи, қизиқиши ва муносабатларида анчайин жиддий ўзгаришларни юзага чиқаради. Шунинг учун болани ёки уйдаёк мактаб таълимига тайёрлаш,

уни унча қийин бўлмаган билим, тушунча, кўникма ва малакалар билан таништириш керак бўлади.

Етакчи мутахассисларнинг фикрига кўра «Мактабга тайёргарлик» тушунчаси болани мактабга тайёрлашнинг қуйидаги йўналишларини ўз ичига олади:

жисмоний,

шахсий (рухий),

ақлий

махсус тайёргарлик.

Жисмоний тайёргарлик боланинг соғломлиги, ҳаракат кўникмалари ва сифати, қўл мушаклари ва кўриш-мотор мувофиқлиги ривожланганлиги билан изоҳланади.

Шахсий тайёрлиги, атроф-муҳитга, катталарга,тенгдошларига, ўсимликлар дунёсига, табиий ҳодисаларга, шахсий маданиятни шаклланганлигини назарда тутади.

Ақлий тайёргарлик бола образли ва мантиқий фикрлаши, тасаввурнинг, одамийликнинг, билимга қизиқишнинг, мустақиллигининг, ўзини-ўзи назорат қилишга, ҳамда ўқув фаолиятини кузатиш, эшитиш, эслаб қолиш, солиштириш каби асосий турларини билишни ўз ичига олади.

Боланинг мактабда таълим олиши самараси унинг она тилини билишига ва нутқни қанчалик ривожланганлигига кўпроқ боғлиқ бўлади.Чунки бутун ўқув фаолияти шуларга, яъни нутқий мантиқий ривожи, боланинг катталарнинг ёрдамисиз мустақил фикрлаши, тил ривожланганлигиютуқларида эркин фойдалана олиши, ҳикоя қилиш, мулоҳаза юритиш, ўз тасаввурини изоҳлай олиш, тушунарли қилиб баён этиш каби омиллар асосига кўрилади. Шунингдек, боланинг мактабда таълим олиши учун амалий интеллект ривожи яъни, унинг намунани чизиш, айтиб туриладиган баёний топшириқни бажариши ҳам муҳим саналади. Ва ниҳоят, махсус тайёргарлик болани саводхонликка ўргатиш ва унинг мактабнинг 1 - синфўқув дастур материалини етарли даражада эгаллаш ҳақидаги тушунчасини шакллантиришни назарда тутади.

Болаларни мактабда ўқитишнинг самарадорлигини кўп жиҳатдан уларнинг тайёргарлик даражаларига боғлиқ бўлади. Мактабда ўқишга тайёргарлик – мактабгача таълим ташкилоти ва оилада мактабгача тарбия ёшидаги болага қўядиган талаблар орқали аниқланади. Бу талабаларнинг ўзига хос томони ўқувчининг янги социал психологик ўрни, у бажаришга тайёрланган бўлиши лозим. Янги вазифа ва бурчлардан келиб чиқади.

Мактабга кириш бола ҳаётидаги одатий турмуш тарзи, атрофдагилар билан муносабат системасининг ўзгаришига алоқадор муҳим даврдир. Бола ҳаётида биринчи бор марказий уринни ижтимоий аҳамиятга эга бўлган ўқув фаолияти эгаллайди. Унга одатий бўлган эркин ўйин фаолиятидан фарқли уларок, энди таълим мажбурий булади ва биринчи синф ўқувчисидан 4 та жиддий муносабат талаб қилинади Таълим фаолиятининг етакчи тури сифатида боланинг кундалик ҳаёт жараёнини қайта куради: кун тартиби ўзгаради, эркин

уйинлар вакти қисқаради. Боланинг мустақиллиги ва уюшганлиги, унинг ишчанлиги ва интизомлиликка талаблар жиддий равишда ортади. Мактабгача ёшдаги болаликка нисбатан ўқувчининг ўз ҳатти- ҳаракати, мажбуриятларини бажаришга шахсий маъсулияти анча-мунчаортади.

Болаларни мактабга тайёрлаш, биринчидан болалар МТТида тарбиявий ишни мактабгача тарбия ёшидаги болаларни умумий, ҳар томонлама ривожлантиришнинг юқори даражасини таъминлайдиган, иккинчидан болаларни мактабнинг бошлангич синфларида ўзлаштиришлари лозим бўлган ўқув фанларини эгаллашга махсус тайёрлашни таъминлайдиган қилиб ташкил этилишини назарда тутади.

Мактабга умумий тайёргарлик МТТининг мактабгача тарбия ёшидаги болаларни ҳар томонлама тарбиялашга оид давомли, мақсадга мувофиқ таълим-тарбиявий ишнинг муҳим якуни сифатида намоён булади.

Мактабга умумий тайёргарлик боланинг мактабга бориш вактига келиб аклий, маънавий, эстетик ва жисмоний риволанишда эришган шундай даражасидирки, у боланинг мактаб таълимининг янги шараоитларига ва ўқув материалининг онгли эгаллашга фаол кириб боришлари учун зарур асосни яратади.

МЕКТЕПКЕ ШЕКЕМГИ БИЛИМЛЕНДИРИЎ ШӨЛКЕМЛЕРИНИҢ МЕКТЕП ПЕНЕН БИРГЕ ИСЛЕСИЎИ

Ж.Жиемуратова*- Нөкис қалалық*
14-санлы МШБШ директоры

Өзбекстан Республикасында билимлендириў системасының раўажланыўы, тәлим-тәрбияның заманагөй формасында әмелге асырылыўы – үлкен өзгерислердиң жүз бериўине кең мүмкиншилик бермекте. Бунда мектепке шекемги билимлендириў мекемелери хызметиниң ҳуқықый ҳужжетлериниң тийкарлары беккемлесип бармақта. Айрықша билимниң тармақлары кеңейип, билимлендириўде алдыңғы педагогикалық технологияларды тәжирийбеге ен жайдырыў, кадрлар билимин жетилистириў, мектепке шекемги билимлендириў мекемелеринде тәлим-тәрбияны модернизациялаў системасына айрықша дыққат аўдарылмақта.

Усыған байланыслы, мектепке шекемги билимлендириў ҳаққында шығарылған Президентимиз қарарларында 2017-2021 жылларға шекемги болған мектепке шекемги билимлендириўдиң мақсет ҳәм ўазыйпаларын, стратегиясын, принциплерин, раўажланыў ўазыйпаларын анықлаўды өз алдына үлкен ўазыйпа етип қойды.

Республикамызда мектепке шекемги жәмийетлик тәрбия мекемелери тәлим ҳәм тәрбия жумысларыны дәстүрин әмелге асырады ҳәм балаларды мектеп тәлимине таярлайды. Ҳәзирги ўақыттағы жүз берип атырған социаллық ҳәм экономикалық өзгерислер халық тәлими бир пүтин системаны жаслар ҳәм балаларды тәрбиялаўға, оларға жаңа педагогикалық технологиялар тийкарында тәлим-тәрбия бериў жумысын ен жайдырыўды өз алдына үлкен мақсет етип қоймақта. Бул ўазыйпа Кадрлар таярлаўдың миллий дәстүриниң басланғыш

буўыны болып, мектепке шекемги жастағы балалар тәрбиясын ҳәр тәреплеме үйрениў ўазыйпасын жүклейди.

Мектепке шекемги тәрбия мекемелеринде бәрқулла мектеп пенен өз-ара байланыслы ҳалда жумыс алып барылады. Мектепке шекемги тәлим мекемеси менен мектеп ортасындағы орнатылған избе-из байланыстың ҳәр тәреплемелилиги балаларды мектеп тәлимине таярлаў ўазыйпасын жоқары дәрежеде орынлаўды әмелге асырыўдың тийкарғы шәрти болып есапланады.

Үзликсиз тәлимниң барлық түрлери арасында өз-ара байланыс ҳәм избе-излик принципи орнатылады. Бул мектепке шекемги тәлим мекемелери ҳәм мектепте алып барылатуғын тәлим ҳәм тәрбия жумыслары мазмунына, оны әмелге асырыў методларының өз-ара байланыслылығы менен белгиленеди. Соның менен бирге, мектепке шекемги тәлим мекемеси менен мектеп ортасындағы байланыс бир тәрептен, балаларды мектеп тәлими талапларына жуўап беретуғын дәрежеде улыўма раўажландырып ҳәм әдепли етип тәрбиялаған ҳалда мектепке өткизиўди, екинши тәрептен, оқыўшының үлкен топардағы балалардың ийелеген билим, көнликпе сыпатларына ҳәм тәжирийбелерине сүйенип, олардан оқыў-тәрбиялық процессте кең пайдаланыўды нәзерде тутады.

Мектепке шекемги тарбия мекемеси менен мектеп ортасындағы өз-ара байланыс үлкен топардағы балалар ҳәм мектептиң баслаўыш класс оқыўшыларына тәлим-тәрбия бериў имканиятын жаратыўға жәрдем береди. Усындай шараят жаратылғанда ғана балалардың мектепке көнлигиў дәрежеси мақсетке муўапық болады. Мектепке шекемги тәрбия мәкемеси менен мектеп арасындағы ортасындағы өз-ара байланыс қурамалы ҳәм ҳәр түрли дүзилиске ийе. Оған тәлим-тәрбиялық ислердиң мазмуны, метод ҳәм усыллары, шөлкемлестириўшилик формалары, сондай-ақ балаларды тәрбиялаў шәрт-шараятлары ҳәм педагогикалық талап сыяқлы жетекши тәреплерин ажыратып көрсетиў мүмкин.

Бунда төмендегилерге айрықша итибар берилиўи керек:

1. Мектеп талабынан келип шыққан ҳалда балалар билимлерин тереңирек ийелеп алыўлары лазым;

2. Мектепке шекемги тәрбия мекемеси талапларынан келип шыққан ҳалда балаларды мектеп талабы дәрежесиндеги билим, уқыплылық ҳәм көнликпелер менен қуралландырыў зәрүр;

3. Балалардың мектепке психологиялық таярлығы. Бундағы ўазыйпа балалар мийнетиниң ҳәр қандай түрине таяр турыўлары, оларда ақылый мийнет билиўге қызығыўды өсириў, оларды келешекте өзбетинше искерликке таярлаўдан ибарат.

4. Мектепке шекемги тәрбия мекемесинде берилетуғын тәлим раўажландырыўшы тәризде болыўы керек.

Мектепке шекемги жастағы балаларды тәлим-тәрбия бериўдиң тийкары балаларды физикалық, ақылый ҳәм руўҳый жақтан раўажландырыўда, олардың қызығыўшылықлары, зәрүрликлери ҳәм мүмкиншиликлерин есапқа алған ҳалда

миллий ҳам улыўма инсаный қәдриятлар тийкарында системалы тәлим алыўға таярлаўдан ибарат.

Солай етип, тәрбияланып атырған балаларды ҳәр тәреплеме билимли ҳәм әдеп-икрамлы етип тәрбиялаў бизиң жоқарғы мақсетимиз.

MEKTEPKE SHEKEMGI BILIMLENDIRIW SHÓLKEMLERINDE TÁLIM-TÁRBIYALIQ PROTSESSLERDI SHÓLKEMLESTIRIWDIŃ ÁHMIYETI

***U. Paljanova**-Mektepke shekemgi tálim baǵdarı 4-kurs talabası*

Mektepke shekemgi tálim ùzliksiz tálimniń birinshi basqıshı bolıp, mektepke shekemgi jstaǵı balalardı hár tárepleme rawajlandırıp, olardı mektepke bilim alıwǵa tayarlawdan ibarat. Mektepke shekemgi jastaǵı balalarǵa tárbiya beriwdiń baslı maqseti, bul hár bir insandı hár tárepleme aqlıy jaqtan rawajlanǵan etip tárbiyalaw. Al, hár tárepleme rawajlanǵan insan degende, deni saw, kùshli, ǵayratlı, óz ana Watanin sùyiwshi mehriban, ùlkenlerdi sıylap, kishkenelerge ǵamxorlıq jasawshı aqıl menen is tutıwshı adamlardı tùsinemiz.

Ózbekstan Respublikası Prezidenti Sh.Mirziyoevtıń 2017 jılı 9-sentyabr`degi «Mektepke shekemgi bilimlendiriw sistemasın tùp tiykarınan jetilistiriw ilájları haqqında»ǵı PQ-3261-sanlı qararı biziń sociallıq ómirimizdi dáwir talabına say jańa basqıshqa kóterdi. Sebebi biziń jarqın keleshegimizdi dawam ettiriwshi jas nárestelerimizdiń tárbiyası hám olardı mektepke tayarlaw bùgingi kùnimizdiń eń baslı wazıypası hám keleshegimizdiń tiykarı boları anıq.

Hùrmetli Prezidentimizdin bul qararı mektepke shekemgi tárbiya hám bilimlendiriw sistemasın tez pát penen zaman talabına say jetilistiriw, jedel rawajlandırıw olardıń materiallıq texnikalıq bazasın bekkemlew hám bunday tárbiya mákemeleriniń tarmaqların keńeytiw, olardı tereń bilim hám kónlikpege iye jetik mamanlıqtaǵı pedagog hám tárbiyashılar menen támiynlew, mektepke shekemgi jastaǵı balalardı mektepke tayarlaw baǵdarında tùpkilikli jańa dáwir kóz-qarasınan jantasıp, olardıń tálim-tárbiyalıq jumıslarınıń jańa dáwir hám milliy qádriyatlarımızdıń eń joqarı sıpattaǵı qaǵıydaların qamtıytuǵın baǵdarlamaların, texnologiyaların islep shıǵıw hám jumıs processine engiziw, sonday-aq usı islerdi ámelge asırıw ushın bul mektepke shekemgi bilimlendiriw mákemeleriniń sanın kóbeytiw, jańa binalar menen támiynlew, barlıq sharayatlardı jaratıw wazıypaları qolǵa alındı. Bul qarar tiykarında 2017-2021 jıllarǵa mólsherlengen jumıs baǵdarlaması qabıl etildi hám onıń is-ilájları baslap jiberildi.

Baqshada balalar turmısın shólkemlestiriw-bul turmıs xızmetiniń tiykarǵı protsesslerin túrli jas toparlardaǵı balalardıń jeke kishi hám ulıwma toparlarınıń tálim-tárbiyalıq processlerin maqsetke muwapıq alıp barıw hám izbe-izlik penen alıp barıw, sonday-aq hár bir balanı hár tárepleme rawajlandırıw ushın dástúr sharayatlardı jaratıp beriw bolıp tabıladı.

Balalar baqshasındaǵı tálim-tárbiyalıq hám den-sawlıqtı bekkemlew jumıs barısında balalarjıń jas toparındaǵı turmıstı shólkemlestiriwde fiziologlar, psixologlar hám pedagoglar pikirleri tiykar bolǵan.

Baqshada balalar turmısın mazmunın qızıqlı etip shólkemlestiriw ushın kún tártibinde balalarǵa ózlerin qızıqtıratuǵın oraydı tańlap alıw imkanın jaratıw kerek. Balalar ózleri tańlaǵan orayda ózlerin qızıqtırǵan tapsırmalarǵa bekkem baylanıp qaladı. Oyın erkin ǵárezsiz bolıwı, balalar oyın barısında birinshi oraydan ekinshi orayǵa erkin kóship júriwleri kerek. Oraylarda shınıǵıwlar yamasa oyınlar ótkeriw ushın jayǵastırılǵan materiallar balalardı oyın barısında barlıq dıqqat itibarın tartatuǵın bolıwları kerek. Bul oyın yamasa shınıǵıwlar protsesinde balalar dógerek átirap haqqında túsiniklerge iye boladı. Nátiyjede balada mashqalalar hám olardı sheshiw, tańlaw hám de qarar qabıl etiw (sheshiw) protsessleri rawajlanıp baradı.

Balanıń óz qálewi boyınsha tańlawı kishi jastaǵı balalar ushın úlken ahmiyetke iye. Balaǵa oraylardi óz betinshe tańlaw usılların qollanıw balalardıń erkin pikirlew tájriybelerin arttırıwdı támiyinleydi. İmkaniyatlar shamalap qoyıladı, máselen, bul qızıl hám kók reńdegi qaǵaz maǵan jaǵadı. Biraq, mende olardıń tek ǵana birewine orın bar, qaysı birin alsam eken? Qızıl reńli qaǵazdı alsam hám onnan gúl soqsam, al kók reńli qaǵaz bul reńniń qasında jaylaspaydı, onnan basqa nárse soǵaman h.t.b.

Tańlaw sheberligi úlkenlerge kúsh-ǵayrat bergenindey, balalarǵa zatlardı durıs tańlaw nátiyjesinde erkin háreket etip, durıs qarar qabıl etiw tájriybelerin arttıradı. Bul usıldı qollanıwda tárbiyashılar balanıń nelerge qızıǵatuǵınlıǵın anıqlap qoymastan, olardıń dóretiwshilik protsesslerin de hár túrli baǵdarda rawajlandırıwǵa erisken bolar edi.

Bunnan basqa da tárbiyashı balalardıń jáne de úlkenlerdiń qatnasıǵında baslanǵan xızmet túrin(oyın, oqıw shınıǵıwlar, jarıslar) bunnan bılay da qızıqlı etip rawajlandırıwı lazım. Misali, tárbiyashı kitaptan ertek yamasa qanday da bir waqıyanı oqıp bergende olardı hár túrli dawıslarda oqıp, yamasa aytıp berse (sol ertek qaharmanlarınıń dawısı menen) balalardıń dıqqat itibarı elede asıp barar edi. Kitap oqıp bolǵannan keyin balalarǵa sol oqıp esittirilgen erteklerinen yamasa waqıyalarınan ózlerine unaǵan yamasa unamaǵan qaharmanlarin qaǵaz betine hár túrli reńlerde súwret etip salıwın waziypasi beriledi. Bunda balalar ózleriniń qızıqqan, jaqsı kórgen nárselerinen hár túrli reńdegi tábiyat kórinisin, sol ertek qaharmanların sáwlelendiriwlerinde súwretlep beredi.

Mektepke shekemgi tálim tarawlarında balalarǵa qatnas jasawdıń eki tiykarǵı baǵdarı bar. Olardıń birewi bixevioristik (balalardıń minez-qulqı menen baylanıslı) bolıp, ol tárbiyashınıń roli balalarǵa xabarlardı buyrıq tárizinde beriwin támiyinleydi. Bul xabarlar ádette, puxta analiz qılınǵan bolıp, ayrıqsha tapsırmalarǵa ajıratılǵan boladi. Balanıń ózlestiriliwi ushın izbe-izlik penen berilip barıladı. Bunda baladan shınıǵıwlar jolı menen tapsırmalardı ózlestiriliwin talap etedi. Balanıń durıs juwabı menen onıń bilim dárejesi de rawajlanıp bara beredi.

Balanıń tuwılǵan waqtınan baslap ata-analar onıń jeke is-háreketin rawajlandırıwǵa jedel is-háreket isletiwge, hár qıylı túrdegi oyınlardan shınıǵıwlardan qollanıp, nátiyjede balada kórgen nárselerin orınlawǵa degen tilegi payda boladı.

Demek, tárbiyashınıń baqshada balalar menen jaqınnan qarım-qatnasta bolıp, tárbiya jumısların jáne de bekkemlew, tárbiyanıń jańasha usılların, formaların, metodların engiziw arqalı hám de ata-analar menen birgelikte tálim-tárbiya jumısların alıp barılsa aldıǵa qoyılǵan maqsetlerge erisiwde jaqsı nátiyjelerge erisemiz.

Paydalanǵan ádebiyatlar:

1. Sh.Sadikova. Maktabgacha pedagogika. T-2013
2. N.M.Kayumova “Maktabgacha pedagogika” TDPU nashriyoti T:. 2013 yil

OILADA MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARNI TOLERANTLIK RUXIDA TARBIYALASH MASALALARI

A.To'libayeva, Sh.Yusupova- *NDPI Maktabgacha ta’lim yunalishi 2 kurs talabalari*

Tolerantlik - ijtimoiy, diniy etnik va boshqa xususiyatlardan farq qilmasdan barcha odamlarning huquq va erkinliklarini tan olish va hurmat qilish bo’lib hisoblanadi. Tolerantlik (lot. tolerantia -sabr-toqat), bag‘rikenglik - o‘zgalarning turmush tarzi, xulq-atvori, odatlari, his-tuyg‘ulari, fikr mulohazalari, g‘oyalari va e’tiqodlariga nisbatan toqatli bo‘lish degan ma’noni anglatadi. Hozirgi kunda O'zbekistonda 16 din va 130 dan ortiq millat vakillari yashaydi, bu erda ko'p asrlar davomida buddistlar, islomliklar, xristianlar va yahudiylar birgalikda tinch-totuv yashab kelgan. Shunday qilib, ushbu jarayon O'zbekistonda chuqur tarixiy ildizlarga ega. Bundan tashqari, bag'rikenglik uning zamonaviy milliy mafkurasining asosiy tamoyillaridan biri bo'lib, davlat o'z mustaqilligining dastlabki kunlaridanoq amalga oshirib kelmoqda.

Bugungi kunda oila nafaqat bolaning ta’lim- tarbiyasi va kundalik muammolarni hal qilish bilan bog'liq an'anaviy funktsiyalarni amalga oshiriradi, balki zamonaviy jamiyatning murakkab va tez o'zgaruvchan sharoitlarida insonni saqlab qolish uchun ishonchli psixologik himoya sifatida ham muhim rol o'ynaydi. Insonning aqliy va jismoniy salomatligi oila bilan chambarchas bog'liq hisoblanadi. Yaxshi an'analarga ega bo'lgan bolalar va ota-onalar o'rtasidagi munosabatlarda bag'rikenglik mavjud bo'lib mustahkam, farovon oila shakllanadi va atrof-muhitning bolaga salbiy ta'sirini bartaraf etadigan boladi. Oiladagi bag'rikenglik munosabatlarining tarkibiy qismlaridan biri- bu o'zaro hurmat, bir-birini tushunish va qo'llab-quvvatlash bo’lib hisoblsnsdi. Ko'pincha, bolalar va ota-onalar o'rtasida nizolar paydo bo’ladi, ular o'z farzandlarini qanday bo’lsa shunday qabul qilishni istamaydilar, uning nuqtai nazarini, qiziqishlarini va qadriyatlarini baham ko'rmaydilar. Afsuski, ota-onalarning aksariyati kamdan-kam hollarda bolalar bilan yuzaga keladigan nizolarni hal qilishning samarali usulini topishadi. Zamonaviy madaniyat darajasi ota-onalarga barcha oila a'zolarining munosabatlarida bag'rikenglik asosida bolalar bilan yuzaga keladigan nizolarni hal qilishni o'rganish vazifasini qo'yadi.

Bolalar va ota — onalar o'rtasidagi munosabatlarda yana bir xarakterli xususiyati mavjud - bu kattalarning o’z qarashlarini, manfaatlarini oylab, bolalarning

sevimli mashg'ulotlariga, ularning harakatlariga befarq munosabatidir. Albatta bu bolaning shaxsiyatini ijtimoiy shakllantirish jarayoniga salbiy ta'sir ko'rsatadi.

Tolerantlik muammosining dolzarbligi bugungi kunda shaxsning umumiy yashashi va erkin rivojlanishi uchun zarur bo’lgan qadriyat va tamoyillar birinchi o’ringa chiqarilishi bilan bog’liq. Tolerantlik yo'li – bu o'zini yaxshi biladigan, atrof-muhitni qulay his qiladigan, boshqalarni tushunadigan va har doim qutqarishga tayyor bo'lgan, boshqa madaniyatlarga, qarashlarga, an'analarga xayrixohlik munosabatda bo'lgan insonning yo'lidir. Intolerantlik yo'li- bu insonning o'ziga xosligi, ta'lim darajasi pastligi, atrofdagi haqiqatda mavjud bo'lgan noqulaylik hissi, hokimiyat istagi, qarama-qarshi fikrlar, an'analar va urf-odatlarni qabul qilmaslik bilan tavsiflanadi. Shunga asoslanib shaxsning asosiy xususiyatlarini: tolerant shaxs - boshqalarning fikrini xurmat qiladigan, xayrixohlik bildiradigan, birgalikda biror narsa qilish istagida bo’ladigan, tushunish va qabul qilishni biladigan, sezgir, siqilganini bildiradigan, insonparvar va qiziquvchang, intotolerant shaxs esa- bu tushunishni xoxlamaydigan, egoist, agressiv, asabiy, chidamaydigan, beparvo va befarq insonlarni ajratib o’tsak bo’ladi. Intotolerant shaxslar kam bo’lishi uchun ota-onalar farzandini tinglashni va eshitishni o'rganishi, uni bo’richa qabul qilishini va uni sevishini aytishi, farzandini quvonch va qayg'u bilan tinglashni o'rganishi kerak. Ota-onalar bolasidan bolalar bog'chasida, maktabda yoki hovlida nimani ko'rganini, turli vaziyatlarni qanday qabul qilganini, qanday his-tuyg'ularni his qilganini so'rashi kerak. Qanday xatti-harakatlar mumkinligini, uning atrofidagi xatti-harakatlarni qanday qabul qilganini va boshqalarga qanday munosabatda bo'lishini muhokama qilish maqsadga muvofik. Ota-onalar farzandiga oila a'zolari va boshqa kishilarga nisbatan ijobiy his-tuyg'ularni namoyon qilishda taqlid qilish uchun namuna bo'lishi kerak.

Shunday qilib, tolerantlik muammosi tarbiyaviy bo’lib ushbu yo’nalishdagi ishlarni, mehr- muruvvatli bo’lishni maktabgacha yoshdan boshlash zarur, chunki bolalarimiz bizning kelajagimiz, xalq maqolida aytilganidek nimani eksang, shuni olasan. Mustaqil fikrga ega, o’z millati va vatani manfaatlari yo’lida fidoyilik ko’rsatishga qodir barkamol avlodni tarbiyalab, ularda milliy ongni shakllantirish, mustaqil barqaror taraqqiyot uchun xizmat qilishga yo’naltirish jarayonida milliylikka xos tolerantlik yo’nalishlarini kengaytirish bugungi kunning talabidir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro’yxati:

1. Bola shaxsini rivojlantirishning dolzarb muammolari. Toshkent 2008 y.
2. A.Muxtorov Fuqarolik jamiyati va tolerantlik. Toshkent 2020y

ШАҢАРАҚТА МИЙНЕТ ТӘРБИЯСЫН ШӨЛКЕМЛЕСТИРИЎ

А.А.Бекимбетова- *Мектепке шекемги тәрбия ҳәм дефектология кафедрасы доценти, п.и.к.*
Ж.А.Ергалиева *- Мектепке шекемги тәлим кафедрасы окытыўшысы*

Шаңарақта балаларды мийнет арқалы тәрбиялаў да айырықша әҳмиийетке ийе. Мийнет ерте дәўирлерден баслап тәрбияның тийкары ҳәм ең биринши пайда болған тәрбия тури болып есапланады. Инсанның тәрбиясы оның

мийнетке болған мүнәсибетине қарап белгиленеди. Мийнет суйгиш бала ата-анасының атына ҳәрдайым рахметлер алып келеди. Мийнет – бул өмир, себеби, өмирди, жасаўды мийнетсиз көз алдымызға келтире алмаймыз. Көп ғана шаңарақларда баланы жас ўақтынан баслап-ақ өнерге, белгили бир кәсипке, улыўма, мийнетке уйретип барады. Бул жуда қуўанарлы жағдай болып есапланады, себеби баланың қандай кәсип таңлаўы жуда зәрур турмыслық мәселе болып, оны шешиўде шанарақ жәрдем бериўи керек.

Мийнет тәрбиясының балаларды ақылый тәрептен раўажландырыўдағы әҳмийети жоқары болып, мийнет процесинде олар дунияны аңлай баслайды. Бул ҳаққында жүда көп изертлеўлер өткерилген. Соның ишинде мектепке шекемги тәрбия жасындағы балалар мийнетиниң өзине тән тәреплери көп ғана алымлар тәрепинен алып барылған. Изертлеўлер нәтийжелерине қарағанда, балалар мийнетиниң әхмийетли белгиси оның белгили бир мақсетке қаратылғанлығы есапланады. Киши жастағы балалардың мийнети қандай да бир процеске тийисли ҳәрекет болып, ол тек ғана үлкенлердиң басшылығы нәтийжеси әмелге асырылыуы мүмкин. Мысалы: -бала кубиклерди бир орыннан екинши орынға: машинадан – столға, столдан- машинаға көширеди ҳ.т.б. Ата-аналар ҳәм тәрбияшылар басқа стол үстиндеги кубиклерди көрсетип, оны машинада шкафға алып барыу кереклигин айтады. Бала кубиклерди машинасында шкафға тасый баслайды, ҳәм орнына тәртипли қылып қоя баслайды. “Қатнаў” бир неше мәрте тәкирарланып, барлық кубиклер орнына жыйнастырылып қойылады. Балалар искерлигинде мақсет пайда болады. Кейинги гезекте баланың өзи ойнап атырған досларына ойнап болғаннан кейин ойыншықларды машинада орнына алып барыу кереклигин айтады.

Үлкен мектепке шекемги жастағы балаларда еркин мақсет қойыў қәбилети материаллық нәтийже беретуғын мийнет түрлеринде әўметли жуўмақланады: гүлзарда, егинзарда ислеў,ойыншықлар жасаў ҳәм басқалар. Искерликти режелестириў мийнет тәрбиясының әҳмийетли қурамлық бөлеги есапланады. Балаларды бақлау олар искерлигиниң тәртипсиз, режесиз екенлигин көрсетеди. Балалар бундай ҳәрекетлер арқалы қандайда бир нәтийжеге ерисиў ушын жүдә көп уақыт ҳәм күш сарыплайды, сол менен бир уақытта өз жумысларынан өзлери қанықпай қалады.

Сонлықтан ата-ана ҳәм тәрбияшы балаларды өз искерликлерин шама менен режелестирип алыўларына үйретиуи хәм олар искерлигине басшылық қылыўы керек.Солай етип, барлық мектепке шекемги дәўиринде мийнет ҳәм ойын өз ара байланыслы ҳалда болады, бирақ ҳәрқандай жағдайда да балалар мийнетин ойынға айландырыу, олардың парқын жоққа шығарыу надурыс болады. Тәрбияшылар хәм ата-аналар тәсиринде әсте-ақырын балалар мийнети өз ўазыйпасы, мазмуны, методы ҳәм шөлкемлестириўи менен еркин искерлик сыпатында ажыратып барылады. Мийнетте оның беретуғын нәтийжеси искерликтиң мәжбурий, қурамлық бөлеги есапланады. Бирақ балалар менен алып барылатуғын тәрбиялық жумыста мийнет нәтийжесине балаларда мийнетке ҳәўес сезимин тәрбиялаў ушын жәрдем беретуғын педагогикалық фактор деп қараў керек.

Мийнетте нәтийжеге ерисиўде, мийнет қәнийгелерин қәлиплестириўде педагогтың ҳәм балалар досларының баҳасы ҳәм өзине-өзи баҳа бериў үлкен әҳмийетке ийе. Балалар жасаған буйымлар ойын ҳәм шынығыўларда қолланылса, олар өзлери жасап атырған буйымлар жәнеде сыпатлы болыўына ұмытылады.

Шаңарақта кунделикли жумысларды орынлаў ҳәм ата-аналарға көмеклесиў даўамында балалардың минез-қулқы қәлиплесип барады ҳәм кейин ала минез-қулықтың қурамалары формалары: жәмәәтшилик, уатанпарўарлық сезимлери кушейеди. Шаңарақ өзиниң бәрше турмыс тәризи, ҳәттекеи майда көзге көринбес тәреплери менен де бала шахсының камалға келиўине тәсирин тийгизеди. Ата-ана өз перзентлеринде мақсетке умтылыўшаңлық, батырлық, жумысқа жуўапкершилик сезимлерин қәлиплестирип барыўы улкен әҳмийетке ийе. Сондай-ақ, қыз балаларды жасы улкейген сайын шаңарақ турмысына таярлап барыў, оларды жаңа шаңарақтың әдеп-икрамлылық нормаларына, урп-әдетлерине, уй-руўзыгершилик жумысларына ҳәм турмыстың нәзик тараўларына пухта таярлап барыў уазыйпасы шаңарақтан, әсиресе анадан жүдә улкен мийнетти талап етеди.

Шаңарақта ата-аналар ҳадал мийнет пенен кун кеширип атырған болса бундай шаңарақтағы балалар өмирде мунәсип инсанлар болып жетилиседи. Бала турмыс ҳаққында жақсылық ҳәм жаманлық, пайдалы яки зиянлы тусиниклерди биринши мәрте шаңарақта ата-анасы, аға-инилери, апа-сиңлилеринен алады. Ата-ананың характер қасийетлери, минез-қулқы бала тәрбиясында шешиўши факторлар болып, бала олардың ҳәр бир ҳәрекети, сөзинен улги алады. Сонлықтан ата-ана руўхый тәрептен бай, әдеп-икралылық тәрептен пәк, ҳақыйқатгөй ҳәм мәдениятлы болыўы лазым.

Улыўмаластырып айтатуғын болсақ, шаңарақта жаксы мийнет ететуғын балалар мектепте де жаксы оқыйды, тырысқақ, жәмәәтшил болады. Уй руўзыгершилик жумыслары, шаңарақ ағзаларының өзара меҳирге суўғарылған жыллы мунәсибетлери балалар тәрбиясын жолға қойыўда зәрүр аҳмийетке ийе.

Пайдаланылған әдебиятлар:

1.R.A.Mavlonova, O.T.To’raeva, U.M.Xoliqberdiev Pedagogika.-T.«Tarbiyashi». 2001.

2.Sh. Sodikova. Maktabgacha pedagogika (Darslik) (To’ldirilgan qayta nashr) T., 2017.

3.Pedagogika nazariyasi va tarixi // M.X. To’xtaxo’jaeva basilmasi ostida. – T.: «Moliya-iqtisod», 2008.

BOLANI MAKTABGA TAYORLASHDA QOYILADIGAN TALAPLAR

P.Oteniyazova- *Maktabgacha ta’lim kafedrasi o‘qituvchisi*

Mamlakatimizda maktabgacha ta’limga katta e’tibor qaratilmoqda. Milliy, umuminsoniy va ma’naviy qadriyatlar asosida bolalarga ta’lim-tarbiya berish, rivojlanishning samarali shakllari va usullaridan foydalanish maktabgacha ta’limning vazifalaridan hisoblanadi.

Maktabgacha katta yoshdagi bolalarning umumiy jismoniy rivojlanıshida asab tizimi takommillashin boradi: harakati yaxshilanadi,vazminlashadi,asab barqarorlashadi.Ammo zo‘riqish holatida bolalar baribir tez charchaydi.Bunday yoshdagi bolalar yuqori harakatchanligi anchagina harakat konikmalariga ega bo‘lishi bilan ajralib turadi.Ular tezlik va egiluvchanlik talab etadigan harakatlarni yaxshi bajarsalar ham kuch-quvvat va chidamlilik yetarli darajada rivojlanmagan bo‘ladi.Ularda muayyan syujet vazifalarga asoslangan o‘yindan tashqari uning boshqa shakllari-hayoliy va qoidali o‘yinlar ham jadal rivojlanadi.Besh yoshdan keyin bolada tengdoshlari bilan muloqat yuritishga ehtiyoj kuchaydi.O‘yin va birgalikdagi boshqa faoliyat jarayonida ular bir-biri bilan ma’lumot almashadi.Muloqot hajmi, tezligi va doirasi sezilarli darajada kengayadi.

Maktabgacha katta yoshdagi bolalarda dialogik nutq faol rivojlanadi. Kichkintoylarning dialogi muayyan predmet va nutq harakati tusini oladi.Bunday yoshdagi bolada tabiatga hayvonlar, o‘simliklar,toshlar turli tabiat hodisalari va hokazolarga qiziqish kuchayadi.Ularda bosma so‘zga va matematik xossalarga alohida qiziqish paydo bo‘ladi.Ular harflarni taniydi, so‘zning mazmunini anglaydi, ayrim predmetlarni maroq bilan sanaydi.Atrof-muhitga estetik yondashuv tobora chuqurroq anglanib, faollashib boradi.U go‘zallikni nafaqat his etishga, ma’lum darajada uni yaratishga ham qodir bo‘ladi.O‘qilayotgan kitobni tingloyatgan bolalar adabiy qaharmonlarning kechinmalarini his etishadi, ularning xatti-harakatini muhokama qilishadi.

Tasviriy san’at asarlarini tomosha qilayotganda ular bolalar folkloriga oid sodda timsollarnigina emas,balki dekorativ-amaliy san’at,tasviriy san’at,grafika va memorchilik asarlarini tushinishga harakat qiladi.Rasm chizish va plastilin bilan yasash jarayonida ular predmetga xos belgilar: uning shakli,o‘lchamlari,rangini aks ettirishga intiladi, hayolida o‘ylagan timsoli asta-sekin barqarorlashib boradi.

Maktabgacha yoshdagi katta bolalar musiqaga nisbatan yorqin hissiy munosabati bilan ajralib turadi.Ularda musiqa asarining ohangini o‘ziga xos tarzda his etish ko‘nikmasi shakllanadi.

Bu yoshdagi bolalarga nisbatan pedagoglarga qo‘yiladigan talablar:

- bolalarning asab tizimi va jismoniy jihatdan zo‘riqishga yo‘l qo‘ymasdan,ularning sog‘ligini himoya qilish va mustahkamlash,jismoniy rivojlanishga ko‘maklashish;
- barcha turdagi o‘yinlarni amalga oshirish uchun sharoit yaratish;
- shakllanib kelayotgan bolalar jamosiga etibor bilan munosabatda bo‘lish,sabr-toqat bilan qo‘llab-quvvatlash;
- madaniy va ekologik jihatdan oqilana (tabiyatga va jamiyatga nisbatan)xatti-harakat asoslarini shakllantirish;
- faoliyat va muloqatning barcha turlarida bolalarda dialogik va monologik nutqning rivojlanishiga ko‘maklashish;
- kichkintoylarga bilim olishga ehtiyojni,sensor va intellektual qobiliyatni rivojlantirish;
- materiallar bilan sinov o‘tkazishni qo‘llab-quvvatlash,o‘ziga bo‘lgan ishonchni rivojlantirish,o‘z-o‘ziga baho berish,o‘qish-o‘rganishga qiziqishni uyg‘otish.

•ularda atrof-muhitga nisbatan estetik munosabatni shakllantirish va badiiy qobiliyatni rivojlantirish.

Bola shaxsiga yo‘naltirilgan ta’lim dasturida rivojlantiruvchi muhitda markazlarni tashkil qilish jarayonida tinglovchilar bilim va ko‘nikmalarga ega bo‘ladilar.Shuning bilan birga,ota-onalar pedagogning birinchi yordamchilari bo‘lishi kerakligi ham ko‘rsatib o‘tiladi.Chunki o‘zaro yordam va bir-birini qo‘llab-quvvatlash muhitini shakllantirmasdan bolaning har tomonlama rivojlantirish vazifasini hal etish mumkin emas.Ota-onalarga inson shaxsining keyingi hayoti poydevorini tashkil etadigan maktabgasha bosqichning ulkan ahamiyati,bebaholigi va noyobligini tushuntirishimiz lozim.

Shunday qilib, bolanıng maktabdagi o‘qishga tayyorligi shaxsning ijtimoiy yetuklik bosqichlaridan biridir.Lekin ijtimoiy taraqqiyotning bunday yetuklik bosqichiga bola o‘z-o‘zidan ko‘tarilmaydi,uni bu bosqichga ta’lim muassasasidagi va butun ta’lim jarayoni ko‘taradı.Bolalarda 5-6 eshdan boshlab shaxsiy ong tarkib topa boshlaydi. Bu shunday hollarda ko‘rinadiki,bolalar o‘zlari yashab turgan ijtimoiy muhitdan o‘z o‘rinlarini belgilashga,kattalar bilan yanada yaqinroq,yanada to‘laroq munasabatlar sistemasini o‘rnatishga intiladilar.

Yetti yoshga to‘lish davri bolalikning tugallanishi davriga to‘g‘ri keladi.Xuddi ana shu davrdan boshlab bolalarda o‘z-o‘zini anglash tarkib topa boshlaydi. Shuning uchun bolalarning yettti yoshga to‘lgan davridan boshlab tizimli ravishda o‘qishga borishi maqsadga muvofiqdir. K.Ushinskiyning fikiricha, bolaning maktabdagi o‘qish faoliyatiga tayyorligi ayrim psixik jarayonning taraqqiyot darajasi bilan emas,balki bola shaxsining umumiy taraqqiyot darajasi bilan anıqlanadı.

MTT, OILA VA MAHALLA HAMKORLIGI RIVOJLANISH OMILI

Quchqorova N*- UrDU PhD dots,v.b.*
Ermatova Sh*- UrDU talaba*

O‘zbekiston mustaqillikka erishgan dastlabki yillardan boshlab, mamlakatda yoshlarimizni har tomonlama barkamol shaxs sifatida tarbiyalash masalasida islohotlar hayotning barcha sohalari bilan uzviy bog‘liq holda amalga oshirib kelinmoqda.

Yosh avlodning barkamol shaxs sifatida kamol topishida mahalla, oila, jamoat tashkilotlari va ta’lim muassasalari alohida o‘rin egallaydi. Kelajak egalari bo‘lmish yoshlarimiz haqida qayg‘urish, sog‘lom, barkamol, har sohada ilg‘or insonlar sifatida voyaga yetkazishga intilish o‘zbek xalqiga xos milliy xususiyatlardan biri hisoblanadi.Bunday sof va samimiy munosabatlar esa, avvalo, oiladan boshlanadi.

Birinchi Prezidentimiz I.A.Karimov yoshlarni ma’naviy – axloqiy tarbiyalashda oila, ota – ona alohida o‘rin tutishiga e’tibor bergan holda shunday degan edi: “Bola tug‘ilgan kunidan boshlab oila muhitida yashaydi. Oilaga xos an’analar, qadriyatlar, urf – odatlar bola zuvalasini shakllantiradi. Eng muhimi, farzandlar oilaviy hayot maktabi orqali jamiyat talablarini anglaydi, ularni his qiladi. Ota – onaning farzand oldidagi burchlari, o‘zlarining oxiratini obod etuvchi qarzlari bor.

Ular: yaxshi nom qo‘yish, yaxshi muallim qo‘liga topshirib, savodini chiqarish, ilmli, kasb – hunarli qilish, boshini ikki va uyli – joyli qilish “[20].

Bugungi kun talabi bo‘lmish barkamol shaxs rivojlanishida nafaqat oila, balki, mahalla, qo‘ni – qo‘shnilar, umumta’lim maskanlari va jamoat tashkilotlari ham faol ishtirokchi sifatida faoliyat olib bormoqdalar. Yoshlarimizni barkamol shaxs sifatida rivojlantirishning eng ustuvor yo‘nalishlaridan biri bu ularni yoshlik davridan boshlab mehnat faoliyatiga, birdamlik, hamjihatlik hamda moddiy va ma’naviy jihatdan yetuklik darajasida tarbiyalash masalasidir. Chunki mehnat kelajak avlodni aqliy, axloqiy va estetik jihatdan tarbiyalaydi, ularning dunyoqarashini hamda mustahkam iroda sifatlarini shakllantirishga xizmat qiladi. Bu jarayonlarni amalga oshirishda ta’lim muassasalari ya’ni maktablarning o‘rni qanchalik muhim bo‘lmasin, oila, maktabgacha ta’lim tashkilotlari, mahalla hamkorligisiz bu vazifalarni muvaffaqiyatli bajarib bo‘lmaydi. Bunda, oila birinchi tarbiya o‘chog‘i, maktabgacha ta’lim tashkilotlari bola rivojlanishidagi dastlabki ta’lim – tarbiya muassasasi, birinchi muallim bolaning mehnatga layoqatini, qobiliyatini, ijtimoiy qiziqishini uyg‘otadigan dastlabki tarbiya maskani bo‘lsa, mahalla uning rivojlanishi, ravnaq topishi uchun muhit hisoblanadi.

Bola har tomonlama yetuk, barkamol shaxs sifatida tarbiyalanishida sog‘lom oilaviy muhit, ota – onalarining shaxsiy namunasi, maktabgacha ta’lim tashkilotlarining yuksak bilimga ega pedagog kadrlarining ta’lim – tarbiya berish salohiyatlari, umumta’lim maktablardagi o‘quv va mehnat jarayonlariga o‘rgatish, tinch – totuv mahalla, bir – biriga mehribon qo‘ni – qo‘shni hamda yaqin munosabatdagi insonlar jamiyatining o‘zaro hamkorlikda amalga oshiriladigan ishlari samarasi juda katta muvaffaqiyatlarga sabab bo‘ladi.

Bola uchun zarur kundalik bilimlarning dastlabki qadamlari oila muhitidan shakllantirilib boshlansa, mahalla faoilyatida mustahkamlanadi. Chunki ota – ona bola yoshlik davridan boshlab uning xarakter – xususiyatlarini, qiziqishlarini hisobga olib rivojlantirish yo‘llarini tanlaydi. Mahalla esa bu bosqichda bolaning odob – axloq qoidalari, rivojlanish ko‘nikmalarining shakllanishi hamda kelajak egalari bo‘lib voyaga yetishlariga tayanch qalqon bo‘lib xizmat qiladi.

Maktabgacha ta’lim tashkilotlarida o‘tkaziladigan turli mshg‘ulotlar orqali bolalar o‘z oldiga maqsad qo‘yish, ish jarayonlarini rejalashtirish, materiallardan oqilona foydalanish malakalarini o‘rganadilar. Maktabgacha tayyorlov yoshidagi ya’ni, 6-7 yoshdagi bolalarga nisbatan chaqqonlik, harakatlaridagi aniqlik va tezlik, murakkab vaziyatlardan mustaqil chiqa olish ko‘nikmasi, tengdoshlari orasida liderlik qobiliyatini qo‘llay olish malakalari rivojlanadi. Bu xususiyatlarning barchasi kelajakda umumta’lim maktablarida tehsil olishlarida va yetuk shaxs sifatida kamol topishlarida asosiy bilim quroli bo‘lib xizmat qiladi.

Inson ta’lim muassasalarida qachalik ko‘p ta’lim olmasin, lekin, asosiy vaqtini oila davrasi hamda mahalla jamoasi bilan birgalikda o‘tkazadi. Shu sababli, oila, mahalla, maktabgacha ta’lim muassasalari va maktablar o‘rtasidagi o‘zaro hamkorlik faoliyatlari hozirgi kunda barkamol avlod tarbiyasining asosiy vazifasi bo‘lib xizmat qilmoqda. Har qanday ta’lim muassasalarida o‘rgatilgan bilim avvalo, oilada va

[20] I.A.Karimov “ Barkamol avlod orzusi” Sharq nashriyoti,1999-yil,8-bet.

keyinchalik jamiyat hayotida rivojlantirilib boriladi. Shu sababli, oila – jamiyat bo‘lagi, tarbiya va ta’limning ilk bosqichi esa maktabgacha ta’lim muassasalaridan boshlanadi. Shunday ekan, bilim maskanlarining barchasi o‘zaro bir – birlari bilan hamkorlikda ish olib borishlari yoshlarimizning rivojlanishiga ijobiy ta’sir ko‘rsatuvchi omil bo‘lib xizmat qiladi.

Xulosa qilib aytadigan bo‘lsak, har bir yosh avlodning kelajagi, uning ravnaqi, o‘zi tanlagan kasb – hunarni egallashiga bo‘lgan qiziqishi oilada shakllanadi, maktabgacha ta’lim tashkilotlarida rivojlanadi, umumta’lim maktablarida mustahkamlanadi va albatta, mahallalarda ijobiy natijalarni namoyon qiladi.

Delak, Oila – ona tuproq, farzand nihol bo‘lsa, ta’lim maskanlari va mahallalar uning ozuqa manbaidir.

Adabiyotlar ro‘yxati:

1.I.A.Karimov “ Barkamol avlod orzusi” Sharq nashriyoti,1999-yil,8-bet

2.Xasanboyeva O.U. va boshq. Maktabgacha ta’lim pedagogikasi. T.: Ilm ziyo. 2006.

3.Sh.A.Sodiqova “Maktabgacha pedagogika”. “Tafakkur sarchashmalari” T:. 2013

4.N.M.Kayumova “Maktabgacha pedagogika”. “TDPU” nashriyoti T:. 2013 y

МШБШ ҲӘМ МЕКТЕП ПЕНЕН БАЙЛАНЫСЫНЫҢ БАЛА ТӘРБИЯСЫНДАҒЫ ӘҲМИЙЕТИ

Қ.Бекмуратов*-Мекепке шекемги тәлим бағдары 4-курс талабасы*

Республикамызда мектепке шекемги жәмийетлик тәрбия мекемелери тәлим ҳәм тәрбия жумысларыны дәстүрин әмелге асырады ҳәм балаларды мектеп тәлимине таярлайды. Ҳәзирги ўақыттағы жүз берип атырған социаллық ҳәм экономикалық өзгерислер халық тәлими бир пүтин системаны жаслар ҳәм балаларды тәрбиялаўға, оларға жаңа педагогикалық технологиялар тийкарында тәлим-тәрбия бериў жумысын ен жайдырыўды өз алдына үлкен мақсет етип қоймақта. Бул ўазыйпа Кадрлар таярлаўдың миллий дәстүриниң басланғыш буўыны болып, мектепке шекемги жастағы балалар тәрбиясын ҳәр тәреплеме үйрениў ўазыйпасын жүклейди.

Мектепке шекемги тәрбия мекемелеринде бәрқулла мектеп пенен өз-ара байланыслы ҳалда жумыс алып барылады. Мектепке шекемги тәлим мекемеси менен мектеп ортасындағы орнатылған избе-из байланыстың ҳәр тәреплемелилиги балаларды мектеп тәлимине таярлаў ўазыйпасын жоқары дәрежеде орынлаўды әмелге асырыўдың тийкарғы шәрти болып есапланады.

Үзликсиз тәлимниң барлық түрлери арасында өз-ара байланыс ҳәм избе-излик принципи орнатылады. Бул мектепке шекемги тәлим мекемелери ҳәм мектепте алып барылатуғын тәлим ҳәм тәрбия жумыслары мазмунына, оны әмелге асырыў методларының өз-ара байланыслылығы менен белгиленеди. Соның менен бирге, мектепке шекемги тәлим мекемеси менен мектеп ортасындағы байланыс бир тәрептен, балаларды мектеп тәлими талапларына жуўап беретуғын дәрежеде улыўма раўажландырып ҳәм әдепли етип тәрбиялаған ҳалда мектепке өткизиўди, екинши тәрептен, оқыўшының үлкен

топардағы балалардың ийелеген билим, көнликпе сыпатларына ҳәм тәжирийбелерине сүйенип, олардан оқыў-тәрбиялық процессте кең пайдаланыўды нәзерде тутады.

Мектепке шекемги тарбия мекемеси менен мектеп ортасындағы өз-ара байланыс үлкен топардағы балалар ҳәм мектептиң баслаўыш класс оқыўшыларына тәлим-тәрбия бериў имканиятын жаратыўға жәрдем береди. Усындай шараят жаратылғанда ғана балалардың мектепке көнлигиў дәрежеси мақсетке муўапық болады. Мектепке шекемги тәрбия мәкемеси менен мектеп арасындағы ортасындағы өз-ара байланыс қурамалы ҳәм ҳәр түрли дүзилиске ийе. Оған тәлим-тәрбиялық ислердиң мазмуны, метод ҳәм усыллары, шөлкемлестириўшилик формалары, сондай-ақ балаларды тәрбиялаў шәрт-шараятлары ҳәм педагогикалық талап сыяқлы жетекши тәреплерин ажыратып көрсетиў мүмкин.

Бунда төмендегилерге айрықша итибар берилиўи керек:

1. Мектеп талабынан келип шыққан ҳалда балалар билимлерин тереңирек ийелеп алыўлары лазым;

2. Мектепке шекемги тәрбия мекемеси талапларынан келип шыққан ҳалда балаларды мектеп талабы дәрежесиндеги билим, уқыплылық ҳәм көнликпелер менен қуралландырыў зәрүр;

3. Балалардың мектепке психологиялық таярлығы. Бундағы ўазыйпа балалар мийнетиниң ҳәр қандай түрине таяр турыўлары, оларда ақылый мийнет билиўге қызығыўды өсириў, оларды келешекте өзбетинше искерликке таярлаўдан ибарат.

4. Мектепке шекемги тәрбия мекемесинде берилетуғын тәлим раўажландырыўшы тәризде болыўы керек.

Мектепке шекемги жастағы балаларды тәлим-тәрбия бериўдиң тийкары балаларды физикалық, ақылый ҳәм руўҳый жақтан раўажландырыўда, олардың қызығыўшылықлары, зәрүрликлери ҳәм мүмкиншиликлерин есапқа алған ҳалда миллий ҳам улыўма инсаный қәдриятлар тийкарында системалы тәлим алыўға таярлаўдан ибарат.

Солай етип, тәрбияланып атырған балаларды ҳәр тәреплеме билимли ҳәм әдеп-икрамлы етип тәрбиялаў бизиң жоқарғы мақсетимиз.

BALALAR TÁRBIYASINDA SHAŃARAQTIŃ TUTQAN ORNI

***S.Abadanova**- Nokis qalalıq Mektepke shekemgi bólim qánigesi*
***G.Mendaliyeva-** Nókis qalalıq 3-sanlı MSHBSH direktorı*

Mámleketiimizdiń keleshegi bolǵan balalarda ádepli, ar-namıslı, tuwrı sózli, juwapkershilikli etip tárbiyalamasaq, onda elimizde ekonomika da, mádeniyat ta, bilimlendiriw de rawajlanbaydı.

Shavkat Miromanovich Mirziyoev shıǵarmalarında milliy rawajlanıwdı jańa basqıshqa kóteriw, jaslarǵa tiyisli mámleket siyasatı hám tálim-tárbiya

máselelerinde búgin bárshemizdiń aldımızda turǵan juwapkerli wazıypaların belgilep kórsetti.

Shańaraqtı bekkemlew hám hár tárepleme barkamal áwladtı qáliplestiriw maqsetinde búgingi kúnde respublikamizda bir qansha jumıslar ámelge asırılmaqta.

BMSh nıń Bas Assambleyasınıń qararı menen 1994-jıldan baslap 15-may kúni xalıq aralıq «Shańaraq kúni» sıpatında belgilenip kelinbekte. Shańaraq máselesine bunshelli úlken itibar berilip atırǵanlıǵınıń tiykarǵı sebebi - mámleketler menen dúńyanıń rawajlandırıwshı kúshlerin shańaraq mashqalaların sheshiw jolındaǵı kúsh hám imkaniyatların birlestiriwden ibarat.

Haqıyqatında da balalar baqshaları menen shańaraq arasındaǵı baylanıs hám onıń bekkemligi máselesi ulıwma xalıqlıq wazıypa bolıp, insan qaysı mámlekette tuwılıp, qaysı jerde jasasa da, ol shańaraqta ósip ulǵayadı, kamalǵa keledi, jámiyetke qosıladı.

Xalqımızda «Qus uyasında kórgenin qıladı» degen gáp bar. Hár tárepleme úlgili shańaraqta kamal tapqan insannıń jámiyettiń rawajlanıwına qosqan úleside ullı boladı. Tárbiyalı, zıyalı adamnıń júregi taza boladı.

Gárezsiz mámleketimizde ata-ananı qádirlew, olarǵa húrmet-izzet kórsetiw mámleket siyasatı dárejesine kóterilmekte. Sebebi, ata-ananı húrmetlewdiń túp mánisinde shańaraqtı húrmetlew jatadı. Shańaraq degende tek ata-ananıń emes, al perzentlerdińde mápi kózde tutıladı. Hár bir shańaraqtıń ózine tán táshwishleri, quwanıshları menen mashqalaları boladı.

Birinshi Prezidentimiz I.A.Karimovtiń táriyiplegenindey, «Bala tuwılǵan kúnnen baslap shańaraq ortalıǵında jasaydı». Shańaraqqa tiyisli úrp-ádet dástúrler, qádiriyatlar bala shaxsın qáliplestiredi. Eń áhmiyetlisi perzent shańaraq turmis mektebi arqalı jámiyet talapların ańlaydı hám sezedi.

Shańaraq muqqades jer, shańaraq qurmastan baxıtlı turmıs keshiriw jámiyettiń jaqsı aǵzası bolıw múmkin emes. Búgingi kúnde keleshek iyeleri bolǵan jas áwladtı shańaraqta xalıq dástúrleri tiykarında tárbiyalaw haqqındaǵı túsiniklerdi hár bir puxaraǵa sińdiriw hár qashannan hám mashqala bolip kelmekte. Ásirese jámiyetimizde bolip atırǵan ózgerisler sebepli shańaraqta ata-ananıń roli máseleleri eń áhmiyetli másele bolıp kelmekte. Sonlıqtan házirgi waqıtta shańaraq múnásibetlerdi bekkemlew, shańaraqta xalıq dástúrleri tiykarında balalarda hár tárepleme garmonikaliq rahajlanǵan hár tárepleme jetik insan etip jetilistiriw salamat pedagogikalıq, psixologiyalıq ortalıqtı júzege keltiriw barısında ámelge asırılatuǵın jumıslardıń nátiyjeliligi qay dárejede tayar ekenligine baylanıslı. Sol sebepli hám ǵárezsizlikke eriskenimizden soń qısqa waqıt ishinde bir qansha jumıslar islendi.

Mámleketimiz basshıları shańaraqtı bekkemlew, onıń sharayatın jaqsılaw, adamlardıń turmıs parawanlıǵın asırıwǵa júdá úlken áhmiyet bermekte. Shańaraqtıń bekkemligi balalardı hár tárepleme tuwrı tárbiyalawǵa mumkinshilik beredi. Shańaraq, mektepke shekemgi tálim mekemeleri, mektep, miynet jámáátleri ortasındaǵı baylanıstı jaqsılaw, ata-analardıń balalar tárbiyası ushın juwapkershiligin asırıw dáwir talabı esaplanadı.

Balanıń tárbiyasına shańaraqtaǵı sırtqı shart-sharayatlar úydiń jihazlar menen tolıqtırılıwı, gieginalıq, ulıwma mádeniyat hám estetikalıq talapqa juwap beriwi de tásir etedi.

Perzent-shańaraqtıń quwanıshı, ata-ananıń tayanıshı, jámiyettiń tiregi esaplanadı. Balalardıń sharapatı menen ómir jánede shiyrin. Perzent ómir miywası, shańaraq maqtanıshı, keleshegi, baxtı esaplanadı. Ata-ananıń jámiyette tutqan ornı, perzent tarbiyasında úlken áhmiyetke iye.

Respublikamizda házirgi kúnde shańaraqlardıń social áhmiyeti artıp barmaqta. Shańaraqlardıń materiallıq ıqtıyajların tolıq qandırıw tiykarında balalar tárbiyası ushın juwapkershilikti kúsheyttiriw processi tezlespekte. Biz ushın shańaraq bekkemligin támiyinlewshi ádep-ikramlılıq psixologiyalıq baylanıslar hám júdá zárúr. Usı baylanıs shańaraqlıq múnásibetler, tolıq sezimlik, emocionallıq, atalıq hám analıq, shańaraqlıq baxıttı támiyinlew ıqtiyajların qandıradı.

Ata-analarǵa pedagogikaliq bilim beriw, shańaraqlıq tárbiya boyınsha tájiriybe almasıwı, ata hám analardı tárbiya jumıslarına qızǵın tartıw olardı mektepke, máhálle komitetlerine mirát etiw maqsetke muwapıq. Ata-analardıń bul baradaǵı eń zárúr wazıypaları balaları jetilisiwin aldınan oylawları, tárbiya maqsetin anıqlaw.

Mámleketimiz shańaraqtı bekkemlew, onıń jaǵdayın jaqsılaw, adamlardıń turmıs jaǵdayların asırıwǵa úlken áhmiyet bermekte. Shańaraqtıń bekkemliligi balalardı hár tárepleme durıs tárbiyalawǵa múmkinshilik beredi. Bala tárbiyası menen jaqsı shuǵıllanıw hám shańaraqtı bekkemlewdiń zárúrli tiykarı xalıqtıń jaǵdayın jaqsılaw, turmıs dárejesin kóteriw boyınsha házirgi kúnde mámleketimiz basshıları tárepinen shıǵarılıp atırǵan pármanlar hám nızamlar bulardı ámelge asırıw boyınsha belgilenip atırǵan ilajlar kóp milletli xalqımızdıń raxmetine iye bolmaqta.

SHAŃARAQTA ÓZ-ARA MÚNÁSIYBETLERDI QÁLIPLESTIRIWDE RUWHIY ÁDEP-IKRAMLIQ TÁRBIYANIŃ ÁHMIYETI

G.X.Jumasheva*-Mektepke shekemgi tálim kafedrası baslıǵı*
G.Payzullaeva *- Mektepke shekemgi tálim qánigeligi 3-kurs talabası*

Shańaraqta balalardı hár tárepleme jetilisken kámil insan etip tárbiyalaw házirgi dáwirde eń basli wazıypalarımızdıń biri bolıp sanaladı. Sonlıqtan Birinshi Prezidentimiz I.A.Karimov óz sózinde «Biz ruwhıy turmısımızdı, milliy sana-sezim hám qádiriyatlarımızdı, isenim hám oy-pikirimizdi, úrip-ádet hám dástúrlerimizdi saqlaw, ruwhıy dúńyamızdı bayıtıwǵa umtılar ekenbiz, olardıń hámmesi máhálle mákemesine jáne de kóbirek imkaniyat beriw, onıń huqıqıy hám ámeliy wákilliklerin keńeytiw menen tikkeley baylanıslı ekenligin jaqsı túsinemiz. Sol arqalı biz ózımızdıń ullı maqsetimiz bolǵan erkin puqaralıq jámiyetti qurıw jolında, sózsiz, úlken qádem qoyǵan bolamız. Ruwhıylıqtı qáliplestiriwge tikkeley tásir etetuǵın jáne bir áhmiyetli turmıslıq faktor – bul tálim-tárbiya sisteması menen tıǵız baylanıslı.

Hámmemizge málim, ata-babalarımız ázelden biybaha baylıq bolǵan ilim hám bilimdi, tálim hám tárbiyanı insan kámalatı hám millettiń rawajlanıwınıń eń tiykarǵı shárti hám girewi dep bilgen edi.

Sonday-aq alımlarımızdan Aflotunniń kóz-qaraslarında «Perzentlerińizdiń ilim hám ádebin ózıńızdıń ilim hám ádebıńız benen sheklemeń, olardı keleshek zamanı ushın tayarlań, nege degende olar siziń zamanıńız emes, keleshek zamanı adamları boladı». Bul dana pikir isbatı ushın bir mısalǵa keleyik: balalardıń kiyiniwleri hár jılı bir qıylı bolabermeydi. Úlkenlerdiń bul máseledegi qarasları hám birdey emes. Mısal sipatında er jetken qız tar shalbar kiyiwdi jaqtıradı. Bul onıń zamanagóy kiyiniw mádeniyatına bolǵan múnásiybeti, mádeniyattı ózıne sińdiriw. Bul kiyiniwde ol hesh qashan jamanlıq kórmeydi. Biraq qızınıń shalbar kiyiwine apası hám atası qarsı bolıp shıǵadı. Ornı kelgende aytıp ótiw tiyis bala tárbiyasında atası hám apasınıń qatnası ayrıqsha áhmiyetke iye. Tuwrı olar ata-anasına qaraǵanda kóbirek erkeletedi. Bala ata-anası tárepinen qanday da bir jazaǵa tartılatuǵın bolsa atası hám apası dárhal balanıń tárepin aladı. Másláhát lazım bolsa, birinshi olarǵa aytadı.

Shańaraqta ruwhıy salamatlıqtı jaratıw hám ata hám anaǵa baylanıslı. Ashıw kelgen waqıtta bir-birin túsiniw hám qádirlew, bir-birewine isenim, perzent tárbiyasında birge juwapkeshilikti seziw ata-ananıń shańaraq aldındaǵı burshı bolıp sanaladı.

Perzent aldındaǵı juwapkershiligin tolıq seziw ata-ana ushın hám qarız hám parızdur. Perzentti salamat duńyaǵa keltiriw, oǵan shıraylı at qoyıw, tárbiya beriw, ilim úyretiw, kásip-ónerli etiw, er jetkennen keyin úylendiriw yaki turmısqa shıǵarıw turmısta tuwrı jol kórsetiw solar qatarında turadı. Yusuf Xos Xojibtiń pikirinshe: «Perzenttiń ata-anasında sonday haqları bar»:

1. Úyleniw waqtı kelgende perzentin úylendiriw. Yaǵnıy aqıllı, ar- namıslı, tárbiyalı qızǵa úylendiriw. Bunıń kerisinshesi bolsa perzentke jamanlıq qılǵan boladı. Nege degende ata-ananıń jaman minez-qulqı balaǵa ótedi. Sonıń ushın ata-ananıń wazıypası dep esaplanadı.

2. Perzent tuwılǵannan keyin oǵan jaqsı at qoyıw.

Alisher Nawayı shańaraqta perzent tárbiyası haqqında pikir bayan eter eken, ata-ananıń perzent aldındaǵı burshın sonday táriyipleydi. «Jas balaǵa tiyisli eń zárúr is, onı jaslıǵınan asıray bil». Tárbiyanıń biri balaǵa jaqsı at qoyıw bolıp, onıń atı menen shaqırǵanda uyalatuǵın bolmaslıǵı kerek.

Ata-ananıń perzent aldındaǵı qanshelli juwapkershiligi bolsa, perzenttiń hám ata-ana aldında juwapkershiligi sonshelli úlken áhmiyetke iye.

Ata-ananı húrmet qılıw, olardı hesh qashan qapa qılmaslıǵı, kekseygen paytında olarǵa ruwhıy hám ekonomikalıq jaqtan qollap-quwatlaw, olar qurǵan shańaraq dep atalıwı, shańaraǵın bekkemlew, úrip-ádetleriniń dawamshıları bolıwı, dosları, qurdasları arasında izzet-húrmetin jayına qoyıw, qaytıs bolǵan taǵdirde olardı eslew hár bir perzenttiń burshı bolıp sanaladı. Ul bala ata, qız bala anasına úy jumısların islewde kómek beriwi zárúr. Baǵman úmit penen nálshe ekken sıyaqlı, ata-ana hám úmit penen perzentin duńyaǵa keltiredi, ardaqlap ósiredi. Terektiń mazali miywelerinen tatqan bolıwın arzıw qılǵan baǵmanday, ata-ana hám óz perzentlerin aqıllı, miynetsúygish, bilimli, jámiyetimiz ushın paydalı hadal xızmet qılıwshı barkamal insandı jetilistiriw ushın bar imkaniyatlarınan paydalanadı.

Jaman perzent ata-ananıń júzin tómenge qaratadı, el jurt aldında olardıń basın jerge qaratadı. Ata-ananıń ǵarǵısın alǵan perzenttiń keleshegi joq. Jıllar, ásirler

dawamında ata-ananıń, joqarı húkimin hesh kim, hesh nárse menen juwıp taslaw qúdiretine iye bolmaǵan.

Watan- bul hár bir insannıń kindik qanı tamǵan, onı kamalǵa keltirgen, ishki ruwhıy dúniyamızǵa óshpes sezimler bağıshlaǵan, qutlı hám teberik Ata-mákanımız. Oshaq basınan yaki shańaraqtan baslangan Watan sezimin biziń jetiliwimiz hám ruwhıy mazmundağı ósiwimiz benen baylanıslı keń túsinikti payda etedi. Natiyjede milliy-ruwhıy qadriyatlarımızǵa tiykarlanǵan tuwılǵan jer ham Watan haqqında bálent sezimler payda boladı.

Búgingi kúni bir neshe millet hám xalıqlardı ózine birlestirgen Watan sezimi Milliy ǵárezsizlik ideyasınıń tiykarǵı negizleriniń biri bolıp, olardı qaysı millet bolıwına qaramastan birlestiriwshi jámiyet bayraǵı bolıp xizmet etedi.

Xalqımızdıń ruwhıy mádeniyatı, dástúr hám úrip-ádetleri, Ana jerimizdi sırtqı basqınshılardan qorǵawda atı apsanaǵa aylanǵan tariyxıy waqıyalar búgingi jaslarımız sanasında óz Watanına sadıqlıq úlgisin kórsetedi. Hár bir insannıń milliy qádriyatlarımızdı ullı etiw hám ana tabiyatımızdı saqlawǵa baylanıslı júrek sezimleri Watan seziminiń bir kórinisi bolıp esaplanadı. Watanǵa sadıqlıq Watandı súyiwdiń bir belgisi bolsa, pidayılıq óz Watanına bolǵan sadıqlıqtıń hám xalqı, ana topıraǵına muhabbatınıń belgisi bolıp esaplanadı.

Birinshi Prezidentimiz İ.A.Karimov 2000 jıl 30-avgustta bolıp ótken 2-shaqırıq Ózbekistan Respublikası Oliy Majilisiniń úshinshi sessiyasında «Iyeli jurt erkin bermeydi» degen bayanatında búgingi kúni Ózbekistannıń ayırım shegara jerlerinde xalıqaralıq jınayatshı gruppalardıń terrorshılıq háreketin talqılap, onda biziń elimizge basıp kiriwge urınıp atırǵan, el-jurt tınıshlıǵın buzıwǵa umtılıp atırǵan ekstremistlerdiń jawız maqsetlerine dıqqat penen qarap, Watanımızdı qorǵawda janın pidá etken «Biziń ataqlı ullarımızdıń isleri, ar-namısı, maqtanıshı hám mártliktin máńgi simvolı bolıp qaladı»-dep atap ótken edi.

Haqıyqatında da hár qanday qıyın sharayatta sırtqı dushpanlardan óz Watanın qorǵawǵa tayar turatuǵın, xalqı ushın kókiregin qalqan etetuǵın, Watanǵa sadıq, elim dep, jurtım dep janıp jasaytuǵın márt azamatlarımızdıń júreginen úsh mıń jıllıq tariyxımızda sırtqı dushpanlarǵa qarsı gúreste janın qurban etken Watan pidayılarınıń ruwhı orın alǵan desek qátelespeymiz.

Tariyxıy derekler hám xalıq tvorchestvosında Watandı súyiw hám onı qorǵawdıń qaharmanlıq úlgisin kórsetetuǵın waqıyalar kóplep ushırasadı. Tariytan bizge málim bolǵanınday, b.e.sh. VI asirdiń ortasında Aral atirapında jasawshı massagetler qáwimi ústine júrisinde, massagetler patshası Tumaris basqınshılar tárepinen óltirilgen ulı Saparganistiń óshin alıwǵa bel baylap, óz maqsetine erisiw ushın dushpan ustine bastırıp barıp, qanxor Kir II niń basın alıp, onı qan toltırılǵan gúzege saladı. Bul jerde Tumaristiń, birewdiń jurtına basqınshılıq etip kelgen jawızdıń jazası usı degen sózinen, biziń ana jerimizde jasap ótken márt analarımızdıń dushpanǵa qalay juwap qaytarǵanlıǵın kóremiz. Bul tek apsana ǵana emes, al búgingi kúnge shekem jetip kelgen haqıyqatlıq bolıp esaplanadı. Bul haqqında grek tariyxshısı Gerodot (er. ald. 483-425 jj) ózinıń «Tariyx» degen kitabında jazıp qaldırǵan. Márt Tumaristiń qaharmanlıǵı hátte qaraqalpaqlardıń «Qırıq qız» eposına tiykar bolǵan degen túsinikti tereń dáliller arqalı kórsetedi professor K. Mámbetov

óziniń «Shıgıs ádebiyatı tariyxı» shıǵarmasında. Tariyxta bunday waqıyalar kóplep ushırasadı.

Sırtqı dushpanlarǵa qarsı gúreste óz múshesinen ayrılıwǵa qayıl bolǵan Shiroq haqqında apsanaǵa názer taslasaq, aqılınıń kúshi menen dushpan ústinen jeńiske erisken mártliktiń úlgisin kóremiz.

Persid patshası Doronin tınısh jasap atırǵan sak qáwimlerine júris qáwpi bar waqıtta shopan jigit Shiroq qáwimi sak lashkerbasısınıń aldına kelip, jalǵız ózı dushpandı urıssız jeńip shıǵıw jolın túsindiredi. «Hatte Shiroq ózin dushpan táreptiń isenimine kiriwi ushın qulaq-murnın kestiredi. Bul arqalı ol ózin-ózi óz qáwimleslerinen kewili qalǵan etip kórsetedi. Aldın jánjellesip shıqqan, qulaq-murını kesilgen jigittiń sózine isengen. Doro kúnniń ıssısında Shiroqtıń izinen barıp, shólistanda suwsızlıqtan jeti kún jol basıp, joldan adasadı, nátiyjede Shiroqtıń jalǵız ózi aq aqılı hám pidayılıǵı menen dushpannıń bir neshe mıń láshkerin qırıp taslaydı. Shiroqtıń ózi mártlershe jan tapsıradı. Bul waqıyalar tek óz jurtına bolǵan qaharmanlıqtıń úlgisi bolıp ǵana qalmastan, óz xalqına, óziniń súyikli yarına wapadarlıqtıń, hadal muhabbattıń úlgisi bolıp ta esaplanadı. Er. Ald. 329 jılǵı grek-makedoniyalıq İskandar Zulqarnayinǵa qarsı Spitamen basshılıǵındaǵı xalıq azatlıq háreketinde grek áskerlerin qırıp taslawı hám Spitamenniń mártlershe jan beriwi sogd xalqınıń dushpanǵa qarsı milliy azatlıq qozǵalańınıń haqıyqıy úlgisi edi.

Ruwhıylıq jumısların durıs shólkemlestiriwde alıp barılatuǵın jumıslardıń forma hám usılları bizge úlken múmkinshilikler beredi. Bul jumıslardı alıp barıw usılların jańasha talqılaw hám jetilistiriw pitkeriw qánigelik jumısımızdıń wazıypalarınan biri. Sebebi, balalarımız ushın ruwhıyattı qáliplestiriwdiń optimal jolların tańlaw áhmiyetli. Hár bir bala hám qızdı tárbiyawda keleshegimiz bolǵan jas áwladtı Ózbekistan hám Qaraqalpaqstan respublikalarınıń talapları dárejesinde tárbiyalawda bulardan nátiyjeli paydalanıwımız zárúr.

Házirgi waqıtta húkimetimiz ruwhıylıq jumısların alıp barıwǵa úlken mımkinshilikler jarattı. Sebebi, balalar menen islesiwde olardıń ańında milliy qádiriyatlardı qáliplestiriwde tárbiya jumısların tuwrı jolǵa qoyıw kerekligi uqtırıladı. Tárbiya jumısları hámme waqıtta da birinshi orında turatuǵınlıǵın jurtbasımız hám Shıǵıs zıyalıları óz shıǵarmalarında qayta –qayta aytıp ótti. Demek, bizin Shıǵıs xalıqları ruwhıy hám ádep-ikramlılıq tárbiyasına úlken dıqqat qaratqan. Sebebi, ruwhıy jaqtan bay insan jámiyet qurılısında, óz jumısların alıp barıwda úlgi bola aladı. Ruwhıy baylıqlar menen materiyallıq baylıqlar birge rawajlansa biyik shıńlarǵa jetisemiz. Bunı mámleketimiz basshısı Prezidentimiz Shavkat Miromanovich Mirzayyoev óz sózinde aytıp ótken edi.

JAMIYATNING BEBAHO XAZINASI - SOG'LOM, MA`NAVIY BARKAMOL OILADIR

B. Sabirova *- Maktabgacha ta'lim yunalishi 2-kurs talabasi*

Barcha taraqqiy etgan mamlakatlarda salomatlik eng muhim boyligi hisoblanadi. Sog'lom inson istalgan jamiyatda kata kuchga ega, yaratuvchilik vazifasini bajaradi, quvonch, intellectual va jismoniy qobiliyatning manbasi hisoblanadi. Shu munosabat

bilan inson ehtiyoji bo’lmish salomatlikni mustahkamlash dolzarb muammo bo’lib qolmoqda.

Bundan jamiyatning har bir a’zosida inson hayotida eng muhim bo‘lgan salomat likka munosabatni tarbiyalash masalasi paydo bo‘ladi. Buning uchun sog‘lom inson modelini, pedagogik nazorat tizimini va jismoniy kamolotga erishishning effektiv usu l va uslublarini ishlab chiqish lozim.

Bugungi kunda O’zbekistonning mustaqilligini mustahkamlashda va uning gullab yashnashida, oilada singdirilgan tarbiya, vatanga muhabbat, mehr-oqibat, o’zaro hurmat kabi yuksak insoniy fazilatlarning o’rni beqiyosdir. Bola tarbiyasida eng muhim shart–sharoit oilaning mustahkam, ma`naviy sog’lom asosga qurilganligi, ayniqsa ota – onaning o’zi tarbiyalangan, ular o’rtasida totuvlik, ahillik, chin do’stlik barqaror bo’lishi, bolalarni hayotga tayyorlash, ularning kundalik e`tiqodi tarzida ma`suliyatli ekanligini tushunishlari kerak.

Oilaning asosiy vazifasi sog’lom avlodni kamol toptirishdan iboratdir. Zero, har bir millat va jamiyatning bebaho xazinasi - sog’lom, ma`naviy barkamol oiladir. Shu maskanda dunyoga kelgan farzand ota-onadan nafaqat irsiy xususiyatlarni, balki ulardagi hatti-harakat, axloq-odob, muomala qoidalarini xam o’zlashtirib boradi.

Ota-ona o’rtasidagi o’zaro hurmat, mehr-oqibat, halollik, poklik, mehnatsevarlik, insonparvarlik kabi oliy qadriyatlar ona suti, oila a`zolarining mehri va namunasi bilan xulqi, ongiga singadi.Shu boisdan «Qush uyasida ko’rganini qiladi»degan hikmatli so'zlar oila tarbiyasining negizini tashkil etadi.

Oilada, jamiyatda moddiy va ma`naviy shart-sharoitlar yaratish, ayollar tadbirkorligini qo’llab-quvvatlash, ular mehnatini yengillashtirish, salomatligini mustahkamlash, ilmiy ma`naviy-madaniy saviyasini yuksaltirish, jamiyatda amalga oshirilayotgan barcha islohatlarda ularning imkoniyatlari, qobiliyatlari va salohiyatlaridan samarali foydalanish, farzand tarbiyasidagi ma`suliyatini oshirish chora-tadbirlarini belgilash va amalga oshirish masalasiga jamiyatning diqqat e`tibori qaratilmoqda.

Bunday g’amxo’rlikka javoban ayollardan jamiyat taraqqiyoti yo’lida fidoyilik, ma`naviy va jismoniy barkamollik, oilasiga sadoqat, tadbirkorlik, tashabbuskorlik har tomonlama na`muna bo’lish talab etiladi.Chunki savodxon, sog’lom, fidokor ayolgina yuqori bilimli millat,vatan taqdiri uchun fidoiy farzandlarni tarbiyalay oladi.

Tarbiya murakkab va uzoq davom etadigan o’ziga xos jarayon bo’lib, u farzand tug’ilmasidan ancha oldin boshlanadi.Ya`ni bo’lajak ota-onasining sog’lomligi kayfiyati, nasl-nasabi, dunyoqarashi ichki va tashki dunyosi axloq –odobi, moddiy va ma`naviy darajasining mosligi, turmush qurishga ma`naviy va jismoniy tayyorligi, farzand tarbiyasida muhim ahamiyatta egadir.

Amalga oshiriladigan tarbiyaning mazmuni farzandlarda o’z ota-onasidan, oilasi,ajdodlari,tug’ilib o’sgan o’lkasi, vatani, millati xalqi, dini, tili, an`analaridan g`ururlanish hissini uyg’otishdan iborat. Xullas, insonning dastlab oila sharoitida shakllanib yetiladigan barkamol ma`naviyati yuksak jamiyat barpo etishda muhim ro`l o’ynaydi.

Farzandimizning jismonan sog'lom, benuqson, har jihatdan to'kis bo'lib yetilishi,ta`lim tarbiya olishi bu nafaqat ota-ona va oila a`zolariga, balki jamiyatga ham tuganmas baxt va shodlik keltiradi. Zero, mamlakat kelajagi ko`p jihatdan ana shunday barkamol yosh avlodga bog`lik.

Foydalanilgan adabiyotlar**:**

1. X A.Ortikov. Salomatlik asoslari. O'quv qollanma. Samarkand 2010y.
2. A.H.Aripov. O.D.Mirboboeva. Valeologiya asoslari. Namangan 2011y.

БӘРКАМАЛ ӘЎЛАД ТӘРБИЯСЫНДА АТА-АНАЛАР МЕНЕН БИРГЕ ИСЛЕСИЎ

А. Есенгалиева *– Нөкис районы Мектепке шекемги билимлендириў бөлимине қараслы 4-санлы МШБШ тәрбияшысы*

Дәўир келешек әўладларымызды мектепке шекемги билимлендириў шөлкемлеринен баслап оларды кәмил инсан етип өсиўине тийкар жаратыўды талап етпекте. Буған тийкар Өзбекстан Республикасы Президентиниң 2019-жыл 8-майдағы қабыл етилген ПҚ-4312-санлы "Мектепке шекемги билимлендириў системасын 2030-жылға шекемги раўажландырыў концепциясы" (кейинги орынларда – Концепция) қарары болып есапланады.

Президентимиз тәрепинен жаслардың бос ўақытларын мазмунлы шөлкемлестириў, олардың сана-сезимин, мәдениятын раўажландырыў мақсетинде 5 әҳмийетли басламаны әмелге асырыў ўазыйпалары белгилеп берилген еди. Бунда биринши баслама – музыкаға, сүўрет салыўға, әдебиятқа, театр ҳәм көркем өнердиң басқа түрлерине қызығыўшылығын асырыў, қәбилетин жүзеге шығарыў, екинши – дене тәрбиясы ҳәм спорт тараўындағы қәбилетин көрсетиў, үшинши – жаслардың компьютер технологиялары ҳәм интернеттен нәтийжели пайдаланыўы, төртинши – китапханлықты кең үгит-нәсиятлаў ҳәм бесинши- ҳаял-қызларды жумыс пенен тәмийинлеў нәзерде тутылған. Бул Концепцияда да өз сәўлесин таўып мектепке шекемги билимлендириў тараўының ҳақыйқый "жол картасы"на айланған.

Пикиримизше әҳмийетли бес басламаның биринши, екинши ҳәм төртинши басламалары мектепке шекемги билимлендириў шөлкемлери тәрбияланыўшылары ушын оғада әҳмийетли есапланады.

Себеби, кишкене жастағы балаларды музыкаға, қосық айтыўға, сүўрет салып, ертек тыңлаўға қызықтырыў арқалы оны әдебиятқа, театрға, көркем өнерге қызықтыра аламыз. Спортқа қызықпайтуғын бала болмайды. Сонлықтан оларды бақша дәўиринен баслап дене тәрбиясы менен шуғылланыў арқалы өзлериниң саламатлығын беккемлеўди үйретиўлеримиз керек. Бақша апалар тәрбия барысында тәрбияланыўшыларға ертекти аўызша айтып емес, ал китапты қолына алып көркемлеп, образлы етип оқып бериў арқалы оларды китап оқыўға қызықтырыўға болады. Себеби, балалар тәрбияшы қолындағы китапты тәрбияшысынан бурын өзлери оқығысы келип, ишиндеги ўақыяларды тез-тез билгиси келип қумарланады. Бул өз гезегинде балаларда китап оқыўға болған қызығыўшылықты арттырады.

Концепцияда атап өтилгениндей ата-аналардың балаларының кәмил инсан болып жетилисиўиндеги мектепке шекемги билимлендириўдиң унамлы тәреплери, пайдасы ҳаққында жетерли дәрежеде мағлыўматқа ийе емеслиги бул ислеримизге кери тәсирин тийгизеди.

Сонлықтан МШБШ басшылығы менен келисилген ҳалда ҳәптениң ҳәр жума күни 15-20 минутлық “Ата-аналар сааты”н шөлкемлестириў мақсетке муўапық. Бунда тәрбияланыўшылар алып кетиўге келген ата-аналар ҳәр күнгиден 15-20 минут ерте келип топардағы тәрбияланыўшыларының ата-аналары арасынан сайлап қойылған белсенди ата-аналар комитети ағзалары шөлкемлестириўинде “Ата-аналар сааты”н өткериледи. Бул “Ата-аналар сааты”нда бақша психологи балалар психологиясы ҳаққында пайдалы мағлыўматлар береди. Тәрбияшылар ата-аналардың бала тәрбиясындағы итибар қаратыўын тәреплерин айтып “ақылый ҳүжим” ойынларын үй шараятында пайдаланыў усыллары менен ортақласады. Ҳәр күни, әсиресе, дем алыс күнлери балаларға китап оқып бериўдиң әҳмийетин түсиндиреди.

Биз тәжирийбемизден келип шығып айтар болсақ, МШБШ китапханасындағы айырым китапларды оқып бериўи ушын үйлерине де берип жиберемиз. Ол китапларды (оқып) тыңлап болған балалар ата-аналарынан жаңа китапларды оқып бериўин талап етиўлери бул бизиң жетискенлигимиз болып есапланады. Биз бул усылымыз арқалы тәрбияланыўшыларымызды китапқумарлыққа тәрбиялап атырмыз деп мақтана аламыз.

“Ата-аналар сааты”ның кейинги ҳәптесинде дене тәрбиясы муғаллимин қатнастырып ата-аналарға балаларын үй шараятында қалайынша дене тәрбиясы менен шуғылландырыў, шынығыўларды бирге ислеў усыллары, олардың бул ислери балалардың өмиринде саламат турмыс тәризиниң қәлиплесиўиндеги әҳмийети әпиўайы мысаллар тийкарында түсиндиреди. Ҳәр күни ерте азанда перзенти менен дене шынығыў ислеўди, баласы шынығыўды үйретиўши “муғаллим” болыўы шаңарақта спорт орталығын қәлиплестирилиўи түсиндиреди. Соның менен бирге бақшамыздағы медицина хызметкери ата-аналарға балаларының үй шараятында гигиена талапларына әмел етиўи бойынша да түсиник бериледи.

Келеси “Ата-аналар сааты”нда болса тәрбияшыларымыз тәрепинен балаларға бақшада қандай етип экологиялық тәрбия берип атырғанлығы, олардың бул тәрбияның үй шараятында әмелге асырыўда әлбетте, ата-аналар қатнасыў кереклиги түсиндиреди ҳәм бул экологиялық тәрбияны ата-аналардың өзлери үлги болып баланың бақшада алған билим ҳәм тәрбиясын беккемлеп барыў усыллары ҳаққында ашық сәўбетлесиўлер өткериледи. Ана-аналардың да унамлы пикирлери, тәрбия усыллары тыңлап барылады. Бул усыл тәрбияшыларымыздың тәжирийбесин арттырып барыўда оғада әҳмийетли есапланады.

Соның менен бирге, Концепцияның “Мектепке шекемги билимлендириў системасына алдыңғы педагогика ҳәм мәлимлеме-коммуникация технологияларын енгизиў” деп аталған 4-параграфи 5-бәнтинде белгилеп көрсетилген “... санлы билимлендириў ресурслары, үйден турып аралықтан билим бериў ҳәм ата-аналардың билимин жетилистириў технологияларын енгизиў”

бойынша алып барылған жумыслар да өз нәтийжесин бермекте. Бул тәжирийбе 2020-жылдағы пандемия дәўиринде кең қолланылып, келешек әўладымыз болған балаларымыз тәрбиясында бослықтың пайда болыўына жол қойылмады. Ҳақыйқатында да биз карантин дәўиринде мәжбүрий тәрбияның онлайн режимине өттик. Ата-аналар да перзент тәрбиясында мәлимлеме-коммуникация технологияларынан (МКТ) пайдаланды. Тәрбияланыўшыларға онлайн билим ҳәм тәрбия бериў менен бирге ата-аналардың да бала тәрбиясындағы билимин асырыўға ерисилди. Сонлықтан ҳәр бир тәрбияшы Концепция бәнтлериниң әмелге асыўында кәсиплик ўазыйпаларымызды орынлап атыр деп айта аламыз.

Соның менен бирге дәўир талабынан келип шығып Концепцияның усы бөлиминдеги "... ҳәр бир мектепке шекемги билимлендириў шөлкемин Интернет тармағы менен байланысқан персонал компьютерлер менен тәмийинлеў" деп аталған 9-бәнтиниң өз мүддетинде орынланыўы бул МШБ системасында унамлы өзгерислер алып келеди. Себеби, барлық мектепке шекемги билимлендириў шөлкемлери толық компьютер технологиялары менен тәмийинленбеген. Бул жерде ислеўши тәрбияшылардың компьютер технологияларынан, интернеттен пайдаланбаўы өз гезегинде тәрбияланыўшыларға соңғы технологиялардан пайдаланып тәрбия сырларын үйретиўге кери тәсирин тийгизип атыр. Бул мәселе унамлы шешилсе бақшаларда тәрбияланған балалар өмиринде үлкен әҳмийетке ийе болады.

Пайдаланған әдебиятлар:

1. Мектепке шекемги билимлендириў системасын 2030-жылға шекемги раўажландырыў концепциясы. Өзбекстан Республикасы Президентиниң ПҚ-4312-санлы қарары 2019-жыл 8-май.

2. Григорьянц А.Г. Гафурова У. Болалар боғчасида экологик тәрбия. Тошкент. "Ўқутувчи" 2002 й.

3. Ота-оналарга мактабгача ёшдаги болаларнинг гигиеник тарбияси ҳақида. Тузувчи Д.Ж.Шарипова. Тошкент. "Илм Зиё". 2007 й.

4. Мактабгача ёшдаги болалар ривожланишига қуйиладиган Давлат дастури. Тошкент 2002 й.

5. Маҳкамжонов К.М. ва бошқалар. Мактабгача ёшдаги муассасаларида жисмоний тарбия. Тошкент. "Илм Зиё". 2006 й.

МЕКТЕПКЕ ШЕКЕМГИ ЖАСТАҒЫ ПЕРЗЕНТ ТӘРБИЯСЫНДА ШАҢАРАҚТЫН ОРНЫ

***З. Ауезова**- Мектепке шекемги тәлим кафедрасы оқытыўшысы*

Перзент – бизлердиң келешегимиз, бизиң даўамшымыз. Келешегимиздиң турақлы, беккем болыўын, перзентлеримиздиң бизлердиң жақсы пазыйлетлеримизди даўам еттириўин және де бизлерден де хәр тәреплеме ағла болыўын қәлеймиз. Олардың физикалық, руўхый жақтан жетик, ақыллы, жәмийетимиздиң раўажланыўына үлкен үлесин қосатуғын инсанлар болып жетилисиўи ушын барлық шараятлар жаратып бериўге ҳәрекет етемиз.

Президентимиз Ш.М.Мирзиёвтын айтып өткениндей: «Перзентлеримиздиң тынышлығы, олардың бахты, камалы – жәмийетимиздиң ең үлкен байлығы»

Шаңарақ – перзент тәрбиясынын материаллық ҳәм руўхый ошағы. Гей бир ата аналар перзентимди тек материаллык жактан тәмийинлесем, оларды хеш нәрседен кем қылмасам деп ҳәрекет етеди. Оларға руўхый жақтан тәрбия бериўге кем итибар қаратады. Олар менен сөйлесиўге ўақыт ажырата алмайды. Инсан өзиниң өмири даўамында алатуғын мағлыўматлардың 70 пайызын бес жасқа шекемги болған дәўирде алады. Бул дәўирде бала дүньяны аңлайды, өз ана тилин өзлестиреди. Шаңарак перзент ушын адамлар менен қарым-қатнаста биринши мектеп болғанлықтан, олар менен сәўбетлесиўге еринбей, жақсы ҳәм жаманнын парқын түсиндириўимиз, баланы тыңлап билиўимиз ҳәм оның пикирлери менен есапласыўымыз керек. Шаңарақта ата-ана балалар ушын өмир сабағы болып табылады. Баланың минез-қулқы шаңарақтағы орталыққа қарап қәлиплеседи. Егер шаңарақта тынышлық, бир-биреўге түсинисиў ҳүким сүрсе, урыс-кағыс болмаса, тил алғыш ақыллы перзентлер болса, инсан өзин бахытлы сезинеди. Перзент бизлердиң даўамшымыз, куўанышымыз, бир бөлегимиз. Ата-ана перзентлерин, перзент ата-ананы жаксы көргенинен де көбирек жақсы көреди. Биз ата-аналар балалармыздан бизлерге миннетдар болыўын, бизлерди жақсы көриўин талап етпеўимиз керек. Бизлер перзентлеримизди өзимиз ушын дөреттик. Оларға қалай тәрбия берсек, оларда бизлерге сондай қатнасықта болады. Олар бизлерге, бизлердиң оларға беретуғынымызда да көбирек қуўаныш, бахыт бағышлайды. Бизлер перзентлеримиз болғаны ушын оларға миннетдар болыўымыз керек. Ата-аналардың баслы ўазыйпасы тек ғана оған кийим, ойыншыклар алып бериў емес, оған тәрбия, билим бериў. Яғный олар менен ойнаў, қыдырыў, кино-театрларға барыў, үй жумысларына үйретиў, оннан өз қолымыз бенен адам жасаў. Шаңарақтағы орын алған орталық баланың тарбиясындағы тийкарғы фактор болып, бала характериниң 80% пайызын қәлиплестиреди. Шаңарақтағы ата-ананың өз-ара бир-бири менен қарым-қатнасы балаға үлкен тәсир жасайды. Егер ата-ана ақыллы, жақсы перзентлерди тәрбиялағысы келсе, баслы гезекте, өзлериниң арасында жақсы қарым-қатнас орнатыўы керек. Тек сонда ғана тәлим тәрбияның дурыслығын тәмийинлеў мүмкин. Ата-аналар өзлери сыяқлы балалар менен дос болған жағдайда шаңарақта тынышлық ҳәм түсиниўшилик ҳүким сүреди. Және оларды мақтаў керек, бул ҳаққында китапларда да көплеген мақалалар жазылған. Кишкене жетискенлик болса да – мақтаў, әсиресе ата-аналар тәрепинен болса, перзент ушын үлкен әҳмийетке ийе. Баланы тез-тез мақтасақ, онда өзине деген исеним артады. Керисинше кишкенелигинде барқулла қолынан ҳешнәрсе келмейтуғынлығынан көп тәмби, ескертиў еситкен бала өзине исенбейтуғын натық болып өседи. Бул – баланың раўажланыўының еки қарама-қарсы тәрепи. Кишкене дәўиринде баланың қызығыўшылығын үйрениў, қызығыўшылықларын раўажландырыў перзентлермиздин келешегине тийкар болыўы мүмкин.

Сондай-ақ баланы марапатламаў онда өзине деген қанаатланбаўшылық сезимин оятады. Оған барқулла бирнәрсе жетиспейди. Бирнәрселерге

ерискиси келеди. Жуўмағында ол сол нәрсеге жетисиўи мүмкин, бирақ қанаатланбайды. Ата-ана тәрепинен мақтаўдың болмаўы, онда жетерли дәрежеде жақсы ислей алмадым деген ой пайда болыўы мүмкин. Бул да баланың раўажланыўына кери тәсир жасайды. Демек, баланы тарбиялаў барысында оны жақсы көриў, мақтаў керек ҳәм жазалаў ҳаққында да умытпаў керек. Бирақ жазалаўдың мақсети балаға пайда келтириўи ушын болыўы тийис. Және бул ҳәрекет ашыў үстинде, бақырыў жолы менен емес, тыныш түсиндириў жолы менен болыўы керек. Болмаса балаға жарақат жетиўи ямаса психикасына тәсир жасаўы мүмкин. Бала шаңарақтың дыққат орайы емес, ал шаңарақ ағзасы болыўы керек. Егер, шаңарақта барлық дыққат балаға қаратылса ол эгоист, өзине үлкен баҳа беретуғын, барлығы өзи ушын болыўын қәлейди.

Бала тәрбиясында мийнет үлкен хызмет атқарады. Бунда бизге сабыр керек болады. Ҳәттеки, ол үйреткен нәрселериңизди дурыслы ислей алмаса, мысалы оннан кейин ыдысларды өзиңизге қайта жуўыўға туўры келсе де, оны ислегени ушын мақтаўыңыз шәрт. Нәтийжеде, ол сизге және де жәрдем бергиси келеди. Мийнет оған аўыр ўазыйпа емес, ал куўаныш алып келсин. Оған өзинин ислеген жумысларына жуўап бериў кереклигин түсиндириў керек. Демек, перзентлеримизге дурыс тәрбия бериўимиз ушын бизлер – ата-аналар, биринши нәўбетте, өзимизди тәрбиялаўымыз, перзентимизге ең жақын дос болып, олар менен сөйлесип, оларды қоллап-қуўатлап, оларды жақсы көретуғынымызды айтып турсақ, марапатласақ, олардын өзине деген исениими артады. Баланың билим алыўында өзине болған исениими белгили әҳмийетке ийе. Өзине исенген бала ғана алға қарай умтылады. Илим, билим алыўға умтылған бала жәмийетимиздин раўажланыўына үлкен үлес қосатуғын жетик инсан болып жетилиседи. Биз – ата-аналар перзент тәрбиясы арқалы келешегимизди жаратамыз.

Пайдаланылған әдебиятлар:

1. Мирзиеёв. Ш.М. Халқимизнинг розилиги – бизнинг фаолиятимизга берилган энг олий баҳодир. 2-том. – Т., «Ўзбекистон», 2018.

2. Лопырева. И.В.Элементы воспитания как аспект общего развития ребенка. //Педагогическое мастерство и педагогические технологии журн. 2015, №4(6) 30-32 б.

ШАҢАРАҚ, БАҚША ҲӘМ МӘҲӘЛЛЕНИҢ БИРГЕ ИСЛЕСИЎИНИҢ ӘҲМИЙЕТИ

Г. Джумабаева – *Мектепке шекемги тәрбия ҳәм дефектология кафедрасы оқытыўшысы*

Мектепке шекемги жас дәўири – бул инсанның шахс болып қәлиплесиўиндеги ең дәслепки ҳәм әҳмийетли дәўири болып есапланады. Бул дәўир ишинде бала дөгерек-әтирап ҳаққындағы дәслепки билимлерди өзлестирип, адамлар менен қарым-қатнасқа кирисе баслайды. Қарым-қатнас арқалы бала көнликпе ҳәм уқыплылықларды ийелеп, соның менен бирге оның характери де қәлиплесе баслайды.

Баланың ерте балалық дәўири бул 1 жастан 3 жасқа дейинги дәўири болып, бул дәўирде баланың психикалық процесслери қәлиплесип, ол өзин қоршап турған орталық пенен танысыў дәўири есапланады. Демек ерте жас дәўиринде баланың турмыс тәжрийбеси жоқ болғанлығы себепли, ол дөгерек-әтираптағы ҳәмме нәрсеге қызығып, билиўге умтылады.

Бала 3 жасқа келгенде өзи ҳәм барлық ҳаққындағы түсиниклер қәлиплесе басланып, онда «Мен» концепциясы пайда болады. Бул дәўирде баланың психикалық процесслери раўажланып, оның санасының да жетилисиўине тийкар болады. Тили шығып, қабыл етиўи ҳәм ойлаўы бир қанша өскен бала дөгерек-әтираптағы ҳәр түрли нәрселерге саналы қарым-қатнаста бола баслайды. Сол себепли бала өзиниң зәрүрликлерин аңлап, өзиниң шахсын қәлиплестире баслайды.

Тәлим-тәрбия процесинде мектепке шекемги жастағы балалардың эмоционал жағдайлары балалардың шахс болып қәлиплесиўинде өзиниң белгили дәрежеде тәсирин тийгизип отырады. Балалардың эмоционал кейпиятлары көтеринки руҳта болыўы ушын ҳәр бир балаға жеке қатнаста болып, олардың минез-қулқын ҳәм темпераментлерин үйренип қатнас жасаў, унамлы қарым-қатнастың жүзеге келиўине тийкар болады. Соның ушын да дөретиўши, излениўши, балалар менен жақсы қарым-қатнасқа кирисе алатуғын педагог ғана заман талабына сай шахсты қәлиплестире алады. Мине соның ушында Өзбекстан Республикасы Министрлер кабинетиниң 2019 жыл 13-майда күни тастыйықланған 391-санлы қарары тийкарында қабыл етилген «Мектепке шекемги билимлендириў мәкемелери ҳаққында»ғы Нызамда бақшаға балаларды 3 жасынан қабыл етилиўи белгиленген. Демек, бул жаста бала өзин шахс сыпатында аңлап, дөгерек-әтираптағылар менен қарым-қатнасқа кирисе баслаған дәўири болып есапланады.

Бақшада балалар жәмәәти қәлиплесип, балалар биреликте еркин ҳәрекетлене баслайды. Қарым-қатнасқа кирисип, сөйлеў тили раўажланып, тәрбияшының басшылығында искерлик түрлери менен шуғыллана баслайды.

Мектепке шекемги жас дәўириндеги балаға берилетуғын тәрбия - социаллық турмысымыздағы әҳмийетли ҳәдийсе болып, ол жас әўладқа илимий билимлер системасын арнаўлы метод ҳәм усыллар жәрдеминде сиңдирип барыў ҳәм де оларды ҳәр тәреплеме раўажландырып, жетик инсан етип тәрбиялаўды мақсет етип қояды. Ал тәлим болса, балаларда билимниң дәслепки көнликпелерин қәлиплестирип, олардың санасына ҳәм минез-қулқына тәсир етип, ақылын, қабыл етиўин, дунья қарасын ҳәм билиў жеделлигин раўажландырыўдан ибарат. Демек, тәлим бериў процесинде тәрбияның мақсети әмелге асырылады.

Мектепке шекемги билимлендириў мәкемелеринде берилетуғын тәлим ҳәм тәрбияның мақсети*:*

Балаларды халықтың бай миллий мәдений-тарийхый мийрасы улыўма инсаный қәдриятлары тийкарында тәрбиялаў, балаларда Ўатан сүйиўшилик сезимлерин қәлиплестириў, мектепке шекемги жастағы балалардың билим алыў зәрүрлигин, оқыўға умтылыўшылығын оятыў, оларды турақлы түрде тәлим

процесине таярлаўдан ибарат. Соның менен бирге балалардың физикалық ҳәм руўҳый саламатлығын тәмийнлеўден ибарат.

Мектепке шекемги жастағы балалардың ҳәр түрли искерлик түрлерин нәтийжели ийелеўлери тийкарынан шаңарақта ҳәм балалар бақшасында тәлим-тәрбия процесиниң қай дәрежеде шөлкемлестирилгенине байланыслы болады.

Ҳәзирги ўақытта республикамызда мәмлекетлик бақшалар, мәмлекетлик емес бақшалар, яғный жеке-меншик ҳәм мәмлекетлик жеке-меншик ҳәм раўажланыўында кемшилиги болған балаларға қәнигелестирилген арнаўлы бақшалар хызмет көрсетип атыр. Бул бақшаларда «Мектепке шекемги жастағы балалардың раўажланыўына қойылатуғын мәмлекетлик талаплар» тийкарында исленген «Балажан» таяныш дәстүри тийкарында тәлим-тәрбия жумыслары алып барылады. Бақшаларда алып барылатуғын тәлим-тәрбия процесслериниң нәтийжелилиги бақша тәрбияшысының кәсиплик шеберлигине байланыслы болады. Демек, тәрбияшы ата-аналар менен биргеликте жас әўладты халқымыздың мүнәсип перзентлери етип тәрбиялаўдай жуўапкершиликли ўазыйпаны атқарады. Тәрбияшының сиясий жетискенлиги балаларды тәрбиялаў сыпаты ушын халық ҳәм жәмийет алдындағы өз жуўапкершилигин аңлаў, тәлим-тәрбия ўазыйпаларын шешиўге дөретиўшилик пенен жантасыў, өзиниң қәнигелик уқыплылығын ҳәмме ўақыт жетилистирип барыўы лазым.

Жуўмақластырып айтқанымызда, жас әўлад тәрбиясы, яғный баланың шахс болып қәлиплесиўинде шаңарақ, бақша ҳәм мәҳәлледиң биргеликтеги тәлим-тәрбиялық жумыслары үлкен әҳмийетке ийе.

BALA ORGANIZMINIŃ ÓSIWI HÁM RAWAJLANIWINDA VITAMINLERDIŃ ÁHMIYETI

Sabirova Bibinur-*Ajiniyaz atindaǵı Nókis mámleketlik pedogogikalıq instituti Mektepke shekemgi tálim fakulteti talabası*

Adam organizminiń ósiwi hám rawajlanıwı onıń ruwhıy hám intellektual rawajlanıwı, miynet iskerligi hám maslasıw protsessinde eń tiykarǵı, onıń salamatlıǵı hamde sırtqı ortalıqtıń hár túrli jaǵımsız faktorlarına qarsı gúresiw qasiyetlerin turaqlı saqlap turıwshı,qalaberse,adamlardıń jasaw múddetiniń uzaqlıǵın jaratıwshı protses-bul onıń tuwrı awqatlaıwı esaplanadı.

Kesel adamdı emlewde qaysı usuldı qollansada, eger ol tuwrı hám gigienik qaǵiydaǵa hám rejimine tuwrı amel etgen jaǵdayda awqatlantırılmasa, emlewde kútilgen nátiyjege erisiw qıyın keshedi.

Kóplep adebiyatlarda hám statistik maǵliwmatlarǵa qarap júzlep keselliklerden payda bolıwı hámde tarqalıwında awqat ónimleri hám tuwrı awqatlanıwdıń tásiri aldınǵı faktor túrinde keltiredi.

Ayrım maǵliwmatlarda 80-90% keselliklerdiń payda bolıwı ásirese tuwri awqatlanbaw faktorlari sebebli payda bolıwı belgilengen.Ata-babalarımızdıń duńya medicina rawjına qosgan ulken áhmiyeti hám bizlerge miras etip qaldırǵan ońlap qollanbalarına juzlensek de har bir kesellikti emlewde tuwri hám dietalıq awqatlanıw, usı menen birge onıń ahmiyetine úlken itibar qaraǵanlar, Avestoda, Quronı Karimde jane Gippokrat, Abu Ali Ibn Sino hám basqada onlap ata-

babalarımız ásirese keselliklerdi emlewde tuwrı hám dietalıq awqatlanıw maselesine itibar bergen hám bul qollanbalar házir de óz qimbat bahaliǵın joyıtpaǵan.

Tuwrı hám dietalıq awqatlanıwdıń tiykargı maqseti hám wazıypası har bir keselliktiń kelip shiǵıwı, ótiw basqıshı, usı menen birge organizmniń ózine tán qasiyetlerin, ortalıqtıń ıqlım-geografyalıq qasiyetlerin, jıl máwsimlerin, keseldiń energiya joǵaltıwı hám basqa onlap kasiyetlerin esapqa alǵan jaǵdayda awqatlanıw waqtın, sanın hám muǵdarın, usı menen birge awqatlandırıw usulların islep shıǵıwdan ibarat.

Vitaminler hám olardiń áhmiyeti

Organizmniń aktivliginin asırıw ushın awqatda belok, may, uglevod hám duzlar menen bir qatarda kop turdegi vitaminler ham bolıwı zárúr. Olar albette ferment diziminiń tiykarǵı bolegi bolıp zat almasıw protsessi katalizinde qatnasadı.

Organizmniń vitaminlerge talabı juda az 2 mkg dan 100 mkg ǵa shekem. Hámleder waqta, osmirlik dawirlerinde vitaminlerge bolgan talabı kop artadı hám awqat quramında bir vitaminniń mugdarı jeterli darejede bolmasa ozine tán kesellik - gipovitaminoz rawajlanadı. Vitaminler awqatta ulıwma bolmasa avitaminozga alıp keliwi mumkin.

Awqatlanıw fiziologiyasi jaǵınan mayda hám suwda eriytuǵın vitaminler bar.

Suwda eriytuǵin vitaminler

Vitamin V1-tiamin.Ulken jaslı adam organizminiń vitamin V1 ge bolgan talabı kunine 1,4-2,4 mg ge ten.Vitamin V_1 masaqlı hám dónli osimliklerde, bawır, buyrek hám júrek toqımalarında kóp boladı hám uglevodlar, beloklar, maylar almasıwında qatnasıp, osiw protsesi, asqazan sistemasınıń motor hám sekretor aktivligi ushın zárúr ahmiyetge iye.

Vitamin V2-riboflavin.Tiykargı oshaǵı masaqlı hám dánli osimliklerde, gósh, sút, mayek bawır, buyrek, júrek toqımalarında kóbirek boladı hám hámile hám balanıń osip rawajlanıwı ushın zárúr. Organizmde vitamin V2 jetispese kóz dizimi hám silekey perdeler jaraqatlanıwına alıp keledi.

Vitamin V3-pantoten kislota. Bir kunlik talap 10 mg. Vitamin V3 din mugdarı dánli osimlikler, kartoshka,bawır,mayek, ayrım balıqlarǵa qaraganda kobirek boladı. May kislotalar, tireoid gormonlar, atsetilxolin, hám basqada zatlardıń sintezi ushın zárúr. Jetispese hálsizlikke, bas aylanıwına, nevritlerge, teri hám silekey qavatlar jaraqatlanıwına alıp keledi.

Vitamin V6 –piridoksin gidroxlorid. Kundelik talap 1,5-3 mg.Tiykargı oshaǵı gósh, balıq, sir. Qan payda bolıwı, fermentler sintezleniwi, maylardıń bawırda toplanıp qalmawı ushın zárúr.Organizmde jetispese tutqanaq keselligi hám kemqanlıqqa alıp keledi.

Vitamin V12 -tsiankobalamin. Balıq hám hayvanlar bawırı. Onı ishek mikroblarıda sintezleydi. Sorılıwı asqazan silekey perdesi ajratatuǵın mukoproteidge baylanıslı. Gemopoezge tasir etedi.Sonıń ushın ham V12 jetispese qáwipli kemqanlıqqa alıp keledi.

Vitamin RR - nikotin kislota. Kundelik talap 14-15 mg.Kletkaǵa kislorod hám aralıq almasıwı protsessleri,sińiriw dizimi aktivligi ushın zárúr. Jetispese pellagra keseline alıp keledi.

Vitamin S - askorbin kislota. Adam organizmi ushın eń kóp muǵdarda zárúr bolǵan vitamin.Oshaǵı ukrop, kók piyaz, pamidor, kapusta, limon hám basqa osimlikler. Vitamin S nıń ahmiyeti oksidleniw-qaytarılıw protsessindegi qatnasıwına qaraydı Ishgi ortalıq hám organizmniń zaherleniwi hámde jıqpalı keselliklerge shıdamlılıǵı ham kóp tárepten usı vitaminge tiyisli

Balalar hám óspirimlerdiń (jasına qarap) suwda eriytuǵın vitaminlerge talabı (milligrammlarda)

Balalar jası	Vitaminler				
	B_1	B_2	P	B_6	C
6aydan 1 jasqa shekem	05	0,6	0	0,5	20
1 jasdan 1,5 1,5-2 jasqa shekem	08	1,1	2	0,9	35
3 jasdan 4 jasqa shekem	09	1,2	3	1	40
5 jasdan 6 jasgq shekem	11	1.4	1	1.3	45
7 jasdan 10 jasqa shekem	12	1.6	5	1.4	50
11jasdan 13 jasqaa shekem	14	1.9	9	1.7	50
ospirimler 14-17 jasqa shekem	17	2.3	1	2.0	60
Qızlar 14-17 jasqa shekem	18	2.5	8	2.2	80

Mayda eriytuǵın vitaminler

Bu topardaǵı vitamin A hám D tiykaran haywan onimleri hám maylarında, vitamin E osimlik maylarında, mayek hám ayrım osimliklerdiń japrapında, vitamin K bolsa kapusta, pamidor hám bawırda kóp boladı,mayda eriytuǵın vitaminlerge kundelik talap 1,5-10 mg.

Vitamin A - retinol, kóriw analizatorlarına tasir korsetedi hám onıń waziypası osiw hám rawajlanıwın taminlewden ibarat. Vitamin A jetispese shabkorlikge hám kóz saqqasi dúzilisiniń jaraqatlanıwına alıp keledi.

Vitamin D - kaltsiferollar kaltsiy hám fosfor almasıwınıń basqarıwında qatnasadı hám ásirese onıń balalarda jetispewi raxit keselligine alıp keledi.

Vitamin E - tokoferol kletkalardaǵı maylardıń oksidlenuwine qarsı kasiyetge iye, eritrotsitlerdi gemolizden saqlaydı onıń jetismespewi natijesinde muskul ázziligi, jınsıy aktivlikdiń paseyiwi koriledi.

Vitamin K - filloxinonlar protrombin hám basqa qan uyıw faktorları sintezlenuwinde qatnasadı hám qan uyıwınıń turǵınlıǵında járdem beredi.

Salamat hám tuwrı awqatlanıwdı taminlew bul hár qanday jamiyette sociyal-ekonomikalıq hám siyasıy mámleket ahmiyetine iye bolǵan júdá ahmiyetli, mashqala, xalk salamatlıǵın anıqlawshı hám belgilewshi tiykarǵı faktordan biri esaplanadı.

Paydalanılǵan ádebiyatlar:

1.M.G.Safin, Yu.S.Rwziev «Vitaminlar va ularning ahamiyati» Samarqand-2008 .
2.A.X.Ortiqov“Salomatlik asoslari” Samarqand-2010 y.

БОЛАЛАРНИ ВАТАНПАРВАРЛИК РУХИДА ТАРБИЯЛАШНИНГ ПЕДАГОГИК АСОСЛАРИ

Г. Джадигерова- Педагогика ва психология мутахассислиги 1 курс магистранти

Мамлакатимизда етук авлодни тарбиялаш, малакали, рақоботбардош, жаҳон стандартларига жавоб бера оладиган кадларни тайёрлаш жамият тараққиётининг юксак мақсадларига эришишга йўналтирилган, умумжамият ишига, давлат сиёсатининг устувор жиҳатига айланди. Зеро таълим тизимига эътибор мамлакат тараққиётининг келажагига эътибор билан қиёсланади.

Мамлакатимизда кадрлар тайёрлаш ва таълим тизимини такомилаштиришнинг истиқболдаги вазифалари ғоявий, мафкуравий, сиёсий ва ҳуқуқий жиҳатдан қуйидаги омилар билан узвий боғлиқ.

Биринчидан, эркин фикрловчи шахсни, мамлакат истиқболини ўз келажаги билан уйғун кўрадиган, ижтимоий-сиёсий ҳаётда онгли равишда иштирок этиш қобилиятига эга бўлган, ижтимоий жараёнларда фаол қатнашадиган авлодни шакллантириш учун имконият яратиш;

Иккинчидан, мамлакатимизда фуқаролик жамияти ва ҳуқуқий давлат қуриш жараёни билан боғлиқ ҳолда ҳуқуқий ва сиёсий маданиятни шакллантириш, шахснинг ички дунёсини ривожлантириш асосида ижтимоий қадриятлаини ва муносабатларни шакллантириш;

Учинчидан, ёш авлод мамлакатимиздаги ижтимоий, сиёсий, иқтисо-дий соҳаларда амалга оширилаётган ислоҳотларнинг моҳиятини англаб олиши, миллий ғоя тамойиллари асосида яшаш туйғуларини шакллантириш юзасидан аниқ мақсадга қаратилан чора-тадбирлар тизимини амалга ошириш.

Мазкур вазифалар давлат ва жамият тараққиётининг истиқболи билан боғлиқ мураккаб жараёндир. Бугунги глобаллашув жараёнлари даврида барча давлат тузулмалари ва жамоат ташкилотлари, шу жумладан узлуксиз таълим тизимининг доимий эътиборида бўлишини тақоза этмоқда.

Кўрсатиб ўтилган вазифарнинг амалиёти биринчидан, кадрларни тарбиялаш жараёнида тарбиянинг устуворлиги ва шахснинг ҳар томонлама ривожлантиришни таъминлаш; иккинчидан, маънавий-маърифий ишлар мазмунини тубдан ўзгартириш, муайян мақсадга қаратилган узлуксизлигини, унга тизимли ёндашишни таъминлаш; учинчидан, таълим жараёни янада инсонпарварлаштириш, ижтимоийлаштириш ва демократлаштириш; тўртин-чидан, миллий ғоя асосида ёш авлодни маънавий-ахлоқий тарбиялаш; бешинчидан, кадрлар тайёрлаш миллий дастури, фан, техника ва технологиянинг ҳозирги замон ютуқлари талабларига мос холқимизнинг бой маънавий-тарихий меросини ҳисобга олган ҳолда таълим-тарбия мазмунини такомиллаштириш каби бир қатор омиларга алоҳида эътибор қаратиш мақсадга мувофиқ.

Ёшларни комил инсон сифатида тарбиялаш аждодларимизнинг асосий орзу нияти бўлиб келган. Тарбия бу инсоннинг ўзи ва ўз хулқи ҳақидаги тасаввурининг тўғри ва холис бўлишини таъминловчи мураккаб жараён ҳисобланади. Буюк маърифатпарвар Абдулла Авлоний тарбия ҳақида “Тарбия биз учун ё ҳаёт ё мамот, ё нажот – ё ҳалокат, ё саодат – ё фалокат масаласидир,”- деган фикрни айтиб

ўтган. Унинг бу фикрини кенг мушоҳада қиладиган бўлсак, бугунги кунда ҳам ёшлар тарбиясига алоҳида эътибор билан ёндошишимиз зарур. Шуни таъкидлаб ўтиш лозимки, оилага, миллатга хос бўлган анъаналар: қадриятлар, урф-одатлар шахс маънавияти, камолотини шакллантиради.

Халқимизда "Ватан остонадан бошланади" деган доно ҳикмат мавжуд. Остона бу оила бўлиб, у маънавият, тарбия ўчоғи, жамиятнинг асосий бўғини ҳисобланади. Оиланинг асрлар мобайнида сақланиб келаётган муқаддас анъаналари орқали ёшларимиз қалбида Ватанга муҳаббат, иймон-эътиқод, масъулият, инсонпарварлик каби эзгу ғоялар жой олади. Оила билан биргаликда ёш авлодни тарбиялашда маҳалланинг ўрни ҳам беқиёсдир. Маҳалла халқимизнинг азалий удумлари, урф-одатлари ва анъаналарига таянган ҳолда улкан тарбиявий вазифани амалга оширади. Баркамол авлодни тарбиялашда оилада, маҳаллада ижтимоий муҳит соғлом бўлиш талаб этилади. Доно халқимиз "Қуш уясида кўрганини қилади" деган нақлни бежиз айтмаган. Агар оилада носоғлом муҳит мавжуд бўлса, бу ёш авлодга ўз таъсирини ўтказмасдан қолмайди. Бундай вазиятда маҳалла ана шу носоғлом муҳитдаги оилани тартибга чақириш, йўлга солиш, авлоддан авлодга мерос бўлиб ўтиб келаётган миллий қадриятларга таянган ҳолда иш кўриши ижобий натижаларга олиб келган.

Қадимдан бола тарбияси билан оила, мактаб ва маҳалла ҳамкорлигида иш кўришган. Бундай ҳамкорлик ёшларни тарбиялашда муҳим аҳамият касб этган. Нутқимизда "Бир болага етти маҳалла ота-она" деган мақолнинг борлиги фикримиз далили ҳисобланади.

Халқимизнинг анъанавий турмуш тарзида ўтказиладиган урф-одатлар, маросимлар, байрамлар ёш авлодга миллий мафкуранинг асосий ғояларини сингдиришда муҳим омил бўлади. Ўзбек халқи хаётида қадимдан тарбияга ёш авлоднинг кекса авлод тажрибаларини ўзлаштириш шакллари сифатида қаралган. Тарбия асосан меҳнат фаолияти жараёнида, анъанавий оила турмуш маросимларида, яъни фарзанд туғилиши ва бола тарбияси билан боғлиқ маросимлар, тўй ва бошқа маросимларда амалга оширилган. Меҳнат фаолияти жараёнида болада бирон – бир касб – ҳунарни эгаллашга интилиш ҳисси пайдо бўлади. Натижада шу касб сирларини билиш истаги туғилади. Ўзбек халқи ҳаётида фарзанд туғилиши ва бола тарбияси алоҳида ўринни эгаллайди. Бола тарбияси оиланинг асосий вазифаси ҳисобланади.

Халқимиз маънавий маданиятининг ажралмас қисми бўлган тўйларда ўтказиладиган турли урф-одатлар, удумлар ёшларнинг келажаги ёруғ, ҳаёти фаровон бўлишини таъминлашга, баркамол авлод бўлиб етишишга хизмат қилади. Бундан ташқари маҳалла ёки қишлоқ доирасида ўтказиладиган оммавий ҳашарларга ёшларни ҳам жалб қилиниши жуда катта тарбиявий аҳамият касб этади. Бу билан ёшлар онгида бир-бирига ўзаро ёрдам, катталарга хурмат, кичикларга иззатда бўлиш, иймон-эътиқод, масъулият, инсонпарварлик фазилатлари ва кўникмаларини шакллантиради.

Хулоса қилиб айтганда, халқимиз маънавий маданиятининг ажралмас қисми бўлган миллий ўйинлар, ўтказиладиган турли урф-одатлар, удумлар ёшларнинг келажаги ёруғ, ҳаёти фаровон бўлишини таъминлашга, жисмонан, руҳан ва маънан баркамол авлод бўлиб етишишга хизмат қилади.

MAZMUNI

М.Аллambергенова, Мектепке шекемги тәлимниң раўажланыўы – келешегимиз тийкары…….. **3**
Ж.Уснатдинова. Қарақалпақстан республикасында мектепке шекемги билимлендириў тараўының раўажланыўы…… **6**
Т.В. Уразимова, Г.Х. Жумашева. Мектепке шекемги жастағы балаларды инсан сыпатанда қәлиплестириў мәселелери…… **9**
D.R. Babayeva, Z.X. Sodiqova. Maktabgacha yoshdagi bolalarga ta’lim berishda syujetli-rolli o’yinlarning ahamiyati…… **12**
D.R. Babayeva, A.A. Alimova. Maktabgacha yoshidagi bolalarning o‘yin faoliyati masalasi…….... **14**
Q.Tleumbetova, J.Turexanov. Bilimlendiriw sistemasinda basqariw procesiniń ózgesheligi……..... **16**
Р.Ш.Алеуова. Мектепке шекемги жастағы балаларды тәрбиялаўда тәбияттың тутқан орны……... **18**
Р.Ш.Алеуова, В.Сейтмуратова. Балаларда математикалық түсиниклерди қәлиплестириўде ойынның тутқан орны…….. **20**
Р.Ш.Алеуова, М.А.Жумамуратова. Мектепке шекемги жастағы балаларға экономикалық билим бериўдиң әҳмийети……..... **22**
Аймуратова Ж.Т. Мектепке шекемги жастағы балаларды көркем әдебият пенен таныстырыў……..... **24**
A.Karimova, Sh.Doniyorova. Maktabgacha ta’lim tashkilotlarida ertaklarni sahnalashtirish……..... **26**
A.Karimova, Z.Zayniddinova. Maktabgacha ta’lim tashkilotlarida mehnatni tashkil etish shakllari……..... **28**
Ш.Ҳ. Турсунова. Мактабгача таълим ташкилотларида таълимий жараённи ташкил этишда нутқ ва тилнинг аҳамияти..... **30**
Z.Naymova. Bala turmisinda xaliq ertekleri hám oniń ózine tán tárbiyaliq ózgeshelikleri……..... **32**
X.Allamuratova. Balaniń ruwxiy jaqtan jetilisiwinde tálim hám tárbiyaniń atqariwshiliq róli……..... **34**
I.Yuldashova, Sh. Qadrberdiyeva. Maktabgacha yoshdagi bolalarda mehr-muravvat hislarini shakllantirishda o’yinning roli..... **36**
Sh.Oteniyazova, Z.Seytekova. *Mektepke shekemgi jastaǵi balaniń ómirinde oyiniń áhmiyeti*..... **38**
G.X.Jumasheva, A.Saparniyazova. Mektepke shekemgi bilimlendiriw shólkemlerinde ekologiyaliq mádeniyattiń áhmiyeti..... **40**
P.Oteniyazova, J.Utegenova. Mektepke shekemgi jastaǵi balalardi qayta gúrriń etip beriwge úyretiw..... **42**
Ш.Отениязова, А.Кенжебаева. Значение игры для формирования личности ребенка дошкольного возраста..... **44**
Q.Tleumbetova, M.Otaxanova. Maktabgacha yoshdagi bolalarni intellektual rivojlantirish xususiytlari..... **46**
Г.Жумашева, У.Султанова. Реализация коммуникативной направленности обучения каракалпакскому языку в детских садах с русским языком обучения..... **48**
А. Машерипова. Мактабгача таълим таълимни ривожлантиришнинг методологик асослари..... **52**

Allanazarov E.E, Ajiniyazova B.B.- "Qirq qiz" dástanında teńewlerdiń stillik qollanılıwı**.....** **54**
Р.Алеуова, А.Иснатдинова **-** Балаларға тәлим-тәрбия бериўде дидактикалық ойынлардың әҳмийети**.....** **56**
Ибрагимова Л.А, Тилепова Г- Халқ педагогикасида топишмоқлар ва унинг ёшларда мантиқий тушунчаларни шакллантиришдаги аҳамияти**.....** **57**
Ибрагимова Л.А, Қаллибекова Ж **-** Халқ педагогикасида кичик ёшдаги болаларнинг мантиқий фикрлашида топишмоқнинг ўзига хос тарбиявий хусусиятлари**.....** **59**
Rajapowa Aysona. maktabgacha ta`lim tizimini rivojlantirishdagi dolzarb masalalar**.....** **62**
Z.Naimova, M.Qadamova. O`zbekiston respublikasi va xorij mamlakatlari ta`lim tizmi**.....** **64**
Р.Алеуова, Х.Азатбаева **-** Мектепке шекемги билимлендириў системасын жетилистириў мәселелери**.....** **66**
Р.Нуржанова- Мактабгача таълим ташкилотларини бошқаришга инновацион ёндашув**.....** **68**
Ж.А. Бекманова. Методы арт-педагоги, используемые в процессе воспитания в детском саду**.....** **70**
Q. Tleumbetova. Zamanagóy mektepke shekemgi bilimlendiriw mákemelerin basqarıw**.....** **72**
Л.А.Ибрагимова- Халқ педагогикасида кичик ёшдаги болаларни топишмоқлар орқали ҳайвонотлар дунёси билан таништириш анъаналари**.....** **75**
A.Karimova, N. Nasimova. Xalq og'zaki ijodi orqali bolalarda gigienik ko'nikmalarni shakllantirish**.....** **79**
Q.Tleumbetova, M.Sayıpnazarova. Mektepke shekemgi jastaǵi bala shaxsinsń jámiyetlesiw processi**.....** **82**
Aymbetova D. Mektepke shekemgi tálimge "ilk qádem"mámleketlik oqiw baǵdarlamasi hám oni ámeliyatqa eń jaydiriw texnologiyalari**.....** **84**
G.X.Jumasheva, J.Qarlıbaeva. Tutliǵip sóyleytuǵin balalar menen korrekciyaliq jumislar alip bariw jollari**.....** **87**
Z.Erejepova, T.Nurlıbaeva. Mektepke shekemgi bilimlendiriw sho`lkemlerinde ekologiyaliq mádeniyattı qáliplestiriw jolları**.....** **90**
Г.Жумашева, А.Базарбаева. Мактабгача таълим ёшидаги болаларининг билиш фаолиятларини ривожлантириш методлари, усуллари ва йўллари**.....** **93**
А.Аллабаева. грамматик воситалар асосида болалар нутқини ўстириш методикаси**.....** **96**
Quchqorova N, Otaboyeva I.- Rivojlantiruvchi markazlar va o'yin burchaklarida iqtisodiy tushunchalar**.....** **99**
Р.Ш.Алеуова, А.Наурызбаева. Мектепке шекемги жастағы балаларға шет тилин үйретиў өзгешеликлери**.....** **101**
G.X.Jumasheva, Allanazarova G. Mektepke shekemgi bilimlendiriw shólkemlerinde interaktiv metodlardan paydalaniw jollari**.....** **103**
A.Qalıbaeva, N. Tursınbaeva. Mektepke shekemgi tálim shólkemlerinde inglis tilin oyın arqalı oqıtıw usılları**.....** **107**

Ибрагимова Л.А, Дарменбаева Ж. Халқ педагогикасида кичик ёшдаги болаларни топишмоқлар орқали инсонни идроқ қилишга ўргатиш анъаналари..... **109**
G.A.Turebekova, Yusupova M. S. Maktabgacha yoshdagi bolalarni rivojlantirishda innovacion texnologiyalardan foydalanish masalalari..... **111**
Нурабуллаев Т.- Социал психологияда инновацион басқарыў мәселеси..... **112**
Гулимбетов Б.Д.,Ешмуратов А.Я. Оролқумнинг визилдоқ (coloeptera: carabidae) қўнғизлари бўйича фаунистик маълумотлар..... **115**
Қ.М.Кощанов, Х.К.Шамуратова, С.Б.Кеўлимжаева- Мектепке шекемги жастағы балаларды ҳәр қыйлы қәўиплерден сақлаў ең әҳмийетли мәселе..... **118**
M.Allambergenova - Mektepke shekemgi jastaǵi balalardi ádep-ikramliliqqa tárbiyalawdiń pedagogikaliq tiykarlari..... **120**
У. Маҳкамов, Д. Исмоилова, Д.Олимжонова -Ислоҳотларда тарбиячининг ўрни ва роли..... **124**
G. Jumasheva, Z. Ajimova- Balalardí fizikalíq rawajlandíríwda milliy xalíq oyínlarínan paydalaníw..... **127**
Аекеева Г - Мактабгача таълим муассалалари замонавий тарбиячи хусусиятлари..... **129**
S.Tajetdinova, J. Mırzabaev - Baqsha jasíndaǵí balalarǵa qosíqlardí tańlaw arqalí úyretiw jollarí..... **131**
B.Pirnazarova- Мектepke shekemgi bilimlendiriw shólkemi xizmetkerleriniń kásiplik iskerliklerin qáliplestiriw ózgesheligi..... **133**
У.Махкамов, А.Алеуетдинова -Формирование культура поведения у младших школьников..... **134**
З. Төремуратова- Мектепке шекемги жастағы балаларға әдеп-икрамлық тәрбия бериў усыллыры..... **137**
А.Абдижамилова -Педагогикалық процессте мектепке шекемги жастағы балаларды ўатан суйиўшиликке тәрбиялаўдың әҳмийети..... **139**
Q.Tleumbetova, M.Tusinboeva -Mashg`ulot - maktabgacha ta'lim tashkilotlarida o`qitishning asosiy va etakchi shakli sifatida..... **141**
М.Пазылов - Баланың ўақтының үнемли өтиўин тәмийинлеў..... **143**
Q.Tleumbetova, G.Tóremurtova- Mektepke shekemgi jastaǵí balalar menen diagnostika jumíslarín alíp baríw ózgesheligi..... **145**
G. Jumasheva , S.Qalandarova - Bo`lg`usi pedagoglar kasbiy faoliyatini takomillashtirishning dolzarbligi..... **147**
N.Quchqorova, M. Rahimberganova - Tarbiyachi-pedagog kasbining tarixiy va zamonaviy talqini..... **151**
I.Yuldashova, Sh.Qadrberdiyeva - maktabgacha yoshdagi bolalarda mehr-muruvvat hislarini shakllantirishda o'yinning roli..... **153**
G.A.Turebekova, G.Baymuratova- Mektepke shekemgi bilimlendiriw shólkemlerinde balalardí ruwxíy- estetikalíq tárbiyalawda muzikaníń orní..... **154**
Г.А.Туребекова , К.Жармагамбетова- Мектепке шекемги жастағы балаларға ойын арқалы элементар математиканы үйретиў жоллары..... **154**

Г.А.Туребекова- Роль загадок при формировании отзывчивости у дошкольников..... **158**
Q.Xodjaniyazova G.Axmedova, Bolalarga ruscha so'zlashish nutqini o'rgatish metodikasi..... **161**
Т.Есбергенова - Халық педагогикасының мектепке шекемги жастағы балалардың тәлим-тәрбиясындағы орны..... **164**
Қ. М. Кощанов, Х. К. Шамуратова-Мектепке шекемги жастағы балаларды қәўиплерден сақлаў мәселелери..... **167**
A.Karimova, M.Xakimova - Ota-onalar o'rtasida tibbiy gigiyenik bilimlarni targ'ib qilish..... **168**
Q.D.Tleumbetova, Yu.Yuldasheva- Mektepke shekemgi bilimlendiriw mákemelerin basqaríwdíń ózine tán ózgeshelikleri..... **170**
Р.Нуржанова, А.Бекишова- Боланинг мактаб таълимига тайёргарлиги..... **172**
Ж.Жиемуратова- Мектепке шекемги билимлендириў шөлкемлериниң мектеп пенен бирге ислесиўи..... **174**
U. Paljanova- Mektepke shekemgi bilimlendiriw shólkemlerinde tálim-tárbiyaliq protsesslerdi shólkemlestiriwdíń áhmiyeti..... **176**
A.To'libayeva, Sh.Yusupova- Oilada maktabgacha yoshdagi bolalarni tolerantlik ruxida tarbiyalash masalalari..... **178**
А.А.Бекимбетова, Ж.А.Ергалиева- Шаңарақта мийнет тәрбиясын шөлкемлестириў..... **179**
P.Oteniyazova - Bolani maktabga tayorlashda qoyiladigan talaplar..... **181**
N. Quchqorova, Sh. Ermatova - MTT, oila va mahalla hamkorligi rivojlanish omili..... **183**
Қ.Бекмуратов- МШБШ ҳәм мектеп пенен байланысының бала тәрбиясындағы әҳмийети..... **184**
S.Abadanova, G.Mendaliyeva - Balalar tárbiyasında shańaraqtiń tutqan ornı..... **186**
G.X.Jumasheva, G. Payzullaeva- SHańaraqta óz-ara múnásiybetlerdi qáliplestiriwde ruwhiy ádep-ikramliq tárbiyaniń áhmiyeti..... **188**
B. Sabirova- Jamiyatning bebaho xazinasi - sog'lom, ma`naviy barkamol oiladir..... **191**
А. Есенгалиева- Бәркамал әўлад тәрбиясында ата-аналар менен бирге ислесиў..... **193**
З. Ауезова - Мектепке шекемги жастағы перзент тәрбиясында шаңарақтын орны..... **195**
Г. Джумабаева - Шаңарақ, бақша ҳәм мәҳәлледиң бирге ислесиўиниң әҳмийети..... **197**
Sabirova Bibinur - Bala organizminiń ósiwi hám rawajlaniwinda vitaminlerdiń áhmiyeti..... **199**
Г.Жадигерова - Болаларни ватанпарварлик рухида тарбиялашнинг педагогик асослари..... **202**

«МЕКТЕПКЕ ШЕКЕМГИ БИЛИМЛЕНДИРИЎ СИСТЕМАСЫНДА САЛАМАТ ТУРМЫС ТӘРИЗИН ТӘРБИЯЛАЎ: МАШҚАЛА ҲӘМ ШЕШИМЛЕР» атамасындағы республикалық илимий-әмелий конференция

МАТЕРИАЛЛАРЫ

«МАКТАБГАЧА ТАЪЛИМ ТИЗИМИДА СОҒЛОМ ТУРМУШ ТАРЗИНИ ТАРБИЯЛАШ: МУАММО ВА ЕЧИМЛАР» мавзусидаги республика илмий-амалий конференция

МАТЕРИАЛЛАРИ

Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2021-йил 2-марг кунги “Ўзбекистон Республикасида 2021-йилда халқаро ва республика миқёсида ўтказиладиган илмий ва илмий-техник анжуманлар режаси тўғрисида”ги 78-Ф-сонли Фармоиши ҳамда вазирлик тизимидаги олий таълим ва илмий тадқиқот муассасаларида 2021-йили ўтказиладиган илмий-техник тадбирларнинг 2021-йили 6-март кунги 122-сонли буйруғи ва Ажиниёз номидаги Нукус давлат педагогика институтининг 2021-йил 12-март кунги 144Д/1-сонли буйруқлари асосида тўплам босмадан чиқаришга юборилди.

Ажинияз атындағы НМПИ редакция-баспа бөлими
Ажинияз атындағы НМПИ баспаханасында басылған. 2021-ж.
Буйыртпа №0263. Нусқасы – 50 дана. Форматы 60х84 Көлеми 13,0 б.т.
230100, Нөкис қаласы, П.Сейтов. н/ж Реестр №11-3084.